

Recep Şükrü Apuhan _ 27 Mayıs'tan Yassıada Mahkemelerine Menderes

27 mayıs'tan yassıada mahkemelerine

menderes

resmi tarihi deęiřtiren gerçekler « E C E P S O K » O A P U H A N

27 mayıs'tan yassıada mahkemelerine

menderes

resmi tarihi deęiřtiren gerçekler RECEP ŞÜKRÜ APUHAN

Bu kitap

*Emine Eroęlu'nun yayın yönetmenliğinde,
Adem Kocal ve Merve Nur Erdoğan'ın editörlüğünde
yayına hazırlandı.*

Kapak tasarımı Ravza Kızıltuğ,

*İ tasarımı Sibel Yalçın
tarafından yapıldı.*

1. baskı olarak 2007 Haziran ayında yayımlandı.

Kitabın Uluslararası Seri Numarası

(ISBN) : 978-975-263-564-7

Baskı ve cilt:

Sistem Matbaacılık

Yılanlı Ayazma Sok. No: 8

Davutpaşa- Topkapı /İstanbul

Tel: (0212) 482 1101

İrtibat: Alayköskü Cad. No: 11 Cağaloğlu / İstanbul Telefon : (0212) 511 24 24 Faks : (0212) 512 40 00

www.timas.com.tr timas@timas.com.tr

TİMAŞ YAYINLARI/1644 POPÜLER TARİH/25

©Eserin her hakkı anlaşmalı olarak Tiraaş Yayınları'na aittir. İzinsiz yayınlanamaz.Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

27 mayıs'tan yassıada mahkemelerine

menderes

resmi tarihi deęiřtiren gerçekler RECEP ŞOKRÜ APUHAK

TİMAŞ YAYINLARI
İSTANBUL 2007

Zİ
O.

üi i 958 yım/a Şanlıurfa'nın Akçakale ilçesinde doğdu, tik " ve ortaokulu İstanbul, Ankara ve İzmir'de okudu. Lise a. öğrenimini Çanakkale'de, yüksek öğrenimini İstanbul'da tamamladı.

Yazar; iletişim, basan, yönetim, eğitim, tarih ve kültür konularında kitaplar yazdı, konferans ve seminerler verdi.

Eserleri:

Basan Dizisi

*Doğru Yönetim Kesin Sonuç
Basan Yolunda 10 Altın Kural
Hedefe Yürürken*

*Basan İçin Gençlere 33 Çađrt
Herşey Bana Bağlı*

*İnsan İlişkilerinde En Etkili Davranışlar
Etkili (İğretmenin Temel Davranışları)*

Araştırma-Deneme-Tarih

*Çanakkale Geçilmez Son Kahramanlar Senin İçin Ağlayacağım Ruhumda Darp İzi Var Türkiye Belgeselinden Notlar Sen Hasan Ben
Hüseyin Çanakkale 1915/Ölüme Koşanlar*

Pozitif Hayat Dizisi

Hayatın Kalbine Yürü Sevmeye Geç Kalmadın

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
CEMİL ZEKİ'NİN ÖYKÜSÜ.....	17
1. BÖLÜM	
CUMHURİYETE DOĞRU.....	25
2. BÖLÜM	
MUHALEFETİN ATEŞLE OYUNU.....	41
3. BÖLÜM	
TEK PARTİ DÖNEMİ.....	53
4. BÖLÜM	
ÇOK PARTİLİ SİYASÎ HAYATA GEÇERKEN.....	65
5. BÖLÜM	
DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA.....	93
6. BÖLÜM	
1954-1957 ARASI.....	115
7. BÖLÜM	
1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR.....	131
8. BÖLÜM	
ADNAN MENDERES.....	159
9. BÖLÜM	
İHTİLÂL.....	169
10. BÖLÜM	
YASSIADA FACİASI.....	213
11. BÖLÜM	
DP MV. GIYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI.....	227
12. BÖLÜM	
EKLER.....	263
DİPNOTLAR.....	279

ÖNSÖZ

CHP'nin damgasını vurduğu 27 yıllık tek parti yönetimi "yeter, söz milletin" diyen Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 seçimleri sonunda iktidara gelmesiyle sona erdi. Demokrat Parti'yi kuranlar da CHP'nin içinden çıkan bir kadro idi. Atatürk, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni Halk Fırkası'na (sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'na, sonra da Cumhuriyet Halk Partisi'ne) dönüştürürken kurucular listesi içinde Celal Bayar'da vardı. Refik Koraltan 23 Nisan 1920'de açılan Meclis'te milletvekili idi ve Atatürk'ün güvendiği bir isim olarak İstiklal Mahkemesi savcılığı da yaptı. Adnan Menderes, kendi deyimiyile Atatürk'ün keşfettiği bir politikacı olarak 1932'den beri Meclis'te CHP

milletvekili idi. Profesör Fuat Köprülü ise dünyaca tanınmış bir tarih-edebiyat tarihi araştırmacısı ve hocasıydı.

DP'nin kuruluşuna giden yol bu dört ismin CHP Grup Başkanlığı'na verdiği sonra Meclis'e de getirdiği bir önerge ile açıldı. "Dörtlü Takrir" olarak anılan bu önergede kanun ve kuralların hürriyetçi bir anlayışla değiştirilmesi talep ediliyordu.

Önerge büyük tartışmalar sonucu reddedildi. Celal Bayar istifa etmişti. Hürriyet tartışmalarını basında sürdüren Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve en son Refik Karaltan CHP'den ihraç edildiler.

Bu yeni bir hürriyetsizlik gibi değil, yeni bir hürriyet gibi görünüyordu.

Bir süre sonra İnönü bir konuşma yaptı: "Farklı düşünceler farklı partiler olabilmeli."

Türkiye çok partili rejime geçiyordu. Celal Bayar CHP'den sonra DP'nin de kurucuları arasında yer aldı. Ama bu sefer partinin lideriydi.

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Parti programını götürdüğü İnönü, Bayar'a sordu:

"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi dini inançlara saygılıyız ifadesi var mı?"

Bayar, "Hayır" dedi: "Laikliğin dinsizlik olmadığı var." İnönü beklenen cevabı verdi: "O halde tamam."

Çok partili rejimi kaçınılmaz kılan şartlar Türkiye'nin dışında hazırlanmıştı. Sosyal ve ekonomik sorunlarına çare arayan Türkiye dış desteğe ihtiyaç duyuyordu. 2. Dünya Savaşını

"Hürriyetçi Rejimler" kazanmış, faşist rejimler tarihe gömülmüştü. Türkiye dışardan diktatörlük olarak algılanan bir rejimle savaşın galipleri arasında bir yer bulamaz, şimdi ya da ileride bu hürriyetçi devletlerden destek sağlayamazdı.

Batı'ya yönelmenin tek sebebi bu değildi. Savaşın galipleri arasında bulunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (Rusya) Türkiye'ye peş peşe notalar vererek kâh boğazlar üzerinde denetim hakkı, kâh toprak istiyordu. Ekonomik sorunlar bu dev güvenlik sorunuyla birleşince tek parti yönetimi ipleri gevşetmeye, görünürde de olsa bir demokrasi inşa etmeye karar verdi. Sonuç itibarıyla Demokrat Parti izinle kurulmuş bir muhalefet partisiydi. CHP, aslında "karakalabalıklar" dediği halkın, ülke yönetimi denen bu yüksek işe karıştırılmasını istemiyordu. CHP, kendini yönetebilmekten aciz olarak düşündüğü halkın devlete zarar verebileceğine inanıyordu. Devletin millete karşı korunması tedbirleri devam ettirilmeliydi.

CHP'nin kimi etkin yöneticilerinin ve Kuvay-ı Milliye ile CHP'yi özdeşleştirmiş kimi taraftarlarının "Demokrasi oyunu oynayalım derken bin bir güçlkle kurduğumuz bu devlet yıkılmasın" korkusuna kapılanların endişelerine "imtiyazlarımızı kaybedeceğiz" korkusuna kapılanların endişeleri de eklenince DP'nin oyundaki rolü güçleşti. Bu ikinciler tek parti döneminin "senyörleri" idi. "Rejime sadakatle bağlı kişiler" olarak bütün mevki ve makamları aralarında paylaşırlar, dokunulmazlık kazanmış kimlikleriyle parti yöneticisi, memur, eşraf, ağa, yönetim kurulu üyesi, ithalatçı, tüccar olarak rahat bir hayat sürerlerdi. CHP'nin DP doğumu çok sancılı oldu. İnönü-Bayar kavgasından, halk-memur çatışmasına kadar birçok tehlikeli etki bu doğumu ve büyümeyi zorlaştırdı. Bütün olumsuz şartların başına geçen Milli Şef İnönü, şaşırtıcı iktidar hırsı ile şart-

ÖNSÖZ

ları daha da ağırlaştırdı. İnönü, Türkiye için girmek zorunda kaldığı demokrasi oyunundan acı duyar gibiydi. DP'ye muhalefet ederken bütün Türkiye için önemli tarihi kişiliğinin gölgelenmesini dahi umursamadı. İktidar olmak şartıyla tarihe "kötü bir politikacı" olarak geçmeyi göze almıştı sanki.

DP, umulanın çok üzerinde bir ilgiyle karşılaştı ve izinsiz olarak büyümeye başladı. CHP, yeni partinin 1946'da iktidar olabildiğini güçlkle önleyebildi. Belediye yönetimlerinin denetiminde yapılan, oyların açık verildiği ama oy sayımının gizli gerçekleştirildiği acaip bir seçimle iktidarını sürdürdü. 1946 seçimleri hem hileli, hem dayaklıydı. DP oyları CHP'ye yazılıyor, DP taraftarları jandarma tarafından çeşitli bahanelerle dövülüyor, ölümle tehdit ediliyor, tutuklanıyordu.

1946-50 arasında dünyada yeni oluşan güç dengeleri artık kimseye başka bir seçenek bırakmıyordu. 14 Mayıs 1950 Seçimleri yargıçların denetiminde yapıldı ve çoğunluk sistemi lehine işleyen DP, 27 yıllık CHP iktidarını yıkararak iktidara geldi.

Celal Bayar Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes Başbakan, Refik Karaltan Meclis Başkanı oldu. Fuat Köprülü Başbakan Yardımcılığı ve Dışişleri Bakanlığı yapacaktı.

14 Mayıs 1950 yalnız iktidar günü değildi. Daha o gün dara-ğaçları da kuruldu. Oraya kimlerin çıkarılacağını görmek için sabırla beklenecekti.

10 yıl süren DP iktidarı Türkiye'ye büyük hizmetlerde bulundu. Çengelli iğne ithal eden Türkiye'den barajları, fabrikaları, yolları olan, tarımda bir hamlede bir çağı geçen Türkiye'ye gelindi. Dini

özgürlükler üzerindeki kısıtlamalar önemli ölçüde kaldırıldı. Köylüler Ankara'da dolaşabiliyor, Meclis'te vekillerini ziyaret edebiliyordu.

10 yıl müddetince İnönü'nün "deli eden" muhalefeti altında birbirinden önemli eserlere imza atan DP, 1958'den sonra bu ağır muhalefet karşısında daha fazla dayanamadı ve muhalefetin işini kolaylaştıran hatalar yapmaya başladı. Buna ekonomik sıkıntılar eklendi. Ardından bu sıkıntılar içinde bile yatırımları kısımaya, kalkınma hızını düşürmeye yanaşmadığı, "sanayileşmeden vazgeçin" uyarılarını dinlemediği için Batı ile karşı karşıya kaldı. Menderes, Amerika'nın Türkiye için çizdiği "karakol" çizgisini aşmak için ısrar ediyordu. "Türkiye benim için bir

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

taburdur, öyle kalmalıdır, çünkü bu bana yeter. Türkiye kolordu, ordu olmaya kalkmamalıdır ve Tabur için verdiğim paraları kolordu kuruluşuna harcamamalıdır" diyen Amerika ve Batılı müttefikleri Menderes'ten nefret etmeye başlamıştı. Kesilen kredilere karşı ekonomik işbirliği imkânları aramak için Moskova'ya gitmeye karar vermesi Batı'yı daha da sınırlendirdi.

Bu sırada muhalefete karşı hala tartışılan tedbirlere başvuran Menderes, CHP'den, basından, üniversitelerden, bürokrasiden gelen hücumlarla sarsılmaya başladı. CHP'nin ordu içindeki cuntalarla ilişkisinin sonuç vereceğini bir türlü anlamak istemeyen Menderes, -milletinin kendisine karşı beslediği derin sevgiyle her zorluğu aşacağına inanıyordu. Menderes halka sarsılmaz bir bağlılık içindeydi, TBMM'ye büyük saygı duyuyordu ve "Kendileri için her gün 18 saat çalıştığı" insanların kendisine karşı olamayacağına inanıyordu.

Hâlbuki Türkiye'yi asırlık sorunlarının içinden çekip çıkaracak bir yönetim hayal eden, bunun için sivil yönetime karşı örgütlenen bazı subaylarla, yönetime CHP'yi geçirmek isteyen bazı subaylar birbirlerinin bu amaçlarından pek de haberdar olmadan aynı cunta içinde birleşmişler adım adım ihtilâle doğru yürüyorlardı.

27 Mayıs 1960 sabahı küçük rütbeli subaylardan oluşan bir cunta DP iktidarını devirerek yönetime el koydu. Cunta aynı gün ihtilâlin başına emekliye ayrılmak üzere olan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'i geçirdi.

Kısa bir süre sonra, sivil yönetime karşı harekete geçmiş ihtilâlciler, yönetimi DP'den alıp CHP'ye teslim etmek için harekete geçmiş ihtilâlciler tarafından tasfiye edilerek sürgüne gönderildiler. Şüphesiz bu iki grup arasında başlangıçta belirsiz olan farkı biraz da olaylar belirgin hale getirmişti. Cumhurbaşkanı'dan muhtarlara kadar bütün DP DÖNEMİ tutuklanarak hapisanelere konuldu. 10 binlerce insan toplama kamplarına hapsedildi.

Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar, Milletvekilleri, Genel Kurmay Başkanı, üst dereceli komutanlar Yassıada'da toplandı.

Ülke yönetimi Milli Birlik Komitesi adıyla cuntanın elindeydi.

10
ÖNSÖZ

DP'lilere Anayasayı ihlalden adî suçlara kadar sayısız suçlamalarda bulunuldu. Yassıada, tutuklular için tam bir cehennem oldu. En katı uygulama Menderes'e yapıldı. İlk duruşmada "Beş aydır kimse ile konuşulmadım. Aklımı kaybetmek üzereyim" diyecekti.

İhtilâl için birçok suçlamada bulunulmasına rağmen DP'nin asıl suçu iktidar olduğu sürede yaptıkları değil iktidara gelmekti. DP iktidara gelmekle dahi Anayasayı ihlal etmiş bulunmakta idi.

Dünya gazetesinde F.R. Atay "1950'den beri her 10 Kasım dövünüyorduk" diye yazdı. İdamlardan sonra Cumhuriyet "10 sene sallanan kavukların devrildiğini" bildirdi. Bir ihtilâlcisi, eserinde "Yassıada'da 10 yıllık bir iktidarın muhasebesi yapılacaktı" dedi.

Sanıkları Ankara'dan İstanbul'a getirenler onlara: "10 yılın hesabını soracaklarını" söyledi. Mahkeme Başkanı Salim Başol "10 yılı hepimiz yaşadık" diye bağırdı.

Yassıada'da kurulan mahkemede tutuklular savunmalarını yapamadı. Ölüm cezası infaz edilen Maliye Bakanı Polatkan'a savunması yaptırılmayınca arkadaşları herhalde beraat edecek diye sevindi.

Tutuklular savunmalarını yapabilmek için "Beş dakika on dakika daha olsun" diye mahkemeye yalvarmak zorunda kalıyor, yine de azarlanıyorlar veya salondan çıkarılıyorlardı.

Sorgulamalar da Yassıada'da yapıldı. İstenilen kişiye istenilen iftirayı atmayı kabul etmeyenlere zindan cezası veriliyordu.

Celal Kosova'ya bir kâğıt verip "Oku" dediler. "Bak 5. soruşturma kurulunda neler söylemişsin!" Kâğıtta yazan şudur: "Celal Bayar, İnönü'yü öldürürsen seni vali yaparım dedi." Plana göre tutuklu

bunu okurken sesi teybe alınacak, delil diye mahkemeye sunulacaktı! Kosova oyuna gelmeyince zindana atıldı.

Tevfik İleri'ye sordular: "Bir okul müdürünü usulsüz atamışsın" İleri sorar: "Hiç bilgim yok ne zaman?" Cevap şudur: "1950'de" Bir Bakan 10 yıl önce verdiği atama emrini hatırlayabilir mi? Tutukluların kaldığı oda veya hücrelerde mikrofon vardı. Ne konuştukları an be an takip ediliyordu. Mesela Anayasa'yı

11

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

hazırlamakla görevli komisyon için şöyle demişlerdir: "Bu adamların hazırlayacağı anayasa ne bize ne memlekete hayat hakkı tanır."

Duruşmalar ve Yassıada Yönetimi utanç vericiydi. Mahkeme Başkanı Salim Başol, Başsavcı Ömer Altay Egesel, Yassıada Komutanı Tarık Güryay'dı.

Tarık Güryay duruşmalar boyunca bir masanın başında oturuyor sanıklara veya avukatlarına lüzum gördükçe fiilen müdahale ediyordu.

Güryay, tutukluları "CHP aleyhine konuşulmayacak" diye ikaz etmişti. Gündüz savunmasını sert şekilde yapmaya kalkan bir tutuklu, akşam Ada Komutanının huzurundadır. Cezası ya hakaret ya zindandır. Ada Komutanı mahkemenin bir parçasıdır. Ethem Menderes aracılığı ile "yumuşak davranması halinde kurtulma umudu var" şeklinde Menderes'e telkinde bulunduğu yazılmıştır.

Mahkemenin tutumu tutuklular için başlı başına cezaydı. Tahliyesini isteyen bir polis müdürüne Savcı cevap olarak: "Bu rezil!" diye müdahale etmişti. Mahkeme duruşmalarda hatıra defterlerinden bol bol faydalandı. Hissi oldukları pek açık ifadeler kararlarda dahi gerekçe olarak kullanıldı. Tutuklu milletvekili Meclis'te gürültü yapan CHP grubundan bahsediyor, Başol: "Onlar sizinkilerdi" diyordu.

Duruşmalardan birinde Celal Bayar şöyle dedi:

"Harbiye'de iken bir subay bana 103 milyon iftirasını sordu. 103 Milyon çakıl taşım bile yoktur dedim. Cebinden bir kâğıt çıkardı: "103 milyon liranız olduğunu yazan kağıt gibi bunu da bize dağıttılar. Harbiye'yi imha edeceğiniz yazıyor. Sesinizi teybe almışlar" Genç Subaya sordum: "Sesimi niçin size dinletmiyorlar?"

Bu sırada Savcı Egesel atıldı:

- Bayar'ın 103 milyon lirası olduğunu ispat etmeye hazırız. Bayar yine söz aldı:

— Kim istiyorsa vekâletname vereyim. Gitsin nerdeyse bu parayı alsın.

Tutukluların Adada uğradığı muamele hiçbir mazeret kabul etmez. Bakanlar, milletvekilleri, üst seviyede görevliler alabil-

12

ONSOZ

diğine aşığılanmakta, dövülmektedirler. Maalesef nezaketi ile ünlü Adnan Menderes de bu kötü muamelelerden fazlasıyla etkilenmişti. Bir başbakanın sorguya gidip gelirken karşılaştığı valisine: "Nasılsınız Vali Bey?" demesi kafasına bir yumruğun inmesi için yeterli olmuştur. Menderes gibi duygulu bir kişinin kendi valisi yanındayken yumruklanması ile alt-üst olacağı şüphesizdir. Celal Bayar'ın avukatlarına: "Benim avukatım gelmedi, ne yapabilirim?" diyen Menderes feci şekilde dövülmüştü. Menderes son ana kadar bu haksızlıklardan kurtulamadı. Haksız ölüm cezası ve yine haksız bir şekilde hasta iken infaz edilişi... İnfaz sırasında sehpaye bağlanması gereken ipin çözüldüğü, Menderes'in düşerek başını vurduğu, başının kana-dığı "çek" emriyle tekrar ipe çekildiği yazılmıştır. 15 ay boyunca ailesi ile üç defa görüşebilmişti.

Tutuklular, kimden nasıl bir hakaret geleceğini bilememenin endişesi içinde yaşıyordu. Başbakan Yardımcısı Medeni Berk'in hücrelerine dalan bir subay ona "Peygamber muavini! Peygamberin şimdi kurtarsın seni!" diye bağırıyordu. Menderes bir sigara için yalvarıyor "Sen Avrupa sigarasına alışkınsmdır" cevabını alıyordu. Dışişleri Bakanı Zorlu'nun yanağını okşayan genç bir Subay: "Paris Ah Paris... ha?" demektedir.

Şüphesiz bu genç subaylar gerçeklerden habersizdi ve özel bir propagandanın etkisindeydiler. Bunun ne olduğunu az ilerde okuyacaksınız.

Ada Kumandanı her an tutuklularla beraberdir. Bir gün mahkemeye gidilirken tutuklulara şu talimatı veriyordu: "Eski yazı ile not tutmak yasak, Subaylar bilmiyor." Başka bir gün tutuklu Bakanı çağırıp "Vicdanım rahat diye yazmışsın, mektubunda" diyordu: "Böyle yazamazsın" Bir başka gün yine bir Bakanı çağırıyor: "Kızın, seninle iftihar ediyorum" yazmış, yazamaz" diyordu. Ve ekliyordu: "Mektuplarda problem çıkınca elinize geç ulaşıyor."

Tutuklular Yassıada'ya çıkarılırken tekme tokat dövülmüş sonra bir başka görüntü elde etmek için hepsi giydirilmiş, figüran olarak kullanılıp sahte Ada'ya çıkış filmi çekilmişti. Tutukluların haberi olmadan çekilen fotoğraflar da Milli Birlik Komitesinin Dolmabahçe İrtibat Bürosunda açık arttırma ile satılıyordu. İdam fotoğrafları da açık arttırma ile satılmıştır!

13

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Duruşmalar boyunca özellikle İnönü'nün damadı Metin Toker'e ait Akis Dergisi, Bayar'ın, Menderes'in idam edilmesini teşvik eden açık yayınlar yaptı. Kim Dergisi Bayar, Zorlu, Polatkan'ı fotomontajla darağacının altında gösterdi. Akis, Menderes'in resmine kocaman çarpı koydu. Cumhuriyet "tarihten ibret" nakletti: "Anayasayı ihlal eden 1. Charles nasıl idam edildi?"

14 Ekim 1960'ta başlayan duruşmalar 15 Eylül 1961'de bitti.

Meclis Tahkikat Komisyonu'nun yetkilerini genişleten kanuna oy verdiği gerekçesiyle idamı istenen Bitlis Milletvekili Selahattin İnan "O tarihte ben Almanya'da idim" dedi. Savcı Egesel ısrarcıydı... "Kafanın içini bilirim, burada olsaydın oy verirdin"

Savcının şeyh olarak andığı İnan dedi ki: "Savcı şeyhliği bana bırakıyor, kerameti kendine alıyor" Duruşmalar, savcılar, hâkimler böyleydi Yassıada'da.

Ölüm cezaları onaylanan Menderes, Zorlu ve Polatkan için sonucu etkileyecek önemli bir girişimde bulunulmadı. Karşı çıkıyormuş gibi görünmek daha faydalı olacaktı.

İsmet İnönü'nün infazlardan 2 gün önce Cemal Gürsel'e yazdığı "infaz yapmayın" mektubundan kimsenin haberi olmadığı için bu mektuptan da bir sonuç beklenemezdi. İnönü, Cemal Gürsel'e mektup göndereceği yerde basına bir açıklama yapsaydı çok şey değişebilirdi.

İdamların suçu sonradan MBK'yı baskı altına aldığı söylenen Talat Aydemir'e yüklendi. Onun korkusuyla infazlar yapılmıştı. Halbuki bu kadar "korkulan" Aydemir iki yıl sonra tutuklanıp idam edilecektir. Aydemir şöyle yazar: "İdamlar için ısrar edenler CHP kanadına hizmet eden Ekrem Acuner grubudur."

Yassıada kararlarının hukuki hiçbir değeri yoktur. Milletvekillerinin Meclis'teki konuşmalarından, verdikleri kanun tekliflerinden, verdikleri oylardan ölüm cezalarına çarptırıldıkları bir mahkeme hukuk değeri bakımından yorumlanamaz, tasnif dışıdır.

Kin ve nefret iktidar hırsıyla örgütlenmiş, yalan haberler, iftiralar, özel hazırlanmış gösterilerle bir ihtilâl adım adım örülmüştür.

14

ONSOZ

Kitapta, yaygın kullanılışı sebebiyle biz de genellikle "ihtilâl" demeyi tercih ettik. Bu kelimeyi olayı tanımlamak için değil işaret etmek için kullandık.

Celal Bayar konuyu tartışırken ihtilâlin özünde bir fikir bulunduğunu, 27 Mayıs'ın ihtilâl olmadığını söyler. Ona göre 27 Mayıs bir hükümet darbesi bile değildir. Hükümet darbesi mevcut hükümeti yıkmak sonra yerine geçmek için yapılır. Burada bu da görülmez. İktidar CHP'ye teslim edilmiştir. Bayar olayın adını "fiili durum" olarak koyar. Osmanlı Döneminde sıkça görüldüğü gibi Medrese-ordu işbirliği yürütme ve yasama gücüne karşı ayaklanmış, can almıştır.

Bu kitapta Menderes ve 27 Mayıs olayını çok gerilerden başlayarak ele aldık. Bunun sebebi konuyu daha açık anlamaya çalışmamızdır. Tarihi olaylar, üzerinde yer aldıkları çizgi taranarak incelendiğinde görüldüğünden çok farklı dersler verebilir.

Kitap tarafsız bir gözle yazılmamıştır. DP tarafında durduk ve olaylara oradan baktık.

Tarihin bir çekişme sebebi olarak kullanılmaması gerektiği düşüncesine katılıyorum. Zaten kitabın amacı da tartışmaya katılmak değil konuya ilk defa ilgi duyanlara aracı olmaktır. Bununla birlikte yer yer tartışıyor gibi görüneceğimizi okuyucularımın yadırgamayacağını umuyorum.

Yassıada'daki hayat, tutuklulara yapılan muamele, idamlar, 27 Mayıs olayına soğukkanlı yaklaşmamızı her zaman engelleyecektir. En azından bizim için böyledir.

Kitabın sonunda okuyacağınız hatıraları DP Muş Milletvekili Gıyaseddin Emre ile 1993 yılında yaptığımız bir özel röportajda sağladık. Gıyaseddin Emre'yi şükranla anıyor, kitabın editörü sevgili Adem Koçal'a sonsuz sabrı ve dikkati için teşekkürlerimi sunuyorum...

Saygılarımla...

RECEP ŞÜKRÜ APUHAN

15

CEMİL ZEKİ'NİN ÖYKÜSÜ

Cemil Zeki 1896 yılında Manastır'ın Florina kazasında doğdu. Manastır Rüşdiyesini bitirmek üzere iken Balkan Harbi başladı, okulu hastane haline getirildi. O da kendi okulunda hastabakıcı olarak görev yaptı.

Manastır 19 Kasım 1912'de Sırp'ların eline geçti. Cemil Zeki ailesiyle birlikte Florina'ya döndü. Fakat burası da Yunan sınırları içinde kalmıştı. Babası Tevfik Ahmet, Cemil Zeki'yi 13 Eylül 1913'te Bursa Ziraat Okuluna yazdırdı. Ertesi yıl I. Dünya Harbi koptu. Üçüncü sınıfa geçtiği yıl cepheye gitme sırası ona gelmişti...

9 Ekim 1915'te yedek subay oldu. Eğitimi bitince 1916 Mayıs'ında Çanakkale'ye gönderildi. 19 yaşında idi. Çanakkale'den Romanya Cephesine, oradan Filistin Cephesine gitti. Romanya'da yaralanmıştı. Filistin'de de yara aldı ve 19 Eylül 1918'de İngilizlere esir düştü. Mısır'da 18 ay esir olarak kaldı. 3 Mayıs 1920'de İstanbul'a döndü. Anadolu'da Millî Kuvvetlere katıldı.

Cemil Zeki 20 Haziran 1920'de Soma cephesine sevk edildi. Birliği, Savaştepe'deki çarpışmalardan sonra Bursa'ya çekildi. 12 Temmuz 1920'de Bursa ovasında kuşatıldılar. Bu sefer Yunanlılara esir düştü. Önce Atina'ya sonra Adriyatik Denizi'nde-ki Lefkado adasına götürüldü. Serbest bırakıldığında Florina'ya döndü. Kalpakla dolaşmakta ısrar ettiği için 20 Şubat 1921'de tutuklandı. 1921 ve 1922 yıllarını Larisa esir kampında geçirdi. Sivil tutuklularla savaş esirlerinin karşılıklı değiştirilmesi anlaşmasıyla serbest kaldı ve 31 Mart 1923'te Urla'ya ayak bastı. Oradan Bursa'ya geldi ve bir otel odasına yerleşti.

17

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Şöyle diyecektir:

" *Yıllarca hayatım pahasına düşman istilâsından korumaya çalıştığım bu yurttaki bir karış toprağım, bir kiremitaltı sığmağım yoktu*"¹

Cemil Zeki 31 Ağustos 1923'te terhis edildi. Bursa'da bazı çiftliklerde çalıştı. Bunlardan birinden ayrılma sebebi çiftlik sahibinin bir işçiye yaptığı haksızlıktı. Cemil Zeki 1926 Nisan'ında ailesinin yerleştirildiği Kemalpaşa'ya geldi. Bir müddet sonra yine silah altına alındı. İtalyanlar Kuşadası sahillerinde manevra yapıyordu. Cemil Zeki Urla'daki 6. Tümen 57. Alayla Söke'deki karşı manevraya katıldıktan sonra terhis edildi ve Kemalpaşa'da çiftçilikle uğraşmaya başladı.

Yunanistan'dan gelen Türklerin yerleştirilmesi sırasında iskân memurlarınca yapılmak istenen yolsuzluklar başta olmak üzere her türlü yolsuzluğa karşı çıkan Cemil Zeki'nin bu tutumu Cumhuriyet Halk Partisi tarafından onun bir devlet memurluğu istediği şeklinde yorumlandı. Cemil Zeki kendisine teklif edilen "Ziraat Müdürü" görevini reddetti. Cumhuriyet Halk Partisi bu duruma tepki gösterince de babasıyla birlikte Serbest Cumhuriyet Partisi'ne katıldı.² Cemil Zeki, bu partinin kapatılmasından sonra siyasî çalışmalarına Cumhuriyet Halk Partisi'nde devam etti. Cumhuriyet Halk Partisi tek başına devlete hükmediyordu. Karşısında muhalefet partisi yoktu. Dolayısı ile yolsuzluklarla mücadele etmek kolay olmuyordu.

Cemil Zeki'nin babası Tevfik Ahmet, iskân işlerinde parti parmağı olması sebebiyle hakkının yendiği şikâyetinde bulunmuş, Cumhuriyet Halk Partisi İzmir mutemetliği kendisine bir yazıyla "Şikâyetin haksız olduğu"nu bildirmişti.

Tevfik Ahmet'in, 30 Mayıs 1930 tarihli bu yazının arkasına düştüğü not şöyledir:

"Bu yazı Halk Partisi'nin ismen halk partisi cismen zorba partisi olduğu en hararetli zamanında yazılmıştır. Bu ve bunun emsali haksızlıklar ve zulümler idi ki baş gösteren Serbest Parti'ye İzmir'in hatta münevver halkının yüzde doksanı iltihak etmiş. Ve az kaldı memleketi kana boyayacaklardı"³

Cemil Zeki, elinden geldiği kadar haksızlıklarla mücadele etti.

28 Eylül 1934'te Cumhuriyet Halk Partisi İzmir Müfettişi

18

CEMİL ZEKİ'NİN ÖYKÜSÜ

Avni Doğan'a gönderdiği mektupta Parti kongresi ve gecesi Doğan'ın dört saat süren konuşmasını dinleyenlerin sayısının her akşam "Bu kahveye sürekli gelenler kadar olduğunu" hatırlattı. Bunun sebebi de parti idare kurullarının bir tür vergi toplama şubesi haline gelmiş olması, parti idarecilerinin parti idaresinde bulunması sakıncalı kişileri kanunî engellere rağmen aday gösterip kazanmalarını sağlaması, bu kişilere ehliyet ve liyakatlerinin uygun olmadığı görevler vermesi, bu suretle de halkın güvenini kaybetmeleriydi.

Cemil Zeki, Kemalpaşa'da idare kurulu seçimlerinin "üç kara kuvvet" yüzünden memleket aleyhine sonuçlandığını söylüyordu. Bu üç kara kuvvetten biri doktor A., biri tüccar K., biri de mal müdürü idi.

Partinin gücü ve faaliyetleri bu kişilerin egemenliği altındaydı.⁴ İdare kurulu bunların işaret ettiği kişilerden oluşturulmuştu.

Kimdi bu doktor? 1917 yılında Askerî Tıbbiyeyi bitirmiş; 1919'da mütarekede İzmir Depo Alayında görevli iken Alay'ın lağvedilmesi üzerine Bandırma'da bir kıtaya tayin edilmiş, oradan İstanbul'a geçerek istifa etmiş, Yunan işgali altındaki İzmir'e gelerek orada özel doktorluk yapmış birisi...

"Asil Türk Milleti iç ayaklanmalara, haris istilâ ordularına karşı mahrumiyetler içinde vatanını savunmaya çalışırken ve ateşler içinde yanarken bu doktor o devrin hayâsız ümitsizleri gibi mukaddes görevden kaçmıştır. Bugün de bütün nankörlüğüne rağmen kendisine maddî refah, mevki ve nüfuz kuvveti veren Türk camiasını içerden kemiren tufeylilere hasis çıkarı uğruna alet ve öncü olmaktan başka bir şey düşünemeyecek kadar düşük ahlâk sahibidir."

Bu doktor ve mal müdürü hakkındaki şikâyetlere dayalı tahkikat belgeleri ise kaymakamın çantasında dolaşmaktadır...

Cemil Zeki, Cumhuriyet Halk Partisi İzmir Müfettişi Avni Doğan'a bu manzarayı ve bu manzaradan çıkardığı sonuçları da anlattı:

"... Türk vatanının bu kısmında günlük nafakasını temin etmekten aciz bir hale getirilen sarı benizli, solgun insanlar çoktur. Otlâ büyüyen üç beş tavuğunun yumurtasını, pilicini, bakımsızlıktan nesli çürümeye yüz tutmuş ineğinin sütünü yavrularına tattırmadan sattığı halde aile efradının yiyecek ve giye-

19

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

ceğini temin edemeyen bedbahtlar çoktur. Bunun sebebi ise ne topraklarının kısırlığı ne de kanunlardır. Bunun sebebi bu muhitte idarî ve sosyal görevlerini yalnız ihmal değil sosyal bünyemizi kemiren tufeylilere istismar aleti yapanlardır.

Kış gününde ayağındaki yarım nalınla adeta çıplak ve yarı kitapsız okula giden yavruların aile reisleri iktisadi buhranla çarpışırken, devlete borçlarını ödeyemedikleri için düştükleri hapisanelerde haysiyetleri hırpalanırken, bu acıdan zerre kadar müteessir olmayan taş kalpli iktisadi istilâ şebekesi, poker masalarında, barlarda, birbirleriyle rekabet edercesine pahalı Avrupa malları kullanarak, işçilerin semeresini heder ediyorlar.

Mahsulünü oin bir arıza ve hastalıklar arasında yabancı hayvanlardan da korumak için tüfenginin bir atımını yedi buçuk guruş diye hesap etmek mecburiyetinde olduğundan bir çok geceler teneke parçası çalan çiftçinin başındaki bu müsteshirler onun semeresini rahat ve asude barlarda, danslarda, meyhanelerde ve oyun eğlencelerinde hesapsız israftan çekinmezler.

Hepsi birer **acı** gerçek olan bu olayları kökünden söküp atacak olanlar, büyük fedakârlıkla gece gündüz çalışan; millî, vatanî duygu, ihtiyaç ve ıstıraplardan ilham alan bugünkü imanlı, inkılapçı kılavuzlardır."

Cemil Zeki mektubuna Kemalpaşa'daki Cumhuriyet Halk Partisi İdare Kurulu Üyeleri hakkında düşüncelerini bildirerek son veriyordu. Bunlardan biri seferberlikte bir Türk askerinin katlinden dolayı iki sene İzmir hapisanesinde tutulmuştur. Çoğunun bu görevde bulunmasında kanunî ve idarî sakıncalar vardır. Bir kısmı gerekli ehliyete sahip değildir. Bir kısmı partinin ilke ve programlarına muhalif emeller taşımaktadır. Bazıları da parti yasasının 126. maddesine aykırı bir şekilde birkaç görevi birden yürütmektedir.

"Bu durumun düzeltilmesi yüksek teşebbüs ve kesin icraatımızla mümkündür. Yazılarıma hüsnü telâkki buyrulmasını diler, hürmetlerimi sunarım."

Cemil Zeki, bütün samimiyeti ile yaptığı bu uyarılara şüphesiz olumlu bir cevap alma hayalinde idi. Cumhuriyet Halk Partisi İzmir Müfettişi Avni Doğan'ın, partinin Kemalpaşa yönetimine gönderdiği 1.

1. 1935 tarihli cevabı ise iki cümleden ibaretti:

20

CEMİL ZEKİ'NİN ÖYKÜSÜ

"Bu arkadaşına kâğıdını geri verin. Türk harfleriyle yazsın kardeşim."

Cemil Zeki tekrar yazdığı 5 Ocak 1935 tarihli mektubuna bazı ilâveler yapmaktan kendini alamamış,

"Dava"yı özetlemiştir: "Dava,

1- Bugünkü parti ve belediye heyeti üyelerinin çoğunluğu memleketin ihtiyaçlarına cevap verebilecek, partinin programlarını uygulayacak yeterlilikte değildir.

2- Şikâyetler, şikâyette bulunan makamlar tarafından dikkatle alınmamakta, incelenmemektedir.

Kaymakam, Vilayet'e ve Bakanlıklara delil gösterilerek yapılan şikâyetlerin araştırılması için kendisine o makamlar tarafından iade edilen şikâyetleri çantasında muhafaza ediyor.

3- Millî, vatanî, sosyal görevlerde çok seneler çalışmış, parti programlarını benimsemiş, bilgili ve görgülü arkadaşlar memleket görevlerinin dışında bırakılmıştır.

4- Memuriyet, meslek ve malî nüfuz kullanılarak birkaç kişinin emellerine hizmet edecek bir zümre meydana getirilmiştir. Bu zümreden halk arasına yayılan ikiliğin giderilmesi memleket menfaati namına elzemedir."

Cemil Zeki, çok partili hayata geçilirken Demokrat Parti saflarında yer aldı. 1946 seçimleri, Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni kurulan ve ilk defa genel seçimlere katılan Demokrat Parti taraftarlarına yaptığı ağır baskı altında geçti.

Cemil Zeki, İzmir Demokrat Parti Başkanlığına yazdığı 24. 9. 1946 tarihli mektubunda yardım istiyordu:

"Muallim Şükrü Selçukoğlu milletvekili seçiminde çok etkili Demokrat Parti propagandası yaptığı için ahlâksız yalancı şahitlerin imzaladığı bir zabıtle "Meclis'e hakaret etti" diye tutuklanmıştı. Halen tutukludur. 30 Eylül'de İzmir Ağır Ceza Mahkemesinde duruşması vardır. Bu temiz ruhlu, mücadeleyi açık ve cesaretle yapan, partimize iman ile bağlı arkadaşın maruz kaldığı bu akıbet muhitimizde derin bir teessür uyandırmıştır.

Yine milletvekili seçiminde Parsa Köyü'nden partimize kayıtlı genç ve cesur bir arkadaşımız İbrahim Ceylan aynı hile ve

21

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

iftiraya kurban olarak halen İzmir Hapishanesindedir. Bu genç dört ay evvel askerlikten terhis edilmiş, iki evlat babası bir marangozdur. Seçim günlerindeki cesareti çok takdire şayandır.

Sosyal, ahlâkî, iktisadî bünyemizi devlet ve hükümet kuvvetlerinin nüfuz ve himayesi altında çok alçakça tahrip etmeye devam eden bir istismarcı, tufeyli zümrenin içkili kadınlı sefahat masalarındaki telkinlerine kapılan ilçe savcısının temiz Türk yurdunda kanunî ve insanî görevlerini yapacakları yerde muhteris bir zümrenin şer ve fesat aleti olmaları bu gibi elim olayların meydana almasına sebep olmaktadır.

Partili arkadaşlarımızın soğukkanlı ve mertçe hareketleri daha ağır olaylara engel olmaktadır.

Gayemize ulaşma yolunda bütün zorlukları aşarak kitle ile yürümekte ve başarımıza iman etmekteyiz.

Bu iki bedbaht arkadaşımızın İzmir'deki mahkeme işleri ile alâkanızı çok rica eder, saygılarımızı sunarız."

Oyların açık verildiği ama oy sayımının gizli yapıldığı 1946 seçimleri hâlâ anlatılan ıstırap verici gülünçlükleriyle geçti gitti. İktidar yine Cumhuriyet Halk Partisi'nde kaldı. 14 Mayıs 1950 seçimleri ise Demokrat Partinin zaferiyle sonuçlandı.

Fakat Cemil Zeki seçimlerden dört ay sonra Kemalpaşa Belediye Başkanlığına gönderdiği 18 Ağustos 1950 tarihli dilekçesi ile belediye meclisi üyeliğinden istifa etti:

"İlçe belediye meclisi üyeliğinin üzerimize verdiği büyük görevi, halkın istek, hak ve çıkarlarına uygun bir şekilde yapabilmeye, parti programına ve sosyal düzene daha başlangıçta aykırı düşünce ve hareketler dolayısıyla imkân göremediğimden üyeliğimden istifamı bildiririm."

Cemil Zeki, Kemalpaşa Demokrat Parti Başkanlığına 16 Eylül 1950 tarihli dilekçesi ile de Demokrat Parti'den ayrıldı. Partiden istifasını üzülererek bildiriyor ve sebeplerini açıklıyordu:

"Parti programlarındaki meşru şartlar içinde siyaset yapmanın yerine, sosyal, maddî, manevî ıstırapı arttıran ve iç-dış siyasi olaylar karşısında milli birliği sarsan karşılıklı zıtlık-husumet politikasının devam ettirilmesi.

Parti programındaki görevler yerine, ihtirasa dayanan hislerin sevki ile insanlık hak, hürriyet ve haysiyetlerine saygısızlık"

22

CEMİL ZEKİ'NİN ÖYKÜSÜ

Cemil Zeki'nin dilekçesi bir uyarı ile bitiyordu:

"Uzun yıllardan beri zararlı bir zihniyetle hareketin acı ve ağır neticelerini gören bir yurttaş olarak bu şartlar içinde çalışmanın imkânsızlığı karşısında partiden istifa ediyorum. Pek yakın bir geçmişte fecî bir akıbeta uğrayan Halk Partisi'nin vaziyetini gözden uzak tutmamanızı tavsiye etmeyi bir görev bilirim."

Cemil Zeki, Kemalpaşa Demokrat Parti Başkanına yazdığı 18 Eylül 1950 tarihli özel mektupta ise şunları söylüyordu:

"Ne hazin tecellidir ki kahraman milletimiz, iç ve dış sosyal ve siyasi savaşlarda en ağır vazifeyi üzerine alarak kazandığı zaferden sonra inkılapçı zümrenin liderliğini yapanlar içinde yer yer sinsice,

idare başına geçtikten sonra maskesini atarak ihtirasla hareket edenlerin suikastına uğrar. İlçemiz parti heyeti de bu gafiller arasındadır.

17 sene evvel ilçe halk partisinin zararlı hareketlerini genel sekreterliğe kadar bildirmiştim. İhmalkâr müdahaleleri, yanlışlıkları düzeltmek için etkisizdi. Rakipsiz parti olduğu için halk ağır ıstıraplara tahammül ediyordu. Bugün bu tahammül şartları birçok sebeplerden azalmıştır. Tabii şartlar bu cennet yurttaki sakinlerini iyi yaşatacak kadar fevkalâdedir. Yeter ki muhteris, istismarcı, tufeyli, ehliyetsiz suikastçıların sinsice tasallutundan korunsun.

İç ve dış siyasi olayların nezaketi karşısında meşru muhalefet yerine intikam ve husumet azgınlığı, milli bütünlüğü sarsar, vahim olaylar doğurur.

On sene askerlik ve harp hayatımda şahit olduğum gibi dağlarda, ovalarda, ıssız çöllerde mahrumiyetler içinde düşmanlarla kahramanca çarpışan milletimizin yurt sevgisi ve savunmasının başlıca âmîl ve saikinin, asil kanı ve ruhi hasleti olduğuna bütün dünya da şahit olmuştur.

*O üstün kuvvetler karşısında tarihte misli ender başarılar gösteren bu yurt çocukları eğer o devirlerin iç idarelerinde maddî ve manevî varlığını kahpece istismar eden halk düşmanı suikastçıların gadrine kalmıyorsa, hâlâ ocaklarında o günün facialarının izleri bulunmazdı.*⁵

İdealist ve dürüst insan Cemil Zeki (Yoldaş) bir daha siyasetin parti yönüyle uğraşmadı. Çiftçiliği sürdürdü. Cemil Zeki 23 Eylül 1964'te İzmir'de vefat etti.

23

1. BÖLÜM CUMHURİYETE DOĞRU

Bir Devletin Kanlı Sonu

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Tuna'dan Meric'e doğru çekilişimizin ne kadar kanlı olacağını gösteriyordu.

II. Abdülhamid'in bütün amacı içerde baskıyla sağladığı sessizlik içinde devleti onarabilecek tedbirleri alabilmektir. Bunun için gayret etti ve elinden geleni yaptı. Ancak, yapılabilenlerin en az iki asırlık vahim hataları gidermeye yetmediği, yetemeye-ceği, devrinin sonunda anlaşılacaktır.

1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'i zorlayan sivil-asker aydınların ümidi, hürriyetçi anayasa düzeni içinde devletin güçlenmesiydi.

Ne "baskı" rejimi işe yaradı ne de "hürriyet" rejimi işe yarayacaktır.

Asırlar önce, yeni bir safhaya girmiş dünyayı ve hayatı o yeni şekliyle kavramada gösterilen başarısızlık, gün be gün hükmünü yürütmüş, nihayet bizi yok edilmek tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştı.

1912-1913 Balkan Harbi'nde Edirne'yi bile zor kurtardık. Balkanlar'daki Müslüman Türk varlığı kan denizi içinde boğuldu gitti. Çünkü tebaamız Balkan Milletleri, kaç şekilde insan kesilebileceğini, süngüden küçük bebeklerin nasıl süngülenebileceğini çünkü efendilerinin bitkin vücutları üzerinde dünyaya gösterdi.

25

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bizim için I. Dünya Harbi karakterin şahlanıştı. 1914-1918 arasında akıl almaz askerî hatalara, akıl almaz yokluklara rağmen Romanya'dan Filistin'e, tarihin şanlı sayfaları arasında bir defa daha görüldük.

Fakat hiçbir zafer artık asırlar öncesinden büyüyen gelen "kavrayamama" hatasını giderebilecek kadar büyük olamazdı.

İngiliz-Rus ittifakının savaş sonrasında Türkiye'ye dayanılması imkânsız bir saldırıda bulunacağı inancıyla ve öyleyse şimdi savunmaya başlamalıyız düşüncesiyle girdiğimiz I. Dünya Harbinden çıktığımızda tarihe karışmış bir imparatorluğun şaşkın, yalnız, ıstırapla dolu çocuklarıydık. imparatorluk parçalanmış; petrol bölgeleri sınırları cetvelle çizilmiş devletler halinde İngiliz-Fransız sömürgesi olmuş, Anadolu ile baş başa kalmıştık. Hiç olmazsa onu kurtarabilecek miydik? İstanbul'u muhafaza edebilecek miydik?

10 asırdır savaşan Türklerin kapkara ateşkes devri başlamıştı, İngiltere ve Fransa'nın İstanbul ve Anadolu'daki varlığı yetmiyormuş gibi Yunanlılar da bunlardan aldıkları emirle Ege'yi işgale koyuldular. Bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Yunanistan, şimdi Osmanlı toprakları üzerinde işgalci olarak bulunuyordu.

Bu felâket, Osmanlı yönetimlerinin ne kadar büyük hatalar yaptığını bağırarak anlatmaktadır.

Aç ve Hasta İnsanlar Ülkesi

11 Nisan 1917 tarihli New York Times gazetesi savaş sırasındaki İstanbul'u anlatıyordu: "... açlık başlamış durumda. Sokakta rastladığımız insanların yüzleri sarı, elmacık kemikleri zayıflıktan fırlamış, gözleri bütün anlamlarını yitirmiş ve zayıf bakıyor. İstanbul'da insanların açlıktan ölüp ölmediğini bilmiyorum. Ama sokaktaki sakat, sarsak, inmeli, titrek insanların sayısı günden güne artıyor."⁶

Anadolu'da durum daha da kötüdür. Gençleri cephelerde olan Anadolu'da karasabanın ardında zayıf ihtiyarlar vardır. Anadolu yokluk ve hastalıktan kırılmaktadır.

1919'da Türkiye'nin durumu neydi? Nüfus tahminen 14 milyona yaklaşıyordu.

26

CUMHURİYETE DOĞRU

Türkiye'de 1000 otomobil vardı. İstanbul dışındaki 200 otomobilin 100'ü İzmir'de idi. Bütün Anadolu'daki otomobil sayısı da 100'dü.

9711 km. yolun büyük kısmı ilkeldi. Her ne kadar "yol" olarak bu rakamın içindeyse de söz konusu olan, patikadır. Veya develerin geçirilmesiyle yol haline gelmiş yerler...

Köylerin %80'i sağlıksız şartlar içindedir. Halkın %14'ü sıtma, %9'u frengidir. Köylünün %72'si bitlidir ve her an tifüze yakalanabilirler. Evlerin %97'sinde uygun tuvalet ve benzeri kolaylıklar yoktur.

Okuma yazma oranı %7'dir. Sadece bu oran bile ne gibi sosyal-ekonomik sıkıntılar yaşandığını göstermeye yetmektedir.⁷

Ali Fuat Paşa'nın İsyan Emri

1919'da gelecekte ümitli olan insanların sayısı çok değildir. Neler olabileceği tam kestirilemediği için neler yapılabileceği de kestirilememektedir.

Umutlu ve hatta muzaffer bir sonuç için kararlı olanlar daha çok I. Cihan Harbi'nin namılı komutanları ve savaşa yedek subay olarak katılmış genç aydınlar ile yine bir kısım subaylardır.

İngiltere'nin Anadolu'da bir Osmanlı Devletine karşı çıkmayacağını İstanbul'un ise asla Türklerden koparılamayacağını düşünenler işgallerin başlaması ile birlikte yanıldıklarını anlarlar. Fakat bu sefer de bazı aydınlar İngiltere ile iyi ilişkilerin sabırla sürdürülmesi halinde işgallerin sona ereceğini, İngiltere ile ipleri koparacak bir davranışa girişmeden uysallıkla beklenmesi gerektiğini, işgalcilere kafa tutulması halinde artık hiçbir kurtuluş ümidinin kalmayacağını savunmaya başlar.

Hâlbuki Avrupa, Osmanlı Devletini tamamen silmeye, Anadolu'daki Türk varlığını ortadan kaldırmaya çoktan karar vermişti. Bu karar Sevr Antlaşmasına olanca kin ve nefretle yansdı. Türklere yalnızca Ankara civarı bırakılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919'da 3. Ordu Müfettişi olarak Samsun'a ayak bastığında 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgale başlayan Yunanlılara karşı direniş genişleyerek devam ediyordu. Direnişin başında bölgede görevli komutanlar vardı.

İngilizlerle iplerin kopması halinde İstanbul'un kaybedileceğini, Anadolu'nun tümüyle işgal edileceğini düşünenlerin

27

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

safına geçmiş olan İstanbul Hükümeti işgale karşı direnenleri ve direnecekleri "Hain" ilan etti. Anadolu'daki direniş birbirinden bağımsız gruplarla devam ediyordu. Ordu büyük çapta terhis edilmiş ve silahlar toplanmıştı. Buna rağmen 20. Kolordu Komutanı Tuğgeneral Ali Fuat (Cebesoy) 27 Haziran 1919'da Ankara'dan ilk isyan emrini veriyordu: "... Milli kuvvetlerin şimdiden tertip ve tanzimleri hayatî ve milli bir vazifedir. Müdafaa-i Hukuk ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin kurulmadığı yerlerde bu cemiyetlerin süratle kurulmasını bütün asker komutanlardan ve mülkiye memurlarından rica ederim: Herhangi bir memur veya şahıs direniş teşkilâtının kurulmasını güçleştirir, men eder veya fesat karıştırarak heyecana sebep olursa muntika komutanı kanuna göre en ağır cezayı uygulayacaktır.

İcabında rnevki ve memuriyetimden ayrılarak bir millet ferdi olarak mübarek vatan ve mukaddes milletin uğrunda çalışmaya devam edeceğimi açıkça taahhüt eylerim."⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın millî mücadelenin tek bir otoritenin altında sürdürülmesi düşünce ve kararıyla giriştiği teşebbüse İstanbul'dan gelen cevap 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir'e "Mustafa Kemal'i tutukla" emriydi. Kâzım Paşa, emri altındaki orduyu oldukça diri tutmayı başarmış, Erzurum'da İngilizlere teslim edilmek üzere trenlere yüklenen büyük ölçüdeki piyade-topçu cephanesini yolda Kürt aşiretlerine yağma ettirerek kurtarmıştı.⁹

Mustafa Kemal Paşa'yı tutuklama emri alan Kâzım Paşa ona "Emrinizdeyim Paşam" dedi. O ana kadar ortalıkta dolaşmış bütün yanlış düşüncelerin, Türkiye'yi imha planlarının ve umutsuzluğun tepetaklak olduğu bir andı.

1919 şartlarında millî mücadelenin başarıya ulaşması yalnızca silâhla ya da yalnızca siyasetle mümkün değildi. Silahlı siyaset yürütülmesi gerekiyordu.

Buna en yetenekli komutanın Mustafa Kemal olduğunu diğer komutanlar da ittifakla kabul ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, canını dişine takıp düşmana hücum eden kahramanların, çocuğunun üstünden çekip aldığı örtüyü cepheye taşıdığı mermilerin üzerine örten kadınların ortaya koyduğu güçle, siyasetin verdiği imkânları en iyi şekilde birleştirip kullanmayı bildi.

28

CUMHURİYETE DOĞRU

Daha millî mücadele sürerken Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açması, otoritesini bu meclise dayandırması millî mücadeleyi güçlendirdiği gibi onun gelecekte de daha kuvvetli olmasını sağladı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'dan 9 Haziran 1919'da Eşme'deki 17. Kolordu Komutanı Bekir Sami Bey'in telgrafına verdiği cevap millî mücadelenin zaferle sonuçlanacağını gördüğünü gösterir:

"Ümitsizliğe kapılacak zamanda olunmadığımı pek güzel takdir buyurmuşsunuz. Vaziyetin ıslahı için ortak çareler yaratmaya mecburuz. Yakında ortaya çıkması kesin olan genel bir vaziyette kuvvetli bulunmak için memleketin düzenli bir teşkilât altına alınmasına çalışmalıyız. Bunun gerçekleşeceğine güvenebiliriz. Bu taraflarda halk tamamen uyanık, harekete geçmeye ve her türlü fedakârlığa hazırdır. İzmir'in işgali bütün milleti istiklali savunmak konusunda bir azim ve irade etrafında topladı. Bu cihetle bu işgalin kalıcı olamayacağı şüphesizdir. Gayemiz bir olmalıdır. Umumî cihan durumunun benim için ümit verici olduğunu müjdelirim. Durumunuzdan ve o taraf millî teşekküllerinden ve meydana gelen olaylardan sık bilgi vermenizi rica ederim."¹⁰

İngiltere'nin direnci Anadolu'da Yunan kuvvetlerinin perişan edilmesiyle önemli ölçüde kırılmış, sıra bundan sonra olabilecekler konusunda İngiltere'yi hem korkutmaya hem ikna etmeye gelmişti. Yunanlılar denize döküldükten sonra Türk Ordusu Çanakkale'deki İngiliz tahkimatına doğru yürümeye başladı. İngilizler yeniden Türklerle savaşı göze alabilecek miydi? *Buna güçleri yoktu. Zaten Mustafa Kemal Paşa'nın daha millî mücadelenin başına resmen geçmeden gördüğü cihan durumunu şimdi onlar da görüyordu. Belki tek umutları yakında kurulacağını tahmin ettikleri yeni Türk Devletinin, Avrupa değerleriyle bir çatışmaya girmemesi, Avrupa değerleri için bir tehdit oluşturmamasıydı. Türkiye ile barışta baş etmek savaşta baş etmekten daha kolay olabilirdi. Yunanlılardan sonra Sevr Antlaşması da denize atıldı. Yunanlılar soluğu Atina'da aldı Sevr Antlaşması ise denizden kurtarıldı, kurutuldu, bir köşeye kaldırıldı.*

29

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Atatürk ve arkadaşları Sivas Kongresi'nde.

Ankara'da Mucizeler Meclisi

TBMM 23 Nisan 1920'de Ankara'da dualarla açıldı. Bu meclis İstiklâl Harbi'nin bütün sıkıntılarını yaşayacak, bir taraftan da Anadolu'da yerle bir olmuş sosyal düzeni yeniden kurmaya çalışacaktır. Yunan istilâsının defedilmesi için katlanılan zorlukların yanı sıra halkın tek yürek halinde örgütlenebilmesi, hâlâ umutsuz olanların kurtuluşa inandırılabilmesi, Millî Mücadele aleyhine bitip tükenmez saldırıların göğüslenmesi gerekiyordu.

Bu Meclis bir yandan cephelelerdeki durumla bir yandan kaçaklarla, fuhuşla, içkiyle, bozgunculukla, dışardan yapılan müdahalelerle uğraştı.

Meclis'te fuhuş belâsı görüşülürken söz alan milletvekili Refik (Koraltan) Bey şunları söylüyordu: "...Cemiyetlerde düğünlerde miktarları 100'e hatta abartmasız arz ediyorum 300'e yakın fahişelerin bulunduğunu işitiyor, anlıyor ve bundan elem duyuyoruz. Araya bir de içki belâsı giriyor, bir iki bin liralık rakı içiliyor. Sefahat uğruna paralar heder olup gidiyor. Sonra bu cahil tabakaya, milletin, memleketin, vatanın selâmetine hizmet etmek üzere getiriniz sefahat uğruna harcadığınız bu paradan bir miktarını da bize veriniz, dediğimiz

30

1

CUMHURİYETE DOĞRU

zaman maalesef omuz silkiyor. Bunun yegâne sebebi cehalettir. İşte ben de sıhî, içtimaî, iktisadî ve dinî mahzurları olan bu halin önüne geçmek için bu kanun teklifinde bulundum."

Refik (Koraltan) Beyin teklifi açık yerlerde kadın oynatanların geçici kürek cezasına çarptırılmalarıdır. Ali Şükrü Bey'in teklifi daha da ağırdı: "Mübarek ramazanda cami şadırvanında içki içip kız oynatıyorlar... Mümkünse idam cezası verelim."¹¹

Frengi ile mücadele de mecliste uzun tartışmalara yol açtı. Bolu milletvekili Dr. Fuat (Umay) 1920 Ekimi'ndeki teklifinde evlilik öncesi çiftlerin mecburî muayeneden geçirilmesini teklif etti. Ama bir sorun vardı. İhtiyacı karşılayacak kadar doktor neredeydi? Hoca Osman Fevzi Efendi "Kadın doktor yetiştirelim. Genel tahsil uzun sürer. Bunlara yalnız veremle frengiyi öğretelim" dedi. Süleyman Sırrı Bey "Bir kadını önce kocası görmeli" diye tekliflere karşı çıktı. Dr. Emin Bey cevap verdi: "Vaktiyle nüfus yazımı başladığında kadınlarımızın eşkali yazılacak diye ayaklanmalar olmuş..." Emin Bey durumun ne kadar kötü olduğunu bazı yörelerdeki frengi oranlarıyla açıkladı ve teklife karşı çıkılmamasını istedi: ".....%60... %45... %40..."

başka yerlerde de bunlara benzer oranlar."¹²

Bu iki meclis görüşmesi örneği, içinde neler barındırmıyor ki? "Geri kalmış olma" bataklığının felâketleri... Düşmana karşı yürüyenerin asaletleri... "Bana ne" diyenler... Ve ilerde yapılacak birçok uygulamanın taşıyacağı ruh halinin bazı sebepleri.

23 Ağustos 1921'de başlayan Sakarya Meydan Savaşı 13 Eylül 1921'e kadar tam 22 gün 22 gece sürdü.

Başkomutan Mustafa Kemal "Cenab-ı Allah giriştiğimiz kurtuluş mücadelesinde şerefli silah arkadaşlarıma kendilerini belirleyen soyluluğun, yiğitliğin, kahramanlığın hak ettiği kesin kurtuluşu da nasip etsin." diyordu.¹³

29 Ağustos 1922'de 25. Alay Komutanı emretti: "25. Alay! Tekbir al!"

26 Ağustos'ta başlayan Türk hücumu 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar siperlerinde zaferle bitti.

1 Eylül 1922'de Mareşal Mustafa Kemal'in emri yayınlandı: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"

³¹

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Dualarla Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıyor.

30 Ağustos zaferiyle Türkiye bağımsızlığını kazanmıştı. Bundan sonra yapılacak iş mutlak bağımsızlık kararlılığının uluslararası görüşmelere taşınması ve görüşmeler sürecinin ustalıkla yürütülebilmesiydi.

"Bir Parti Kuracağım"

Mustafa Kemal, 30 Ağustos Zaferi'nden çok kısa bir süre sonra, 7 Eylül 1922'de Ankara'daki Yeni Gün ve Öğüt gazetelerine bir açıklama yaptı. Sonradan Anadolu Ajansı'nın duyurduğu bu açıklamada bir parti kuracağını söylüyordu:

"Vatanımıza göz dikenleri yalnız askerlikçe yenmek yetmez. Memleketimizi istilâ emeli olanların her türlü umutlarını kırarak biçimde siyaset, ekonomi ve yönetim bakımından güçlü olmak gerekir.

.....bu millî amacı dikkate alarak milletin her sınıf halkından ve hatta İslâm Âleminin en uzak köşelerinden beni sonsuzlara dek kıvandıracak surette gördüğüm sevgi ve güveni hak etmek için en mütevazî bir vatandaş olarak hayatımı sonuna kadar vatanın hayrına adanmak emeliyle barışın kararlaştırılmasından sonra halkçılık ilkesine dayalı Halk Partisi adıyla bir parti kurmak niyetindeyim.

³²

CUMHURİYETE DOĞRU

Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi ulusça mutluluğumuzu sağlayacak çalışmalar döneminde de tüm milletten ve özellikle aydın vatanseverlerden yardım göreceğimi umuyorum."¹⁴

Mucizeler Meclisi'nin Vedası

11 Ekim 1922'de Mudanya'da imzalanan ateşkes anlaşmasıyla millî mücadele savaş alanlarından görüşme masalarına gelmiş bulunuyordu. Dökülen kanların, yaşanan akıl almaz sıkıntıların karşılığı alınmıştı.

İsviçre'nin Lozan şehrinde toplanacak konferans için işgalcilerin hem Ankara yönetiminden hem İstanbul yönetiminden temsilci çağrılmaları Mustafa Kemal'in eski bir düşüncesini gerçekleştirmesini çabuklaştırdı. Millî Mücadeleye bazen yakın durmuş, bazen mesafeli davranmış ama genellikle karşı çıkarak düşmanın insafından boş yere fayda ummuş İstanbul yönetiminin, kendisine rağmen kazanılmış bir zaferin sonundaki konferansta Türkiye'yi temsil etmesi kabul edilebilir bir sonuç olmazdı. Kaldı ki İstanbul görüşmelere katılmak için ısrarcı olmasaydı da karar değişmeyecekti. TBMM, 1 Kasım 1922'de iki maddelik bir kanunla İstanbul'un resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihi itibarı ile saltanatın ve Osmanlı hükümetinin kaldırıldığını ilan etti.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de başladı. Türk heyetine Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Bey başkanlık ediyordu. Çetin geçen görüşmelerin çıkmaza girmesiyle konferans 4 Şubat 1923'te kesildi. Türk Heyeti yurda döndü.

TBMM'de İsmet Paşa'ya ağır eleştiriler yöneltilmekte, Lozan'daki gayreti yeterli görülmemektedir. İsmet Paşa'nın Lozan dönüşü Meclis'e verdiği bilgiler de milletvekilleri için tatmin edici olmamıştır. Müdafaa-i Hukukçular ikiye ayrılmış, TBMM'de iki grup oluşmuştu. 1. Grup Mustafa Kemal Paşa'nın düşünce ve eylemleri etrafında toplanmıştır. Muhalefet grubu denen 2. grup ise Mustafa Kemal'e karşı eleştiricidir. Meclis'te Mustafa Kemal ve 2. Grup milletvekilleri arasında zaman zaman çok sert kavgalar yaşanmaktadır.

Mustafa Kemal, mutlaka sonuçlanacağını düşündüğü barış görüşmelerinin bu Meclis tarafından onaylanmayacağı endişesi

33

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

ve gelecekte yapmayı planladığı işlerin engellenmesini önleme düşüncesi ile seçimlere giderek Meclisi yenilemeye karar verdi.

Ancak Meclis 4 yılını doldurmadığı gibi seçim kararı için de 3'te 2 çoğunluk lâzımdı. Mustafa Kemal 1923 Mart sonu Bakanlar Kurulu'nda seçim düşüncesini açıkladığında itirazla karşılaştı.

Milletvekilleri "*Lozan'ı sonuca bağlamak hakkımız*" diyordu. Mustafa Kemal'in "Yeniden seçileceğine emin olanlar seçime karşı çıkmayacaklardır" demesi direnci kırdı.¹⁵

Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey'in heyecanlı sözleri, İstiklâl Savaşı yapmış 1. Meclis'in tarihe vedasıydı:

"Arkadaşlar! Yüce Meclis üç yıl önce burada bir meşru müdafaa için toplanmıştı. O vakit memleketin her tarafı düşmanla çevrilmişti ve içeride de düşman vardı.

Geldik, üç senedir didiştik, uğraştık, yerle gökle mücadele ettik. Nihayet- Allah'ın yardımıyla muzaffer olduk. Bugünle dün arasında varlıkla yokluk arasındaki kadar fark vardır.

Milletten geldik gene millete başvuruyoruz..."¹⁶

1 Nisan 1923'te Ali Fuat Paşa'nın başkanlığında toplanan genel kurul oy birliği ile seçim kararı verdi. 3 Nisan'da da Meclis'in barışa kadar görev yapacağı kararı kaldırıldı.

Halk Fırkası'nın Kuruluşu

Sivas Kongresi sırasında kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanı olan Mustafa Kemal 8 Nisan 1923'te bu sıfatla bir bildiri yayınladı.

"9 Umde" sıralanan bildiri şöyle başlıyordu:

"..... önümüzdeki dönemde amaç memleketin ve milletin

refahını sağlamaktır. Yeni dönemde meclisin çoğunluğunu bu amaç etrafında toplamak ve memleketi milli egemenlik içinde siyasî örgüte kavuşturmak için bir halk fırkası (partisi) kurulacaktır.

Mecliste bugün kurulu bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, Halk Fırkasına dönüşecektir. Grubumuz aşağıdaki umdelerle yeni seçimlere katılmaya karar vermiştir..."

9 Umde (ilke) Özetle Şu Şart ve Vaatleri İçerir:

Milletin gerçek temsilcisi TBMM'dir. Saltanatın kaldırılmasına dair kanun değişmez umdedir.

Dayanağı TBMM olan Ha-

34

CUMHURİYETE DOĞRU

lifelik, İslamlar arası yüce bir makamdır. Mahkemeler adalette gecikmeyecektir. Tarımda ıslahat yapılacaktır. Herkes bankalardan borç alabilecektir. Hammaddesi bizde olan ürünlerin yine bizde işlenebilmeleri için tedbirler alınacaktır. Okulların ve öğretmenlerin durumları iyileştirilecek, sağlık

kurumları çoğaltılacak, orman-hayvan-maden ıslah ve işletmeleri gerçekleştirilecektir. Askerlik süresi kısaltılacaktır. Savaşta sakat kalmış askerlerin, emekli, dul ve yetimlerin perişan kalmaması için tedbirler alınacaktır. Doğrudan şaşmayan bir memurlar topluluğu meydana getirilecektir.

Harap olan memleketimizin kısa sürede onarılıp canlandırılması için devletçe alınacak tedbirlerden başka yeni yapılar ve onarımlar için özel girişim korunacaktır.

Barış hakkında görüşümüz, millî, iktisadî, idarî bağımsızlığımızı her ne pahasına olursa olsun sağlamak şartıyla barışın geri gelmesine çalışmaktır. Bu şartları yerine getirmeyen barış anlaşması kabul olunamaz."¹⁷

Seçmenler sandık başında milletvekillerini seçerken açıklanan Dernek adaylarına oy vermeleri halinde aynı zamanda bu bildirgeyi de kabul ettiklerini belirtmiş, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkası'na dönüştürülmesini de onaylamış olacaktı.¹⁸

Mustafa Kemal, 11 Nisan 1923'te İstanbul halkına bir mesaj yayınlayarak yeni yapılacak seçimlere dikkat çekti:

"Yeni seçim dönemini İstanbul ile bağımız tam olmadan geçiriyoruz. Yabancıların gözü üzerinizdedir. İstanbulumuz'un yabancılara umutlar verecek bir oy dağılmasına düşmeyeceğine inanıyorum. Vatanın hayatî haklarını tamamlamak yolunda olan cemiyetimizin güç kaybetmesine sevinecek olanlar felâket günlerimizde sevinmiş olanlardır ki bunları en yakından sizler gördünüz. Tek vücut olarak cemiyetinize teveccüh ve güven gösteriniz. O buna lâyıktır. Güzel İstanbul'a ve onun sabırlı, hamiyetli halkına sonsuz özlem ve sevgiyle."¹⁹

Mustafa Kemal'in yani Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul adayları şu isimlerdi:

TBMM İcra Vekilleri Heyeti Başkanı (Başbakan...) Hüseyin Rauf (Orbay).

35

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) TBMM İçişleri Bakanı Ali Fethi (Okyar) Doğu Ordusu Komutanı Orgeneral Kâzım (Karabekir). Ordu Komutanı Refet (Bele) Paşa. TBMM Sağlık Bakanı Dr. Refik (Saydam) İstanbul Milletvekili Dr. Adnan (Adıvar) Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Prof. Yusuf Akçoraoğlu, Muhtar, Ali Rıza, İsmail Canbolat, Süleyman Sırrı Beyler.

Ve Donanma Komutanı Albay Hamdi Bey.²⁰

23 Nisan 1923'te Lozan'da görüşmeler tekrar başladı.

23 Haziran 1928'te seçimler gerçekleştirildi. Seçimleri tamamen Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adayları kazandı. İlk Meclis'in muhalefet grubu tasfiye edilmişti.

Yeni milletvekilleri ilk toplantılarını 8 Ağustos 1923'te grup olarak yaptı. Bu toplantıda milletvekillerine yeni partinin tüzüğü okunup dağıtıldı. 9 Eylül 1923'te yine grup olarak yapılan toplantıda tüzük kabul edildi. Halk Fırkası (Partisi) kurulmuştu.²¹

Fırka'nın Genel Başkanı Gazi Mustafa Kemal'dir.

Halk Fırkası adı 10 Kasım 1924'te Cumhuriyet Halk Fırkası'na, 1935'te de Cumhuriyet Halk Partisi'ne dönüştürülecektir.

2. Meclis 11 Ağustos 1923'te toplandığında 105 kalpaklı, 21 sarıklı, 35 fesli sayıldı. 1. Meclis'te ağırlık sarıklılarda idi.²²

Halk Partisi'nin ilk yöneticileri şunlardır: Genel Başkan, Mustafa Kemal Genel Başkan Vekili, İsmet (İnönü) Genel Sekreter, Recep (Peker) Diğer yöneticiler:

Mahmut Celâl (Bayar), Saffet (Arıkan), Münir Hüsrev (Göle), Kâzım Hüsnü, Zülfü Beyler.

2. Meclis Başbakanlık görevini Fethi (Okyar) Bey'e verdi.

Lozan Karmaşası

Lozan'da Antlaşma 24 Temmuz 1923'te imzalanmıştı. Meclis 21 Ağustos 1923'te Lozan Antlaşmasını görüşmeye başladı. Sonuç sert şekilde ve hüznü konuşmalarla eleştiriliyordu.

36

CUMHURİYETE DOĞRU

Lozan'da son Osmanlı Meclisi'nin 28 Ocak 1920 tarihinde kabul ettiği Misak-ı Millî (Millî And) hükümleri hedeflenmişken bu başarısızdı.

Mersin Milletvekili Niyazi (Ramazanoğlu) Bey, İskenderun, Antakya, Halep ve Rakka'nın sınırlarımız dışında bırakılmasıyla yüz binlerce Türkmenin Fransız boyunduruğuna terk edildiğini söylüyordu.

Necati, Vasıf (Çınar), Faik (Öztrak), Şükrü (Kaya), Hamdullah Suphi ve Yahya Kemal Beyler Boğazlar üzerinde tam hâkimiyetin kabul ettirilememiş olmasını, Batı Trakya'nın Yunan'a terk edilmesini, Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhakının tanınmasını, 12 adanın İtalya'ya verilmesine razı

olunmasını şiddetle eleştiriyorlardı. Musul'un kazanılmamış olması, Yunanistan'dan savaş tazminatı alınmaması da diğer itiraz konularıydı. Ayrıca Osmanlı Devletinden kalan borçları da ödeyecektik. 1. Dünya Harbindeki düşmanlarımızın savaş tazminatı taleplerinin reddedilmesi, kapitülasyonların kaldırılması gibi başarılar elde edilmiş olmakla birlikte Lozan'daki asıl sonuç 1. Dünya Harbi'ni Anadolu'yu ve İstanbul'u koruyarak bitirmiş olmamızdır.

1918 Mondros Ateşkes Anlaşmasından sonra elimizde kalan tek düzenli kuvvet Doğu Anadolu'da Kâzım Karabekir Paşa'nın birlikleriydi. Savaşın sonunda 7. 4. ve 8. ordulardan kalan asker sayısı yalnızca 2500 idi.²³ Uğranılan felâketi hiçbir şey bu sayı kadar anlatamaz.

Osmanlı Devleti, 1. Dünya Harbinde 2 milyon 608 bin kişiyi silahaltına almıştır. Bunların 2 milyon 285 bini, 1914-1918 arasında ölüm, yaralanma, hastalıktan ölüm, yaralar sonucu ölüm, hastalık, esaret, kayıp ve firar sebebiyle savaş dışı kalmıştır.²⁴

2.5 milyon kişiye yakın bir gücü savaştıran Devlet'in çözülmesinden sonra, İstiklâl Harbinde toplayabildiğimiz en fazla kuvvet 80 bin asker olabilir.²⁵

Denilebilir ki 1923'teki maddî gücümüz (asker, silah sayısı, para, sanayi, teknoloji v.b.) Lozan'da bütün istediklerimizi alabilmek için yeterli değildi.

Ayrıca maddî imkânsızlıklara rağmen şartları biraz daha zorlamanın telâfi edilemeyecek sonuçları olabilirdi. Yeniden ortaya çıkıverecek İngiltere-Fransa yakınlaşması büyük bir tehdit olabilir, millet yine silaha sarılmak zorunda kalabilirdi.

37

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

55?

Lozan Konferansı'nda imzalar atılıyor.

Güçlendikten sonra kayıpların telâfi edilebileceği düşüncesi Lozan'daki imzaya etkili oldu. Mustafa Kemal bir an önce yönetimdeki düşüncelerini uygulamak, sosyal-siyasal-ekonomik sorunların halledilmesi için bir an önce içeriye dönmek istemiş ve bundan dolayı yeterince sabırlı davranmamış olabilir mi?

İsmet Paşa görüşmelerde varabileceği sınırlara kadar varamamış olabilir mi? Yeterince cesur ve ustalıklı davranmamış olabilir mi?

Büyük bir devrimin eşiğinde olan öncü kadro için kayıplarımız ne ifade ediyordu? Barış görüşmelerinin daha da uzaması "Kafalar kesilir" tehdidi altında kaldırılmış saltanatın uluslararası girişimlerine yol açabilir miydi? Uzayan süreçte muhalefet güçlenebilir miydi?

Bunlar ve benzeri sorular daha da tartışılacaktır. Fakat Lozan'ın ne olduğunu anlamak için Sevr'e bakmak gerekir. Evet, *Musul* fiilen gitmiştir, Batı Trakya Yunanistan'a kalmıştır. Ama daha üç yıl önce İzmir Yunan işgalinde değil midir? İstiklâl Har-

38

CUMHURİYETE DOĞRU

bi başlatılmasaydı Yunanistan Ege'yi terk edecek miydi? Antep ramazan topuyla saldırımasaydı Fransa bırakıp gidecek miydi?

Lozan'da kayıplarımız vardı ama millet "Yunanlılara iyi davranın" emirlerini dinleseydi Türkiye Lozan'da olacak mıydı? Anadolu'daki varlığımızı Lozan'a taşıyan insanlar için birkaç yıl önce idam fetvası verdirilmemiş miydi?*

Asıl sorun şurada idi: *Türkiye barıştan sonra, barışı sağlayan mücadele ruhunu nasıl örgütleyecek, bu ruhu yeni kurumlarına nasıl yansıtacaktı!*

İsmet Paşa 23 Ağustos 1923'te Meclis'te Lozan'ı savundu. Aynı günün gecesinde yapılan oylamada Meclis 14 ret oyuna karşı 213 kabul oyu ile Lozan Barış Antlaşmasını onayladı.

29 Ekim 1923 tarihinde de Cumhuriyet ilan edildi. Gazi Mustafa Kemal oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçildi. İlk Cumhurbaşkanı'nın konuşmasının ardından Karahisar Milletvekili Kâmil Efendi kürsüye gelip dua etti.

Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanı olarak attığı ilk imza, İsmet Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirdiği teskereydi.

Musul'u Irak'a, Hakkâri'yi Türkiye'ye bırakan anlaşma 5 Haziran 1925'te imzalandı. 20

Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Sözleşmesi Boğazlar üzerindeki hâkimiyetimizi tanıdı. Hatay, 1939 yılında Anavatan'a katıldı.

39

2. BOLUM MUHALEFETİN ATEŞLE OYUNU

Paşaların Öfkesi

Rauf (Orbay) Bey, Kâzım (Karabekir), Refet (Bele), Ali Fuat (Cebesoy) Paşaların hep birlikte İstanbul'da olmaları ve gelişmelere pek sıcak durmamaları havayı gerginleştirmişti. Kâzım Karabekir İstanbul'da "*Cumhuriyet'e taraftarım fakat şahsî saltanatın karşısındayım*" demiş, Rauf Orbay ise basına "*Cumhuriyet mecliste genişçe görüşülmeden ilan edildi. Ad veya şekil değiştirmekle gerçek ihtiyaçların sağlanmış olacağını sanmak büyük hata olur*" açıklamasında bulunmuştu.

22 Kasım 1923 günü Halk Partisi grup toplantısında İsmet Paşa Rauf Bey'in Halife ile yaptığı görüşmeyi eleştiriyor, "*Halife ordusu Fransız, Ermeni, Yunan cephelerinden kuvvetlerimizi kendi üzerine çekti. Türk milleti en elemli ıstıraplarını halife ordusundan çekmiştir. Hilâfet orduları vücuda getirmek ihtimalini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız*" diyordu. Rauf Bey ise "Onu meclis seçti. Davet edince gittim" cevabını veriyordu.

İsmet Paşa'nın, milli mücadelenin sembollerinden olan Rauf Bey'e karşı bu sözleri, doğmakta olan muhalefete çok sert davranılacağını gösteriyordu. Rauf Bey'in adının hilâfet orduları ile birlikte anılması büyük bir haksızlıktı.

Hilâfet ordusu, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinden sonra 4. Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından İngilizlerin desteği ile kurulmuştu. Görevi, İzmit-Adapazarı yörelerinde milli kuvvetleri ezmektir. Bu gibi teşebbüslerin "dinî" değil bozguncu ol-

41

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

duğunu halka anlatabilmek çabalarının en çok güç aldığı isimlerden biri de İstanbul'dan Ankara'ya gelerek mücadeleye katılan ve halk üzerinde büyük itibarı olan Rauf Bey idi.

Hilafet, 3 Mart 1924'te kaldırıldı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" 17 Kasım 1924'te kuruldu. Kurucu ve yöneticiler Millî Mücadele'nin namılı isimleriydi. Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf Orbay Bey, Ali Fuat Cebesoy Paşa, Dr. Adnan Adıvar... Partinin 58 maddelik programı serbest ticaretten, serbest seçimlerden, yabancı sermayenin lüzumundan bahsediyordu.

Halk Partisi bu partiyi derhal Cumhuriyet'e karşı olmakla suçladı. Hâlbuki kendi adında olmayan "Cumhuriyet" ibaresi bu partinin adında vardı. Halk Partisi, ismini "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirdi. Bu arada 32 milletvekili CHP'den istifa edip yeni partiye geçti. CHP de bunları "gerici" olarak isimlendirdi.

TCF'nin hızlı başlangıcı üzerine İsmet İnönü Başbakanlıktan istifa etmek mecburiyetinde kaldı. Ali Fethi Okyar Başbakan oldu. Onun görüşü TCF'nin muhafaza edilmesi yönünde idi. Bu yüzden kendi partisinden tepkiler gelmeye başladı.

13 Şubat 1925'te bazı Doğu illerinde başlayan isyan TCF için sonun başlangıcı oldu. Parti programındaki "Dini inançlara saygılıyız" sözünün isyanı kızdırttığı iddia ediliyordu. Hâlbuki Anayasada "Devletin dini, İslâm'dır" maddesi vardı. Başbakan Ali Fethi Okyar da TCF'nin isyanla ilişkisi olduğuna inanmıyor, "Ben de Müslümanım ve dinime saygılıyım. Hanginiz dini inançlara saygılı değilsiniz?" diyordu. TCF'nin Doğu'da tek şubesinin olmadığı da başka bir gerçektir.

Ali Fethi Bey'in sert tedbirlerden yana olmadığı kendi sözlerinden anlaşılınca İsmet İnönü yeniden Başbakanlığa getirildi. İsyanın söndürülmesi, destekçilerinin bertaraf edilmesi gerekiyordu.

İsmet Paşa'nın ilk icraatı 7 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarmak oldu. Bu kanun iki yıl yürürlükte kalacaktı.

42

MUHALEFETİN ATEŞLE OYUNU

Ancak kanunun yürürlükte kaldığı süre 4 Mart 1929'a kadar uzayacaktır.

Kanuna göre irtica ve isyana, memleketin sosyal düzeniyle huzurunu, güvenliğini bozmaya yönelmiş bütün teşkilât, teşebbüs, tahrik ve neşriyatı yasaklamaya hükümet yetkili kılınmıyordu. Suçlu bulunanlar İstiklâl Mahkemeleri'ne sevk edileceklerdi.

TCF'nin lideri Kâzım Karabekir Paşa, İstiklâl Mahkemesi tedbirine karşı çıktı:

"İsyana bahane gösterilerek tabii haklar ihlâl edilecektir. Ayrıca, İstiklâl Mahkemeleri, İstiklâl Harbi zamanına aittir. İsmet Paşa Hazretleri İstiklâl Mahkemelerini işleri düzeltme âleti zannediyorsa pek çok yanılıyorlar"

Rauf Orbay da aynı fikirdeydi: "Genç Kazası'ndaki isyanla Cumhuriyetimizin tehlikede olduğunu kabul edemem. Kanun, istismara uygun şekilde hazırlanmıştır."

İsyanların meydana getirdiği tehlikeler içinden çıkıp gelmiş İstiklâl Harbi Komutanlarının bir isyanla ilişkili olamayacakları ortada idi.

Meclis'te muhalefetin bir kanunu eleştiren konuşmalarından sonra kürsüye gelen İsmet İnönü şöyle dedi:

"Muhalefetin fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadirdir."²⁶

Bu sözlere karşı Meclis'ten "Asla!" itirazları yükseldi.

Takrir-i Sükun Kanunu'na uygun olarak biri Doğu'da biri Ankara'da iki İstiklâl Mahkemesi kuruldu. Mahkemelerin verdiği idam kararlarının infaz edilmesi için meclisin onayına ihtiyaç yoktu.

Hükümet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kendiliğinden siyasetten çekilmesini daha uygun buluyordu. 25 Şubat 1925'te Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay'ı davet eden Ali Fethi Okyar bu isteği onlara bildirdi:

"Size partinizi dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Partinizi dağıtmazsanız geleceği çok karanlık görüyorum. Kan dökülecektir. Sizinle bu şekilde konuştuğum için çok üzgünüm. Bilirsiniz ki ben her türlü sert davranışa karşıyım."²⁷

TCF kendini feshetmeyi reddetti. İstiklâl Mahkemesine TCF'nin "Dini siyasete âlet ettiği" şeklinde bir ihbar gelmesi

43

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

için çok zaman geçmesi gerekmecektir. Bu ihbar üzerine partinin bütün şubelerine girilerek her türlü belgeye el konuldu. Fakat suç teşkil edebilecek bir delile ulaşılamadı.

İkinci bir ihbarla İstanbul'da TCF üyesi Kâmil ve Salih adlı iki kişinin partilerine üye kaydetmek için çalışırken "Dine saygılıyız" dedikleri bildirildi. İsmet İnönü, ihbarı İstiklâl Mahkemesine aksettirdi. Mahkeme de "Din istismarı yapılmış" kararı ile 3 Haziran 1925'te Takrir-i Sükun Kanununa göre TCF'yi kapattı.²⁸

İnönü... Yıllar Sonra...

"Bir kişi iki görev yapamaz" kararından sonra komutanlardan ya milletvekilliğini ya askerliği seçmeleri istenmiş, Kâzım Kara-bekir ve Ali Fuat Cebesoy Ekim 1924'te ordudan ayrılmışlardı. Mustafa Kemal Paşa bazı komutanlardan ise milletvekilliğinden ayrılmalarını, orduda kalmalarını özellikle istemişti.

Mustafa Kemal, orduda muhalefetin güçlenebileceği ihtimalini dikkate alarak orduyu kendisine bağlı komutanlara teslim etmek arzusunda idi. Bunun gerçekleştirilmesi orduyu Mustafa Kemal Paşa'nın mensup olduğu politik akımın destekçisi duru-

k/net İnönü CHP Kongresinde.

44

MUHALEFETİN ATEŞLE OYUNU

muna getirme sonucunu doğurmuştur.²⁹ Mevcut iktidarı oluşturanlar güvendikleri kimselerin orduda kalmalarını temin ederek ordu desteği sağlamışlar, muhaliflerini ise bu destekten yoksun bırakmışlardı.³⁰

TCF'nin kapatılma sebebi bu partinin kurucusu olan komutanların geçmişteki askerî başarıları ve halen mevcut itibarıydı.³¹

İsmet İnönü yıllar sonra, 9 Eylül 1963'te Ulus'ta yayınlanan açıklamasında, Rauf Bey'in muhalif tavrının abartılı bir şekilde yorumlandığını 1. Meclis'teki II. Grubun da TCF'ye benzediğini, bunların tedricî reform taraftarları (reformların yavaş yavaş yapılmasını isteyenler) olarak nitelenmeleri gerektiğini belirtmiştir.³²

İstiklâl Savaşı Paşaları İstiklâl Mahkemesi'nde

1926 Haziranı'nda Mustafa Kemal Paşa'nın Ziya Hurşit tarafından öldürülmek istenmesi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın evvelden beri mücadele ettiği üç grubun yani I. Meclis'teki 2. Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve bazı ittihatçıların etkisizleştirilmesi imkânını ortaya çıkardı.³³ Evvelce muhalif bellenenler İstiklâl Mahkemesini boyladı.³⁴ Yürürlükteki Takrir-i Sükûn Kanunu sadece Doğu'daki isyancılarla değil; Ankara, İstanbul ve diğer yerlerdeki siyasî hasımlarla da uğraşma imkânı vermişti.³⁵ Suikastle ilgileri olduğu iddiasıyla Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Paşalar da mahkemeye çıkarıldı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, suikast sanığı haline gelmişti. Baş tertipçi olarak nitelenen Rauf Bey ile Adnan Adıvar Avrupa'da idi.

Sanıkların avukat tutmaya ve kararları temyiz etmeye hakları yoktu. Suçsuzluğunu ispat edemeyen, suçlu kabul edilecekti. Mahkeme olağanüstü ürkütücüydü.. Karara itiraz eden iki milletvekili eski hafif cezalarından vazgeçilerek idam cezasına çarptırılacaktır.³⁶

Dava sonunda Rüşti Paşa hariç bütün paşalar beraat etti. Cavit ve Nazım Beyler idam edildi. Rauf Bey on yıl sürgün cezasına çarptırıldı. İdam edilenler arasında Albay Arif gibi Mustafa Kemal'in İstiklâl Harbindeki yakın arkadaşları da vardı.

45

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Kâzım Karabekir, Refet Bele, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar gibi paşalar çok seviliyor ve saygı görüyorlardı. Bu paşaların serbest bırakılmaları halkta ve özellikle orduda büyük sevinç meydana getirdi. Mahkeme sonrasında serbest bırakılan İstiklâl Harbi komutanlarına halkın arasından geçerlerken güçlülükle yol açılabilmişti. Siviller ve subaylar "Yaşasın Paşalarımız!" diye gösteride bulunmuşlardı. Gösterilen ilgi mevcut idareye olan memnuniyetsizliğin belirtisiydi.

Rauf Orbay'ın, Cavit ve Nazım Beylerin cezalandırılmaları ile memlekette gizli bir sivil muhalefetin önü alınmak istenmiştir. Bu dönem temelde askerî aydınlar arasında mücadele dönemi olmakla birlikte, aynı zamanda ilerde etkili sivil muhalefet yapabilecek potansiyel gücün tasfiye edilmesini amaçlayan bir dönemdir.³⁷

Cumhuriyet döneminin ilk önemli muhalefet partisinin kesin hesabı İstiklâl Mahkemesinde kapatılmış oldu. 1927'ye gelindiğinde bütün askerî, siyasî, dinî muhalefet susturulmuş durumda idi.³⁸ Paşalar artık muhalefetten çekilmişlerdi.

1930... Bir Muhalefet Partisi Lâzım

Yeni rejimin öncelikleri ile halkın öncelikleri tam olarak uyuşmuyordu. Yeni rejimin kendi önceliklerini halka mal etmeye çalışırken seçtiği üslup ve bu önceliklerin uygulamaya konulması sırasında gösterilen sertlikler veya yapılan yanlışlar, tek parti iktidarının geniş kitlelerle bütünleşmesini engelliyordu.

Uygulanan kültür politikaları ve ekonomik sıkıntılar yüzünden derinlerde gittikçe güçlenen muhalefetin denetim altında tutulabilmesi, rejimin hatta devletin geleceği bakımından gittikçe önem kazanıyordu.

İktidarın kontrolünde bir muhalefet partisiyle hem yeni rejimin devletin varlığı ile özdeşleştirdiği öncelikler korunabilir hem halkın muhalefet yoluyla yönetime katılması ile rejimin tabanı güçlendirilebilirdi.

Ayrıca Atatürk bir muhalefet partisini samimiyetle istiyordu. Böyle bir muhalefet partisi ile yalnızca çeşitli şikâyetleri olan kesimleri değil, Cumhuriyet Halk Fırkasını da daha etkili denetleyebilirdi. Böylece yönetimden şikâyetlerin rejim karşıtı kurumlara dönüşmesinin yanı sıra Cumhuriyet Halk Fırkasının

46

L

MUHALEFETİN ATEŞLE OYUNU

hatalarını da engelleyebilirdi. Ancak muhalif partiden bu sonuçların elde edilebilmesi için bu partinin güdümlü olması gerekiyordu.

Bu güdümlü muhalefet partisini kurma görevi, istekli olmamasına rağmen Ali Fethi Okyar'a verildi.

Serbest Cumhuriyet Fırkası

Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Meclis Başkanlığı yapan Fethi Bey milletvekilliğinden istifa etmiş, Paris Büyükelçisi olarak 27 Mart 1925'te Fransa'ya gitmişti.

Fethi Bey 22 Temmuz 1930'da izinli olarak yurda döndüğünde bir muhalefet partisi kurarak başına geçmesi teklifi ile karşılaştı.

Uzun münakaşalardan sonra 12 Ağustos 1930'da Cumhuriyet döneminin ikinci önemli muhalefet partisi "Serbest Cumhuriyet Fırkası" adı ile kuruldu. Parti programı tıpkı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında olduğu gibi teşebbüs, inanç ve fikirde serbestlik ilkesini savunuyordu.

Öteden beri ılımlı ve hürriyetçi bilinen Ali Fethi Okyar böyle bir partinin liderliği için en uygun isimdi. Gerekli bütün teminatları aldıktan sonra çalışmalarına başladı. Partinin ilk teşkilatları Ege'de kuruldu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası emirle kurulduğu gibi bu partiye girenler de emirle girmişlerdi. Kimse güdümlü bile olsa Atatürk'ün kurduğu CHP'nin karşısına çıkacak bir partide yer almak istemiyordu. Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçildikten sonra CHP ile bağıni koparmamış, tam aksine parti çalışmalarına fiilen katılarak CHP ile bütünleşmişti. Halen de CHP'nin Genel Başkanıydı.

Atatürk SCF'ye soktuğu isimleri, muhalif olduklarını düşündüğü kimseler arasından seçmiştir. Buna Fethi Bey de dahildir. Bu isimlerin kimisi yapılan işlere, kimisi iş yapma şekline, kimisi İsmet Paşa'ya ve çevresine muhaliftir.

Fakat başka bir partiye geçip CHF'ye karşı muhalefet yapmak, yine de hepsi için "yabancı" bir düşüncedir.

Atatürk'e son derece bağlı olan Ali Fethi Bey'in İsmet Paşa'ya karşı tek siperi Atatürk'ün "Tarafsız kalacağım" teminatıdır.

47

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

CHF ile SCF arasında yapılan anlaşmaya göre iki partiye de 70'er milletvekilliği verilecek, kalan milletvekillikleri serbest mücadele ile kazanılacaktı.

SCF ile CHF'nin anlaşığı günün gecesinde yapılan baloda Fethi Bey'i tebrik etmek isteyenler tenha yerleri seçmekteydiler. Anlaşıyor ki bunlar ileri görüşlü kimselerdi.

Ağaoğlu Ahmet "Kimse yeni fırkaya gitmez" dediğinde Atatürk'ün cevabı "Sen gidersin. Öteden beri bunu arzu ediyordun. Söz söylenmemesinden şikâyet ediyordun." olmuştu. Ankara Milletvekili Talât Bey "Meclis söz söyleme cesaretine sahip değil" deyince Atatürk ona da "O halde siz de yeni fırkaya geçiniz" emrini vermişti. Talât Bey'in cevabı bir inlemeydi: "Paşam beni' feda mı ediyorsunuz?" Kimi milletvekilleri Atatürk'e gidip yalvarmaktaydı: "Ne olursunuz bizi yine Halk Fırkasına alınız."

Serbest Cumhuriyet Fırkası halktan öyle bir ilgi gördü ki daha ilk anlarda güdümlü kalamayacağı ortaya çıktı. SCF'ye başlayan akın, CHF'yi hem şaşırtıyor hem üzüyor, hem düşündürüyordu. Atatürk SCF'ye İzmir'den katılanlar için "Çok değerli insanlar bunlar, demek ümitlendiler" derken İsmet Paşa durgundur. Fethi Bey "Aydın'da 17 bin gayrimenkulun 14 bini Ziraat Bankasına ve sayıları 10'u geçmeyen zenginlere ipotek ve icrada" derken Cumhurbaşkanı donup kalacaktır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'na gösterilen büyük ilgi karşısında İsmet İnönü bu partinin gericilerin toplanma yeri olduğunu söylemeye başlamıştır bile. Fethi Bey ise SCF'nin ayakta kalıp büyük hizmetler yapacağına inanıyordu. Şöyle diyecektir: "Kalbim henüz doğmamış hürriyet güneşinin hasreti ile sızlamaktadır. Cumhuriyet kelimesi dudaklarda kalmış kalplere girememişti. İsmet Paşa yüzünden memleket uçuruma yuvarlanmakta iken haykırmamak, fenalıklara karşı ses çıkarmamak elimden gelmiyordu."

İsmet Paşa 30 Ağustos'ta Sivas'ta SCF aleyhinde sert bir nutuk verdi. Fethi Bey biraz da buna cevap olmak üzere konuşma yapmak için İzmir'e hareket etti.

Vapur İzmir'e geldiğinde manzara olağanüstüydü. Binlerce İzmirli vapuru karşılamak için ellerinde bayraklarla kayıklara dolmuşlardı. Kıyıdaکی manzara ise büsbütün şaşırtıcıydı. On

48

MUHALEFETİN ATEŞLE OYUNU

binlerce insan "Yaşasın Gazi! Yaşasın Fethi Bey!" diye bağırıyor, uğultu gökleri tutuyordu. Fethi Bey, izdihamdan baygınlık geçirdi. Çevresi halkla çevrilmiş otele güçlükle ulaşabilen Fethi Bey halktan dağılmalarını, yarınki nutkunu dinlemelerini rica etti.

İzmir şiddet hareketleriyle çalkalanıyor, civar şehirlerden gelip İzmir'e sokulmak istenmeyen halk kolluk kuvvetleriyle çarpışıyor.

Turhan isminde 14 yaşındaki bir çocuk kargaşada kalabalık üzerine açılan ateşte öldü. Yavrusunu kucaklayan baba hıçkırığa hıçkırığa Fethi Bey'in kaldığı otele doğru yürümeye başladı. Binlerce insan bu babayı takip ediyordu.

Baba, otelin önüne çıkmış olan Fethi Bey'e doğru yaklaşıp evlâdının kanlı cesedini ayaklarının dibine bıraktı ve bağırıldı:

"- İşte size bir kurban! İcab ederse kendi canımı da vermeye hazırım! Yalnız sen bu memleketi kurtar! Zalimlerden bizi koru!"³⁹

Hava gittikçe sertleşiyordu. Başbakan İsmet İnönü, belediye seçimleri için yürütülen çalışmalar sırasında Atatürk'e "Paşam, şerefim söz konusudur. Resimlerimi yırtıyorlar, fotoğraflarıma tabanca atıyorlar. Halk Fırkası binaları tahrip ediliyor. Fethi Bey'i tutuklamak mecburiyetinde kalacağım" dedi. Belediye seçimlerinde aldığı oylar ise SCF'nin ilk seçimlerde CHF'ye çok ciddi bir rakip olacağını gösteriyordu. Üstelik belediye seçimlerinde noter tutanağı ile sandığa SCF olarak atılan oyları sandıktan CHF oyları olarak çıkmıştı.

SCF, teşkilâtını tamamlamadan girdiği belediye seçimlerinde en büyük başarıyı Samsun'da elde etti. Burada Vali serbest seçim ortamı sağlamıştı.

İstanbul belediye seçimlerinin sonuçları dönemin bütün özelliklerini açıklar gibidir. İstanbul'da CHF'nin 35.942 oyuna karşılık SCF 12.888 oy almıştır. *250 binden fazla kişi ise oy kullanmamıştır.* İzmir'de CHF 14.624, SCF 9.950 oy almış, seçim 18 gün sürdüğü halde seçime katılma oranı yüzde 35'te kalmıştır.⁴⁰

Gelişen olaylar karşısında Atatürk'ün tarafsız kalmayı uygun bulmaması ve CHF'den yana tavır almasıyla SCF'nin yoluna devam etmesi imkânsız bir hale geldi. Zaten ortada "Mahkeme" lâfları da dolaşmaya başlamıştı.

49

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERINE MENDERES

/ 2 Ağustos 1930'da Fethi Okyar başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. Fethi Okyar, Adnan Menderes ve diğer arkadaşlarıyla.

Muhalefetin Sonu

Fesih beyannamesindeki son düzeltmeleri Atatürk yaptı ve SCF bu beyanname ile kuruluşundan 99 gün sonra, 17 Kasım 1930'da kendini feshetti.

SCF'nin kapanmasıyla ortaya bir başka trajedi daha çıkmıştı. Prof. Osman Okyar bu trajediyi şöyle açıklar:

"Babamı esas üzen kendi safına katılmış olan birçok tanınmış ya da bu vesile ile tanınan kimselerin partinin kapatılmasından sonra açıkta kalmaları damgalanmaları, işlerinden güçlerinden olmalarıydı."⁴¹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra Atatürk'e suikast girişimi ortaya çıkarılmıştı.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendini feshinden 36 gün sonra da Menemen'de "Derviş Mehmet" olayı patladı. Sonradan Derviş Mehmet olarak anılacak. Giritli Mehmet, arkadaşları ile birlikte halkı "Yeşil Bayrak" altında toplanmaya çağırdı. Olaya müdahale eden yedek subay Kubilay şehid edildi. Olayların bastırılmasından sonra Menemen'de yapılan yargılamalarda yurdun çeşitli yerlerinden toplanarak Menemen'e getiril-

50

MUHALEFETİN ATEŞLE OYUNU

miş olan sanıkların 41'i çeşitli cezalara, 34'ü idama mahkûm edildi.⁴²

Aydın'da 4 saat

Serbest Cumhuriyet Fırkasında siyasete atılanlardan biri de Aydın'da kendisine ait Çakırbeyli Çiftliğinde toprakla meşgul olan Adnan Menderes'ti.

Menderes 1928'de İzmir'in tanınmış ailelerinden Evliyazadeler'in kızı Berrin Hanım'la evlenmişti. Bu ailenin üç damadından biri olan Dr. Nazım Atatürk'e suikast davasının sonunda idam edilenlerden biriydi. Diğer damatlar Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu'nun idamına daha 30 yıl vardı.

Adnan Menderes'in siyasetteki yeteneği Serbest Fırka denemesinde iyice ortaya çıkmıştı. Menderes dönüşü olmayan bir yolda idi. Serbest Fırka kapatılınca Halk Fırkasına girdi. Siyasete devam edebilmesinin başka yolu yoktu. Fakat Halk Fırkasında siyasete devam etmek için bazı şartları da yok değildi. Aydın'da teşkilât yeniden kurulacaktır. Mutemetlik saltanatına karışanlar partiden çıkarılacaklardır. Serbest Fırka zamanında oy sandıklarının kırılması suretiyle kazanılan Aydın Belediye Seçimleri düzeltilecektir.

Şartları kabul edilen Menderes Aydın'da CHP'yi yeniden kurdu ve dürüst bildiği insanları parti yönetimine getirdi.

Yurt gezisine çıkan ve Aydın'a doğru gelmekte bulunan Atatürk'ün kulağına Aydın'da CHP'nin Serbest Fırkacıların eline geçtiği fısıldanınca Atatürk CHP Aydın Merkezini ziyaret etmek istemedi. Israrlar üzerine uğradığı CHP il merkezinde ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu etti. Onu İl Merkezinde heyecanla bekleyen Adnan Menderes'in ikram ettiği sigarayı reddetti. "Kahve emreder misiniz?" diyen Menderes'e "İstemem" dedi.

Atatürk beş dakika kaydı ile ve "usul zaruriyetiyle" geldiği CHP Aydın İl Merkezinde tam dört saat kaldı. Bu süre içinde kendisi dört kahve istedi ve Menderes'in "zaman zaman takdim ettiği" bir paket Gazi sigarasını bitirdi. Görüşmede 7 yönetim kurulu üyesi olduğu halde Atatürk 4 saat boyunca sadece Menderes'le konuştu ve onu dinledi. Ziraat, kooperatifleşme, sanayinin kuruluşu, krediler ve diğer memleket sorunları ko-

51

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

nusunda Menderes'in ifade ettiği görüşlerin rapor haline getirilmesini istedi.

Atatürk yanındakilere diyordu ki, "Bugün konuştuğum genç elbette burada bizim parti mutemetlerimizle çalışamaz. Şayanı dikkat bir gençtir."

Adnan Menderes 1931 seçimlerinde CHP Aydın Milletvekili olarak Meclise girdi. Darağacına bir adım daha atmıştı.

-

52

3. BOLUM TEK PARTİ DÖNEMİ

"Kurultay Kanuna Tâbi Değildir."

9 Eylül 1923'te Halk Fırkası'nın kuruluşu ile başlayan tek parti dönemi 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar 27 yıl sürdü. Bu süre zarfında devlet de meclis de CHP idi.

1938 yılına kadar geçen süre "Atatürk Devri" olarak adlandırılırsa da bunun Atatürk'ün hayatta olmasından kaynaklanan bir görüş olduğu söylenebilir. 1923-1938 döneminin ne kadar "Atatürk Devri" olduğunu bir başka yerde tartışmalıyız. 1938-1950 arası ise İnönü devridir. İki dönem arasındaki *temel* farkı Levds'in açıklamasında görebiliriz:

"Atatürk ölünce onun otoriter, pederşahi hükümet tarzı, küçük çaplı kişiler elinde diktatörlüğe daha yakın bir niteliğe dönüştü."⁴³

Başgıl, "CHP, İnönü döneminde neredeyse oligarşik bir sınıf oldu" der:

"Menfaatçileri, eyyamcılarını bünyesinde topladı. Sayısız imtiyazlardan faydalandı. Taraftarlarına menfaat kaynağı oldu. Memurlar, müteahhitler mecburen CHP'ye kayıt olacak veya sevgi gösterecek... Yakasında 6 ok rozeti olana senyörler gibi itibar ediliyordu. İnönü 1945'e kadar eleştiri kabul etmedi. Yegâne menfaat ve arpalık dağıtıcısı olarak senelerce mutlak efendi gibi hüküm sürdüler. 1950'de millet kararına eğilmeyi de reddettiler."⁴⁴

Yakup Kadri Karaosmanoğlu "Gerçi benim bildiğim bir Halk Partisi vardı ama teşkilâtı valilerin kaymakamların eline teslim

53

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

ettikten sonra halk ile alâkası kesilmiş, tamamıyla bürokratik bir şekil almıştı." diye yazar.

Recep Peker'in aşağıdaki sözleri ise Tek Parti İdaresinin bütün özelliklerini ve ruh halini tek karede gösteren mükemmel bir fotoğrafıdır.

CHP'nin 1939'daki 5. Büyük Kurultayında Recep Peker, CHP-TBMM ilişkisini "hiçbir itirazla karşılaşmayan" şu sözlerle açıklıyordu:

"CHP'nin büyük kurultayı, Türkiye'deki bütün kurumların kurucusu sıfatıyla hepsine en yüksek direktifi veren bir heyettir. Bu itibarla kesin kural olarak şunu önceden kabul etmek lâzım gelir ki *CHP Kurultayı vereceği kararlarda parti hayatı, millî hayat ve devlet hayatı için konulacak esasları görüşür tartışırken hiçbir kayıt, hiçbir usul ve hiçbir kanunla bağlı değildir.*"⁴⁵

Kasım 1923'te Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütünü ve mallarını da devralmış bulunan CHP kendisini devlet olarak görüyor, kendisine yönelen eleştirileri devletin varlığına karşı bir tehdit olarak algılıyordu.

Bu algılamada samimi olanlar hiç de az değildi. Bu samimiyetten "arpalık" kapmak için faydalananların sayısı ise bir hayli fazlaydı.

Diktatörler ne kadar ulvî amaçlar peşinde koşarlarsa koşsunlar, kendilerine yüksek karakter sahibi kimselerden dayanak bulabilmeleri imkânsız olduğundan önce kullanmak zorunda kaldıkları küçük insanların yarattığı bataklığa düşmektedirler.

Yeni Türk Devletinin Devraldığı Miras

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yolu, enerjisi, fabrikaları, okulları olmayan; hastalığın, cehaletin, bağınazlık ve yobazlığın kol gezdiği bir toprak üzerinde kurulmuştur.

Genç ve eğitilmiş nüfus I. Dünya Harbi'nin kanlı siperlerinde bırakılmıştır. Yatırım yapmak için birikmiş veya biriktirilebilecek bir sermaye yoktur.

1919'da % 7 olan okur-yazar oranı 1927'de yalnızca % 10'dur. Atatürk devrinde askerde okuma-yazma öğrenen 7 bin onbaşı-çavuş köy okullarına eğitmen olarak atanmış,⁴⁶ bir başka deyişle okuma yazması olanlar öğretmen yapılmıştır.

54

TEK PARTİ DÖNEMİ

Aslında 1923'teki Türkiye manzarasını görebilmek için Türkiye'nin gelişmiş bölgelerindeki bazı illerin kanalizasyon şebekelerinin 1983'ten sonra yapıldığını hatırlatmak yeterli olur. 1981'de yurt çapında okuma-yazma seferberliği ilan edildiğini de hatırlayabiliriz.

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türkiye sözüm ona bir tarım ülkesidir. Hâlbuki 1948'de bile Türkiye'deki traktör sayısı yalnızca 1750'dir.⁴⁷

1923 Türkiye'deki yoksulluk ve cehaletin bu kadar büyük olması, acaba bunlara karşı girişilecek savaşta yapılabilecek hataların da büyük olmasına yol açabilir miydi?

Kurultaylar ve Valiler...

CHP'nin 2. kurultayı Ekim 1927'de yapıldı. 2. kurultay, Atatürk'ün 15-20 Ekim tarihleri arasında verdiği söylevle (Nutuk) meşhurdur. Bu kurultayda yapılan tüzük değişikliği ile "Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Halkçılık" Parti'nin ilkeleri olarak kabul edildi.

CHP'nin 3. kurultayı 10 Mayıs 1931'de Ankara'da Meclis binasında yapıldı. Lâiklik, devletçilik ve inkılâpçılık ilkeleri de bu kurultayda kabul edildi. Altı ilke, temel ilkeler olarak parti programına alındı. Amblem olarak altı ok seçildi. Atatürk, değişmez genel başkan ilan edildi.

1935 Kurultayında İçişleri Bakanının aynı zamanda parti genel sekreteri, Vali ve Kaymakamların da il ve ilçelerde aynı zamanda parti başkanı olmaları uygun görüldü. Uygulama, İsmet İnönü'nün 18 Haziran 1936 tarihli genelgesi ile başlatıldı.⁴⁸

1937'de CHP'nin Altı İlkesi Anayasaya alındı. CHP'nin ilkeleri, Devletin temel ilkeleri oldu.

1937'de Başbakan yapılan Celâl Bayar, Atatürk'ün son başbakanıydı. Bayar, Başbakanlık görevi sırasında İnönü yerine CHP Genel Başkan Vekilliğini de üstlenmişti.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de vefat etti. Celal Bayar, CHP olağanüstü kurultayını topladı. İnönü artık Cumhurbaşkanı ve değişmez genel başkanı.

1939 Kurultayında CHP Genel Sekreterliği ile İçişleri Bakanlığı birbirinden ayrıldı. Parti içinde 21 kişilik bir muhalefet grubu kuruldu. Amaç, muhalefet ihtiyacını karşılamaktı.

55

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

CHP Genel Başkanının değişmezlik ilkesi 1946'daki 11. Olağanüstü Kurultayda kaldırılacaktır.

Partinin ilk kurultayının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulduğu Sivas Kongresi olarak kabulü, Meclis binasında toplanan kurultay, parti ilkelerinin anayasaya alınması,

Cumhurbaşkanının partinin genel başkanı da olması, bir ara İçişleri Bakanı ile parti genel sekreterinin resmen aynı kişi olması, CHP'nin devlet haline geldiğini yansıtan örneklerdir.

Devletin kuruluşunda, devletin kuruluşu öncesinde devletin kurulmasından sonra karşılaşılan şartlar şüphesiz bu süreci kaçınılmaz kılıyordu. Ne var ki devletin korunmasında başarılı olan bu sürecin devletin güçlendirilmesinde başarısız olması da kaçınılmazdı.

Süreci yönetenlerin bir yönü ile tamamen haklı ruh halini, İsmet Paşa'nın yeni kurulan Demokrat Parti'nin halktan gördüğü ilgi üzerine 1946'da söylediği şu sözlerde görebiliyoruz:

"... Ben ihtilâlcî ve Kuvay-ı Milliyeci İsmet'im. Bu devleti yoktan bu hale getirdik. Üç beş çapulcuya maskara ettirmeyeceğiz. Yaptığımız bir tecrübedir. (DP'nin kuruluşuna izin verilmesi] Başarılı olursak ne alâ. Olmazsa vazgeçer, birkaç sene daha eski usulde gideriz. Sonra yeniden tecrübe ederiz."⁴⁹

Tek Parti Ekonomisi

Bu ekonomiyi şekillendiren, önce devletin devraldığı miras, sonra dünya şartlarıdır. Bu olumsuzlukları türlü yolsuzluklar, beceriksizlik, kıt kaynakların yönetiminde ve dağıtılmasındaki adaletsizlik ve hoyratlık tamamlar.

1923'ü takip eden yıllar "sıtmalı"dır. Bataklıklar yaygındı ve halk sıtmadan kırılıyordu. Çocuk ölümleri bir facia halindeydi. Frengi, verem, kuraklık, açlık halkı kırıp geçiriyordu. "Devletin bütün geliri Batı'daki herhangi üçüncü planda bir holdingin gelirinden azdı. Aç ve çıplaktık. Köylünün giydiği basma ve amerikan bezi bile dışarıdan geliyordu. Lozan Antlaşmasına göre de 5 yıl koruyucu gümrük tarifesi yapamazdık."⁵⁰

Lozan'daki bu kısıtlamanın bittiği 1929'da dünyada büyük ekonomik bunalım patladı. New-York borsasının düşüşü ile başlayan yıkım bütün dünyayı etkisi altına aldı. Bunalım, Tür-

56

TEK PARTİ DÖNEMİ

kiye'de de kendisini tarım ürünlerindeki fiyatların düşüşü ile gösterdi. Türkiye zaten karşılığını hammadde ile ödediği endüstri mallarının ithalâtına bağımlıydı.⁵¹ Tarım ürünleri fiyatları sıfıra inmek üzereydi. Hâlbuki bütün ümit tarım ihracatı ile elde edilecek gelirle sanayileşebilmektir. 1929 Dünya ekonomik buhranının etkileri 1935 sonuna kadar sürdü. Bizim zaten birkaç hammadde ve gıdadan ibaret ihracatımız iyice daraldı.⁵²

Ülke içinde yerli sermaye birikimi yoktu. Sermaye dışardan temin edilebilirdi. Fakat Türkiye yabancı sermayeyi, yabancı sermaye de Türkiye'yi sevmiyordu. Gözler Rusya'ya döndü 1932'de Rusya'dan alınan 8 milyon dolar borç tekstil sanayine harcandı. Kayseri'de tekstil kombinasyonu kuruldu. İngilizler Karabük'te demir-çelik fabrikası kurdu.⁵³

Özel sermaye birikiminin olmaması sanayi yatırımlarında devletin öncülüğünü gerektiriyordu. 1933'te Sümerbank, 1935'te Etibank, Kayseri, Nazilli, Malatya ve Bursa'da dokuma, İzmit'te kâğıt, İstanbul'da cam, Sivas'ta çimento fabrikaları kuruldu.

Osmanlı döneminden kalan dış borçlar ekonomi üzerinde ağır bir yükü. Türkiye bütün sıkıntılarına rağmen bu borçları da ödedi. 1930 bütçesinde gelir 200 milyon lira iken bütçeye dış borç ödemesi için 49 milyon lira konulmuştu. O yıl eğitim bütçemiz 3.5 milyon, bayındırlık bütçemiz 17 milyon, savunma bütçemiz 30 milyon liraydı.⁵⁴

1938'de İngiltere'den temin edilebilen 13 milyon sterlin kredi mecburen iç harcamalarda kullanıldı ama bu enflasyonu arttırdı.⁵⁵

Savaş Yıllarında Ekonomi

1939'da II. Dünya Harbi başladı. Ekmek, tuz, gaz, bez yoktu. 1939-1945 yılları arasında süren savaş boyunca 2 milyon kişiyi silah altında tutmak zorunda kaldık.⁵⁶

1939-1945 arasında bütçe giderlerinin %54.71'i millî savunmaya ayrılmıştı.⁵⁷ Bu da halkın günlük hayatının felç olması demekti. Zaten bazı bölgelerde köylünün at ve arabaları orduya alınmıştı.

Bu yıllarda işçi ve köylü daha da ezildi. Devlet 1941'den itibaren memurlara ucuz ekmek, şeker, un, yağ, kumaş dağıtmaya

57

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

başlamış, maaşlarını da bir miktar arttırmıştı. Metin Toker şöyle diyecektir: "Halk ve memur iki sınıf halinde birbirinden ayrılmıştı. Devlet, memurunu kısmen koruma gayretindeydi ama halkı memurdan, yâni devletten daha fazla ayırdığının farkında değildi."⁵⁸ Böyle bir sonucun fark edilememesi mümkün olabilir mi? Bu uygulama "otoriter" bir devlet için doğal ve gerekli idi. Ayrıca halkın iktidar ve iktidara dayanak olan kesimler için çok büyük bir anlam ifade ettiği söylenemezdi. Burada iktidar yerine CHP sözünü özellikle tercih etmediğimizi belirtmeliyiz.

1940-45 Anadolu'sunda halk yol vergisinden, toprak vergisinden bıkmış, feryad ediyordu. Memur ne kadar ürünün vergi olarak alınacağına tarlaya bakarak karar veriyordu. Hep de tarlanın gücünün üstünde oluyordu istenen miktar. Ve köylü bu aynî vergiyi kasabaya kadar da taşımak zorundaydı. Kasabada memur tartı hilesi yapar, "Şu kadar daha vereceksin" derdi. Köylünün iki seçeneği vardır: Ya rüşvet verip kurtulacak ya da Jandarma dayacağına teslim olacak...⁵⁹

Sıkıntılarının ve mağduriyetlerin zirveye ulaştığı 1942'de Başbakan Refik Saydam İstanbul'da "A'dan Z'ye değiştireceğiz" dedi. Refik Saydam bu demecinin ardından 8.7.1942'de vefat etti. Neleri değiştirmek istediği hâlâ tartışılır.

Sürprodüksiyon ve Bir Soru

"Ekonomide birçok hata yapıldı" der Şevket Süreyya Aydemir:

"Meselâ sürprodüksiyon nizamnamesi. Sanayi yatırımı için bir şart var. Yatırım için o sahada ihtiyaç fazlası üretim olmayacak. Nice yatırım müracaatına "Bu sahada ihtiyaç fazlası üretim var" diye izin verilmiyor. Görünüşe göre amaç yatırımların ihtiyaç olan sahalara yöneltilmesiydi. Memlekette ise küçük-büyük hiçbir sanayi alanında zaten sanayi yoktu.

Gümrük rıhtımları en basit sınaî ihtiyaç maddelerinden, hatta kaput bezi, amerikan bezi, basma gibi en harcıâlem dokuma türlerinden daha nelere kadar ithal edilmiş denklemlerle doluydu. Ve memleket aslında tam bir mal açlığı içindeydi.

Halk Partisi iktidarı devrinin sınaî kalkınmaya karşı kendi kendini köstekleme ve zincirleme gafletinin gerçek nedenlerini

58

TEK PARTİ DÖNEMİ

daima düşünmüşümdür. Hâlâ da düşünürüm. Fakat şu veya bu dedikoduları, memleket için temelden zincirleyici oyunları bir tarafa bırakırsak iç pazarı dışardan gelen mallara bu kadar açık bırakan, iç imkânları ya gizleyen ya uyutan ya köstekleyen sistematik engellemeyi gereğince açıklayacak mantık, zaruret ve işaretleri bulamamışımdır. Fakat bu konulara birçok akıl almaz misaller verilebilir.⁶⁰

Aydemir, 1940'lı yılların ekonomisini şöyle anlatır: "Bütçe dardı. Dışardan malî destek yoktu. Bazı hammadde ve gıdalara en yüksek fiyatı tayin etmek, gerekirse bunlara azamî fiyat tayin etmek, gerekirse bunlara el koymak kararları yürürlükteydi. 1942'de fiyatlar başıboş bırakıldı. (Refik Saydam'ın vefatından sonra)

Savaş yıllarında yerli üretimde pamuklu, nüfus başına 4 metredir. Nüfus başına şeker üretimi Macaristan'da 55 kilo, Türkiye'de 4 kilodur. Çimento için yok denebilir; yılda 380 bin ton. Demir-Çelikte sadece Karabük var, yılda 300 bin ton. Zeytinyağı üretimi 2 bin tondan ibaret. Petrol üretimi yok. Bütün ihtiyacı savaş sahası Akdeniz yolu ile beklemek mecburiyetindeyiz.

Ulaştırma yok gibi... Tek buğday silosu Ankara'da. Motorlu vasıta, Cihanbeyli'den Ankara'ya -150 km.- buğday nakline imkân vermeyecek kadar kıt."⁶¹

Yeni Türkiye'de Din

Onca umutsuzluk, yokluk, iç çatışmalar, ayaklanmalar ve düşman işgalinden sonra her biri diğerinden çetin bu engelleri birer birer aşır Anadolu'da yeniden bir devlet kurulabilmesini sağlayan insanlar, son devrin ölüm-kalım savaşlarında birlikte çarpışmış insanlardı.

Çocukluk arkadaşlığından okul arkadaşlığına, ordu görevlerindeki arkadaşlıktan türlü gizli cemiyet arkadaşlığına kadar geniş bir alanda birbirlerini tanımış, birbirlerine güvenmiş bu insanlar, asırların biriktirdiği sıkıntıları birlikte yaşamış, bu sıkıntılardan utanmış, bütünüyle reformcu insanlardı.

Bu kadro yeni devletin kurumları ve politikaları üzerindeki anlaşmazlık sebebiyle parçalandı.

59

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bunların bir kısmı Osmanlı Devri kurumlarıyla ilişkili kalınarak yenilik yapılamayacağını, mevcut düzen ve kurumların bütünüyle yıkılarak, yepyeni bir yapı kurulması gerektiğini savunuyordu.

Bu görüş örgütlüydü ve Mustafa Kemal gibi bir öndere sahipti. Mustafa Kemal'in Millî Mücadele dönemindeki liderliği ve bu liderlikte elde ettiği siyasî güç "yeni bir yapı" görüşünün de siyasî gücünü oluşturuyordu.

Bu görüşe karşı çıkanlar ise Millî Mücadele'de Mustafa Kemal'in liderliği altında çalıştıklarından düşüncelerini örgütleyebilecek güçten mahrumdu. Nitekim bunlar, Lider'in talimatlarıyla oldukça kolay bir şekilde tasfiye edilmişlerdir. Ayrıca bu muhaliflerin düşüncelerinde birlik yoktu. Kimisi Osmanlı kurumlarının muhafazasını istiyor, kimisi yeni devletin Osmanlı kurumlarını üstlenmesini arzu ediyor, kimisi yeni yapıya hâkim olacak zihniyet konusunda tereddüt gösteriyordu. Tarihi kurumların yıkımından sonra ortaya tehlikeli psikolojik ve siyasî boşluklar ortaya çıkabileceğini savunanlar, yıkımın geniş bir alana yayılmamasını istiyordu.

Mustafa Kemal, alfabesinden giyimine, müziğinden tatil gününe kadar yaşantısı ile Batılı hedefleri ile Türk olan bir toplumu ve üniter devleti amaçlıyordu.

"Mustafa Kemal Batıcılığı" Batı'yı aşmak, Batı karşısında ezilmemek esasına dayanmaktaydı. Bir başka deyişle Mustafa Kemal'in hedefi Türkiye'yi Batı'nın içinde eritmek, Türkiye'nin farklılıklarını yok etmek değil, tam tersine Türkiye'nin farklılıklarını ortaya çıkarıp bunları güçlendirmektir.

Fakat bunun "Türkiye'yi Batı'da eritmek" şeklinde anlaşılması için süreci denetleyebilecek bir kadroya ve bu kadronun Devlet önderleri ile sağlıklı ilişkilerine ihtiyaç vardı Bu ihtiyaç şimdi konumuz olmayan sebeplerden dolayı giderilemedi. Özellikle din-devlet-toplum ilişkilerinde sorunlar çıktı.

Ankara Valisi Yahya Galip'in "*Paşam, şu şapkanın kenarına ay-yıldız koyalım, farkımız belli olsun*" teklifine karşı İsmet İnönü'nün "*Biz bunları farkımız kalmayın diye yapıyoruz.*" şeklindeki cevabı ile⁶² bir İstiklâl Mahkemesi savcısının "*islâm ülkelerinin başı olmaktansa Balkan ülkelerinin kuyruğunun kuyruğu olmayı tercih ederiz*" şeklindeki⁶³ sözleri sürecin amacı dışına taşacağına işaretleriydi...

60

1

TEK PARTİ DÖNEMİ

Toplumun içinde debelendiği cehalet, bağnazlık, yoksulluk bataklığından utanç, öfke ve bıkkınlık duyan inkılâpçılar, bu sorunların kaynağı olarak dinin algılanma biçimini görüyordu.

Bu görüş, inkılâpçıları dini önderler, bunların temsil ettiği gruplar ve din kurumları üzerinde sert tedbirlere ve radikal kararlara yöneltti.

Devletin varlığına karşı girişilecek örgütlenmelerde dini hislerin ve din önderlerinin kullanılabileceği endişesi bu tedbir ve kararları daha da ağırlaştırdı.

Uygulamalara bakıldığında ise sorunların kaynağının dinin kendisi olduğunu savunan bir görüşün, sorunların kaynağında dinin yanlış algılanması olduğunu savunan görüşü yer yer etkisiz bıraktığı anlaşılabilir...

Yeni devletin kültür ve eğitim politikası da din-toplum ilişkisindeki reform ve tedbirlerle bir bütün teşkil ediyordu. Burada uzunca tartışmayacağımız sebepler ve etkiler ne olursa olsun söz konusu politikalar devlet işlerinden uzaklaştırılan dinin önce modernleştirilmesine sonra zayıflatılmasına yöneldi.

Uygulamalar

"1924'te medreseler kapatıldı. Bunların yerine 29 İmam-Hatip Okulu kuruldu. İstanbul'da Süleymaniye Medresesi İlahiyat Fakültesine dönüştürüldü. İmam-Hatip Okulu sayısı 1928'de ikiye düştü. 1930'da bu okullar kapatıldı. 1932'de din eğitimi resmen sona erdi. 1933'te İlahiyat Fakültesi kaldırıldı. Öğrenci sayısı 9 yılda 284'ten 20'ye düşmüştü! Böylece modern din rehberi yetiştirme teşebbüsü terk edildi."⁶⁴

Resmî din eğitiminin sona erdirilmesi sürecinde ve sonrasında "yeraltında" başlayan dini eğitime çok sert bir şekilde müdahale edildi.

1933'te İstanbul'da açılan İslâmî İlimler Enstitüsü de 1936'da kapatıldı.

1932 başında Ayasofya'dan "Tanrı Uludur" sesleri yükselmişti. 1933'te ezan her yerde Türkçe okunuyordu.

Ankara'da cami yapılmadı. 1934'te Ayasofya müzeye çevrildi. Minareleri de yıkılacakken İsmail Hakkı Konyalı'nın ve Mi-

61

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

mar Kemal Altan'ın "Minareler yıkılırsa kubbe çöker" raporu üzerine bundan vazgeçildi.⁶⁵

İstanbul'da açılıp kapatılan İlahiyat Fakültesi'nde oluşturulan bir komisyonun Haziran 1928'de hazırladığı rapor, komisyona verilen görev doğrultusunda Milli Eğitim Bakanlığı'na "Bilimsel esaslara dayanan dini hayat'a dair tekliflerde bulunuyordu:

Buna göre oturacak sıraları ve gardirolarıyla temiz camiler sağlanmalıydı. Bu camilere temiz ayakkabı ile girilebilmeliydi. İlham veren bir ibadet için enstrümana ihtiyaç vardı Modern ve kutsal enstrümantal müzik ihtiyacı çok acildi.⁶⁶

Şu birkaç cümle dahi Batı'nın katettiği mesafenin altında nasıl ezildiğimizi, aydınlarımızın bu mesafe yüzünden âdeta akıllarını yitirdiklerini göstermektedir.

CHP Hükümetinin 24.7.1942 tarihli, 651 sayılı gizli tebliğinde gazetelere bir emir vardı:

"Gazetelerimizin son günlerindeki neşriyatı arasında dinden bahis bazı yazı, görüş, îma ve temennilere rastlanmaktadır. Bundan sonra din konusu üzerinde gerek tarihî, gerek temsili ve gerek mütalâa kabilinden olan her türlü makale, bend, fıkrâ ve tefrikaların neşrinden sakınılması ve başlamış bu gibi tefrikaların en çok on gün zarfında sona erdirilmesi rica olunur"⁶⁷

Anlaşıyor ki dini serbestlikte ortaya çıkabilecek "gerici örgütlenmelerin" devlete zarar verebileceği endişesi sıcaklığını sürdürmekte idi.

Köy hayatının gerektirdiği her türlü bilgiye sahip, "çağdaş-devrimci" öğretmenler yetiştirmek için 1940 yılında kurulan Köy Enstitülerindeki "Allahsız" eğitimin uzun vadede devlet için yaratacağı tehlikelerin göz ardı edilmesi dinin zayıflatılması uğruna nelerin göze alındığını göstermektedir.

Tek parti dönemi kültür-eğitim-din politikaları acı hatıralar bırakmıştır. Ne var ki tek parti dönemi de kendisinden önceki devirlerden soyutlanamaz. Tek parti döneminin yukarıda özetlediğimiz politikaları

hakkında fikir yürütürken önceki devirlerin aydınlarda bıraktığı izleri, önceki devirlerin siyasî ve sosyal olaylarını, özellikle Osmanlı Devletini yıkıma götüren sebeplerden biri olan siyasî güçler ve sömürgeci devletlerle Cumhu-

62

TEK PARTİ DÖNEMİ

riyet idaresi sonrasında da devam ettirilmesi gereken ilişkiler göz önünde tutulmalıdır.

Belki bundan dolayı dönemi bir de tek bir insanın hayatında görmek faydalı olabilir.

Tevfik İleri

Tevfik İleri 1933'te Millî Türk Talebe Birliği Başkanı idi. Bu esnada "Wagonli Ortaklığı" şirketindeki yabancı dille konuşma mecburiyetine karşı bir kampanya açarak bu şirketle mücadele etti. Bulgaristan Razgrad'da Türk mezarlığına yapılan saldırıları Bulgar mezarlığına çelenk koyarak kınadı. Genç arkadaşlarına millî marşlarımızı öğretmek için kurslar açtı.

Tevfik İleri 1939'da bir ziyaret için bulunduğu Elazığ'da Çanakkale Savaşı hatırasına düzenlenen törene davet edilmişti. Törende konuşanlar "Çanakkale'nin Türk Ordusuna terk edilmesine izin veren İngiliz, Fransız Devletlerine minnettarlıklarını" ifade ediyorlardı. Tevfik İleri de çağrı üzerine Halkevi Meydanındaki balkondan bir konuşma yaptı: "Benden önce konuşanlar bugünün başarısını İngiliz, Fransız Hükümetlerinin lütuflarına borçlu olduğumuzu söyledi. İnanmayın! Zaferi Türk şehitlerine, Türk süngülerine borçluyuz! Aksini söyleyenler şehitlerimize ihanet ediyor!"

Tevfik İleri konuşmasına devam edecekken iki polis kollarına yapıştı. Polis Müdürü eliyle ağzını kapatıp içeri çekti. Bunun üzerine Elâzığ halkı Halkevinin üst katına hücum etti. Kalabalığı jandarma dağıttı.

1941'de Çanakkale'de Halkevinin yıldönümü için tören yapılıyordu. Başkanın anlattığı faaliyetler devlet yetkililerini kar-şılama-uğurlama, danslı toplantılar, balolar... köylerde açılan kurslardı.

Tevfik İleri kürsüye çıkıp "Hayır" dedi: "Karşılama-Uğurlama vardır, böylece mevkilerinde kalırlar... Ama kurs yoktur.. Çanakkale'de imar hareketleri her yerdekinden daha çok yapılmalı."

Kolordu Komutanı bu sözlere sevindi: "Bayındırlık Müdürü Tevfik İleri için orduevinde düzenleyeceğim toplantıya hepimiz davetlisiniz."

63

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bir kandil gecesinde eşi, Tevfik İleri'ye sordu: "Tevfik, acaba bir gün radyodan kandil olduğunun söylendiğini duyacak mıyım?"

Tevfik İleri 1942'de Samsun Bayındırlık Müdürü idi. Sonra 7. Bölge Müdürü oldu. Eşi şöyle anlatır: "7 vilâyetten sorumluydu. Ben de onunla giderdim. Yolda gördüğümüz perişan manzaralar, insanların vergi borçlarını ödemek için yalınayak yarı çıplak yol inşaatlarında çalışmalarını gördükçe kahroluyordum."⁶⁸

Tevfik İleri Demokrat Parti'de siyasete atıldı. Bakanlık görevlerinde bulundu. 27 Mayıs ihtilâlinden sonra Yassıada'da yargılandı. Müebbet hapse mahkûm edildi. Kayseri Cezaevinde hastalandı. Kısa bir süre sonra da vefat etti.

Dönüş Yollarında

v

Artan sosyal problemler, gittikçe çoğalan tepkiler, 1945'ten sonra çok partili hayata geçilmesinin dayattığı siyasî mecburiyetler ve CHP'nin yanlışlıkları kısmen de olsa telâfi etme isteği politikalarda bazı değişiklikler yapılmasını sağladı.

24 Aralık 1946'da Meclis'teki din eğitimi tartışmasında bazı milletvekilleri din eğitimi istedi.

1947'de Köy Enstitüleri Öğretmen Okullarına dönüştürüldü. Yüksek Köy Enstitüsü kapatıldı.

1948 başında Tahsin Banguoğlu, Şemsettin Günaltay ve Nihat Erim, İsmet İnönü'nün de katıldığı bir toplantıda din konusunda yapılabilecek işleri görüştü.

Şubat 1949'da ilkokulun 4. ve 5. sınıflarında haftada 2 saat isteğe bağlı din dersi okutulmasına başlandı. Çocuklarının din dersi okumasını isteyenler dilekçe ile bunu bildireceklerdi.

Ekim 1949'da Ankara İlahiyat Fakültesi açıldı. Ankara ve İstanbul'da on aylık birer imamlık kursu da eğitime başlamıştı.

1949 sonlarında dinî sözlerin Arap harfleriyle yazıldığı levhalar taşıyan taksiler çoğalmaktaydı.

Mart 1950'de türbelerin açılışına izin veren yasa kabul edildi.

Din konusunda bundan sonraki ilk icraatlara Demokrat Parti imza atacak ve o dehşet verici lâiklik tartışmaları sönmek üzere alevlenecektir.

64

4. BÖLÜM ÇOK PARTİLİ SİYASÎ HAYATA GEÇERKEN

Yeni Dengeler Yeni Düzen

1923'ten beri tek başına Türkiye'yi yöneten CHP'nin niçin muhalif örgütlenmelere izin verdiği sorusunun kısa cevabı şudur: İç ve dış şartların artık karşı konulamaz dayatması...

Türkiye bütün baskıları ustaca savuşturarak II. Dünya Harbi'nden uzak kalmayı başarmıştı. Fakat savaş yıllarının ekonomi üzerindeki etkisi yıkıcı idi. Zaten yetersiz olan ekonomi iyice daralmıştı ve halk savaştaymış gibi mahrumiyet içinde yaşıyordu.

Ekonomik sıkıntılara sosyal sorunların eşlik etmesi ile toplum iyice gerilmiş bulunuyordu.

"Toplumdaki gerilimlerin farkında olan Milli Şef İsmet İnönü, 1929 ekonomik buhranının ardından Atatürk'ün 1930 yılında yaptığı gibi (Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu) liberalleşmeye ve emniyet supabı olarak muhalefetin örgütlenebilmesine, uluslar arası gelişmelerin de etkisiyle yeşil ışık yakmak mecburiyetinde kaldı."⁶⁹

Savaşın sonucu belli olunca Türkiye 1944 Ağustosunda Almanya ile ilişkisini kesti. Birleşmiş Milletler konferansına katılabilme formalitesi olarak da 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti.

Savaşın "Faşist rejimlerin" yıkılması ve "Hürriyet rejimlerinin" zaferiyle bitmesi Türkiye'nin demokrasiye geçişini sağlayan temel sebeplerden biri oldu.

Almanya ve İtalya'daki faşist rejimler yıkılmıştı ama "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği" elbisesi giymiş kızıl faşist Rus rejimi savaşın galipleri arasında idi.

65

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

SSCB, 19 Mart 1945'te, 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasını feshetti.

Demek ki Ruslar 1944'te Türkçülerin tabutluklara tıklması jestini yeterli görmemişlerdi...

İsmet İnönü 19 Mayıs 1945 nutkunda "Demokrasiyi yaşayacağız... Savaş tedbirleri kaldırılacaktır" vaadiyle adımlarını hızlandırdı.

7 Haziran 1945'te Ruslar bir nota vererek doğu sınırimızın kendilerinin yararına düzeltilmesini ve Boğazlarda kendilerine askerî üs verilmesini istedi. Ruslar, İnönü'nün "Demokrasi" sözünden hiçbir şey anlamadıklarını gösteriyorlardı. Belki de bu notalar için kışkırtılmışlardı...

Türkiye, 29 Haziran 1945'te, 69 kurucu üye olarak katıldığı Birleşmiş Milletler Örgütü kuruluş konferansında Birleşmiş Milletler sözleşmesini imzaladı. San Francisco'da Türkiye'yi temsil eden Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Reuters Ajansı'na verdiği demeçte "Cumhuriyet gelişmektedir" dedi.⁷⁰ İstanbul'da Tan gazetesi ile bir Sovyet vatandaşına ait matbaanın gençler tarafından tahrip edilmesi üzerine Sovyetler Birliği 4 Aralık 1945'te bu olayları protesto için iki nota daha verdi.

7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu.

21 Temmuz 1946'da Tek Parti dönemini "resmen" kapatan seçimler yapıldı. Bu hileli seçimde Demokrat Parti başarılı olamadığından CHP iktidarı 1950'ye kadar uzayacak, "fiilen" o tarihte sona erecektir.

Bu seçimin şiddetli tartışmalarının ortasına 7 Ağustos 1946'da yine bir Rus notası düştü. Ruslar Kars, Ardahan ve Artvin'i istiyor, "Boğazları ortak savunmalıyız" diyordu. 25 Eylül 1946'da Ruslar bir nota daha verecektir.

Artık Hayatımızda Amerika var...

Türkiye'nin 29 Haziran 1945'te imzaladığı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi 15 Ağustos 1945'te TBMM'de onaylanmış ve Türkiye BM üyesi olmuştu. Buna rağmen Batı'nın Rus tehditlerine ilgisiz kalması düşündürücüydü. Türkiye sınırda yığınak yapmış, bekliyordu.

66

1

ÇOK PARTİLİ SİYASÎ HAYATA GEÇERKEN

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Doğu Avrupa'da kendine bağlı devletler kuşağı oluşturmakta olan Sovyetler Birliği Türkiye'yi doğrudan denetimi altına almayı ve yönlendirmeyi, hatta bazı bölgelerini işgal etmeyi planlamıştı.⁷¹

Türkiye Rus tehdidine karşı, Amerikan ve İngiliz desteğine ihtiyaç duyarken, bu iki ülkenin Türkiye'ye desteği ağırdan almasının sebebi ne olabilirdi? Cevaplardan biri şudur: İsmet İnönü Savaş boyunca Türkiye'de Alman ve İtalyan faşizminden fazlaca etkilenmiş bir rejim uygulamıştı. Bu da Amerika ve İngiltere'nin, Rusların Türkiye'ye ilişkin isteklerini onaylamaları sonucunu doğurdu.⁷²

Yoksa Batı Türkiye'yi Rus tehditleriyle iyice korkutup tamamen teslim almak için mi Türkiye'ye ilgisiz görünüyordu? Sonuçta Amerika ve İngiltere, Türkiye'yi ve dolayısıyla Türkiye'nin etrafını, petrol kuyularını, Akdeniz'i Rus nüfuzuna bırakabilir miydi?

Türkiye'nin "Savaş ertesinin bölünmüş dünyasında bulunduğu coğrafyada yalnız başına kalması ve güvenlik sorunlarını tek başına çözebilmesi imkânsız görülüyordu ve Türkiye bölünen dünya karşısında bir tercih yapmak mecburiyetinde bulunuyordu."⁷³

Türkiye tercihi yaptı. Batı blokunun yanında yer almak için istenilenleri vermeye hazırды. Batı bloku da kendi güvenliği için gerekli gördüğü kadar desteği elbette Türkiye'ye verecekti... Ve bu destek, Türkiye "güvenlik kuşağı" görevinin dışına çıkmadığı müddetçe sürebilirdi. Türkiye, kendisine çizilmiş sınırların dışına çıkmaya teşebbüs etmemeliydi.

25 Eylül 1946 tarihli Rus notasına ABD ve İngiltere'nin 9 Ekim 1946 tarihli cevabında "Türkiye Boğazların tek sorumlusudur" deniyordu.⁷⁴ İlk önemli destek gelmişti...

Türkiye, güvenlik sorunlarını en aza indirmek gayesiyle süratle Batı Kurumları ile bütünleşmeye çalıştı. Mart 1947'de Dünya Bankası'na ve IMF'ye üye oldu.

1946'dan itibaren Amerikan gemilerinin ve Amerikalı inceleme-yardım heyetlerinin ziyaretleri başladı. 6 Nisan 1946'da İstanbul'a gelen Amerikan Missouri zırhlı-

67

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

sının karşılanması ve ağırlanışı bir devletin çaresizliğinin ne kadar acı verici olabileceğini söylüyordu. Şehrin sokakları temizlenmiş, dükkânlar ve genelevin duvarları boyanmıştı.

Dolmabahçe'de askerlerin dolarlarını liraya çevirebilmeleri için bir vezne açılmıştı. Tekel idaresi Missouri sigarası, posta idaresi Missouri pulları çıkarmıştı. Bütün taşıtlar Amerikalı askerlerin emrinde olacaktı ve askerlerden kesinlikle ücret alınmayacaktı. Ayrıca bir belediye otobüsü geceyarısına kadar Dolmabahçe-Taksim arasında sürekli Amerikalıların hizmetinde kalacaktı. Hediyeler ise ayrı bir fasıldır.⁷⁵

Bu tablo 1946'da Türkiye'nin içinde bulunduğu mali, askerî ve teknik durumu pek güzel özetlemektedir. Nitekim bu ziyaretin ardından 17 Nisan 1946'da Türkiye'nin 500 milyon dolarlık borç isteği ABD'ye iletilmiştir.

Amerika ile başlayan bu ilişkinin verdiği güven ve umut hemen hemen herkesi etkiliyordu. Bu da altında ezildiğimiz çaresizlik duygusunun ne kadar ağır olduğunu yeterince anlatır.

Fatih Rıfkı Atay, 8 Nisan 1946'da Ulus'ta "Hür, eşit ve egemen bir dünyada yaşamak isteyen herkes Amerikan bayrağında kendi talih yıldızını da görür" diyordu.

Mümtaz Faik Fenik'in 5 Ekim 1946 tarihli Vatan'daki yazısının başlığı "Amerika'nın hududu Akdeniz'dedir" şeklindeydi.

Kocaeli CHP Milletvekili Nihat Erim 8 Mayıs 1947'de TBMM'de ABD'nin savaş sonrasındaki "asil" rolünden bahsediyor, ABD'nin yepyeni bir hükümlerlik anlayışının öncüsü olarak bütün insanlık için hayırlı işler başarmak istediğini söylüyor ve bu sözler "Bravo!" nidalarıyla karşılanıyordu.

Nihat Erim aynı zamanda, Amerika'nın; yardım edeceği memleketin bağımsızlığına ufak bir gölge dahi düşürmekten özenle kaçınacağı fikrindeydi.

Tek parti dönemi boyunca Atatürk'ü ve Millî Şef İsmet Paşa'yı "Tanrı" veya "Peygamber" olarak tarif etmeyi sevmiş ve buna alışmış olan kimi CHP'liler şimdi de aynı alışkanlıkla "Peygamber kadar kusursuz Roosevelt'ten" bahsediyordu.

Hepsi birbirine benzeyen bu gibi açıklamaların ortak noktası ABD'nin dünya sulhuna yapacağı hizmetti. "Solcu" Zekeriya Sertel "Amerika'nın elini uzatması bir nimettir" derken "Sağ-

68

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

cı" Hamdullah Suphi Tanrıöver "Endişeleri dağıtan ışık ABD'den geliyor" diyordu.⁷⁶

Türkiye'ye yardım tasarısı Amerikan Temsilciler Meclisinde 9 Mayıs 1947'de kabul edildi. 15 gün sonra Türkiye'de Kara Kuvvetleri Subay üniformaları Amerikan Modeline göre değiştirildi.⁷⁷

Ağustos 1947'de bir grup subay eğitim için ABD'ye gönderildi.

12 Temmuz 1948'de Bayındırlık Bakanı Nihat Erim "Amerikalı uzmanlar Bakanlıkta çalışıyor" diyordu: "Türkiye'yi topoğrafik, ekonomik, askerî açıdan inceliyorlar."⁷⁸

O dönemde iç ve dış şartlar yüzünden Amerika ile yakınlaşma kaçınılmazdı. Amerika, çıkarları gereği Türkiye ile ilgileniyordu. Türkiye de çıkarları gereği Amerika ile yakınlaştığını unutmamalıydı. Elbette Amerika Türkiye'ye hayran değildi. Ama Türkiye'de teslimiyetçiliği teşvik edecek ve saklayacak bir Amerikan hayranlığı başlamıştı.

Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Savaş sonrasında siyasi hayatın da yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Bir muhalefete ihtiyaç vardı. Bu muhalefet olayların kendiliğinden ortaya çıkardığı bir muhalefet mi olacaktı? Yoksa yine iktidar eliyle bir muhalefet mi oluşturmalıydı?

Sağlıklı-kavgasız bir geçiş dönemi için her iki halde de Millî Şef İnönü'nün izni gerekiyordu.

Demokrat Parti ise hem gelişen olayların doğal sonucu, hem iktidarın bu sonucu onaylaması ile ortaya çıktı.

Muhalefetin onaylanması "ona razı olmak" anlamını aşmaz. Bu onayda bir "muhalefete katlanmak" duygusu vardır. Çünkü şartlar bunu gerektirmektedir. İsmet İnönü ise bu şartları iyi okumakta, yeni dönemde Türkiye'nin güvenliğinin tehlikeye düşmemesi için uluslararası beklentilere uygun cevaplar düşünmektedir. İsmet Paşa bir muhalefet partisine katlanacaktır...

Samet Ağaoğlu "Savaş faşizmin galibiyeti ile bitseydi İnönü faşist dikta kuracaktı" der.⁷⁹

Prof. Ali Fuat Başgil de aynı düşüncededir: "İnönü, Franko gibi harpten sonra da totaliter rejimini devam ettirebileceğine

69

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

kanaat getirseydi bunda tereddüt etmeyecekti. Yıkılana kadar DP ile kin dolu münasebetleri bunun ispatıdır."⁸⁰

DP'ye izin verilirken CHP'ye rakip olamayacağı, iktidar için bir seçenek teşkil etmeyeceği de düşünülmüştür.⁸¹ Nitekim DP'ye ilginin arttığı ilk günlerde bazı CHP kurmayları "Halk, hatasını anlayıp CHP'ye dönecektir" demekteydi.⁸²

DP'nin kuruluş sürecindeki "görünür" olaylar 16 Mayıs 1945'te TBMM'de "Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı" görüşülürken başladı. Tasarıya karşı çıkanlardan biri olan Aydın milletvekili Adnan Menderes, Komisyon çalışmalarına usulsüz müdahale edildiğini belirten bir konuşma yaparak komisyon üyeliğinden istifa etti.

Kanun tasarısı, kamu mülkiyetindeki topraklarla özel mülkiyette olup da kamulaştırılacak olan toprakların topraksız köylüye dağıtılmasını öngörüyordu. Özel mülkiyette bulunan tarım arazisinin sulak yerlerde 200 ve kurak yerlerde 500 dekardan fazla olan kısmı kamulaştırılacaktı.

Kanuna karşı çıkanlar, başta Adnan Menderes olmak üzere esas sorunun tarımın modern usullerle yapılamaması olduğunu vurguluyor, toprağın bölünmesinin işletme açısından faydalı değil zararlı olacağını söylüyordu.

Tasarı, bazı itirazlara rağmen 11 Haziran 1945'te kanunlaştı. Kanunun uygulanması ise daha çok kamu mülkiyetindeki toprakların dağıtılması şeklinde oldu. Bu kanun uyarınca 350 bin civarındaki aileye yaklaşık 18 milyon dönüm toprak dağıtıldı.⁸³

9 Haziran 1948'de toprak reformu uygulamasından sorumlu Tarım Bakanı yapılan Cavit Oral, bir toprak ağasıydı.⁸⁴ Bu da kanunun uygulanmasındaki güçlülere CHP'nin bakış açısıydı. Bu kanun üzerindeki ilk değişiklik de 5618 sayılı kanunla yine CHP döneminde yapıldı.

Adnan Menderes ise Aydın'daki toprakları söz konusu edildiğinde şunları söyler: "Ben çiftliğin başına geldiğimde anam babam çok evvel ölmüş bulunuyordu. Sahipsiz kalmış arazinin şurasında burasında işgaller olmuştu. Zeytin yetiştirmek, ağaç yetiştirmek teşebbüslerine girişilmişti. Arazim işgal altında olduğu halde bu teşebbüslerin hiçbirine müdahale etmedim. Komşularıyla ve köylülerle bir tek davam olmadı. Tasarrufum

70

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

Adnan Menderes her zaman halkla iç içeydi.

altında bulunan fakat istifadelerine bıraktığım araziye tapu terki suretiyle ve 1932 senesinde tamamıyla onların tasarrufuna terk ettim."

7 Haziran 1945 tarihinde CHP Grup Başkanlığına verilen bir önerge tarihe "Dörtlü Takrir" olarak geçti. "... dünyada demokrasi ve hürriyet cereyanlarının tam bir zafer kazandığı şu günlerde..." diye

başlayan⁸⁵ önergede, mevcut kanunlar ve parti programı üzerinde değişiklikler yapılması, siyasî hak ve hürriyetlerin Anayasanın elverdiği şekilde kullanılabilmesi isteniyordu.

Önerge, CHP'nin 12 Haziran 1945 tarihli grup toplantısında ele alınarak sert bir şekilde reddedildi.

Bunun üzerine önerge sahipleri önergeyi Meclis'e getirdi. CHP içindeki şiddetli tartışma büyüdü.

Kimdi bu önerge sahipleri? Atatürk'ün İktisat Bakanı, Atatürk'ün son Başbakanı, Millî Mücadele'nin Galip Hoca'sı, CHP İzmir Milletvekili *Celâl Bayar*.

71

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

1932'den beri Meclis'te bulunan, CHP Parti Müfettişliği yapan, Atatürk'ün Aydın gezisinde tanıyarak Meclis'e taşıdığı CHP Aydın Milletvekili *Adnan Menderes*.

İstiklâl Savaşı'nda Atatürk'ün en güvendiği kişilerden biri olan İstiklâl Mahkemesi Savcısı, eski Konya Valisi, CHP Konya Milletvekili *Refik Koraltan*.

Edebiyat Fakültesi Profesörü, CHP Kars Milletvekili *Fuat Köprülü*.

Celâl Bayar'ın çok önemli bir sıfatını daha hatırlamalıyız: Bayar, CHP'nin *ilk yöneticileri* arasındadır.

Dörtlü Takrir'in CHP tarafından reddedilmesiyle başlayan süreçte Celâl Bayar 17 Haziran 1945'te milletvekilliğinden istifa etti.

Vatan Gazetesi sahibi Ahmet Emin Yalman, gazetesini "âsilere" açtı. Onlar da bu gazetede CHP'nin totaliter yolunu eleştiren imzalı yazılar yazdılar.⁸⁶

25 Eylül 1945'te Adnan Menderes ile Fuat Köprülü, 27 Kasım 1945'te de onların haklılığını savunmaya devam eden Refik Koraltan CHP'den ihraç edildiler.

1 Kasım 1945'te İsmet İnönü Meclis'in yeni toplantısını açış konuşmasında, farklı düşünenlerin bir parti olabilmesi gerektiğini söyledi.

2 Aralık 1945'te CHP'den de istifa eden Celâl Bayar 4 Aralık'ta basına yeni bir parti kuracağını açıkladı. Demokrat Parti'nin 85 maddelik tüzüğü 7 Aralık'ta ilgili makamlara sunuldu.

İsmet İnönü, kendisine DP programını getiren Celâl Bayar'a sordu: "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda olduğu gibi dini inançlara riayetkarız diye bir madde var mı?"

Bayar, "Hayır, Paşam" dedi: "Lâikliğin dinsizlik olmadığı var."

İnönü, "O halde tamam" dedi.⁸⁷

7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kuruluşu tamamlandı. Halkın deyişiyle DEMİRKIRAT tarih sahnesindeydi.

Aslında yeni dönemin ilk muhalefet partisi, Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan tarafından 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulmuş olan Milli Kalkınma Partisi idi.

72

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

Bu parti 1946 seçimlerinde milletvekili çıkaramayacak, önemli bir iz bırakmadan dağılacaktır.

1945-50 arasında 27 civarında parti vardır.

DP'nin önemi biraz da CHP'den doğmasından ileri gelir.

Böylelikle halk daha ilk andan itibaren bu yeni partinin devlet yönetiminde bir tecrübe sıkıntısı yaşamayacağına, yeni partinin bir macera olmadığına kanaat getirmiştir.

Celâl Bayar, İsmet Paşa'nın "Lâiklik" endişelerine karşı her zaman dikkatli ve tedbirli davrandı.

1949'da Biga'da şehitler mezarlığını ziyareti sırasında bir hocanın, Fatiha davetine uymaz ve hocaya kızgınlığını saklayamazken yanında dua edenler arasında 11 yıl sonra kendisini Yassıada'ya sürükleyecek olanlardan genç subay Numan Esin de vardı.⁸⁸

"Mecburî izin'le kurulan DP'nin hiçbir denetimi kabul etmeyecek şekilde çığ gibi büyümesi CHP'yi şaşkırtacak ve öfkeli edecektir. CHP "Biz bir oyun kurmuştuk. Siz oyunu bozup işi ciddiyete bindirdiniz" der gibidir.

Öyleyse DP bir geri dönüşe sebep olmamak için çok dikkatli davranmak mecburiyetinde idi.

Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, DP'nin kuruluşunun ardından Maçka Palas'ta Bayar'la görüşürken ona sorar: "Siz Altı ilkeyi kabul etmekle CHP'den farksız olduğunuzu söylemiş olmuyor musunuz?" Bayar cevap verir: "Bunlar aslında parti prensibi değildir. Çünkü 1937 Anayasa değişikliğinde kanununun 2. maddesine alınmıştır. Zikretmezsek hükümet bizi Anayasaya aykırı siyasî teşkilât olarak suçlar."⁸⁹

DP'nin çığ gibi büyümesinin hiç de planlanan ve beklenen sonuç olmadığı, İnönü'nün DP'nin güçlenmesinin görüşüldüğü bir Çankaya toplantısındaki sözleri ortaya koymaktadır.

"Ben ihtilâlcî ve Kuvayı Milliyeci İsmet'im. Bu devleti yoktan bu hale getirdik. Üç beş çapulcuya maskara ettirmeyeceğiz. Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursak ne alâ Olmazsa vazgeçer, birkaç sene daha eski usulde gideriz. Sonra yeniden tecrübe ederiz."⁹⁰

Halkın devlet için tehlikeli olabileceği görüşü temelden çürük değildir. Millî Mücadele kadrosunun bir kısmının savunduğu sert lâiklik anlayışında o dönem Millî Mücadeleye karşı girişilen dinî örgütlenmelerin payının az olmadığı açıktır. Ne

73

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

var ki unutulmuş veya yanlış tefsir edilen gerçek, Millî Mücadelenin bizatihi dini bir örgütlenme olduğudur.

CHP'ye bu konuda asıl tepki din ve devlet işlerini birleştirmek isteyenlerden değil, inançlarının aşağılandığını, kendisine bırakılmış gibi görünen alanda da taciz edildiğini düşünenlerden geliyordu. Yoksulluğa ve yolsuzluklara karşı tepki ise aslında çok daha güçlüydü. O dönemdeki yoksulluğun tek ve gerçek suçlusu CHP değildi. Hatta yoksullukta CHP'nin suç payı alt sıralardadır. Orada "gerçek suçlu CHP'nin mücadele ettiğini zannettiği, çok uzun bir yolu katedip gelmiş olan zihniyeti. CHP'nin bu zihniyetle mücadele tarzı ise bu zihniyete smokin giydirmektir. Yani CHP bu zihniyetin bir parçası haline geldiğini göremiyordu.

O dönem yolsuzluklarının tek ve gerçek suçlusu ise CHP'dir. Devrim yanlısı görünerek rahatça icra edilebilen yolsuzlukları, devrimleri korumak gerekçesi ile parti faaliyeti haline getiren CHP, yolsuzluklara da bir fötr şapka giydirmiş oluyordu.

Halkın, yolsuzluğa karşı, yoksulluğa karşı duyduğundan daha büyük bir acı duyması da doğaldı ve beklenmeliydi.

Nitekim DP döneminde de ortaya "hürriyet yanlısı bir yolsuzluk" çıkacak, DP'ye de bu yolsuzluk zarar verecektir.

1946 Seçimleri

DP'nin halktan gördüğü büyük ilgi CHP'ye "Oyun ciddileşiyor" ikazıydı. Öyleyse 1947'de yapılması gereken belediye seçimleriyle genel seçim DP daha da güçlenmeden yapılmalıydı. İki parti arasında şimdiden olup bitenler ise gelecekteki kara günlerin habercisiydi.

Belediye seçimlerinin öne alındığı meclis toplantısında DP'li Emin Sazak, sürekli gürültüler karşısında "Lütfen yapmayın" dediğinde "Bak daha neler yapacağız!" cevabını almıştı.⁹¹

DP, 26 Mayıs 1946'da yapılan belediye seçimlerine katılmadı. Belediye seçimlerinin bitmesiyle birlikte genel seçim çalışmaları başlamış oluyordu.

DP, seçim kampanyaları sırasında CHP'nin kendisine nasıl baktığını, nasıl bakacağını, iktidar olduğu takdirde ne tür bir muhalefetle karşılaşacağını gördü.

74

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes.

Adnan Menderes ne gördüğünü Milas'ta şöyle açıklıyordu:

*"Toplantularımıza gelenlere karakalabalık adını vermektedirler."*⁹²

DP, CHP'nin "Seçim oyunlarına" karşı gücü yettiğince direniyor, parti örgütünü de bu oyunlara karşı uyanık tutmaya çalışıyordu. Mesela parti örgütüne yollanan bir tamimde; "Seçime iki gün kala bütün yurda hususî telgraflarla DP'nin kendisini feshettiğini ya da DP liderlerinin tutuklandığını yayacaklardır, sakın inanmayınız." deniyordu.⁹³

Genel seçimler 21 Temmuz 1946 tarihinde yapıldı. Bu seçimlerin hangi şartlar altında gerçekleştiğini anlamak için, seçimin dayandığı 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu'na bakmak yeterlidir.

Kanun, tek dereceli bir seçimi öngörüyor ama oyların açık verileceği oy sayımının ise gizli yapılacağı hükmünü taşıyordu. Ayrıca seçimler belediye meclisi üyelerinden oluşan seçim kurullarının denetiminde yapılacaktı.⁹⁴

21 Temmuz 1946 seçimleri Cumhuriyet döneminin ilk çok partili seçimiydi. Bu sebeple seçime yalnız hile değil acemilik de damgasını vurdu. Hatta bu seçim sosyal alışkanlıklardan ve şartlardan da etkilendi.

75

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

27 Mayıs ihtilâlinde CHP İstanbul Gençlik Kolları sekreteri olan Haydar Zengin, çocukluğunda şahit olduğu 1946 seçimini şöyle anlatıyordu:

"12 yaşındaydım... Seçim var denince merakla camiye koştuk. Akrabamız tüccar Kadir Akdemir, köy ihtiyar heyeti ve babam, sandık kurulunu oluşturuyordu. Yakalarında altı oklu CHP bayrakları vardı. Kadir Amca hane numaralarıyla oy kullanılacağını anons etti. Gelenlerin ellerine bir şeyler tutuşturup oy kullandırıyorlardı. Bizim aile gecikerek gelince Kadir Amca 'Sizinki tamam, gidebilirsiniz' dedi.

t

Oylama sırasında bir anlaşmazlık çıkınca lise talebesi Süleyman Karagülle ile okuma yazma bilen biri olan Şükrü Kaya kızıp oradan ayrıldı Oylama bitince sonucu listelere yazacak okuma yazma bilen birini bulamadılar. Bu sefer Kadir Amca'nın ilkokul talebesi oğlu Şükrü ile beni oraya oturtular. Onlar söyledi biz yazdık. Sonra oyların hepsi yakıldı. Yasa gereği öyleymiş."⁹⁵

1946 seçimlerinde sonradan DP'ye geçerek hayatından olacak olan Lütfü Kırdar, İstanbul Valisiydi. Seçim hilelerine meraklı olmayan Kırdar, 21 Temmuz gecesi oy sayımı ilerledikten sonra bir açıklama yapmış ve seçimleri DP'nin kazanmakta olduğunu bildirmişti.

Fakat bu açıklamanın üzerinden 48 saat geçtiği halde seçim sonucu ilân edilemedi.

Seçimde DP'nin 16, CHP'nin 6 milletvekilliği kazandığının açıklandığı gün Vali Lütfü Kırdar gizlice görüştüğü Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'a olan biteni şöyle anlatıyordu:

"... İstanbul'da seçimi DP büyük farkla kazandı. Daha sayım tamamlanmadan farkın kapanma ihtimali olmadığı için durumu basına açıkladım. Ancak olaylar beni çok güç bir noktaya getirdi. CHP merkezi, Recep Peker gibi ağır toplarının İstanbul listesinde olduğunu, bunların seçimi kaybetmelerinin partiyi çok vahim bir çizgiye getireceğini ve ne yapıp yapıp 5-6 milletvekilliğinin kurtarılması gerektiğini bana bildirdi.

Partinin tutumu kesin. İstanbul Parti Müfettişi de seçim so-

76

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

nuçları üzerinde direniyor. Yapacağım iki şey var. Biri, partinin teklifini reddetmek, diğeri partinin teklifini yumuşatarak hem CHP'nin bazı milletvekillerini kurtarmak hem de DP'nin 16 Milletvekilinin yok sayılmasını önlemek. Dirensem Halk Partisi yerime hemen bir tayin yapacak ve seçimleri istediği biçime sokacak. Yerimde kalmak suretiyle seçime müdahalenin büyümesine engel oldum ve bilanço DP'nin 6 milletvekili kaybıyla kapandı. Doğru mu yaptım yanlış mı? Yerimde olsaydınız siz ne yapardınız?"

Bu konuşmayı önce Yalman sonra Lütfü Kırdar doğruladı. Buna göre DP'nin 6 milletvekilliği CHP'ye gitmiş, meselâ Fevzi Çakmak'ın oyları Recep Peker'e yazılmıştır.

Recep Peker, seçim sonunda bu oylarla Başbakanlık yapacaktır.⁹⁶

DP Milletvekili Necmettin Önder diğer bir yaygın kanaati açıklar:

"1946 Seçimlerinde İnönü dahi aday olduğu Ankara'da seçimi kaybettiği halde tahrif edilmiş sahte mazbatalarla kazanmış gösterilmekten çekinmedi."

Bu bilgi doğruysa 1946 seçimleri sonrası yalnız Başbakanlık değil Cumhurbaşkanlığı makamının da haksız tasarruf altında kaldığı anlaşılır. İnönü kendisi için böyle haksız bir tasarrufu kabul etmişse bunun 1946 şartlarına bağlanması gerektiği muhakkaktır.

21 Temmuz 1946 seçimleri CHP binalarında Kaymakamların halka sıra dayağı çekmesi, DP'lilerden zorla istifa mektubu alınması, devlet araçlarının CHP emrinde çalışması, oy tutanaklarının değiştirilmesi, DP temsilcilerinin sandık başlarında sille tokat dövülmesi, Yozgat DP adayı Osman Bölükbaşı'nın Akdağmadeni'nde başına geldiği gibi DP'lilerin tutuklanması gibi olaylarla geçti.⁹⁷ DP, ülke çapında örgütlenmesini tamamlamadığından 465 milletvekilliğine 273 aday göstererek girdiği seçimden 61 milletvekili kazanarak çıktı. Oyların açıkça verildiği gizlice sayıldığı, tümüyle CHP'li idarenin kontrolünde yapılmış bir seçim için büyük başarıydı.

77

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

1946 Seçimlerinden Sonra

24 Temmuz 1946'da Sıkıyönetim Komutanı Asım Tınaztepe İstanbul'da seçim sonuçlarının tartışılmasını yasakladı, basına sansür koydu.

Demokrat Partili İzmir Gazetesinde "Nesebi Gayri Sahih Çocuk" başlığı ile yayımlanan bir yazı üzerine hemen tutuklanmak istenen gazete sahibi Bülent Üstündağ askerde olduğundan tutuklanamadı. Kendisi yerine hâmile karısı tutuklanan Üstündağ üzüntüden intihar etti.⁹⁸

Seçimler yüzünden çıkan olaylar sebebiyle Aslanköy ve Senirkent halkı olduğu gibi hapishanelere dolduruldu. Bu olay yüz kızartıcı Ayrıntıları ile Demokrasi Tarihimize "Senirkent Faciası" olarak geçti.

1946 sonrası CHP yer yer çok sert bir politika uygulamaya başladı. 1946-50 arasında Demokrat İzmir Gazetesi yazarı —sonra DP milletvekili- Mithat Perin tam 47 defa gözaltına alındı.

Seçimlerden "sonra 5 Ağustos 1946'da Meclis toplandığında Cumhuriyet tarihinin seçimle gelen ilk muhalefeti oradaydı. Başbakanlık görevinin sertlik yanlısı Recep Peker'e verildiğini gören DP'liler

şaşkın ve kızgındı. Çok partili bir siyasetin deneneceği o dönemde daha ılımlı bir ismin Başbakan yapılması DP'den çok CHP'ye yarardı. Nitekim Peker'in sert tutumu DP'nin yükselişine hizmet etti. CHP'liler tekrar Cumhurbaşkanı seçilen İsmet Paşa'yı ayakta alkışlarken DP'liler ayağa kalkmadıkları gibi alkışlamadılar da. Bu davranış "Sen seçilmedin. Milletvekili olduğun Ankara'da seçim sonuçları tamamen değiştirilmiştir. Dolayısı ile seni Cumhurbaşkanı tanımıyoruz" mesajını veriyordu. Aydemir'in deyişi ile iki parti arasında "silâhsız savaş" başlamıştı. DP, 12 Ağustos 1946'da 36 ildeki seçim sonuçlarına toptan itiraz etti. Bu itiraz reddedildi. Fakat bu tartışmaların durmasına değil iyice alevlenmesine yol açtı. 7 Ağustos 1946'da kabinesini kuran Başbakan Recep Peker Eylül ayında basın ve ceza kanunlarındaki bazı değişikliklerle seçim yolsuzluğuna karşı eleştirileri önlemeye çalıştı. 26 Ağustos 1946'da CHP'dan DP'ye ürkütücü bir suçlama

78

1

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

geldi: "DP, seçim sürecinde köy ve kasabalarda din propagandası yapmıştır."⁹⁹

O sıralarda orduda yaşananlar ise ilginçtir. Bazı subaylar 1946 seçimlerinin özgürce yapılmadığı, CHP'nin iktidarı bırakmayacağı düşüncesi ile CHP'ye karşı harekete geçmek taranışıldılar. Bunlar Celâl Bayar'a Selanik Bankası Müdürlerinden Selahattin Güvendiren vasıtası ile ulaşıp "desteklerinde olduklarını" iletmışlerdir. Bunlardan biri ve olayı anlatan da 27 Mayıs İhtilâlini yapanlardan Sıtkı Ulay'dır. Buna karşılık bazı üst rütbeli subaylar da iktidarın DP'ye bırakılmaması için harekete geçilmesi gerektiğini düşünmektedirler. Her iki taraf da "destekçisi oldukları" CHP ve DP'den olumlu bir işaret alamamıştır. DP iktidara yürüdüğünü görüyordu. CHP'nin önünde ise Türkiye'nin güvenliği sorunu vardı ve desteği sağlanan Amerika "demokrasiden yana" idi.¹⁰⁰

Bu müdahaleci tavır şüphesiz ciddi bir hazırlığa ve altyapıya sahip değildi. Ancak sorunlarla boğuşan Türkiye'de askerinin bir çıkmazda bulunduğunu düşündüğü an derhal bir çözüm tavrı aldığı görüyoruz.

18 Aralık 1946'da Başbakan Recep Peker'in Adnan Menderes'in bütçeyi eleştiren sözlerine "psikopat bir ruhun ifadeleri" karşılığını vermesi Meclis'i karıştırdı.

DP'liler Meclis'i terketti. DP, ancak Bayar-İnönü görüşmesinden sonra, 27 Aralık'ta Meclis'e döndü.¹⁰¹ DP lideri Bayar, Başbakan Peker'le görüşmesinden sonra şöyle diyordu:

"Onu yapıyorsunuz bunu yapıyorsunuz sonra da konuşalım diyorsunuz. Biz halkın hakkına riayet istiyoruz. DP bu yolun sonuna kadar gidecektir. Bu yolda ipe kadar her şeyi göze aldık. Ondan evvel ne olursak nimettir."¹⁰²

Demokrat Parti, 1. Kongresini 7 Ocak 1947'de Ankara'da topladı. Cumhuriyet tarihinin ilk açık muhalefet kongresi olan kongreye 906 delege katıldı. Her delegeye süresiz konuşma hakkı verildiğinden kongre 11 Ocak sabahına kadar sürdü.

Söz alan delegeler diyordu ki:

"Bu memleket 23 senedir kızıl bir sultan idaresinde sevk ve idare edildi.

"Yapılacak iş Anayasayı tadil etmek değil, anayasaya aykırı kanunları yapan CHP'yi yaptığı kanunlarla birlikte süpürüp atmaktır."

79

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

DP delegesi Hamid Şevket İnce ise birçok delege gibi duygusal bir coşkunluk içindeydi:

"Muarızlarımızın fesat yuvaları belki bizi idama mahkûm edecek. Gidişleri onu göstermektedir. Eğer böyle felâketlere muhatap olursak merak edilmesin, vatan evlatları bir gün mezarlarımızı ziyaret edecektir."¹⁰³

DP lideri Bayar "ip"ten, DP delegesi Şevket İnce "mezar"dan bahsediyordu. DP'liler CHP'ye muhalefet etmenin de CHP'nin kendilerine muhalif olmasının da hangi sonuçlara yol açabileceğini hissetmiş gibiydiler. Fakat çok partili döneme geçişte, hiç muhalefet yüzü görmemiş CHP'ye daha çok yardım edebilmeleri mümkündü.

Neticede İsmet Paşa DP'ye yalnız kendi yerini değil mecburen de olsa bütün bir devleti teslim etmeye hazırlanıyordu. Bu devir-teslimde DP'nin yeterince soğukkanlı davranmamasında CHP döneminin acı

hatıralarının ve CHP'nin mevcut tavrının elbette çok büyük payı vardı ama bu DP'nin soğukkanlı olması gerektiği gerçeğini değiştirebilir miydi?

"23 Yıllık kızıl sultandan" bahseden, farkında olarak veya olmayarak Atatürk'ü de kızıl sultan ilan eden delege biraz soğukkanlı olabilseydi kongresini yaptıkları DP'nin liderinin Atatürk'ün Başbakanı olduğunu hatırlayabilecekti. O günlerde DP'nin ikinci adamı görünen Adnan Menderes 14 yıl o "kızıl sultan" idaresinin milletvekili değil miydi?

DP 1. Kongresinde alınan bazı kararlar "Hürriyet Misakı" (yemini) olarak bilinir.

DP bu kararlarla "Anayasaya aykırı bulunan kanunların süratle değiştirilmesini, yerine demokratik kanunların kabulünü, seçimlerde oyların teminat altına alınmasını, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılmasını..." istiyordu.

Coşku yalnızca kongrede değildi. 1 Nisan 1947'de İzmir'e gelen Celâl Bayar'ı muazzam bir kalabalık karşıladı.

Başbakan Recep Peker'in bu kalabalığı tehdit eden sözleri DP'ye bir değil birçok yanlışlıklar yaptıracak kadar tahrik ediciydi. Peker "İstiklâl Mahkemeleri Kanununun henüz kaldırılmadığını" söylüyordu.

80

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN
Celal Bayar ve Adnan Menderes yurt gezisinde.

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan TBMM'nin ilk Başkâtibi, tam bir görev adamı, belki sertliğinden başka kusuru olmayan Recep Peker, Millî Mücadelenin çekirdek kadrosundaki diğer isimler gibi kendisini devlet olarak gördüğünden, "kendisine" yapılan muhalefeti devlete yapılmış sayıyor, dolayısıyla tehdit olarak da olsa muhalefeti darağacına yolluyordu.

Peker Hükümetinin Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün dokunulmazlıklarının kaldırılması için girişimde bulunması ortamı yeniden gerginleştirdi.

Dış gelişmeleri dikkatle takip eden İnönü, Bayar'ın "Bu kabine ile demokrasi olmaz" sözünden sonra meşhur 12 Temmuz bildirisini yayımladı. Bildirinin özü şudur: "Hükümet, muhalefete son vermek peşinde değildir. Muhalefet de görevini kanun dairesi içinde yapmaktadır."

Bu bildiri İnönü'nün çok partili sistem denen bu karışık ve rahatsız edici yoldan er geç döneceğini düşünenleri de yola devam edileceği konusunda ikna etti. İnönü ciddi konuşuyordu...

Recep Peker 9 Eylül 1947 tarihinde Başbakanlık görevinden istifa etti. Yerine Hasan Saka atandı. 16 Ocak 1949'dan itibaren

81

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

de Şemsettin Günaltay Başbakan olacak, CHP dönemi onunla kapanacaktır.

1950 Seçimlerine Doğru

Türkiye, tarihinin en önemli virajlarından birine doğru hızla ilerlerken, DP gittikçe artan halk desteğini kontrol altında tutmaya çalışıyordu.

Özgürlük ortamında siyasete girmek isteyenlerin çokluğu, bunların dile getirdiği sert ve kışkırtıcı görüşler DP'yi zorlamakta idi. DP liderlerinin tek amacı "Sağ salim" seçimlere ulaşabilmektir.

Oysa hem parti örgütü hem parti merkezi kargaşa ve çatışma içindeydi. DP yönetiminden daha sert olmasını isteyenlerin baskısı partiyi bunalıyordu. Bunlara evet demek seçim sürecini tehlikeye atabilir, hayır demek parti örgütündeki hareketliliği engelleyebilirdi.

CHP şüphesiz daha disiplinli davranabiliyordu. Orada yerleşmiş bir "kumanda" zinciri, şef ve onun kuralları vardı. Hâlbuki özgürlük havasıyla siyaseti dalgalandıran DP'li enerji şimdilik pek kumanda yanlısı görünmüyordu. DP merkezi çaresiz, ihraçlara başladı. DP grubu ve idare kurulu sayı olarak eriyordu.

20 Temmuz 1948'de DP İstanbul İl Başkanı, partinin ağır toplarından avukat Kenan Öner, 1.

Kongre'de "CHP'yi toptan süpürelim" diyen General Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı, Fuat Ama ve diğer bazı milletvekilleri ile partili bir grup DP'den ayrılarak Millet Partisi'ni kurdular. Eski Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak bu partinin başına geçirildi. DP daha iktidar olmadan, tehlikeli görünen bir rakiple karşı karşıya geliyordu. Neyse ki DP bu yeni rakibi ustaca kullandı, kendisine yöneltilen eleştirileri MP üzerinden karşılamaya başladı.. Hem CHP hem DP yeni kurulan Millet Partisini "Yobaz" olarak ilan etti.¹⁰⁴ MP, DP'nin meşruiyetini güçlendirmeye hizmet ediyordu.

14 Ocak 1949'da Başbakan olan Prof. Şemsettin Günaltay'ın güvenoyu aldığı meclis toplantısında söylediği şu sözler demokrasi sürecinin devam ettiğini gösterdiği kadar herkes için de ciddi bir uyarıydı: "Bir tarihçi sıfatı ile size temin ederim ki

82

bu milletin geleceği için tek çare, sağlam esaslara dayalı bir demokrasinin bu memlekette kurulması ve işletilmesidir.

Eğer demokrasiye demagoji hâkim olursa netice ya çözüme-dağılma ya da diktatörlüktür."¹⁰⁵

O günden bu yana Günaltay'ın bu önemli uyarısını anladığını gösteren pek az siyasetçi çıkmıştır. DP'nin İkinci Kongresi 20 Haziran 1949'da Ankara'da toplandı. "Açılış sahnesi dikkat çekiciydi. Çünkü I. Kongrede coşkun bir şekilde alkışlarla seçilen Parti İdare Kurulu üyelerinin üçte biri partiden ihraç edilmiş bulunuyordu. Meclisteki DP grubu ise üyelerinin yarısını kaybetmişti."¹⁰⁶

Bu durum DP'nin yürüyüşü tamamlayabilmek için ne kadar dikkatli davrandığını gösteriyordu. DP, İkinci Kongresini "Milli Tesevüd (Dayanışma) Andı" ile tamamladı. CHP buna "Husumet Andı" diyecektir.

Türkiye Ağustos 1949'da Avrupa Konseyine üye oldu. Bu sırada Günaltay hükümeti yeni seçim kanunu ile uğraşıyordu. Seçim kanunu tasarısı 16 Şubat 1950'de CHP ve DP'nin oybirliği ile kanunlaştı. Seçim tarihi 14 Mayıs 1950 olarak tespit edildi.¹⁰⁷

Bütün Türkiye'yi seçim heyecanı sarmıştı. İlk defa yargıçların denetiminde bir seçim yapılacaktı. Oylar gizli verilecek, açık sayılacaktı.

Seçim kampanyası; Adnan Menderes'in güçlü konuşmaları, CHP'nin tehditleri ile alev alevdi. Bayar da İnönü de yurdu dolaşıyordu. CHP'nin bütün enerjisini İsmet Paşa oluşturuyordu. Onun alışıktığı yöntem ve söylemler ise seçim ortamını korkutucu kılıyordu. 23 Mart 1950'de Polatlı'dan yükselen sesi bir lütuftan bahsediyordu:

"... münakaşalara tahammül gösterdik. İstiklâl Mahkemelerini harekete geçirmedik."¹⁰⁸

CHP, kendi tarihinde ilk defa halktan oy istemenin sıkıntısını yaşıyordu. Böyle bir bunalım içinde verdikleri bir seçim sözü şaşırtıcıdır: "Seçimleri kazanırsak Altı İlke'yi Anayasadan çıkaracağız."¹⁰⁹ Anayasaya göre tarafsız olması gereken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün şehir şehir dolaşıp CHP'ye oy istemesinin yadırgandığı söylenemez. Ama on yıl sonra Cumhurbaşkanı Celâl

83

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bayar'ın idam kararında DP'ye verdiği destek de yer alacaktır. Şüphesiz demokrasi gelişmekte, anlayışlar değişmektedir...

İsmet İnönü'nün seçimden 15 gün önce Taksim Meydanında söylediği şu sözleri bu kitabın idamlar bahsinde mutlaka hatırlamalıyız:

*"Anayasaya aykırı kanun çıkardığımız yalan! Bizim Anayasa sistemimize göre Anayasaya aykırı kanun mümkün değildir. Meclis Millî hâkimiyetin tek kaynağı olduğuna göre Meclisin çıkardığı her kanun Anayasaya uygundur! Kanun yapmak hak ve görevi yalnız Meclise aittir. Dolayısıyla çıkardığı kanun anayasaya aykırı mı değil mi yalnızca Meclisin kendisi takdir edebilir."*¹¹⁰

Bu demektir ki Yassıada'da Adnan Menderes'in avukatlığını İsmet Paşa üstlense idi Menderes Anayasayı ihlâl suçundan hüküm giymekten-kurtulacaktı...

. 1950 Seçimleri

1943'te 453 milletvekilinden 253'ü Meclise devlet memurluğundan gelmişti. Bu durum o yılların ekonomik ve sosyal şartları ile ilgili olduğu kadar CHP'nin bürokratik yapısı ve idaresi ile de ilgilidir. Tek parti olan CHP, iktidarını sürdürebilmek için kendisine bağlı bir idari örgüt oluşturmak, bu örgütü kollamak, bu örgüte dayanmak mecburiyetinde idi. Bu mecburiyetin de etkisi ile Parti-Devlet birbirine karışmış, bu karışma halka *baskı* olarak yansımıştı.

Ekonomik sıkıntılar, yolsuzluklar, halkın değişiklik ihtiyacı, yeni bir partiden beslenen umutlar, daha çok özgürlük arzusu DP'yi CHP karşısında güçlü kılıyor, halkın siyasete doğrudan karışma isteği DP'ye enerji sağlıyordu. Hesaba çekilecek bir icraatının olmaması, yeni bir parti olması da DP'yi daha iyi bir tercih haline getiriyordu. Lewis, "Bu kadar uzun bir zamandan sonra meleklerden kurulu bir parti bile iktidardan giderdi" der.

Tek Parti'nin kültür, din, eğitim politikaları ise halkın bir kısmının yüreğinde bir hıçkırık gibi takılıp kalmıştı. Bu kesimin talepleri DP'nin işini kolaylaştırmayacaktır.

DP, seçim kampanyasında halka "*Yeter, söz milletin*" sloganı ile tercüman oldu. Bu slogan ifade gücü, yansıttığı gerçekler

84

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

DP'nin meşhur seçim afişi: *Yeter Söz Milletin!*

ve dolaştığı meydanların coşkusu ile bir döneme adını vererek tarihe geçti. Prof. Turan Güneş, "DP, kitlelerin isyanıydı" diyecektir.¹¹¹ Aydemir, "Artık Yeter afişi yıllardan değil asırlardan beri halkın iç âleminde biriken bir özlemin basit, sade ama kale duvarları gücünde bir haykırışıydı" der.

85

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Davut Dursun'un verdiği nüfus oranları, Tek Parti döneminde yaşanan günlük hayat ölçülerini büyük bir güçle aydınlatıyor.

1927'de nüfusun yüzde 75.78'i köylerde yaşıyordu. 1950'de köylerde yaşayan nüfusun oranı yüzde 74.96'dır. 23 yıl içinde köylü nüfusun oranındaki azalma yüzde bir bile değildir. Bu da bize Türkiye'nin o yıllar boyunca "durduğunu" söyler.

Yeri geldikçe tekrarladığımız gibi bu "durmanın" suçunu olduğu gibi CHP dönemine yüklemek asla doğru ve mümkün değildir. 1920'lerde savaştan yeni çıkmış Batı ekonomileri toparlanma derdindeydi ve üstelik bu ekonomiler istiklâlini tanımak zorunda kaldıkları yehi devlete yardım etmeye hiç de gönüllü değillerdi. "Durma"dan önceki dönem ise "Bitme" dönemiymiş ve miras da bundan ibaretti. Ancak "bitik" bir miras üzerinde dahi yolsuzluk yapılabildi ve yeni yolsuzluk alanları keşfedilebilirdi. Meselâ Ankara yağmalanabilirdi. Rüşvet için para yoksa buğday alınabilir, değerli arsalar sanat eseri inşa etmek için kamulaştırılabilirdi. Bütün bunlar için mutlaka Tek Parti rejimi gerekmediğini de öğrenecektik.

Nüfusunun %75'i köylerde yaşayan Türkiye, %34 okuma yazma oranı ile 14 Mayıs 1950'de büyük bir coşku içinde sandık başına gitti.

Sandık bölgelerindeki kuyruklar, oy vermek için sedye ile gelenler veya oy vermesi için kucakta getirilen yatalak hastalar, nihayet seçime yüksek katılma oranı gösteriyordu ki halkın seçim sonuçlarından beklentileri büyüktü ve halk umutluydu.

Uzun-ince bir yol aşılmış, DP istediği gibi bir seçim kanunuyla sandık başına ulaşmıştı.

Adnan Menderes, seçimlerden önce Dr. Mükerrer Sarol'a aşılacak yolu şöyle anlatıyordu:

"Doktorum, uzun yıllar tek parti hâkimiyetini sürdürmüş olan, devlet teşkilâtı ile parti teşkilâtını birbiriyle bütünlercesine kullanmış olan İnönü İktidarı ile mücadele ediyoruz. Ne demek istediğimi anlıyorsun. Karşı taraftan uzatılacak her anlayışı, her faydalı teklifi iyi niyetle kabule mecburuz. Nehirlerin akışını görüyorsun. Engeller önünde bazen kavisler çizerek gerilere akıyor ama sonunda mecrasını mutlaka buluyor ve hede-

86

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

fi olan denizlere uzanıyor. İşte Doktorum bizim de sürdürdüğümüz politika bu nehirler gibi olmaktadır. Hiç şüphesiz hedefimiz iktidardır."

Nehir kurumadan, üstelik dolup taşarak denize ulaştı.

14 Mayıs 1950 seçimi DP'yi iktidara taşıdı.

Sonuç CHP için bir felâketti. CHP'li Bakanlardan ancak üçü seçilebilmişti.

İnönü, iki ayrı seçim bölgesinden aday olabilme imkânını kullanmayıp seçime sadece Ankara'dan katılsaydı seçimi kaybedecek ve Meclise giremeyecekti. İnönü Malatya'dan da seçime girmişti ve orada seçimi kazandı.¹¹²

Fakat DP'liler İnönü'nün seçimi Malatya'dan kazanmasına da ciddî şüphe ile bakacaktır. Ortada dolaşan söylentiye göre İnönü seçim sonucunu *memurlarına* borçludur...

DP, Türk tarihinde "anayasal ve parlamenter yollarla" iktidarı kazanan ilk partiydi. Bunun tarihî önemi kadar sorumluluğu da büyüktü.

Seçim Gecesi Darbesi...

14 Mayıs 1950 gecesinde Türkiye ordununun iktidarı DP'ye teslim edip etmeyeceğini tartışıyordu.

"Aydınlık", ordunun bu sonuca razı olmayacağını düşünüyordu.

Çökmüş CHP merkezleri ise belki bunu da düşünemeyecek kadar şaşkınlık ve perişanlık içindeydi.

CHP İstanbul İl Merkezinde çalan telefon bu şaşkınlığı bir müddet için bir telâşa çevirdi.

Ahizeyi Orhan Birgit kaldırdı. Santral, 1. Ordu Komutanı Aziz Noyan'ın parti müfettişi Sadi Irmak'ı aradığını bildiriyordu.

Irmak telefona geldi. Orgeneral Noyan ona şöyle diyordu:

"Cumhurbaşkanı hazretleri yeşil ışık yakarsa komünistlerin seçime hile karıştırdığı varsayımıyla duruma müdahale edebiliriz. Millî Şefin emirlerini bekliyoruz."

1. Ordunun emir beklediği mesajı Millî Şef ve halen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye iletildi. Orhan Birgit'e "bir asır gibi gelen bir süreden sonra" Cumhurbaşkanı Başyaveri, İsmet Paşa'nın cevabını bildirdi:

87

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

"Milli irade nasıl tecelli etmişse, buna başta kendisi olmak üzere bütün devlet birimlerinin saygı göstermesi gerektiğinin bir defa daha bilinmesini istiyorum."

İsmet Paşa Türkiye'yi zora sokacak böyle bir girişime yeşil ışık yakmamakla birlikte ordunun seçim sonuçlarından memnun olmadığını *canlı* bir şekilde görmüş, ordu desteğinin hep arkasında olacağını bir defa daha anlamış oluyordu. Bu elbette ilerde kendisi için bir kolaylık demektir ama zaten başka türlü düşünülemezdi...

İsmet Paşa doğaldır ki iktidarı isteyerek değil şartların zorlaması ile seçime açmıştır. İktidarı kaybetmemek için seçimler sürecinde çok çalışmış, iktidarı kaybettikten sonra da onu tekrar almak için büyük bir hırs göstermiştir.

Bütün bunlar İsmet Paşa'nın 27 yıllık bir tek parti iktidarından sonra demokrasiye başarıyla geçilebilmiş olmasındaki tarihi rolünü gözgelemez.

Şüphesiz seçimlere gidilebilmesinde de seçimlerin umulanın üzerinde sağlıklı yapılmasında da onun payı en önde gelir. İsmet İnönü, Türkiye için hayatî saydığı demokrasi sorununun çözümünde ülke çıkarlarını kendi iktidar çıkarının üzerinde tutmuştur. Bunu büyük bir zevkle yapmadığı hatta bundan acı duyduğu yaşanan olaylarla ortadadır. Ama bu onun sonuç itibari ile tercihini Türkiye'den yana yaptığı gerçeğini değiştirmez.

İsmet Paşa'nın bunun ötesindeki sorumluluklarla da kendini kayıt altına alıp almadığını ilerde olayların içinde öğreneceğiz.

İsmet İnönü 14 Mayıs gecesi darbe teklifini geri çevirmiş olsa bile "CHP memurları" tamamen boş oturmak istemeyeceklerdir.

1950 sonlarında Ankara-Erzurum arasında Türk Hava Kurumu uçakları halka "İnönü'nün etrafında toplanın" bildirimleri attı.

Seçim sonrası İsmet Paşa'nın ilk demeçlerinden biri "memurlarına" bir muhabbet mesajı idi. İnönü aynı zamanda gayet ustaca, bürokrasinin seçim sonucundan memnun olmadığını, memurların da DP'ye muhalefet edeceğini anlatmış oluyordu: "Ordudan tapu memuruna kadar memurlar kimin ne iftirasıyla ne muamele göreceklerini beklemektedirler."¹¹³

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

1950 seçimleri sonrasında askerî hareketlenme Org. Noyan'ın girişiminden ibaret değildir.

Orhan Erkanlı bir grup komutanın İnönü'ye giderek "emrinizdeyiz" dediğini, başka bir grup subayın da Bayar'a gidip "iktidarı devretmezlerse emrinizdeyiz" dediğini yazar.¹¹⁴

İnönü-ordu ilişkisi, bünyesinde doğallık olan bir ilişkiydi. DP ise böyle bir ilişki için istekli görünmeliydi. Milletten verdiği oylarla her şeyi yapabilmeye muktedir bulunduğu biraz da safça inanmış olan DP yönetimi bu tür ilişkilere pek önem vermeyecektir.

DP ilk hamlede E. Korg. Fahri Belen ve E. Kr. Albay Seyfi Kurtbek'i kabineye alarak ordu ile temasları onlar vasıtasıyla yürütmüş, bir yıl sonra onlar kabineden uzaklaştırılınca ordu ile diyalogu kopmuştur.¹¹⁵

DP hem kendisine yapılan "emrinizdeyiz" müracaatından hem çok çabuk öğrendiği CHP'ye müracaatlardan ordunun siyasetin içinde olduğunu görmeli, bu durumu izlemeliydi. Fakat DP yönetimi bütün gücüyle girişeceği icraata kilitlemişti ve milletin bu icraatın etrafında kenetleneneğine inanmıştı.

Seçim Sonuçları

Demokrat Parti'nin zaferiyle biten 14 Mayıs 1950 seçimleri çoğunluk sistemine göre yapıldı. Bir ilde en çok oyu hangi parti alırsa o ilin bütün milletvekillerini o parti kazanacaktı. Yani bir ilde bir parti oyların % 49'unu bile alsa tek bir milletvekili çıkaramayacak, o ilin bütün milletvekilleri %51 oy alan partinin olacaktı.

Bu sistemle yapılan seçimlerde şu	sonuçlar alındı:
"Kayıtlı seçmen sayısı:	8.905.743
Oy kullanan seçmen sayısı:	7.953.055

Seçime katılma oranı:	%89.3
CHP'nin aldığı oy sayısı:	3.176.561
CHP'nin aldığı oy oranı:	%39.9
CHP'nin çıkardığı milletvekili sayısı	: 69

89

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

DP'nin aldığı oy sayısı: 4.241.393

DP'nin aldığı oy oranı: %53.3

DP'nin çıkardığı milletvekili sayısı: 408

Millet Partisi'nin aldığı oy sayısı: 250.414

MP'nin aldığı oy oranı: %3.1

MP'nin çıkardığı milletvekili sayısı: 1

Bağımsızların oyu: 383.282

Bağımsızların oy oranı: %4.8

Bağımsız milletvekili sayısı: 9

CHP'den 1 milyon daha fazla oy alan DP, 408 milletvekili gibi ezici bir çoğunluk elde etmişti.¹¹⁶ Bir başka deyişle DP %53.3 oy oranı ile 487 milletvekilliğinin 408'ini yani bütün milletvekilliklerinin %85'ini kazanmış oluyordu.

Bu sonuçlar DP'ye, uygulayacağı politikalarda meclise yansımayan iradeyi de göz önüne alması gerektiğini söylüyordu. Çünkü CHP'nin aldığı 3 milyon 176 bin oy ve %40 oy oranı önemli bir sonuçtu. DP, %53 oy oranıyla, %40 oy oranına sahip CHP'yi sildiğini düşünmemeliydi. Silinen CHP iktidarıydı. DP dışında oluşan toplam oy oranının %48'e ulaşması ise muhakkak iyi değerlendirilmeliydi.

Halkın kahvelerini, camilerini ayırmasına kadar giden bölünmenin ve didişmenin başlangıcı bu oy oranlarıdır. Mecliste silinen boşluklar siyasal gerilimlere yol açacaktır.

CHP Trabzon'da %48, Urfa'da %48, Sivas'ta %45, Ordu'da %49.72, Bilecik'te %46 oy oranlarına rağmen buralardan milletvekili çıkaramamıştı.

Nisbî temsil yöntemi uygulanmış olsaydı CHP 190, DP 250 civarında milletvekili çıkaracaktı.¹¹⁷

Şunu da eklemek gerekir ki DP'nin, seçim sonuçlarını o şartlar altında bizim bugün yorumladığımız gibi görmemesine şaşırılmamak gerekir. O günün şartlarında CHP bile sonuçların meclise yansıma biçimini bir yanlışlık olarak görmemiştir.

90

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇERKEN

Çoğunluk sistemi CHP'nin hazırladığı seçim kanununun eseri idi ve CHP bir zafer bekliyor, yargıç denetimindeki ilk seçimde meclisten silineceğini düşünmüyordu.

Asıl risk DP için mevcuttu. Her ne kadar büyük avantajlara sahipse de 27 yıllık bir iktidarın kurduğu dengelerin, yerleştirdiği kadroların, dağıttığı imkânların, paylaştığı makamların elinden o iktidarı almak kolay olmayacaktı. Çoğunluk sistemi DP'yi de aynı duruma düşürebilirdi.

Sonuç olarak DP bir karar vermeliydi. %53 oy oranının işaret ettiği gerçeklere göre mi hükümet edecekti yoksa 418 milletvekilinin sağladığı güçle mi hükümet edecekti? DP çeşitli sebeplerle ikincisini tercih etti.

14 Mayıs 1950 seçimlerinin bir diğer önemli sonucu da 27 yıllık CHP döneminin halk tarafından ibra edilmiş olmasıdır. %40 oy oranı, CHP'yi aklamış, temize çıkarmıştır. Herhalde CHP'nin ibrası için %51 oy gerektiğini düşünen kimse çıkmayacaktır. Bir "Diktatörlük" rejiminin yargıç denetiminde diğer partilerin de katıldığı serbest seçimlerde %40 oy alması düşünülemez. Kaldı ki iktidarı teslim alan DP'nin lideri, CHP'nin ilk yönetici listesinde yer alan isimlerden biridir. CHP'nin Bakanlarıdır, Başbakanıdır.

CHP de DP'yi diktatörlükle suçlayacak, CHP'nin sehpaya götürdüğü 10 yıllık DP dönemi ihtilâlden sonraki ilk seçimde ibra edilecektir.

CHP döneminin bir diktatörlük dönemi olmaması, o dönem boyunca ancak diktatörlüklerde yapılabilecek uygulamaların yapılmadığı anlamına gelir mi? Hayır, gelmez.

Meselâ 21 Temmuz 1946 seçimlerinde bazı DP'lilerin ağzına gübre doldurmuşlar, bazılarının sırtına binip "deh... çüş..." diye işkence yapmışlardı.

Seçim sonuçlarının halka ve parti yönetimlerine yansıma şeklinde, rakamların ötesinde anlamlar da vardı.

CHP'nin "bürokratik" kadrolarına göre Hassolar... Memolar... baldırı çıplaklar... iktidara gelmişlerdi. Esasen bu aşağılama DP'lilere 1946'dan beri yapılıyordu. 21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra Ankara'ya doluşan mağdur DP'liler "Bizi baldırıçıplaklar... kasketliler... diye horlayanların gidip evlerini başlarına yıkalım!" diye bağıryorlardı.¹¹⁸

91

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bir başka yansıma şekli Ankara'da Taceddin Camii İmamı'na aitti. Cuma namazında dua eden imamı; "Şükürler olsun... Allahsızlardan kurtulduk" diyordu.

Her tarafı dolduran, hınçla parçalanmış İnönü portreleri başka bir yansıma şeklini haber veriyordu.

İnönü "Millet aldanmıştır!" diye haykırmaktaydı. Adnan Menderes'e göre ise *aldanan* İsmet Paşa idi.

"Çünkü onu kurmayları seçimi kazanacağız diye kandırmışlardı. İsmet Paşa kazanacağına inanmasaydı ne seçimlerin bu kanunla yapılmasına ne DP'nin seçimleri kazanmasına imkân ve ihtimal olamazdı."¹¹⁹

92

5. BÖLÜM DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

Tarihî Dakikalar

22 Mayıs 1950'de toplanan Meclis'te Celâl Bayar Cumhurbaşkanı seçildi. Bayar, hükümeti kurma görevini Adnan Menderes'e verdi. Menderes hem Hükümet hem DP Genel Başkanı oluyordu. 23 Nisan 1920'de açılan ilk meclisin milletvekillerinden Refik Koraltan Meclis Başkanlığı kürsüsüne çıktı. Fuat Köprülü Başbakan Yardımcısıydı.

29 Mayıs 1950'de Adnan Menderes Hükümeti güvenoyu aldı. Başbakan Adnan Menderes TBMM'deki ilk konuşması için kürsüye doğru yürüdü. Tarihî dakikalardı.

"Büyük Millet Meclisi'nin muhterem üyeleri!

Dokuzuncu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin millî tarihimizde alacağı yer, her bakımdan çok önemli olacaktır.

Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde milli mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyorsunuz.

Dokuzuncu Millet Meclisi'nin üyeleri olan sizleri, Türk Milletinin gerçek temsilcilerini selamlamakla derin bir gurur ve iftihar duymaktayız.

... Şüphe yok ki 14 Mayıs bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna önemde tarihi bir gün olarak daima anılacaktır.

... Biz aynı partinin birbirini takip eden hükümetlerinden değiliz. Millet iradesi ile iktidara gelen bir partiyiz.

93

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

... Milli ve siyasî denetimden mahrum bir idarenin çok uzun yıllar sürüp gitmesi birçok hataların işlenmesine, birçok israflara ve ifratlara yol açmıştır.

... ortaya müdahaleci kapitalist, bürokratik ve tekelci bir devlet tipi çıkmıştır..."

Celâl Bayar, meclisi açış konuşmasında Atatürk'ten bir defa bahsetmişti. Menderes konuşmasını Atatürk'ten hiç bahsetmeden bitirdi.

Şevket Süreyya Aydemir şu eleştiriyi yapar:

"... demek ki yalnız bir siyasî değişiklik veya rejim değişikliği karşısında değildik. Sanki geçmişin milli gururu besleyen hatıralarına karşı da bir kopuş vardı. Menderes bu ruh halini 14 Mayıs inkılâbının gelmiş geçmiş bütün inkılâpların en önemlisi olduğunu ilan ederek açığa vuruyordu.

Demokrat Parti iktidarı daha ilk günden geçmişin gerektiğinde millî ruhun dayanakları gibi sarılınabilecek olan değerlerine ve inkılâplara karşı bir inkâr jesti ile işe başlamış görünüyordu. Bu tür başlayış bir hata idi.

... bu nutka göre eski devir ve Halk Partisi idaresi her türlü siyasî denetimden mahrum, hatalı, suiistimallerle dolu israfçı bir idaredir..."

Aydemir, Menderes'in Başbakan olarak yaptığı bu ilk konuşmayı "1950-60 arasındaki çatışmaların ve sonuçların meydan alışında önemli bir sebep" olarak görür.

Başbakan Adnan Menderes'in zihnindeki CHP'de Atatürk'ün olmadığı muhakkaktır. Halen de Tek Parti dönemi denince akla Atatürk değil "Millî Şef" İsmet Paşa gelir. Tek parti dönemine ilişkin

birlikte tepkilerde İsmet Paşa'nın kendisine muhalif olan kişilere karşı uyguladığı siyaset yöntemlerinin payı büyüktür.

Menderes o gün 1946'dan beri süregelen büyük çabaların iktidarla sona ermiş olmasının heyecanı içindeydi. Bu heyecan ve 1946-50 arası yaşanan sıkıntılar galip gelmiş, Menderes ilk nutkunda bütün millete seslenmek yerine Tek Parti dönemini yorumlamıştır.

Menderes'in heyecanı Başbakan olmasından ileri gelmiyordu. Menderes'in heyecanı daha çok onun kişiliği ile ilgilidir.

94

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

J

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes yurt içi ziyaretlerinden birinde.

Menderes bir Başbakanın değil DP'ye oy vermiş öfkeli bir seçmenin ruh halindeydi. DP'li bir vatandaş CHP'li arkadaşına ne söylüyorsa Menderes de Meclis kürsüsünden onu söylüyordu. O dakikalarda kürsüde konuşan, Menderes'in içindeki halktı. Bu ve bunu takip eden bazı konuşmalarda ilk günlerde hiç de gerekmemesine rağmen benzer eleştirilere devam edilmesi biraz da İsmet Paşa'nın yapabileceklerinden duyulan endişeye bağlanabilir.

Nitekim yalnızca 15 gün sonra, 13 Haziran 1950'de Menderes böyle bir endişenin sebep olduğu şu sözleri söyledi:

"İktidara gelişimiz henüz bir ay bile olmadığı halde CHP orduyu aleyhimize tahrik etmek yoluna sapmıştır. CHP eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır." Menderes'e bu sözleri söyleten olay bir Albay'ın kendisine gelerek bazı komutanların İnönü'nün etrafında bir darbe hazırladığını anlatmasıdır.

Menderes'in işaret ettiği iktidar hastası elbette İsmet Paşa'dır.

Sebepler ne olursa olsun Menderes'in ilk nutkunda Atatürk'ten bahsetmemesi bu tarihî nutkun topluma bütün parlaklığı ile yansımaları önledi.

95

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Menderes bu nutkunda İsmet İnönü'nün kendi iktidar dönemini Atatürk döneminden ayırmak için gösterdiği çabalardan bahsedebilirdi. Ama Menderes o gün bunu aklına bile getirmeyecek kadar samimiydi.

DP grubunda daha baştan beliren "Cumhurbaşkanı Celâl Bayar olmalı" düşüncesinin ağır basan gerekçelerinden biri "Atatürk'ün koltuğuna yine onun bir başbakanı oturmalıdır" gerekçesidir.¹²⁰

DP iktidara geldiğinde Atatürk'ün cenazesi hâlâ Ankara Etnografya Müzesinde idi. Cenaze 1953'te Rasattepe'deki Anıtkabir'e nakledildi. ?

\ Heyecan

Adnan Menderes "Neler yapacağımızı bu toprak haykırmakta" diyordu: ^{v:}

"Medenî bir ülkede olanlardan eksik ne varsa hepsini sırasıyla yapacağız. Yol yok, yapacağız. Köye su ve yol götüreceğiz. Toprak verimsiz, verimi artırma çareleri arayacağız. Topraksız köylüye toprak vereceğiz. Ev yok, gıda yok, çimento sanayii yok. Başta şeker sanayi kuracağız, mensucat fabrikalarını genişleteceğiz, çoğaltacağız. Elektrik yok, santraller yapacağız. Okul yok, yapacağız."

DP'nin teslim aldığı Türkiye iğneden ipliğe, undan şekere, kâğıttan maden suyuna kadar her şeyin dışardan geldiği bir Türkiye'dir. Bu tıkanmayı açmak hiç de kolay değildir.

Öyle günler yaşanır ki Merkez Bankası Başkanı Nail Gidel ülkeye giren günlük döviz bildiren utanç krizleri geçirir.

"Beyefendi, size yine iç açacak bir rakam veremeyeceğim için çok üzgünüm" diye başlayan günlük raporlar her defasında sarsıcıdır. Nail Gidel'in verdiği rakamlar bazı günler *bin doların* bile altındadır! Söylenmeye başlar Menderes:

"Türkiye'yi ekonomik istiklâl kavuşturmaya mecburuz. Altında üstünde tükenmez servet kaynakları bulunan koca Anadolu'yu bizden öncekilerin yaptığı gibi kendi kaderiyle baş başa bırakmaya hakkımız yok."

96

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

Sonra öfkelenir:

"Türkiye Avrupa'nın sebze meyve ihtiyacını sağlayacak, ekonomisini buna göre planlayacak, başka bir şey yapmayacak, olacak şey mi bu? Buna hangi Türk'ün vicdanı razı olur?"

Çimento haline getirilmiş binlerce kilometre uzaktaki Avrupa topraklarını, bizde daha çok daha kaliteli toprak olmasına rağmen yurda getirip, tesisi çok basit ve ucuz olan fabrikaları kurmayı düşünmeyeceğiz. Böyle maskaralık olmaz. Bu fukaralığı kesinlikle yenmemiz gereklidir. Ne pahasına olursa olsun. Üzüntü ile söyleyeyim, bir kısım Batılı dostlarımız hâlâ hilâl-haç ayırımına itibar ediyorlar."

Ve hayalindeki Türkiye'yi anlatmaya başlar:

"Her çeşit ağır-hafif tesislerini kurmuş, yazın susuzluktan kuruyan, kışın taşkınlar sebebiyle türlü zararlara sebep olan nehirleri dizginlemiş Türkiye... Büyük barajlar bir yandan enerji üretiyor, diğer yandan yüzyıllar boyu susuzluktan çatlamış toprakları suya kavuşturuyor. Yeraltı-yerüstü kaynakları harekete geçirilmiş, memleket ekonomisine karışmış. Tabiatın bütün güzellikleri meydana çıkarılmış, işlenmiş..."

Derken Atatürk Orman Çiftliğinin civarındaki tarlalara gözü takılır:

"Kimi kime şikâyet edeyim. Yüzyıllar boyu bu topraklar bakımsız, susuz, gıdasız bırakıldı. Ne verdik ki bu zavallı topraklara ne isteyeceğiz. Nehirlerimiz başıboş akar gider. Tohumlar küçük cılız bir pulluğun güç belâ açtığı çizgiye benzeyen sürülmüş kuru toprağa atılır. Hâlbuki toprak emek ister, çaba ister, makine, su, gübre ister.

Düşün, her yanda traktör sesleri, suların çıkardığı melodiler, sabahlara kadar bu yöreleri suların müziği sarmış. İstedığın kadar enerji, istediğin kadar gübre, istediğin kadar çeşitli mahsul.

Silolar dolup taşıyor."

İç geçirir bir ara. Bütün bunların başarılabilmesi için aşılması gereken engeller yalnızca ekonomik engeller değildir:

"Ah! Kahrolasıca kıskançlık, çekememezlik..." Yine de kararlıdır Menderes:

"Ne yapacağımızı biliyoruz. Türkiye'nin derdini yabancı bilmez. Türkiye er geç tarım ve sanayileşme politikasını be-

97

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

raber yürüterek Batı âleminde güçlü ve medenî yerini alacaktır"¹²¹

Bir gün dalgın, pencereden dışarısını seyrederken yanına giren Samet Ağaoğlu'na der ki:

"İçim yanıyor Samet... Bu rüzgâr şimdi Anadolu'yu kavuruyor. Bilirim bu yel estikçe köylünün içine düştüğü kederi. Toprak kurumakta, kısacık ekinler sararmaktadır..."

Menderes ağlamaya başlamıştır. Gözyaşları yanaklarından süzülmemektedir.

Samet Ağaoğlu, Muş milletvekili Gıyaseddin Emre'ye şunları anlatır:

"Bakanlar Kurulu toplantısı vardı. İlk önce ben gittim. Adnan Bey ne ayağa kalktı, ne tokalaştı. O nazik, o yumuşak insan bir tuhaf. Düşünüyorum, acaba bir hata mı yaptım? Acaba benden bir şikâyeti mi var? Derken birer ikişer diğer arkadaşlar da gelmeye başladı. Hepsine bana davrandığı gibi davranıyor.

Canı son derece sıkkın. Konuşmuyor, kimseye tek kelime söylemiyor. O sırada bir telefon geldi.

Bir Vali ile görüşüyor. 'Beni bahtiyar ettiniz, mutlu ettiniz, teşekkür ederim... teşekkür ederim Vali Bey' diyor. Telefonu kapattı. Bir kahkaha attı. Neşelendi. 'Beyler ne içersiniz?' diye sordu.

'Beyefendi ne konuştunuz?' dedim. 'Sormayın' dedi: 'On beş gündür Güneydoğu'daki yağmur

durumunu takip ediyorum, uyuyamıyorum. Eğer üç gün daha yağmur yağmayacak olsaydı Güneydoğu ziraat bakımından mahvolacaktı. Şimdi Diyarbakır Valisi ile görüştim. Yağmur yağdığını bildirdi.

Ona sevindim, üzüntüm geçti."¹²²

Uzun yıllar sonra... Başbakan Adnan Menderes, Yassıada'da tutukludur.

Teğmen Güngör görevi gereği o gün Menderes'ten duyduğu sözleri nöbet defterine yazmaktadır:

"Havalar yağışlı gidiyor. Eğer oralarda da yağıyorsa bu yağmur bu mevsimde Orta Anadolu'ya son derece faydalıdır. Mahsul çok bereketli olur."¹²³

98

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

Zorluklar

14 Mayıs 1950 gecesinde CHP örgütü kargaşa içinde idi. Hemen sonraki günlerde bazı CHP'liler partinin adını değiştirmekten bahsederken daha umutsuzları yeni bir parti kurmak gerektiğini söyleyeceklerdir.

İsmet Paşa'nın bu dağınıklığı önlemek ve CHP'yi çabucak toparlamak için zaten sert olan üslubunu daha da sertleştirmesi DP'nin önüne dikilen ilk engel oldu. İnönü, "Millet aldanmıştır... Millet aldatılmıştır!" diyordu.

Esasen şaşkınlık CHP yönetiminde seçim öncesi başlamıştı. Aydın'da konuşan Cevdet Kerim İncedayı'nın büyük bölümü köylü olan kalabalığa, "Biz de demokrasi istiyoruz. Ama seçim günlerinde jandarma tedbiri almazsak cahil halk oyunu Hasso-ya, Memoya verir. Düşünebiliyor musunuz TBMM'ne Hassoların, Memoların girmesi ne demektir? Vicdanınız razı olur mu? Sonra memleket ne hale gelir?" şeklindeki sözleri bu şaşkınlığın açık belirtilerindendi. "Halka esir muamelesi yapan" CHP'nin halka oy istemek için seslenmek zorunda kalması onda zihinsel sürçmeye yol açmıştı. Bir başka zorluk, yüksek makamlardaki memurların olan bitene inanamaması, İsmet Paşa'nın ne yapıp edip iktidarı geri alacağına dair beklentileriydi.

Bu beklenti bürokrasinin paslı çarklarını iyice yavaşlattı. Az sonra bürokrasiyi belli bir hızla kavuşturacak olan DP, önemli kurumlardaki açık "ideolojik" direnişi kıramadı Genel memur kitlesindeki doğal ve gizli "ideolojik" direniş ise başlı başına bir muhalefet gibiydi. CHP döneminde belli imtiyazları olan memur kitlesinin önemli bir bölümü, artık karşılıklarına esir değil vatandaş olarak dikilmiş bulunan "Hassoların" bu yeni durumundan pek hoşlanmadı. "Hassolar" da vatandaş olmanın tecrübesinden yoksun olduklarından memurlara birçok haksızlık yapmakta geç kalmadı. Yeni düzen; memura memur olmayı, vatandaşa vatandaş olmayı öğretmekle de sorumluydu. Hâlen çözülememiş bir sorundur...

Başka bir zorluk Demokrat Parti'nin siyasette yeni cazibe merkezi olmasından ileri geliyordu. O tarihte CHP'yi oluşturan parçaları anlamak zor değildir. CHP'lilerin bir kısmı tek parti döneminde elde ettikleri "arpa-

99

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

lıkları" terk etmek istemiyordu. Bir kısmı CHP döneminde yarı resmî bir hal almış, devletin kudretiyle bütünleşmiş feodal güçlerdi. Büyük kısmı ise ya İsmet Paşa sevgisi etrafında toplanmış, ya CHP'yi Atatürk'le özdeşleştirmiş kitlelerdi. Bunların içinde CHP'nin devlet olduğuna, CHP'nin yıkılmasının devletin yıkılması demek olduğuna samimiyetle inanmış yüz binler de vardı. Kısacası, CHP'yi başka partilere böldüğümüzde birbirinden çok farklı iki-üç partiden daha fazlasını elde edemeyiz.

DP ise siyasetin yeni güç merkezi olarak, birbirinden tamamen farklı görüşleri, yöntemleri, çıkarları çatısı altında toplamıştı. Beklentileri farklı insanlar ve gruplar daha ilk günden itibaren birbirleriyle çatışmaya başlamışlardı. DP içinde İstiklâl Mahkemeleri savcılarının olduğu gibi o mahkemelerden kıl payı kurtulmuş insanlar da vardı. Şimdi hepsinin istediği öncelikle özgürlüktü ve Menderes her talebi az ya da çok karşılamak mecburiyetindeydi.

DP'nin CHP ile çatışarak ve çok sıkıntılara katlanarak iktidara gelebilmiş olması, o çatışma ve sıkıntılarda rol almış herkesi bir güç haline getirmişti. O günün DP İlçe Kongrelerindeki enerji, çekişme, o kongrelerde ortaya çıkan güç, bugünün partilerinde genel başkanlık seçimlerinde bile görülmemektedir. Menderes'in en yakınlarından biri olan Dr. Sarol, Aydın'dan İstanbul'a geldiğinde siyasete kaldığı yerden değil mahalle temsilciliğinden başlamak zorunda kalmıştı.

Çünkü o günün Kenan Öner yönetimindeki İstanbul DP İl Örgütü bugünün birçok partisinin genel merkezinden daha güçlüydü.

DP Meclis Grubu ise her an patlayabilecek bir saatli bomba halindeydi. Menderes konuşurken milletvekilleri lâf atmakta, birçok grup her an baş değiştirerek "Nerede kaldı özgürlük!" itirazı altında partiyi bir başka yöne çekmeye çalışmakta, yeri geldiğinde grup çoğunluğu isyan ederek peş peşe güvensizlik oyları ile Bakanları düşürmekte, Menderes kendisi için güvenoyu istemeye mecbur kalabilmektedir.

İstiklâl Harbi kahramanı, Kuvayı Milliye öncüsü Refik Şevket İnce Milli Savunma Bakanı iken askerî mahkemelerle sivil mahkemeleri birleştiren bir kanun tasarısı hazırladığında Menderes'in henüz bundan haberi bile yoktur! Ama ortaya çıkan gerilimi göğüslemek ve sorunu halletmek zorunda olan da odur!

100

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

Menderes kendisini mason olduğu bilinen birini müsteşarlık görevine atamaya sonra da Bakanını bu yüzden uyarmaya mecbur hissetmiş bir başbakandır.

Yeni iktidardan mevki-makam bekleyip bunlara sahip olamayanlar da ayrı bir zorluk teşkil etti.

Bunların bir kısmı bir muhalefet partisi gibi çalıştı.

Bu arada Menderes'in ilk aylarda yaptığı bazı atamalarda "Parti emekçilerini" hatta parti emekçisi uzmanları değil; DP'ye uzak durmuş uzmanları tercih etmesi de DP içinde başka bir çatışmaya yol açtı.

Menderes ilk kabinesini teşkil ederken de *partili ehliyeti* değil yalnızca ehliyeti göz önüne almış, bunu bir kavga sebebi yapanlara da şöyle demiştir:

"Biz pusuları aşarken birçok bilim adamı, teknokrat, uzman bize gelemedi. Herkesin kahraman olmasını bekleyemeyiz. Diğerleri de gelsin diye bu isimlere görev veriyoruz."

DP'nin iktidar görevine başladığı gün DP içindeki muhalefet de başlamış oldu.

Başbakanlık ve DP Genel Başkanlığı görevi süresince DP içindeki muhalefet hareketleri Adnan Menderes'i en az İnönü muhalefeti kadar uğraştırmış, yormuş ve üzmüştür.

DP içinde sonuna kadar süren çıkar ve fikir çatışmaları uzun tek parti döneminin sonuçlarından biridir. Bu sonuçlardan biri de halkın DP'den yüksek beklentiler içine girmesidir. Yüksek beklentilerin ağır eleştirilere dönüşme yeteneği, DP'nin önünde bir başka zorluk oldu. Kitleler, yıllardır ses çıkarmadıkları sorunların birkaç ayda giderilmesini istiyordu.

Siyâsî hayatına baktığımızda Menderes'i hem parti hem devlet işlerinde bütün ayrıntılarla ilgilenen, kendisini buna mecbur hisseden bir lider olarak görürüz.

Tek parti döneminde oluşmuş kanaatlerin, alışkanlıkların, kurumların yeni dönemde gerekiyorsa daha da güçlendirilmeleri gerekmiyor ve gelişmeye engel teşkil ediyorsa onarımları veya kaldırılmaları çok büyük dikkat ve tarihi bir siyâsî yetenek gerektiriyordu.

Bu yetenek, öncelikle desteklerini güçlendirmeliydi. Adnan Menderes'in gazeteci Ahmet Emin Yalman üzerindeki çabaları-

101

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES
Menderes Meclis'te.

nı okumak bile insanı yorar. Menderes böyle nice sevdiği, güvendiği, niteliklerine inandığı insanı kendi hedefleriyle bütünleştirmek için onlarla zorlu, yorucu ilişkiler sürdürüyordu. Dr. Sarol'un Menderes'in bu tür ilişkileri için söyledikleri dikkat çekicidir: "Bunca işin arasında bu kadar ağır külfete katlanması şaşılacak şeydir. (...) Yalman'ı kazandıkça sanki bütün basını eline geçirmiş gibi oluyordu."¹²⁴

Ne Yalman'ı elinde tutabilecek, ne de basını eline geçirebilecektir. Yalman bir süre sonra DP'nin en sert muhaliflerinden biri olacak; aynı Yalman, Menderes'in idamından sonra "Ah o hizmet aşkıyla çırpınan akıncı ruhlı Adnan Menderes! Ah o ne büyük bir devlet adamıydı!" diyerek hıçkırığa hıçkırığa ağlayacaktır.

Menderes'in karşılaştığı zorluklardan biri de TBMM'ne duyduğu büyük saygıdır. Halkın sevgisine ve iradesine dayanmak onda ihtiras halini almıştı.¹²⁵

102

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

Kimbilir, belki en büyük zorluk buydu. Çünkü bu ihtiras onun idam edilmesine sebep oldu.

1950 Türkiye'si'nin ekonomik durumu şüphesiz DP iktidarının önündeki en yüksek engeldi.

25 Temmuz 1945 tarihli gazeteler; İstanbul, Ankara ve İzmir ticaret odalarının hayatı ucuzlatma konusundaki çalışmalarını tamamlayarak bir rapor hazırladıklarını bildiriyordu. Rapora göre hemen alınması gereken üç tedbir vardı: Resmî ve özel bütün inşaatlar üç yıl süre ile durdurulmalı, devlet masrafları hemen azaltılmalı, eski elbiseler tersyüz edilerek giyilmeli.¹²⁶

Yeni bir iktidar yeni bir umut değil miydi? DP, örgütlü umutlarla karşılaştı.

Hem mevcut sıkıntıları, hem ileride neler olabileceğini anlatan umutlar...

Menderes'e ulaşması sağlanan 1 Ocak 1951 tarihli "Genç Subay Pilotlar Birliği 1 No'lu Beyannamesinde deniyordu ki:

"... Hava Kuvvetlerimiz koma halindedir... Ne Amerikalı müşavirler ne de onlarla birlikte çalışan ve bir teğmen kadar teknik bilgisi olmayan bugünkü komuta kadrosu bizim duyduğumuz ıstırap ve sorumluluğu duyabilmiştir... Modern savaşın gerektirdiği vasıflarda yetiştirilmedik. Çünkü komuta kadrosu hem kör hem de cahildir... İmanımızla, intihar edercesine savaşmak azmindeyiz. Fakat bunun dahi havacılığımızın şerefini kurtarabilmesi şüphelidir..."

Amerikan liberalizmi taklitçisi ekonomik politikamız yüzünden kitlenin zararına türedi milyonerler zümresi doğacağından korktuğumuzu bildirmeyi uygun bulduk. Şimdilik İsveç ve İngiliz Sosyalizmi bizim için gaye gibi gözüküyor..."¹²⁷

Bundan sonrasında, yapılacak ıslahatın ayrıntıları, emekli edilmesi gereken komutanların isimleri hayli uzun bir şekilde anlatılıyor ve beklenen ıslahatın yapılacağına duyulan inanç bildiriliyordu.

İlk Günler

CHP ilk günden itibaren sert bir muhalefete başladı. Bu muhalefete aynı sertlikle cevap vermek onun dirilmesine yardımcı olmaktan başka bir işe yaramazdı. Fakat DP, muhalefete aynı sertlikle cevap vermeyi tercih etti.

103

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

DP sert CHP muhalefetini durdurabilmek ve bu muhalefeti halk nezdinde geçersiz kılabilmek için sık sık geçmişe dönüp oradan suç dosyaları çıkarma yoluna gidiyordu. İnönü ise bu suç dosyalarının hepsini lehine çevirecek tecrübeye sahipti. Böylece birçok siyasî sorunu rejim sorunu, kendi dönemine yapılmış bir eleştiriye "Devrimlere saldırı" olarak gösterebiliyordu.

DP'nin iktidar olmasıyla birlikte ortaya çıkan özgürlük havası CHP için istismar fırsatları ile doluydu. Meselâ, "Müslümanların kutsal ayı Ramazan'ı halk artık daha açık bir şekilde kutlamaya başlamıştı."¹²⁸

Eyüp Sultan türbesi ziyarete açılmıştı.¹²⁹

Ezan, Arapça» okunabilme serbestliğine kavuşmuştu.

Din eğitiminde atılan ilk adım ise ilkokul 4. ve 5. sınıflarındaki din dersinin okutulma şeklinde oldu.

Bu ders önceden "Okumak istiyorum" dilekçesiyle okunuyordu. Şimdi dilekçeyi "Okumak istemiyorum" diyenler verecekti.

Ankara Hukuk Fakültesi Profesörü Bülent Nuri Esen bu kararı Anayasaya aykırı bularak Danıştay'da MEB aleyhine dava açtı. Danıştay davayı reddetti.¹³⁰

Anayasanın "İnönü devrindeki anlaşılmaz dili" değiştirilerek ilk kaleme alındığı şekle dönüldü.

CHP daha fazla bekleyemezdi. "Atatürk'ün eserini yok ediyorlar!" şeklindeki hücumları başlattı.

İnönü, 22 Ekim 1951'de Beyazıt ilçesi "İnkılâp Ocağı"nı açarken "Gençler, zedelenen devrimleri korumak için safımıza toplanıyorlar" dedi.¹³¹

CHP'ye hâkim olan muhalefet üslubunda DP'yi küçümseyen, halka tepeden bakan, seçim sonuçlarını hiçe sayan bir tavır vardı: "Tek parti yönetiminin tüm halkçılık iddialarına karşın halkı horlayan, hatta mahcur sayan davranışları 1950 sonrasında da sürdü."¹³²

Buradaki "mahcur" "kendini idare etmekten aciz" anlamındadır.

Menderes'in bu üslupta bir muhalefete karşılığı hep şiddetli olacaktır:

"... Gözüme bak Paşa, gözüme bak! Senin yalancı şöhretin-

104

^

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

den çekinecek, korkacak kimse yok burada! 1946'daki cinayetinin cezasını çekeceksin..."

"İsmet İnönü kâh melakâne, kâh peygamberâne bir üslupla, kâh profesyonel bir caninin soğukkanlılığı ile konuşuyor, fakat İnönü'nün şu kürsüye çıkarak demokrasiden bahsetmesi sadece ilâhi adaletin tecellisinden ibarettir. Türk milletinin 1950'deki sillesi, dünkü müstebiti bugün hürriyet müdafii yapıyor."

Dr. Cem Eroğul'a göre İnönü'nün Menderes'i yıkmak için kullandığı taktik şuydu:

"Tahrik edip çileden çıkarmak, çileden çıkarıp hata işletmek, hataları amansızca yüzüne vurmak, daha çok hata işletmek."¹³³

Amerika ise hem eski hem yeni iktidarı ilgilendiren bir konuydu.

1950'de göreve başlayan bir Millî Emniyet yetkilisi (MİT) "İşe başladığımda Amerikan ajanlarının içimize yerleşmiş olduğunu gördüm. Millî Emniyet, muhalefet lideri İnönü'ye iktidardan daha çok bilgi veriyordu" diyecektir.¹³⁴

İsmet İnönü ise 1951'de şöyle diyordu:

"Ülkeyi ABD'ye satıyorlar. Devrimler elden gidiyor. Lâiklik yıkılmıştır."¹³⁵

Nedense hâlâ Amerika ile ilişkilerin DP ile başladığı zannedilir. Hâlbuki Amerika ile ilişkiler CHP döneminde başlamıştı ve o tarihte bu bir mecburiyetti.

DP iktidarının ilk aylarında Menderes hem CHP muhalefeti ile hem iç muhalefetle uğraştı.

DP içinde "61'ler" denen muhalefet grubu oluşmuştu. DP Meclis Grubu şimdiden Bakan düşürme girişimlerine başlamıştı.

DP Darbesi

Bütün zorluklara rağmen DP'nin kararlı bir politika uygulayacağı 1950 Temmuzunda çarpıcı bir şekilde doğrulandı.

Kuzey Kore, Güney Kore'ye saldırmıştı ve ABD, BM'den savaşa müdahale edilmesini istiyordu.

Türkiye diğer üyeler gibi kendisine de başvuran BM'nin "Katkınız ne olacak?" sorusuna tereddütsüz "Tam teçhizatlı bir

105

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Tugay" cevabını verdi, iktidar bu vesile ile Türkiye'nin NATO üyeliğini sağlayabileceğini düşünüyordu. Yani Kore Savaşı Türkiye'nin "Batılı" güçlerle ilişkilerini sağlamlaştırabilmesi için bir fırsattı.

CHP, Hükümetin bekletmeden aldığı bu karara şiddetle karşı çıktı: Bu karar Anayasaya aykırı idi. Savaş ilan etmek yetkisi TBMM'ne ait bir yetkiydi.

Prof. Ali Fuat Başgil Hükümet'e destek vererek Zafer gazetesinde hukukî görüşünü yayımladı. Bu görüşe göre BM şartları gereği tecavüze uğrayan devlete yardım etmek mecburî idi. BM şartları da üye ülkelerin meclisleri tarafından onaylanmıştı. Dolayısı ile Kore'ye asker gönderilebilmesi için Meclis kararına ihtiyaç yoktu.

Hükümet CHP'nin itirazına rağmen Kore'ye asker yolladı ve gelişen süreçte Türkiye beklendiği gibi NATO'ya katıldı.

CHP'nin hiç ummadığı darbe CHP mülkiyetindeki mal varlığına geldi.

Halkevleri, Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra, 1932'de halkı ve gençliği CHP ideolojisi doğrultusunda eğitmek amacıyla kurulmuştu: "Yönetimleri CHP'nin elinde idi. Para ihtiyaçları genel bütçeden karşılanıyordu. Vatandaşın verdiği vergilerle oluşturulmuş bu kurumun demokratik düzende bir partinin yönetiminde kalması sakıncalıydı CHP de bunun farkında olduğundan Halkevleri 1947'de hükmi şahsiyet olarak partiden ayrıldı. Sözde özerk kuruluşlar oldu. Sözde diyoruz çünkü Halkevlerinin yönetiminde yine CHP söz sahibiydi. Örneğin 1950 seçim yenilgisinden sonra partinin ilk kurultayı yine Ankara Halkevinde yapıldı. Yani CHP, bu kurumlar benim tavrımı sürdürüyordu.¹³⁶ Adnan Menderes kuruluşunu bildiği, bir kısmını bizzat hizmete açtığı Halkevleri'nin CHP ile ilişkisini şöyle anlatıyordu:

"Siz bunları bilmezsiniz. Hazineden, devletten-belediyeden Halkevine bir ödenek gelir, bu para ertesi gün parti il merkezine gönderilirdi. Orada parti için sarfedilirdi. Önce parti, sonra Halkevi; uygulama buydu."¹³⁷

Prof. Başgil'in açıklaması CHP'nin mal varlığı ile Halkevleri ilişkisini de ortaya koyar: "İnönü iktidarda iken her sene hatırı sayılır bir para -milyonlar- hazineden ve belediye bütçelerinin

106

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

den CHP kasasına aktarılıyordu. Bu, memleketin kültürel ihtiyaçlarına ayrılan sözde ödenek şeklinde kimsenin yadırgaya-madığı bir yolla yapılıyordu. Bu suretle CHP zengin olmuştu. Paranın bir kısmını kendi propagandasına harcıyordu. Aynı amaca hizmet eden sayısız lokalleri vardı. Resmî adı Halkevleri olan bu lokallerin mülkiyeti CHP'de idi."¹³⁸

Halkevleri başarılı çalışmalar da yapmış ancak mülkiyet-yolsuzluk sorunları bir yana Cumhuriyet'in hedeflerinden de uzaklaşmıştı. Artık daha çok Cumhuriyet'i kuran çabaların ruhuna aykırı bir yabancılaşmayı temsil ediyordu.

1950'de Türkiye'de 500 kadar Halkevi, 4 binden fazla Halkodası vardı.¹³⁹

Ağustos 1951'de Halkevlerinin CHP mülkiyetinden alınmasına, bu mülkiyetin hazineye devrine dair kanun tasarısı Mecliste âdeta savaşa yol açtı.

CHP bazı oturumlara ve oylamaya katılmadı, tasarı kanunlaştıktan sonra da bir bildiri ile mücadeleye devam edeceğini açıkladı.

CHP'ye asıl darbe bir yıl sonra geldi. Demokrat Parti, CHP'nin malvarlığının millete ait olduğunu, bu malvarlığının CHP'den alınması gerektiğini savunuyordu. Gerekece basitti: CHP bu malvarlığını kanundışı yollarla elde etmişti. DP Milletvekili Samet Ağaoğlu "Gerekirse önlerindeki kağıtları, masaları da alacağız" diyordu.

TBMM'ne sunulan kanun tasarısının 1. maddesinde, "Mezkur partinin bu kanunun neşri tarihinde uhdesindeki menkul ve gayrimenkul mallarla para ve kıymetler gerçek sahibi olan millete iade edilir." deniyordu. Müzakereler sırasında bu son kısım "Hazineye iade edilir" şekline dönüştürüldü.¹⁴⁰

Kanunun gerekçesi şuydu:

"Bir siyasi teşekkülün iktidarda bulunmaktan faydalanarak kendi lehine menfaatler sağladığı sabit olduktan sonra bu menfaatlerin geri alınması gerekmez mi?"¹⁴¹

"CHP'nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Hakkındaki Kanun" 14 Aralık 1953'te görüşülerek kabul edildi. Kanunun kabulünden sonra CHP'nin elindeki Ulus gazetesi son sayısında siyah başlıkla çıktı. Onun yerini "Yeni Ulus" aldı. Bu gaze-

107

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

tenin imtiyaz sahibi Nihat Erim'di. Muhalefet daha da sertleşti ve CHP'ye Erim'in politikaları hâkim oldu.¹⁴²

Kanunun kabulünden sonraki bir gelişme çok dikkat çekicidir. Kanunun Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından imzalanmaması için yapılan girişimler arasında Ankara Barosundan bir grup avukatla İstanbul Üniversitesi'nden bin kadar öğrencinin yayınladığı bildirimler de vardı. Bu gelişme 1953 gibi erken denebilecek bir dönemde bile CHP'nin gençlik ve aydınlarla olan ittifakının devam ettiğini ortaya koyuyordu.¹⁴³

Bu kanunun görüşülmesi sırasında yaşanan olaylar, CHP'nin muhalefet etmekte, DP'nin iktidar olmakta ne kadar kararlı olduklarını, bunun için ne kadar gözü kara davranacaklarını gösteriyordu. İsmet İnönü meşhur " *Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Suçluların telâşi içindedir*" sözünü bu kanunun görüşülmesi sırasında söylemişti.

Kürsiye gelen DP milletvekili, yakın zamana kadar DP Meclis Grubu Başkanı Refik Şevket İnce; en az İnönü kadar eski CHP'li, Millî Mücadele'nin tanınmış isimlerinden biri pervasız bir adamdı. İnönü'nün görüşmeler sırasında söylediği "Bütün işlerin sorumlusu benim" şeklindeki sözlerine şu cevabı veriyordu:

"Bunu şimdi söylemek kolay. Biz işe başlarken geniş bir kanun çıkarmamış olsaydık İnönü bunu şimdi olduğu gibi Meclis kürsüsünde söyleyemeyecek, belki hapishanenin bir köşesinde derin derin düşünecekti. Kanunsuz iş yapmadık diyorlar. Siyâsî partilerin ticaret yapması eskiden de yasak değil miydi? Oysa Halk Partisi, halkevleri ve öteki taşınmaz malları ile fırıncılık, kahvecilik, fabrikacılık, hatta hattaaaaa, meyhanecilik bile yapmamış mıdır? Gelsinler, yapmadıklarını söylesinler."¹⁴⁴ İnönü'ye Mecliste birçok hücumlar, hatta hakaretler yapılmış, bunlar DP hesabına faydalı ve doğru olmamıştır.

Ne var ki İsmet Paşa'nın tarihi kişiliğine daima saygı gösterilmesi, biraz da İsmet Paşa'nın kendi tarihi kişiliğine duyacağı saygıya bağlıydı. Oysa o politikacı kimliğini fazlasıyla benimsemiş, politikanın oyunlarından fazlası ile zevk almış, iktidara yaptığı hakaretlerin kendisine döneceğine pek aldırmamış CHP hesabına bundan memnuniyet de duymuştur.

108

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

DP'den Tedbirler Dizisi

Ezanın Arapça okunabilmesine izin verildikten sonra artan dinî özgürlük girişimleri lâiklik tartışmalarını alevlendirmişti. CHP Arapça ezan yasağının kaldırılmasında DP ile birlikte hareket etmemiş gibi CHP'li aydınlar Arapça ezanı bu tartışmaların içinde tutmaktan vazgeçmemişti. "Ticânîler" denen bir grubun orada burada pervasızca Atatürk heykellerine saldırması, güpegündüz kalabalık bir saatte Ulus'taki Atatürk heykelini tahrip etmeye kalkışmaları, lâiklik tartışmalarında DP'yi zor durumda bıraktı. Dini özgürlük talepleri içine sızacak bu tür hareketlerin toplum düzenini alt üst edeceği endişesi özellikle Celâl Bayar'ı bunları önleyici yasa arayışına soktu.

Onun öncülüğünde hazırlanan Atatürk'ü Koruma Kanunu, 25 Temmuz 1951'de kabul edildi.

"Ticânî" gerginliği henüz tam yatışmamışken, 1952'de gazeteci Ahmet Emin Yalman Malatya'da lise öğrencisi Hüseyin Üzmez tarafından tabanca ile vurularak yaralandı. Hüseyin Üzmez, Yalman'ı "Din düşmanı olduğu" gerekçesiyle vurmuştu.

DP hükümeti üzerindeki baskının etkisiyle olaya aşırı tepki gösterildi. İdarî makamlar da aynı tepki içinde idiler. Üzmez'i azmettirdikleri gerekçesi ile Necip Fazıl, Osman Yüksel Serdengeçti, Cevat Rifat Atilhan, Samsun'dan Mustafa Başışlayıcı tutuklanarak cezaevine konuldular.

Hüseyin Üzmez 20 yıl hapse mahkûm edildi. On yıl süre ile değişik cezaevlerinde kalacak olan Hüseyin Üzmez, bu süre içinde çeşitli tehlikelerle karşı karşıya yaşayacak; kendisine sonradan Yalman'ın gösterdiği ilgi kadar ilgi göstermeyecek kişilere daima küskünlük duyacaktır.

DP hükümeti bu olaydan sonra İstanbul, Ankara ve diğer büyük şehirlerde şubeleri bulunan Türk Milliyetçiler Derneği'ni kapattı. Prof. Başgil bu tasarrufu "Büyük bir hata" şeklinde değerlendirir: "DP böylece ileride komünist ve CHP propagandasının artacağı üniversite çevrelerinde kendini sağlam bir destekten mahrum bıraktı. Milliyetçi gençler CHP'nin sinsi maksatlarına karşı bir kale teşkil ediyordu.

CHP, üniversite gençliği arasında tahrik yuvaları kurdu. CHP Gençlik Kolları'nın, Devrim Ocakları'nın gayesi gençliği CHP'ye kazandırmaktı. DP bunlara karşı hareketsiz kaldı."¹⁴⁵ DP hükümeti 1954'te de Millet Partisi'nin kapatılmasını sağladı. Partinin kapatılma sebebi "Din istismarı" idi. Başgil'e göre bu da bir hata olmuştur. Çünkü CHP ile DP arasında bir tampon olan MP'nin kapatılmasıyla DP doğrudan CHP ile karşı karşıya gelmiştir. MP, Demokrat Parti İktidarına yer yer CHP'den daha fazla ve daha etkili hücum ediyordu. Bu hücumlar CHP'nin hücumlarıyla birlikte bunaltıcı oluyordu. Her tarafından birisi tutup çekerken yemek yapmak zorunda olan birisine benzeyen Adnan Menderes, muhaliflerinin her birine ayrı bir yöntem uygulayarak bunları zararsız kılmaya çalışmakta idi. MP, kapatıldığı günün ertesinde, 10 Şubat 1954'te Cumhuriyetçi Millet Partisi adıyla yeniden kuruldu. CMP, Tahsin Demi-ray ve Cezmi Türk'ün kurduğu Köylü Partisi ile 1958 yılında birleşecek ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını alacaktır. DP, 1954 seçimlerinin az öncesinde Yeni Ulus, Halkçı, Yeni Sabah gibi gazetelerin alışılmadık muhalefeti ile karşı karşıya idi. Bunların yaptığı yayın DP'ye göre "Dr. Göbels'in gazetesindeki yazılara rahmet okutacak cinste" idi... Kendi meydana getirdiği *özgürlük* tarafından ağır ithamlara, iftiralara, hakaretlere uğramak DP için şaşırtıcı ve sinir bozucu oluyordu. Esasen bazı gazetelerin muhalefeti DP iktidarının daha ikinci ayında başlamıştı. DP'liler şimdi "Acaba gelir gelmez basın özgürlüğü kanunu çıkarmakla hata mı yaptık?" düşüncesine dalmışlardı. Basının "alçakça imaları, tahammülü imkânsız pespayelikte karikatürleri, tezviri" karşısında Menderes "Bunların gözü dönmüş" diyordu. 1954 yılı, Yargıtay'a başvurma hakkı verilmeden memurların işten çıkarılması yetkisinin sağlandığı, basın için ilk kısıtlayıcı yasal değişikliklerinin yapıldığı bir yıl oldu. Bütün bu *tedbirlerde* kıyamet koptu...

1954 Seçimleri Öncesinde Türkiye'nin Durumu

DP'nin iktidara geldikten sonra gireceği ilk seçimlerin öncesinde ekonomik durum, siyasî ilişkiler neydi ve halk bunlara nasıl bakıyordu?

"Cumhuriyet tarihinde ilk kez Meclis üyeleri, yani milletvekilleri ile seçmen barışmıştı. Anadolu'nun herhangi bir yöresinden Ankara'ya gelen kişi, yöre milletvekilini bulabiliyor, derdini anlatabiliyor, nihayet TBMM'ne girebiliyordu. Tek parti devrinin seçkinci, halkı, köylüyü küçük gören tavrını anımsayanlar için olanlar adeta bir devrimdi. Bu durum, şehirlerin ana caddelerine, Ankara'da Yenisehir tarafına zor geçebilen çarıklı, poturlu köylüler için masallar kadar inanılmaz bir yaklaşımdı. Bunun yanı sıra Kore Savaşı'nın getirdiği ekonomik olanaklar da köylüyü rahatlatmıştı. Pamuk vb. gibi ürünler dış piyasalarda çok uygun fiyatlarla alıcı bulabiliyorlardı. Diğer yandan tarıma traktör girmişti (bu, öncelikle Marshall ve ABD yardımları ile sağlanmıştı.) Ekim alanları hemen hemen %70 oranında genişlemişti. Tarımda çiftçinin ürününe yüksek oranlı destekleme fiyatı uygulanıyordu. Böylece çiftçinin, dolayısıyla kırsal alanda yaşayanların alım gücü yükselmişti. Gerçi destekleme alımlarından ve makineleşmeden daha çok büyük toprak sahipleri yararlanmaktaysa da bu ekonomik refahın yansımından küçük üreticiler de yararlanmıştı. Köylü artık DP'nin seçim meydanlarında söylediği gibi belki "Yeni Harman" (o dönemin en seçkin sigarasıydı) içemiyordu, ama "Köylü" sigarasını bırakmış, "Bafra" vb. içebiliyordu.

Demokrat Parti iktidara geldiğinde, savaş yıllarının uygun ticari konjonktürünün sağladığı önemli döviz rezervine sahip bir Merkez Bankası bulmuştu (bu birikim Türkiye'nin Almanya ve müttefiklere yaptığı uygun fiyatlı ihracattan kaynaklanmıştı.) Diğer yandan savaş sonrası yükselen tarım ürünleri ihracatından doğan getiri de azımsanmayacak kadar çoktu. Böylece döviz rezervleri, büyüyen ihracat gelirleri, nihayet dış yardımlar ve dış borç olanakları sonucunda tüketim malları ithalatı artmıştı. Bunun sonucunda alım gücü yükselen kesimler buzdolabı, çamaşır makinesi, elektrik süpürgesi vb. gibi o güne değin sahip olamadıkları dayanıklı tüketim mallarını alma olanağına kavuştular. Zamanla bunların taksitli satışlarının başla-

ması da tüketimlerini yaygınlaştırdı. Savaş yıllarının ve daha önceki ekonomik bunalım yıllarının kısıtlı tüketim imkânlarının yarattığı özlem, halktaki eğilimi kamçılıyordu. Bir anlamda yapay ve görece diyebileceğimiz bu refah halkı DP'ye daha da bağlamıştı.

CHP ise tek parti dönemindeki olumsuz imajını değiştirmek için en küçük bir çaba dahi harcamamıştı. Başta İsmet İnönü olmak üzere, halka tepeden bakan, sert, başöğretmen edalı parti büyükleri gene ön safları tutmuştu. Halka yakın olma iddiasındaki, Amerikan benzeri propaganda yapma ustası Kasım Gülek'in genel sekreterliği bile CHP'nin halk indindeki izlenimini değiştiremiyordu. Zaten Kasım Gülek sadece parti tabanına yakındı, oysa merkezdekiler Kasım Gülek'i bir türlü içlerine sin-dirememişlerdi.

Genel merkezi oluşturanlar halktan kopuk oldukları kadar parti tabanından da uzaktılar. Halk kendi çıkarları doğrultusunda oylarını verirken ya da bu eğilimde gözükmürken, parti politikasını yürütenler iktidarın yaptığı her şeyi en sert biçimde eleştiriyorlardı. 1954 seçimlerine işte bu hava içerisinde gi-rildi.

Propaganda döneminde İnönü ülkenin her yöresini dolaştı, gitmediği il kalmadı. Yaptığı konuşmalarda DP'ye en ağır eleştirilerini yöneltti. İktidarın ekonomi politikasını yerden yere vurdu. Yapılan yatırımları, destekleme fiyatlarını hesapsız ve plansız bir politika olarak vurguladı. Doğal olarak DP yöneticileri, başta Başbakan Adnan Menderes olmak üzere bu eleştirileri yanıtlıyorlardı. Tarafsız olması gereken Cumhurbaşkanı Celal Bayar bile seçim kampanyasına katıldı. Bunu doğru bul-mayanlara ise İnönü'nün 1950 seçimindeki davranışını örnek olarak gösteriyordu. DP ile CHP arasındaki uzlaşmaz karşıtlık ülkedeki siyasi havayı geriyordu. Köylerde CHP ile DP'lilerin gittikleri kahveler bile ayrılmıştı. Kuşkusuz bu durum demokratikleşme sürecini yaralıyor, hoşgörüsüzlük havasını yaygınlaştırıyordu. Ne yazık ki Türkiye'de partiler arası bu çekişmeler ve uzlaşmaz zıtlıklar İttihat-İtilâf çekişmesinden bu yana sürüp gelmiştir."¹⁴⁶

112

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARDA

Menderes'in Zaferi

1954 Seçim Sonuçları

1950 seçimi sonuçlarına pek çok kişi ve kurum kendini ortak hissedebilir. Ama 1954 seçim sonuçları Adnan Menderes'in zaferidir.

DP, oylarını %56.61 oranına yükseltmiş, CHP'nin oy oranı %34.78'e düşmüştür. Bu oy oranları ile DP 490, CHP 30 milletvekili çıkarmıştır.

2 Mayıs 1954'te yapılan seçimin	sonuçları şöyledir:
Kayıtlı seçmen sayısı	10.262.063
Oy kullanan seçmen sayısı	9.095.617
Seçime katılma oranı	%88.6
Cumhuriyet Halk Partisi	3.161.696
Çıkardığı milletvekili sayısı	30
Cumhuriyetçi Millet Partisi	434.085
Çıkardığı milletvekili sayısı	-
Demokrat Parti	5.151.350
Çıkardığı milletvekili sayısı	490
Köylü Partisi	57.011
Çıkardığı milletvekili sayısı	5
Bağımsızlar	137.318
Çıkarılan milletvekili sayısı	10 ¹⁴⁷

CHP çökmüş, İnönü-Nihat Erim ikilisi eleştirilerin hedefine oturmuştur.

Bu çöküntü; CHP muhalefetinin kendisini bütün kayıtlardan sıyırmasına, her türlü insaf ölçüsünden ayrılmasına sebep olacak, bu da DP'nin akıllı olmaz hatalarına yol açacaktır.

Şimdi Menderes, seçim sonuçları karşısında duygulanmış "Böyle bir millete hizmet yolunda canım feda olsun" demektedir.

113

6. BÖLÜM 1954-1957 ARASI

Ekonomik Kriz

1954 sonunda başlayıp birkaç yıl süren kuraklık ekonomiyi çok olumsuz etkiledi. Tarım ürünlerinde ihracat durunca ithalât da durdu. Döviz sıkıntısı başladı. İthalat ancak çok zaruri maddeler için ve kısıtlı olarak yapılabiliyordu. Asprin dahi karaborsaya düştü.¹⁴⁸

CHP bir gazete kurmuştu: *Fısıltı Gazetesi*. Bu "gazete" bütün yurda heyecan verici haberler yayıyordu. Ekonomik kriz dışarıdan fısıltılar da taşıdı. Kimi doğru, kimi yanlış...

1954 yılı sonunda Türkiye'ye dönen CHP'li Kasım Gülek yeni haberler getirdi. Gülek "Amerika'dan mali yardım alamayacaklar" diyordu:

"Akaryakıt şirketleri, bedelleri henüz ödenmediği için artık petrol göndermeyecek."

"Amerika Menderes'in ekonomik politikasını uygun bulmamaktadır. Hızlı yatırımları ve sürdürülen hamleleri Türk ekonomisi taşıyacak güçte değildir."

Halk gaz depolarına hücum edip şeker stoku yapmakta gecikmedi. Bu da ekonominin denetimini daha da zorlaştırdı.¹⁴⁹

Amerika'nın yapılan yatırımlardan memnun olmadığı ise doğrudu. Batılılar, Türkiye'ye verdikleri borçların veya yaptıkları yardımların kalkınma hamleleri için kullanılmasından hoşlanmıyordu.

Hükümetler ise bu paraları gizli yol ve yön-

115

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

temlerle bazı yatırımlara aktarmak zorundaydı. Bu durum anlaşıldığında krediler yavaşlıyor veya duruyordu. 1954 yılı sonunda Dünya Bankası da Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmeye başlamıştı. Menderes'in "Hilâl-Haç ayırımı yapıyorlar" demesinin sebebi buydu.

Kredi muslukları kesildiğinde görüşmeleri başlatmak zorundaydınız... Yeni görüşmeler yeni tavizler vermek demektir.

Hızlı yatırımlar enflasyonu körüklemişti. 1955 sonbaharında çuval, pulluk demiri, kahve bulunmuyor, şeker kıtlığı yaşanıyor. Yedek parça ithali yapılamadığından çok sayıda traktör demir yığını halindeydi. Bütün bunlar CHP'nin yapılan yatırımlara saldırmasıyla siyaseti de germekte idi. Doğrusu şudur ki CHP, "kasketlilerin" fabrikalar, barajlar kurabiliyor olmasından rahatsızdı. Yollar genişletilirken "Bu yollara uçak mı indireceksiniz?" diye bağıryorlar, baraj temeli atılırken "Bu kadar elektriği toprağa mı vereceksiniz!" diyorlar, liman yapılırken "mercimek kadar akli olanların, bu yatırımlara inanmayacağını" söylüyorlardı. İnönü'nün bu sözü sarf etmesine sebep olan inşaat, halen kullanılan Samsun limanıydı.

Basınla İlişkiler

Basın 1954 sonrası niçin baştan ayağa muhalefet kesilmişti? Yalan, yanlış, iftira ve hakaret dolu bunca haber ve yazının tek sebebi basının tabiatındaki muhalefet miydi? Yoksa basın ideolojik bir savaş mı yapıyordu?

Şu sözler bu soruların cevaplarını ve daha fazlasını çok açıkça anlatma gücüne sahiptir:

"CHP-basın-üniversite birbirinden farklı birimler değildi. Aynı olayın biri siyasetteki, biri basındaki, biri eğitimdeki görünüşüdür. Ortak noktaları neydi? Tek parti idi. CHP iktidardan düşmüştü ama iktidarın diğer yerlerinde iktidarını devam ettiriyordu.

O gün basının, üniversitenin, CHP'nin sorunu sadece DP ile değildi. Demokrasiyle, halkla, seçmenle sorunluydular. Diyorlardı ki cahil halkı kandırıp oyunu alıyorlar!

Basın DP'yi eleştirdi. Ancak eleştirmekle kalmadı. Şahsiyetler istiskal edildi. Kişiliklere tecavüz edildi. İnsanların aklına ve izanına sığmayacak haberler doğru haberler haline dönüştürüldü.

116

1954-1957 ARASI

DP'nin bütün yapmak istediği iktidarın, iktidarın şahsında devletin vakarını ve haysiyetini korumaktı.

DP; fikir hürriyetlerini kısmak istemiyordu. Ancak böyle bir saldırıyı ortadan kaldırmaya çalışıyordu.

DP, davasında haklı idi ama dışarıdan olaya bakınca CHP'nin ve basının taktikleri tutuyordu.

Menderes basınla iyi ilişkilere çabalar, patronları toplayıp mutabakat arardı. En fazla devrede olan Yeni Sabah'ı çıkaran Safa Kılıçoğlu, Milliyet'i çıkaran Ali Naci Karacan'dı Milliyet'in makinelerinin

değiştirilmesi bugünkü haliyle Milliyet'in temellerinin atılması 1954-55 yıllarına rastlar ki bu Adnan Menderes'in çok özel bir ilgisiyle gerçekleşmiş, onun takibiyle gerçekleşmiş bir olaydır. O günkü gazete patronları insan olarak belki Menderes'e muhabbetle bir yakınlık duyuyorlardı. Ancak DP'nin ve Menderes'in o an için görmediği ya da görmek istemediği gerçek, İsmet Paşa ile anlaşmadan basın DP karşısındaki tavrının değişmeyeceği gerçeği idi. Artık basın tamamen CHP'ye angaje olmuş, onunla birleşmiş bir biçimde DP'ye karşı aynı siyasî mücadeleyi sürdürüyordu. O gün için çıkarabildiği Zafer ve İstanbul'daki Havadis dışında bütün basın aşağı yukarı Ulus gazetesine dönüşmüştü."

Bu sözler Aydın Menderes'e aittir.¹⁵⁰ Tekrar inceleyip yorumlandığında görülür ki bu açıklama DP-Basin ilişkilerinin cilt cilt kitaplar gücündeki bir özetidir.

1954-1957 arasında Metin Toker, Şinasi Nahit, Bedii Faik, Hüseyin Cahit Yalçın gibi bazı gazeteciler tutuklanmıştır. Ancak Menderes bu tutuklanmaların hepsinden üzüntü duymuş, mesela Metin Toker'in bürokratik işlemler henüz bitmemişken salıverilmesi için doğrudan cezaevi müdürünü aramış, H. C. Yalçın'ın gönlünü alabilmek için ne yapacağını şaşırıştır.

Yine bu dönemde başta Ulus olmak üzere bazı gazeteler Kıbrıs davası ile ilgili yayın yasaklarına uymadıklarından geçici olarak kapatıldılar.

Haber ve yorumlardaki insafsız saldırılar karşısında Basın suçlarına verilen cezaların arttırılması yoluna gidildi. İtibar kırıcı, şöhret ve servete zarar verici suçlamalara, 3 yıla kadar hapis cezası getirildi. Suç resmî kişilere karşı işlendiğinde ceza

117

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

yarı yarıya artacaktı. Suçlanan gazeteciye ise ispat hakkı tanınmıyordu.¹⁵¹ Bu ispat hakkı sorunu DP içinde çok ciddi tartışma ve bölünmelere yol açtı.

Muhalefete Verilen Karşılık

Bir "tek parti" döneminden hemen sonra yaşanan iktidar-muhalefet ilişkisi kendine özgü bir hava ve özel şartlar taşıyordu.

Öyle bir dönemden sonraki iktidar-muhalefet ilişkisinde hem DP'nin hem CHP'nin hem de diğer partilerin zorlanması çok yadırgatıcı değildir. Partilerin hepsi bilerek, isteyerek yanlış tutumlar gösterdikleri gibi bazı hataları da istemeden yapmışlardır. Bugün bunları birbirinden ayırıp sınıflayabilmek de güçtür.

Adnan Menderes ve DP'nin muhalefete karşı tutumunda, "*Bir yeraltı örgütünün ülke yönetimini kilitleyen faaliyetlerine karşı durma*" psikolojisinin çok etkili olduğunu görüyoruz. CHP ise lideri İnönü'nün sinir harbindeki büyük tecrübesiyle bu psikolojiyi besliyordu.

DP'nin hafızalarına kazınan bir icraatı, seçimlerde CMP'ye oy vererek müthiş muhalif Osman Bölükbaşı'yı Meclis'e yollayan Kırşehir'i ilçe yapmasıdır.**

DP Kırşehir'i ilçe yaparak yeni il Nevşehir'e bağlarken, İnönü'nün seçim bölgesi Malatya'yı ikiye bölerek Adıyaman'ı da il yapmıştı.

Ardından Meclis'te bir konuşması sırasında kendisine laf atan DP Grubuna "Size ne oluyor, zalimlerin uşakları!" diye bağırın Osman Bölükbaşı tutuklanarak cezaevine konuldu. Bölükbaşı "hakaret" davasından beraat edecektir.

Bazı Yargıtay üyelerinin, hâkimlerin, Yargıtay Başkanı'nın Cumhuriyet Başsavcısının, Yargıtay Daire Başkanlarının 1956 Mayıs-Haziran aylarında emekli edilmeleri ise CHP'de "CHP'nin kapatılması" etkisi yaptı.

Menderes yalnız dış politikada değil iç politikada da kendisine çizilen sınırların dışına çıkıyordu... İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu kapatmaktan da çekinmedi.

** Kırşehir, 12 Haziran 1957'de tekrar il yapıldı.

118

1954-1957 ARASI

Yine 1956 Haziranında siyasî partilere seçim dönemi dışında açık hava toplantıları yasağı konuldu. Bu yasak muhalefete emniyet güçlerini karşı karşıya getirecek, birçok olaylara yol açacaktır.

İsmet Paşa'nın bu yasağı çiğnemekten ne kadar keyif duyacağı, bundan ne kadar faydalanmak isteyeceği galiba düşünülmemiştir... Ve halk, muhalefet bu yasakla engellenmek istenirken DP'li liderlerin yurt gezilerinin birer mitinge dönüştüğünü göremeyecek durumda mıydı?

CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Karadeniz gezisi bu yasak kapsamında değerlendirildi ve Kasım Gülek de 6 ay hapse mahkûm oldu.

DP-CHP ilişkilerindeki sertlik DP Meclis Grubunu da etkiledi ve uzun zamandır hareketli olan iç muhalefetin bir kısmı DP'den ayrılarak Hürriyet Partisi'ni kurdu. Bu yeni partinin kurucuları Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gibi DP'nin vücut bulmasında çok çalışmış, kamuoyunun sevdiği, Menderes'in önem verdiği kişilerdi. 1957 seçimlerinden az önce de Fuat Köprülü DP'den ayrılarak DP aleyhine demeçler vermeye başlayacaktır.

DP'nin yanlışlıklarla örülmüş ama son derece kararlı tutumu beklenmeyen bir sonucu ortaya çıkardı. DP karşısındaki partiler birbirlerine yaklaşıyor, seçimlerde işbirliği hatta güç birliği yapmayı düşünüyorlardı. 1957'de CHP, HP ve CMP'nin güç birliğine doğru gittiğini gören DP, seçim kanununda değişiklik yaparak bunu önledi.

Konu Meclis'te tartışılırken yaşananlar ilginçti.

Kürsüye gelen Hikmet Bayur şöyle dedi:

"CHP'nin, Atatürk düşmanı CMP ile birleşmesini siyasî ahlaksızlık sayarım."

İnönü cevap vermek için kürsüye geldi ve ağır bir hakarete bulundu:

"Hikmet Bayur politika-devlet hayatına nereden başladı, bugün hangi çukurdan konuşuyor. Bayur, Atatürk'ün eserini yıkmak isteyenlerin alkışçısı oldu."

Hikmet Bayur Atatürk'ün Milli Eğitim Bakanı ve Genel Sekreteriydi. Yakın tarihin her türlü ayrıntısını biliyordu. İsmet Paşa'nın en az kendisi kadar "CHP'li" Bayur'u ve DP'yi çukur olarak nitelemesi hata olmuştu.

119

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES
Adnan Menderes yabancı ülke temsilcileriyle.

Bayur tekrar kürsüye çıktı: "İsmet İnönü, Atatürk'e karşı duyduğu kompleks içinde cumhurbaşkanı oldu. Bu kompleksin baskısı ile Atatürk'ün resimlerini indirtti, ismini unutturmaya çalıştı. Paradan puldan Atatürk'ün resimlerini çıkarıp, kendi resimlerini koydu.

İnönü Başbakan iken her ay kendi ödeneğinden başka Atatürk'ten 2 bin lira alıyordu. Başbakanlıktan düşünce Atatürk bunu 3 bin lira yaptı.

Atatürk vatanımızın kurtarıcısı, hepimizin büyüğüdür. Ama yalnız İsmet İnönü'nün ayrıca velinimeti, efendisidir."¹⁵²

Meclis yıkılırken İsmet Paşa zor anlar yaşıyordu.

Tekrar etmekte fayda vardır ki Menderes'in memleketi yönetilemez bir hale getirmeye çalışan muhalefet karşısında yaptığı bazı hatalar; onun, Tek Parti döneminde jandarma dayacağı yemiş bir köylünün ruh halini taşıması yüzündendir. Menderes politika yapmıyor, direniyordu.

Prof. Başgil'in dediği gibi acaba bu hatalarda eski CHP'li olmanın, Tek Parti döneminin düşünce alışkanlıklarından kurtulamamanın da payı var mıdır? Galiba böyle bir "pay"dan söz

120

1954-1957 ARASI

edebiliriz. Bazı hatalar o kadar ağırdır ki DP'nin CHP'den Milli Şefliği devraldığı düşüncesinde olduğu zannedilebilir.

Ne yazık ki eski dönem DP için geçerli bir mazeret olmayacaktır. İnönü devri istenildiği kadar eleştirilebilirdi ama yeni dönemi İnönü devrine benzetmeden.

Menderes'in içindeki, öfkesi dinmeyen köylü, çok yersiz uygulamalarda bulunmuştur.

6-7 Eylül Olayları ve Fatin Rüştü Zorlu

Kıbrıs'ta Rum lider Makarios öncülüğünde Türkleri sindirme hareketi sürüyordu. Rumların amacı Kıbrıs'ta İngiliz hâkimiyetine son verip Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamaktı.

Kıbrıs sorunu halkın ilk önceliği olmuştu. Özellikle Sedat Simavi başyazılarıyla kamuoyunu bilgilendiriyor, soruna karşı duyulan ilgiyi gün be gün artırıyordu. Yurdun her köşesinden Kıbrıs mitingleri için izin istekleri gelmekteydi.

İngiltere Kıbrıs'tan çekilmeye karar vermişti. Ancak Kıbrıs da Türkiye ve Yunanistan'ı karşı karşıya getirmek istedi ve taraflara üçlü konferans çağrısında bulundu.

Türkiye için bu çağrı tarihî bir fırsattı. Dışişleri Bakanlığı süratle çalışmaya başladı.

Bu arada Kıbrıs mitingleri devam ediyor, CHP Meclis'te bir önerge vererek "Kıbrıs'taki 200 bin Türk için iktidarın ne yapacağını" söylüyordu.

Menderes'in İstanbul'da Londra'ya gidecek heyet şerefine verdiği yemekte Makarios'tan "Kasaba papazı" diye bahsetmesi, Türkiye'nin haklarından vazgeçmeyeceğini söylemesi, "Yunanlılar Polatlı önlerinde ne arıyorlardı? Tarihten ders almadılar mı? Gerekirse derslerini yine veririz" demesi kamuoyunda heyecana sebep oldu.

Dışişleri heyetinin işi çok zordu. Büyükelçi Mahmut Dikerdem'in sözleri dikkat çekicidir: "Karşımızda gerçek niyeti bilinmeyen bir İngiltere, onun yanında sömürge idaresine karşı ayaklanmış Rum halkını savunan ve bu yüzden dünya kamuoyuna sempatik görünen bir Yunanistan vardı. Biz ise 30 yıl önce Lozan Antlaşması ile vazgeçtiğimiz birtakım hakların peşinden koşuyormuş gibi görünüyorduk."¹⁵³

121

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERINE MENDERES

Dünya devletleri de merak içinde idiler: Türkler neden birdenbire Kıbrıs'ta hak iddia etmeye başlamıştı? Mesele Kıbrıs Türkleri ise onlar Yunanistan'la birleşmiş bir Kıbrıs'ta da yaşayabilirdi. Dikerdem "İşte biz bu görüş açısını temelinden değiştirmek, Yunanistan'ın oyununu bozmak için Londra'ya gitmiştik" der.

Konferans 29 Ağustos 1955'te başladı. İngiltere Dışişleri Bakanı Mc. Millan açış nutkunda (gerçek isteklerini) hatırlattı: "Kıbrıs'taki kara, hava, deniz üslerimizin tartışma konusu yapılmasına Majeste Kraliçenin Hükümeti asla razı olmaz."

Türk Heyeti Başkanı, Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili (sonra Dışişleri Bakanı) Fatin Rüştü Zorlu'nun okuduğu 28 sayfalık Türk tezinin özeti şuydu:

"Evet... Lozan Antlaşması'nın 16. maddesi gereğince Türkiye, Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan topraklar üzerinde hiçbir hak iddiasında bulunmamayı kabul etmiştir.

Ancak, Lozan Antlaşması'nın 30. ve 31. maddeleri Kıbrıs'a özel statü tanımıştır. Buna göre Türkiye, Kıbrıs üzerindeki egemenlik haklarını yalnızca İngiltere'ye devretmiştir. Bu hükümler Antlaşmaya rastgele değil uzun tartışmalar sonucunda konulmuştur. İngiltere, Türkiye'den aldığı bir toprağı Yunanistan'a devredemez. Yunanistan Kıbrıs sorununda Türkiye için muhatap bile değildir.

Ada 400 yıla yakın bir süre Türklerin elinde bulunmuş, tarihin hiçbir devrinde Yunan idaresine geçmemiştir.

Anadolu kıyılarına 40, Yunanistan'a ise 1000 mil uzaktadır. 1. Dünya Savaşı'na kadar Ada halkının çoğunluğunu Türkler oluşturmuştur. Hâlâ da tapulu toprakların %60'ı Türklere aittir."

Bu tez Yunanistan'ı allak-bullak etti. Konferans çıkmaza girdi. Türkiye 1955 Konferansı'ndan sonra Kıbrıs sorununu dikkatle takip edecek, daha sonra değineceğimiz gibi 1960'ta Yunanistan Türkiye ile uzlaşmaya mecbur bırakılacaktır.

Türk Dışişleri Heyeti Londra'da mücadelesini sürdürürken 6 Eylül 1955'te İstanbul'da inanılması güç olaylar oluyordu.

Radyo öğle yayınında Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığını bildirmiş, bazı gazeteler de haberi manşetlerine çekmişlerdi. Kıbrıs dolayısı ile gergin olan halkta bu haber ba-

122

^

1954-1957 ARASI

6-7 Eylül olayları...

rut fıçısına düşen kıvılcım etkisi yapmış, binlerce insan sokağa dökülmüştü. Olayın görüntüsü böyle idi.

Fakat Beyoğlu'ndaki dükkânlar yakılıp yıkılıyor, malları yağma ediliyordu. Gösteri Rum ve Ermeni vatandaşlarla bunların ev ve iş yerlerini hedef almış, tam bir yağma-çapul hareketine dönüşmüştü.

Beyoğlu'nu enkaza çeviren binlerce kişiye müdahale edilemiyor, devlet ve hükümet an be an büyük bir sorumluluğa sürükleniyordu.

Olaylar 7 Eylül gecesi de denetim altına alınmadı. 8 Eylülde Menderes'i görenler "On yaş ihtiyarlamıştı" diyeceklerdir.

Olayların kontrol edilebilmesi için İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi.

6-7 Eylül olayları iktidar-muhalefet ilişkilerinde görülmemiş bir gerginlik meydana getirdi. DP'nin ise adeta bir yanını çökertmişti. Parti içindeki kavga müthiş boyutlara uzandı

Olay dünya kamuoyunda da tepki ile karşılandı. Rum ve Ermenilerin Türkiye'yi terk etmeye başlaması bu tepkiyi yönetiyordu. Türkiye düşmanı çevreler ve devletler bu olayı iştahla kullandı. Türkiye aleyhine büyük kampanyalar açıldı. Amerika'daki kampanyayı Rumlar yönetti.

123

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERINE MENDERES

Tanklar İstiklal Caddesi'nde.

Olayların başında, İçişleri Bakanı Namık Gedik'in, Emniyet Genel Müdürü Ethem Yetkiner'e "Bu bir millî tepki, halka yumuşak davranın" dediğini DP yönetimi de doğrular. Besbelli ki Namık Gedik

olayların nasıl bir yöne kayacağını düşünememiş, bu gösteriyi de o sıralar sıkça yapılan Kıbrıs mitinglerinden biri zannetmiştir.

Olayların çıkış sebebine ilişkin bir iddia, gösterilerin DP tarafından düzenlendiğidir.

27 Mayıs darbecilerinden Ahmet Yıldız'a göre, Fatin Rüştü Zorlu, Menderes'e Londra'dan bir telgraf çekerek "Kıbrıs üzerindeki haklarımızda ne kadar ısrar edeceğimizi kestiremiyorlar, bir eylem yapılırsa faydalı olur" demiş, bunun üzerine bu gösteriler başlatılmıştır.¹⁵⁴ Bu iddiaya göre hükümetin bir gösteri başlattığı ancak denetleyemediği düşünülebilir.

Yıllar sonra her biri şöhretli birer Büyükelçi olan diplomatların Londra Konferansına ilişkin hatıraları bu görüşü doğrulamaktadır.¹⁵⁵

Olayların gelişmesine ve sonuçlarına baktığımızda bu gösterilerin hem hazırlık safhasında hem yönlendirilmesinde gizli ellerin önemli rol oynadığını düşünebiliriz.

124

1954-1957 ARASI

İdamlar bahsinde anlatacağımız gibi CHP sonradan Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun ticaret anlaşmalarından %10 komisyon aldığını iddia ederek ona "yüzde oncu Fatin" ismini takacak, Fatin Rüştü Zorlu'nun idamından sonra ise Yunanlı diplomatlar yüzde oncu söylentisinin kaynağının Yunan istihbarat servisi olduğunu açıklayacaklardır.

Müthiş bir görev adamı, büyük bir vatansever, cesur, kararlı ve yüksek karakter sahibi Fatin Rüştü Zorlu'nun idam edilmesi karşısında Yunan diplomasisi bile gözyaşlarını tutamamıştır.

Seçimlere Doğru

Adnan Menderes'in 4. Hükümetinin 9 Aralık 1955 tarihindeki güvenoyu görüşmelerinde söz alan İsmet İnönü diyor ki:

"Bay Menderes tehlikeli yoldadır. Hükümetin başından ayrılmalıdır. 6-7 Eylül olaylarının suçluları hâlâ belli değildir. Yunanistan'a verilen tarziye (özür dileme) ölçsüz olmuştur."

Menderes "Bay" hitabı karşısında sinirlenmemeye çalışarak ve bu hitaba karşılık "İsmet Paşa Hazretleri" diyerek şu cevabı veriyordu:

"Yunan basınının sözleri de İsmet Paşa Hazretlerinin sözlerine benziyor, aynı şekilde tahripkâr.

... NATO'ya girmek kimsenin aklından geçmiyordu...

... İsmet Paşa Hazretleri 12 Ada'yı ne yaptı?"

Seçimlerin 1958'de yapılması gerekiyordu. DP yönetimi yaşanan şartların etkisiyle seçimlerin bir yıl önce yapılmasına karar verdi. "Menderes tehlikeli yolda" mıdır? Görmek gerekirdi.

DP'nin 1954 seçimlerinden büyük zaferle çıkması, iktidarı seçim yoluyla kaybetmeyeceği düşüncesini kökleştirmişti.

Bu düşünce CHP'yi neredeyse "Yeraltı" muhalefetine iterken, bazı insanlarda da "bir şeyler yapmak" isteği uyandırıyor...

1954 seçimlerinin hemen sonrasında Tuzla'da buluşan birkaç genç subay belki de dönemin ilk ihtilâl hücrelerini meydana getiriyorlardı. İşte ellerini tabancalarının üzerine koyarak yemin etmişlerdi.

Bu genç subaylar Faruk Güventürk, Orhan Kabibay ve Dünder Seyhan'dı.

125

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Darbeden sonra Orgeneral Cemal Gürsel ve Albay Alparslan Türkeş.

Bir hücre de Ankara'da kurulmuştu ve bu hücrenin öncüleri de Talât Aydemir'le Alparslan Türkeş'ti.

Bu iki hücre birbirleriyle temas sağlayarak birleşti ve ismi geçen subaylarla onlara yeni katılanlar Yarbay Güventürk'ün görevli olduğu İstanbul'daki Davutpaşa Kışlasında veya Suphi Gürsoytrak'ın Üsküdar'daki evinde sık sık toplantılar yapmaya başladı.

Bir ihtilâl yapmak istiyorlardı. Fakat bu ihtilâlin seçimlerden sonra mı seçimlerden önce mi yapılması gerektiği tartışmasını henüz sonuçlandırmamışlardı. İçlerinden bazıları İsmet Paşa'nın görüşünü almanın doğru olacağını düşünüyordu. Türk demokrasisinde Ana Muhalefet Partisinin Genel Başkanı, ihtilâl zamanı için fikri sorulabilecek birisiydi!

Tarih Türkiye'ye hep "özel şartlar" hazırlamıştır. Bu durum da böyle bir şeydi.

Yarbay Faruk Güventürk, avukat Saim Bisalman vasıtasıyla CHP İstanbul İl Başkanı Ekrem Özdenle buluştu ve ona İnönü'ye ulaştırılmak üzere ihtilâl planını anlattı. Ekrem Özden, seçim konuşması için İstanbul'a gelen İnönü'ye konuşmayı aktardı. Hayır İnönü ihtilâlâle yeşil ışık yakmıyordu.¹⁵⁶

126

1954-1957 ARASI

İsmet Paşa elbette bu girişimleri Hükümete ihbar edecek değildi. Çünkü ordu ile ilişkisinde tarihten gelen bir doğallık vardı. Birçok genç subay için İnönü politikacı değil "Komutan"dı.

Ordu içindeki hareketlilikten memnun kalmaması ise düşünülemez. İşte DP iktidarının şöyle veya böyle er geç yıkılacağını bir defa daha görmüştür.

Seçim kampanyası her zaman olduğu gibi dehşetli bir kavga şeklinde sürerken, İsmet İnönü 13 Ekim 1957'de DP'lilerle şöyle seslendi:

"Eğer DP'nin şansı varsa, benim sağlığında çekilmek lutfuna uğrar. Onları ilerde müdafaa edecek tek adam ben olacağım."¹⁵⁷

Buna göre, işaret edilen belirsiz tehlike karşısında korunabilmesi için DP'nin seçimle gitmesi bile yetmiyor, bu seçim yenilgisinin de İnönü'nün sağlığında olması gerekiyordu.

İsmet Paşa, genç subayların ihtilâl hevesinden epeyce ilham almıştı.

Türkiye, 27 Ekim 1957'de erken genel seçimler için sandık başına gitti.

Seçim Sonuçları

1957 seçimleri CHP'nin yükselişi ile sonuçlandı. Ekonomik sıkıntılar, siyasî kavga ve çekişmeler, DP'deki bölünme ve 7 yıllık bir iktidarın doğal sonucu olan yıpranma, seçim sonuçlarını DP aleyhine etkiledi. Ama DP yine birinci partiydi ve yine iktidara getirilmişti.

27 Ekim 1957 seçimlerinin sonuçları şöyledir:

Kayıtlı seçmen sayısı 12.078.623

Oy kullanan seçmen sayısı 9.250.949 Seçime katılma oranı %76.6

Cumhuriyet Halk Partisi Aldığı oy Oy oranı Milletvekili sayısı
3.753.136

%40.5

173 (%28.7)

¹²⁷

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

<i>Cumhuriyetçi Millet Partisi</i>	
Aldığı oy	652.064
Oy oranı	%7.05
Milletvekili sayısı	4 (%06)
<i>Demokrat Parti</i>	
Aldığı oy	4.372.621
Oy oranı •■	%47.26
Milletvekili sayısı	419 (%69.6)
<i>Hürriyet Partisi</i>	
Aldığı oy	350.597
Oy oranı.	% 3.78
Milletvekili sayısı	4 (%06)
<i>Bağımsızlar</i>	
Aldıkları oy	4994
Oy oranı	%005
Milletvekili sayısı	2 (%03)

DP'nin oy oranı bu seçimlerde %50'nin altına indi. Muhalefetin toplam oy oranı %50'nin üstüne çıktı.¹⁵⁸

Çoğunluk sisteminin garipliği bu seçimde de kendini gösterdi.

DP'ye oy verenlerin sayısı CHP'ye oy verenlerin sayısından sadece 619 bin kişi fazla idi. Ama DP 419 milletvekili ile yine iktidardı.

Bütün muhalefet oyları ise DP'nin aldığı oydan 388 bin oy fazlaydı.

1950 seçiminde DP'nin nispi temsil sistemini savunmasına karşı seçim kanununu çoğunluk sistemine göre hazırlayan CHP bir defa daha ihtirasının kurbanı oldu.

Sonuçlara bir seçim sonucu olarak değil bir referandum sonucu olarak bakarsak DP'nin başarısını sürdürdüğü anlaşılır.

128

1954-1957 ARASI

Halk, DP iktidarının devam etmesini istediğini, başarılı olmadığı takdirde iktidardan uzaklaştırmak için bir dönem daha beklemeyeceğini söylemişti.

Seçimlerin Ankara'da kaybedilmesi DP'ye büyük darbe oldu. Ankara'nın bir siyâsi iktidar için sembolik anlamı çok önemliydi. DP'nin Ankara'da kaybetmesinden, CHP ayrı bir moral kazandı. DP hükümeti seçim sonuçlarını yalnız üzüntüyle değil aynı zamanda telaşla karşıladı. Herhangi bir olaya karşı radyo binası ve bazı önemli kavşaklar tanklarla kordon altına alındı.

Eski Genelkurmay Başkanı Nuri Yamut, eski Hava Kuvvetleri Komutanı Fevzi Uçaner, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Sadık Altıncan ve Ordu Komutanlarından Nurettin Aknoz bu seçimlerde DP milletvekili olarak Meclis'e girdiler.

DP'nin nasıl gerilediği, oy farkının kapandığı, bu oy farkının daha da kapanmasının artık hiç de zor olmayacağı görülüyordu.

Çekinecek, korkulacak, düşünülecek en ufak bir nokta bile kalmamıştı.

Bu DP'ye yalnız iktidarı sürdürdüğü için değil özellikle iktidara geldiği için ne kadar kötülük yapılırsa yapılsın az olurdu. Muhalefet, bütün unsurları ile pervasız bir saldırıya geçti.

129

t

7. BÖLÜM 1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

Örgütlerin Savaşı

DP 1957 seçimlerinde iktidarını korumakla birlikte aldığı oylardaki düşüş sebebi ile bozgun havası içindeydi. CHP ise yine muhalefette kalmıştı ama aldığı oylardaki yükselme ile seçimi kazanmış gibi coşkuluydu.

Önceki seçimlere göre Meclis'te çok güçlenmiş olan CHP'nin 1957-1960 arasındaki muhalefet yöntemleri DP içinde de birçok görüş ayrılığına sebep oldu. Zaten karışmış olan siyasî ortam başdöndürücü bir kargaşaya dönüştü.

Bu dönemde iki partinin birbirlerine bakış açısı iyice netleşti ve sertleşti. Karşılıklı hatalar bu bakış açılarını sürekli besledi ve partiler gittikçe kendi iddialarının ve uygulamalarının doğruluğuna daha da inandılar.

DP, CHP'yi bir muhalefet partisi gibi değil; çok partili siyasî hayatı, iktidarın büyük hizmetlerini içine sindiremeyen, iktidarı seçim yoluyla teslim etmiş olmayı bir türlü kabullenemeyen, tekrar iktidar olmak için de kargaşa çıkarmaya çalışan bir "örgüt" gibi görüyordu. DP de CHP'nin gözünde iktidar partisi değil, cahil halkı kandırarak devlet yönetimini ele geçirmiş bir "örgüt"tü. Bu iki *nehir* daha birçok *dere* tarafından sürekli besleniyordu. Bu düşünceler her iki partiyi de "Ne yaparsak yapalım meşrudur, haklıdır" çizgisine getirmişti.

CHP "Elinizde ne ordu var, ne üniversite hatta ne de polis" derken bunların kendisinin yanında olduğunu, iktidarın halkın

131

27 MAYISTAN YASSIA.DA MAHKEMELERİNE MENDERES

söz sahibi olduğu bir kürsü olmadığını söylemiş oluyordu. Seçimler yalnızca *siyasetin* meşruiyetini onaylamak içindi. Seçim sonuçlarının ciddiye alınması tehlikeli sonuçlar yaratabilirdi.

"CHP örgütü", "geleneksel yığınların" desteklediği "DP örgütünden" daha güçlüydü. Menderes'i herkesten çok öfkelen diren de buydu. Oy sandıklarının demokrasi sahnesinde yalnızca bir dekor olarak kalması onun *iktidar olmadığı halde* iktidar olmuş gibi davranması birçok hata yapmasına yol açıyordu. Çünkü iktidar orada iktidarmış gibi davranılamayacak bir yerdi.

Milli Savunma Bakanına İhtilâl Teklifi

1957 seçim sonuçlarından sonra basın bütün zincirlerinden boşandı. Gazeteler ayrı bir cuntaya dönüştü. Şimdi hükümet kendilerine karşı bir tedbir aldığı da almadığı da kârlı çıkacakları bir noktada idiler.

Aralık 1957'de Meclis iç tüzüğünde yapılan değişikliklerle milletvekillerinin yayınlanması sakıncalı görülen küfür ve benzeri sözlerinin tutanaklardan çıkarılabilmesi sağlandı. Meclis başkanının milletvekillerine 3 oturuma kadar meclisten çıkarma cezası verme yetkisi, 12 oturuma çıkarıldı. Bakanlar sözlü sorulara cevap vermemekte serbest bırakıldı.

Basın "Muhalefet iş göremeyecek" kampanyasına başlayınca üniversite de yardıma koştu. Prof. Hüseyin Naili Kübalı ve Prof. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu "Bu kararlar anayasaya aykırı. Basın bunlara uymak zorunda değil" dediler.

Hükümet, Kübalıyı Bakanlık emrine alınca yeni kavga sebebi bulunmuş oldu. Şimdi Türkiye bunu tartışmakla meşguldü.

Bu arada birisi darağacına doğru bir adım atmıştı. Fatin Rüştü Zorlu, 2 Kasım 1957'de Dışişleri Bakanı oldu.

1957 seçim sonuçları ihtilâl hücrelerinde hareketlenme başlattı. Aralık 1957'de Adnan Çelikoğlu'nun evinde toplanan bir hücre ihtilâl hazırlıklarına başlama kararı verdi. Sezai Okan ve Rıfat Baykal Ankara'daki hedefleri planlamakla görevlendirildi. İstanbul'dan Polatlı'daki topçu okuluna kursa gelmiş bulunan Faruk Güventürk de toplantıya katılmıştı. Hazırlıklar tamamlanabildiği takdirde 1958 Martı'nda ihtilâl yapılabilirdi.

132

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

Ama bu ihtilâle bir "baş" bulunması gerekiyordu. İsmet Paşa kendisine yapılan teklifi reddetmişti. Faruk Güventürk, Adnan Çelikoğlu'nun çok övdüğü, subaylar tarafından sevilen Milli Savunma Bakanı Semi Erginle görüşmeye karar verdi. Görüşmeyi hücreden Adnan Çelikoğlu düzenleyecekti. Onun için zor değildi. Çünkü Çelikoğlu, Semi Ergin'in yaveri idi. Yâni Milli Savunma Bakanının yaveri bir ihtilâlciydi ve ihtilâlcî arkadaşını, devirecekleri hükümetin bir bakanı ile görüştürecekti! Faruk Güventürk-Şemi Ergin görüşmesi 1957'nin son haftasında yapıldı.

Güventürk, orduda acil reformlar yapılması gerektiğini, memleket yönetiminin bir ıslahata ihtiyacı olduğunu, hükümetin yanlışlıklar içinde bocaladığını, yapılan hatalara müdahale edilmesi gerektiğini anlattı.

"Said Nursi'nin sakalı okşanıyor, ona Cadillac hediye ediliyor" dedi.¹⁵⁹

Kurmay Yarbay Faruk Güventürk büyük bir cesaretle her şeyi göze alarak, çok açık konuşuyordu. Milli Savunma Bakanı Semi Ergin'e teklifini yaptı:

"Her şey hazır.. Başımıza geç... Bir tabancam var, emrinizdeyim."

Güventürk, Bakanın bir işareti ile tutuklanabilir, belki sonunda hayatını kaybedebilirdi.

Ama o ana kadar kendisini gayet nazik ve anlayışla dinleyen Bakan sadece şu cevabı veriyordu: "Ben basit bir avukatım. Bir ihtilâle liderlik yapacak adam değilim."

Bu sözleri hiç olmazsa "Bu işten vazgeçin" nasihati mi takip edecekti?

Hayır. Semi Ergin, Güventürk'e "Görüşlerini bir rapor halinde bildir." dedi. Yarbay Güventürk Bakanlıktan sevinç içinde çıktı. Başına bir şey gelmeden görüşmeyi tamamlamıştı.¹⁶⁰

Güventürk ertesi sabah raporunu vermeye geldiğinde Bakanı yerinde bulamadı. 9 subay olayı patlamış, Bakan acele İstanbul'a gitmişti.

Semi Ergin, Faruk Güventürk ve onun mensup olduğu ihtilâl hücrelerini niçin ihbar etmedi, hükümeti bilgilendirmedi?

133

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bunun sebeplerinden birinin "ordu millet" anlayışı olduğu muhakkaktır. Kim olursa olsun herkes kendisini ordunun bir parçası hissetmekte, orayı "ihbar edilecek" bir yer olarak görmemektedir. Semi Ergin'in, ağır sorunları hiçbir zaman halledilememiş. Türkiye'de askerlerin aşırı da olsa çözüm arayışında olmalarını yadırgamadığı da ortadadır. Belli ki sorunu "devletin devlete müdahalesi" olarak görmüştü. Bakanın "Yapacakları ihtilâli Milli Savunma Bakanına haber veren bu çocuklar zaten ihtilâl yapamaz" şeklinde düşündüğü de varsayılabilir. Ayrıca Semi Ergin'in "Bana bir sırrını açıklayan insanı bunu kullanarak mahvedemem" gibi hepimizin ortak *insan anlayışını*, önemli devlet görevine rağmen tercih ettiği de söylenebilir.

Bütün bunlara rağmen Semi Ergin'in sorunu en *azından*; bu fırsatla hücrelere inerek görev ve yer değişiklikleriyle halletmeyi denememiş olması Menderes'in *etrafını* göstermesi bakımından ibret vericidir. Bakan, ihtilâl girişiminin Başbakanın başında patlayacağını görememiş, ihtilâl girişiminin lüzumsuz olduğunu anlatmaya dahi teşebbüs etmemiş, neler olabileceğini öngörememiştir. Bunların dışındaki ihtimaller de yorumlanmaya elverişlidir.

9 Subay Olayı

Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu, gazeteci ve DP milletvekili Mithat Perin'den kendisini Başbakanla görüştürmesini istedi. Ordudaki bazı grupların ihtilâl hazırlıklarını ihbar edecekti.

Kuşçu Menderes'le görüşmek için gittiği Park Otel'de Menderes'le değil İçişleri Bakanı Namık Gedikle karşılaştı.

Görüşmenin sonuna doğru Namık Gedik'in kendisine "Bu kadar ayrıntıyı bilmek için o örgütte olmak gerekir" demesi ihbarcı Kuşçu'yu korkuttu. Görüşmenin bitmesini bekleyen Perin'in yanına döndüğünde yüzü karmakarışıktı. Perin'e "Bir şeyler dönüyor... hayatım tehlikede" dedi. O sırada 1. Şube'den bir yetkili Perin'i çağırarak "Bakan gidebileceğinizi söyledi" dedi. Perin, dönüp Kuşçu ile vedalaşmak istediğinde aynı yetkili "Biz bildiririz" dedi.

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'a da Kuşçu'nun ihbarı hakkında bilgi verilmişti. Bayar, konunun üzerine gidilmesini istiyordu.

134

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

16 Ocak 1958'de Kuşçu'nun adlarını verdiği 9 Subay ihtilâl hazırlığı içinde olmak suçlamasıyla tutuklandı. Tutuklanan subayların 3'ü Albay, 1'i Yarbay, 4'ü Binbaşı, 1'i Yüzbaşı idi. Tutuklananlardan biri olan Faruk Güventürk, Kuşçu'dan habersiz olduğu için önce kendisini Milli Savunma Bakanı Semi Ergin'in ihbar ettiğini düşünecek sonradan ihbarın içyüzünü öğrenecektir.

Tutuklanan subaylardan Albay İlhami Barut'un kurduğu ihtilâl örgütü Sivas'a kadar yayılmıştı. Faruk Güventürk Polatlı Topçu Okulu'nda tutuklanırken okul komutanı yardımcısı Albay Adil Türkoğlu, Güventürk'ün dolabındaki bütün belgeleri onun yardım istemesi üzerine toplayıp imha etmişti. Bu belgelerin içinde Semi Ergin'e ihtilâl liderliği teklif eden mektup bile vardı. İsmet Paşa'nın konuşmalarının yer aldığı dosya ise önemli sayılmazdı.

Sanıklardan biri de CHP'nin İstanbul milletvekili adayı, İl İdare Kurulu üyesi E. Kurmay Albay Cemal Yıldırım'dı. 9 subayı mahkemede CHP'nin yolladığı 25 avukat savundu.¹⁶¹

Askerî mahkeme Harbiye'de yargılamalara başladı. Mahkeme başkanı, ihtilâlciler gruplara mensup olduğu söylenen Tümgeneral Cemal Tural'dı. Sonradan Menderes'in idam saatinden önce idam edilmesi emrini onun verdiği söylentileri duyulacaktır.¹⁶² Menderes'in idamından az önce idamın durdurulmasının 1. Ordu'da ne etki yapacağını öğrenmek için Tural'ı arayan Camal Gürsel onu yerinde bulamayacaktı. Tural, Trakya'ya teftişe gitmişti.

Mithat Perin tanıklık yapmak için mahkemeye giderken Menderes ona düşüncesini açıkladı:

"Sana şöyle konuş, böyle konuş demem gerekmez. Ama Türk ordusunda isyan-ihtilâl söylentisi, bunun olmasından daha beterdir."

Hâkim General Arif Hikmet Onat, Perin'e der ki: "Bayar iyi araştırma ve buna bağlı tutuklama istiyor. Menderes, ordunun tepkisini çekmeyelim diyor. Şaşırdım kaldım."

Tutuklamalar dış basında geniş yankı yapıp birçok yoruma yol açınca hükümet bir bildiri yayınladı. Bu bildiri özetle şöyleydi: "Sadece 9 tutuklama var ama basın bu olayı Türk Silahlı Kuvvetleri'ne maletmek istiyor. Halbuki gerçekleşmesi halin-

135

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

de aziz milletimizin her sahada gelişmesine sekte vuracak, vatanımızın emniyetini tehlikeye düşürecek bu gibi hareketlerin şanlı ordumuzun küçük bir birliğinde dahi asla kabul görmeyeceğine şüphe yoktur. Tam aksine bu gibi hareketlerin TSK'nın bütün mensuplarınca nefretle karşılanacağı muhakkaktır."

Bu bildiri Menderes'in tavrını yansıtıyordu. Menderes, Bayar'a göre "Oğlunun suçunu araştırmak istemeyen mustarip bir babanın" ruh halindeydi.

Yargılama altı ay sürdü. Sonunda birbirinden habersiz üç ayrı örgüte mensup 9 subay beraat etti.

İhtilâl örgütlerini ihbar eden Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu ise orduyu isyana teşvik suçundan iki yıl hapis»ve ordudan ihraç cezasına çarptırıldı!

Bize göre görüşleri dar ve yanlış, karakteri büyük Talât Aydemir, kurtuluşlarını Semi Ergin'in emir subayı Adnan Çelikoğlu'nun rolüne bağlar. Ona göre Semi Ergin de 9 tutuklamanın ardından yazılan bir başka ihbar mektubunu Çelikoğlu'nun etkisiyle de olsa mahkemeye göndermeyerek kurtulmalarında "fedakârca" bir rol oynamıştı¹⁶³

Menderes'in son Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes de büyük drama son eklemeleri yapmak üzere sırada beklemektedir.

Irak'ta İhtilâl

14 Temmuz 1958'de Irak'ta yapılan İhtilâlde askerler Başbakan Nuri Sait Paşa'yı, Kral Faysal'ı ve Kral Naibi Abdülillah'ı öldürdü. Ertesi gün Ankara'da Bağdat Paktı Başkanlar Toplantısı vardı. Menderes yakından tanıdığı bu kişilerin öldürülmesinden büyük üzüntü duydu ve Irak sınırına asker kaydırıldı. Irak'a müdahale etmek istiyordu. Bunu yapmasına ABD engel oldu. Menderes'in Irak ihtilâlinde çok etkilendiği, bu etkiden hiç kurtulamadığı söylenir. Irak ihtilâli sonrasında Menderes'in konuşmalarında "ihtilâl" konusu da yer bulacak, bu durum bazı DP'liler tarafından eleştirilecektir.

Menderes 6 Eylül 1958'de Balıkesir'de şunları söyledi:

"Onların niyeti TBMM denen aziz kâbeyi itibardan düşürmek ve memlekete işte ortada meclis de kalmamıştır diyerek seçimlerin semtine uğramadan iktidara gelmektir. Irak'ı misal göstererek âdeta bizleri öldürecek bir sergerde, bir serseri çık-

136

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

mayacak mı demektedirler. Biz onların bu meşum amacını seziyoruz. Atatürk'e suikasta cüret edenlerin idam sehvasında can verdiklerini hatırlasınlar."

Menderes'in endişelerinin bir ihtilâl ihtimalinden çok en az o kadar kötü siyasal ayaklanma ve kargaşa tertiplerinden kaynaklandığı bu sözlerinden de bellidir.

Bazı subaylar da aynı endişeyi CHP için duymaktaydı. Süvari Yüzbaşı Fethi Gürcan İnönü'yü korumak için evinin etrafında araçla tur atacaktı.¹⁶⁴ İnönü'nün bundan haberi bile yoktur. Olsaydı birkaç yıl sonra idam edilecek olan bu karakter âbidesi adamı kurtarmak için ciddi bir teşebbüse geçermiydi? Bilinmez...

Fethi Gürcan ölümüyle her türlü insanın gözlerini yaşartmış bir karakterdi.

Uçak Kazası

Adnan Menderes 17 Şubat 1959'da SEV uçağı ile Londra'ya hareket etti. Orada İngiltere ve Yunanistan Başbakanları ile birlikte Kıbrıs'a ilişkin antlaşmayı imzalayacaktı.

Sis yüzünden Londra'ya inemeyen uçak, Londra'nın 25 mil güneyindeki Catwick havaalanına yöneldi. Fakat uçak ormana düştü ve 200-300 metre sürüklendi. İki kanadı da kopan uçak ters döndü. 14'ü kaza yerinde 2'si sonradan hastanede 16 Türk kazada şehit oldu. Bunlar Bakan, Milletvekili ve Dışişleri Bakanlığı görevlileriydi.

Rıfat Kadızade, Başbakan Adnan Menderes'in sıkışan bacağını çekerek onun uçaktan çıkmasını sağladı. Menderes'teki tek yara-bere bu çekilen bacağında idi. Menderes civardaki bir çiftlik evine gitti. İlk tedavisini burada Balley ailesi yaptı. Hastaneye kaldırılan Menderes iki gün sonra İngiliz ve Yunan Başbakanlarının getirdiği antlaşmayı hastanede imzaladı.

Önce kaza, sonra Menderes'in kurtulduğu haberi Türkiye'de büyük heyecana ve duygu fırtınasına yol açtı. Bütün Türkiye Londra'dan akan haberlere kilitlenmişti. Son zamanlarda bir türlü yatışmayan siyasî gerginliğin gölgesindeki Menderes sevgisi bir volkan gibi patlamış; Başbakan milletin gönlü gibi bir büyük ve kuşatıcı kürsüye çıkarılmıştı.

137

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

İsmet Paşa bir telgrafla üzüntüsünü bildirdi. Menderes telgrafa aynı nezaketle cevap verdi. Meclis'te üzüntü beyan edilen konuşmalar yapıldı. Dokuz yıldır ilk defa siyaset bir sükunetin tadını duyuyordu. Fakat bu sırada "Düşen uçakta DP'lilerin yurt dışına kaçırdığı iki bavul dolusu altın bulundu" gibi haberler bu sükunetin uzun sürmeyeceğini söylüyordu.

Adnan Menderes, Balley ailesine bir teşekkür ziyareti yaptıktan sonra İstanbul'a döndü. Yüzbinler onu bağrına basıyor, yüzünü görmek isteyenler birbirini eziyordu.

Menderes trenle döndüğü Ankara'da da yol boyunca olduğu gibi emsalsiz bir sevgiyle karşılandı.

Minarelerde kandiller yakılıyor, binlerce kurban kesiliyor, mevlütler okutuluyordu.

Ankara'da onu karşılayanlar arasında İsmet İnönü de vardı. Menderes'e "İnönü'ye bir nezaket ziyaretinde bulunmanız faydalı olacaktır" telkinlerinin yapıldığını gören Celâl Bayar "CHP'ye güven olmaz" gerekçesiyle bu ziyareti önleyecektir. Atif Benderlioğlu'nun, evinde dinlenmekte olan Menderes'e ve yanındaki arkadaşlarına verdiği *durum raporu* da ilginçtir. Buna göre Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Menderes'in karşılanması sırasında orada bulunan İnönü'ye ilgi gösterilmesinden üzüntü duymuştur Bayar, CHP'nin samimiyetine inanmanın tehlikeli olacağı düşüncesindedir.

Sükunet beklenenden de kısa sürdü. Menderes henüz yurda dönmemiş, şehitler henüz toprağa verilmemişti. Bütçe görüşmelerinde sıraların üstüne kadar çıkan milletvekilleri "vahşice" yumruklanmakta idiler.

Büyük Taarruz

CHP'nin 1958'de kurduğu propaganda bürosu İnönü'nün gezilerine "Çıkarma, kuşatma" gibi askerî terimlerden isim veriyordu.

Nihayet 29 Nisan 1959'da CHP'nin "Büyük Taarruzu" başladı. İnönü önce Uşak'a gitti. Burada konuşurken aklına eski bir hatırası geldi... Bunu kalabalığa da anlatmak gerekirdi... Uşak'ın Trikopolis'i esir aldığı yer olduğunu hatırlattı. Düşmanı burada teslim almıştı.

138

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

İnönü'nün Uşak gezisinde olaylar çıktı. Daha önce toplanmış oldukları söylenen DP'liler ile CHP'liler birbirine girdi. İnönü de atılan bir taşla alınandan yaralandı

"Büyük Taarruz" 1 Mayıs 1959'da Manisa'da devam etti. İnönü burada "Uşak'ta hayatıma kastettiler. Halka hizmet için seve seve can veririm." dedi.

Manisa ve İzmir'de de aynı olaylar yaşandı. "Büyük Taarruz" büyük gerginlik doğurmuştu.

3 Mayıs'ta İstanbul'a dönen İnönü, evine giderken Topkapı'da durmak zorunda kaldı. Yol, bir kalabalık tarafından kapatılmıştı. İnönü'ye karşı bu gösteride yaşananlar ilginç ve düşündürücü idi. Göstericiler İnönü'nün arabasının üstüne çıkmıştı. Cıvarda askerler de vardı ama müdahale için istekli görünmüyorlardı. Sonunda müdahale geldi ve gösteri dağıtıldı.

Vatan Cephesi

1960'a olaylarla girildi. DP, "Vatan Cephesi"ne hız verdi. Vatan Cephesi DP tarafından kitle desteğinin canlı kalması için kurulmuştu. Bir tür örgüttü ve yeni kurulan ocak, ilçe gibi birimlerinde DP'lilerin gücünü bir araya topluyordu.

Radyolar haber bültenlerinden sonra Vatan Cephesine katılanların isimlerini okumaktaydı. Birçok DP'linin de öfke duyduğu bu uygulama çeşitli acıplıklere yol açıyordu. Meselâ hiçbir şeyden haberiniz yokken kendi isminizi radyoda vatan cephesine katılanlar arasında duyabilirsiniz.

Zaten kendisi "acaip" olan vatan cephesinin kuruluş amacı hiç de acaip değildi.

"Vatan cephesi bir anlamda muhalefetin olası bir kalkışmasına karşı, DP'nin bir yığınsal savunma olanağı gibi görülüyordu."¹⁶⁵

Demek ki amaçlananla uygulama arasında bir tutarlılık yoktu. Fakat "vatan cephesi" gibi acaip bir tedbir bize DP'nin muhalefeti nasıl gördüğünü açıkça söylüyor. İş çıkırından çıkmış, "Büyük Taarruz"la, "Vatan Cephesi" ile bir savaşa dönüşmüştür. DP'ye göre muhalefet ancak bir *cephe* ile karşılanabilecek kadar bozguncudur. Vatan Cephesi kurmak gibi ağır bir siyasî hatayı ancak büyük bir tehlike karşısında panikleyen insanlar yapabilir.

139

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Şüphesiz İnönü bir ihtilâl yapmak, bir ihtilâle önder olmak istemiyordu. Zaten bu yüzden "Başımıza geçin" tekliflerini reddediyordu. Ama ihtilâl yapmak istemediği muhakkak olan İsmet İnönü'nün ihtilâl yapılmasına da karşı olduğu aynı kesinlikle söylenemez. Hele bir ihtilâl yapılacaksa bunun dışında kalmasına imkân yoktur. Onun istediği, iktidardı. Kendi denetiminden çıkmış bir ihtilâlin kendisine iktidar verip vermeyeceği ise belli değildi.

Diyebiliriz ki İnönü "Programı olan" bir ihtilâle karşıydı ama iktidarı CHP'ye teslim edecek bir hükümet darbesine karşı değildi. Bunun sebebi biraz da İsmet Paşa'nın bu durumu *devletin doğal işleyişi* saymasıdır.

1960 olayları karşısında DP'nin bütün tepkileri beceriksiz, bütün tedbirleri hatalıdır. Bunların hepsi İsmet Paşa tarafından kendi iktidarına doğru birer hamle olarak kullanılacaktır. Paşa, iktidarı kendisine teslim edecek darbenin düşünce ve hazırlıklarını yıllardan beri izlemekte, her adımdan haberdar olmakta, son safhaya da bu rahatlık içinde girmektedir.

İsmet Paşanın şimdi, darbecilerin işlerini kolaylaştırmaktan başka bir şey yapmasına gerek yoktur. Kendi işlerini de zaten DP kolaylaştıracaktır.

Yolda Olaylar...

Kayseri Yeşilhisar'da Tarım Kredi Kooperatifi seçimleri yüzünden olaylar çıkmış, bazı CHP'liler yaralanmıştı. Bunun üzerine İnönü 3 Nisan 1960'ta Kayseri'ye doğru trenle yola çıktı. Tren, Kayseri'ye 32 km. uzaklıktaki Himmetdede İstasyonunda durduruldu. Trende yolcular da vardı. Kayseri Valisi, İnönü'ye "Ankara'ya dönmemiz gerekiyor. Kayseri galeyan halinde. Elimde emir var" dedi.

İnönü üç saat trenden inmedi. Bu süre zarfında kendisini engellemekle görevli bazı subaylar yanına gelip elini öpmekteydi.¹⁶⁶ İstasyonda büyük kalabalık birikti.

Sonunda izin verildi ve İnönü Kayseri'de sevgi gösterileri ile karşılandı.

Ertesi gün Yeşilhisar'a gitmek üzere yola çıkan CHP'liler İncesu'da durduruldu. Yeşilhisar'a girmeleri yasaklanmıştı. As-

140

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

kerler yolu kesmiş bekliyordu. İnönü, Binbaşı Çetiner'e "Bana ateş mi açacaksınız?" dedi. Binbaşı'nın cevabı şuydu: "İntihar ederim daha iyi" Orada görevli iki subayla Binbaşı Çetiner bu olayın sonunda askerlikten istifa ettiler. İstifaların duyurulması yayın yasağı ile engellendi. Gazeteler gerek yasaklar gerekse protesto amacıyla bembeyaz köşeler-sayfalarla çıkar ve bu durum DP aleyhine büyük propaganda aracı olarak kullanılırken DP bu tedbire devam ediyordu.

74 yaşındaki İnönü Yeşilhisar yolunda yürümeye başlamış ve az sonra da baygınlık geçirmişti. CHP heyeti Yeşilhisar'a girmeden Ankara'ya döndü. Galiba önemli olan da Yeşilhisar'a girmek değil girememekti.

1960 Nisanı'ndaki DP grup toplantılarında Mazlum Kayalar, Bahadır Dülger, Reşat Akşemseddin gibi milletvekilleri aynı haberi veriyordu:

"CHP, gizlice ihtilâl hazırlanıyor."

Meclis Tahkikat Komisyonu ve Söylentiler

İsmet İnönü'nün İstanbul'da 14 Generalle görüşmesi DP'de-ki "CHP ihtilâl hazırlıyor" şüphesini güçlendirdi. Buna karşı akla gelen ilk tedbir Meclis'te olayları soruşturacak bir komisyon kurulmasıydı.

Bu komisyonun kurulmasına dair teklif Meclis'te görüşülürken İsmet İnönü "Evet, bu komisyonu kurun" dercesine son derece tahrik edici ifadeler kullandı:

"Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilâl olur. Böyle bir ihtilâl bizim dışımızda ve bizimle ilişkisi olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam.

... Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilâl meşru bir haktır. İhtilâl, meşru bir hak olarak kullanılacaktır. Bundan kaçınmak mümkün değildir.

Bir olağanüstü idare kuracaksınız. Bu idareye verilen yetkiler gayri meşrudur.

Vatandaşların hepsine bunun haksız olduğunu, bana direnmek gerektiğini söyleyeceğiz."

İhtilâl hazırlıkları içindeki hücrelere daha açık bir destek

141

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

olamazdı. İnönü "yapılacağını" söylediği ihtilâlin önderlerine "işte kullanacağınız gerekçeyi açıkladım" diyordu sanki.

Bu sözler üzerine başlayan yumrulaşmalar milletvekillerinin birbirlerine tabanca çekmelerine kadar uzandı. CHP salonu terk etti. Bir tahkikat (soruşturma) komisyonu kurulması DP'li milletvekillerinin oyları ile kabul edildi. Komisyon, meclis iç tüzüğü'nün 177. maddesine dayandırılmıştı. Kurulan komisyonun başkanlığına Denizli Milletvekili Ahmet Hamdi Sancar getirildi.

Komisyon raporunu Sakarya Milletvekili Nusret Kirişçioğlu hazırlayacaktı.

Komisyon, kuruluşuna ilişkin meclis görüşmelerinin yayınlanmasını yasaklayarak işe başladı ama kısa sürede yeterli yetkilere sahip'olmadığı anlaşıldı.¹⁶⁷

Bu defa "Tahkikat Encümenlerinin Görev ve Yetkilerine Dair Kanun" teklifi gündeme geldi.

İsmet İnönü bu kanun teklifi görüşülürken 27 Nisan'da tarihi sözlerinden birini daha söyledi: "Sizin elinizde ne ordu var, ne memur var, ne üniversite ve hatta ne de polis var. Olur mu böyle baskı rejimi? Başarılı olur mu bu?"¹⁶⁸

İnönü, muhalefetin çıkardığı olayların baskısı altında iktidarı bırakan Güney Kore Devlet Başkanı Rhee'yi hatırlatmayı da ihmal etmedi:

"Türk Milletinin haysiyeti Kore Milletinin haysiyetinden daha az değildir."

Soruşturma Komisyonu'nun yetkilerini arttıran kanun 27 Nisan'da kabul edildi.

Bu kanuna göre komisyon Cumhuriyet savcılarına, sorgu hakimine ve askerî adlî amirlere tanınmış olan bütün hak ve yetkileri kullanabilecekti. Komisyon, basına yayın yasağı koyabilecek, gerekirse gazeteleri kapatabilecek, her türlü belgeye el koyabilecek, gösteri ve toplantılar hakkında tedbir alabilecekti.¹⁶⁹

Menderes ve DP Meclis Grubu, CHP'nin memleketi kilitleyecek bir *kargaşa* peşinde olduğuna, kurulacak bir komisyonla buna ilişkin delilleri bulabileceğine samimiyetle inanıyordu.

Meclis Tahkikat Komisyonunun, ilk toplantısından sonra yayınladığı 28 Nisan 1960 tarihli bildiri bunu açıkça gösterir:

"... Encümenimiz, kıskırılan kardeş kavgalarını önlemek, memleketin güvenliğini sağlamak için kurulmuştur.

142

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

... CHP lideri açıkça bir ihtilâl ve ayaklanma olacağını söylemektedir. Şartlar tam olduğunda ihtilâl haktır diyerek bunu teşvike değer gördüğünü yine açıkça beyan etmiştir.

Dünyanın en sorunlu bölgelerinden birinde bulunan memleketimizde bu çeşit teşvik ve tahriklerin ne kadar tehlikeli sonuçlara yol açacağını izah etmek gerekmez.

CHP lideri, muhalefette takip ettiği yolun memleketin güvenliği için yıkıcı olduğunu kendi dili ile ve millet kürsüsünde ikrar etmiştir..."¹⁷⁰

Celâl Bayar'a göre de bu tür bir muhalefet, "*millî kalkınmaya engel olmak isteyenlerin*" işidir.

CHP İstanbul İl Örgütünün yayınladığı gizli bir genelge DP'ye sızdırılmış, bu gizli genelge soruşturma yetkilerinin genişletilmesi için DP'yi daha da teşvik etmişti.

"Genelgede dikkati çeken bölüm şuydu: "İlçelerin irtibata memur ettikleri üyeler aynı zamanda *kulak gazetesi muhabirliğini de deruhte edeceklerinden* bu arkadaşlar şimdilik haftanın Salı ve Cuma günleri saat 14.00 ile 16.00 arasında İl Seçim Komitesinden Cemal Yıldırım ile düzenli olarak temas edeceklerdir."¹⁷¹ Cemal Yıldırım, 9 subay olayında tutuklananlardan biriydi.

Sözü edilen "kulak gazetesi muhabiri CHP'liler" hangi haberleri yayacaklardır? Bu "gazete"nin başında gerçekten CHP'liler mi vardır, yoksa onlar bilmeden gizli bir elin aleti mi olmuşlardır?

21 Mayıs'ta *İstanbul Ekspres* gazetesine gelen Prof. Orhan Dikmen, gazetenin sahibi ve DP milletvekili arkadaşı Mithat Perin'e şöyle diyordu:

"Polis, öğrenci olaylarında çok sayıda genci vurarak öldürdü. *Bunların cesetleri kadavra olarak kullanılmaları için tıp fakültesine götürülüyor.* Buna seyirci kalma. Sen İstanbul milletvekilisin, sana görev düşüyor. Ankara'ya git, bu cinayetleri mecliste açıkla."¹⁷²

Meclis Soruşturma Komisyonunun yetkileri de her tür dedikoduya elverişliydi.

"Çok sayıda subay tutuklandı", "Tutuklanan subaylar dövülüyor", "CHP milletvekilleri ve Profesörler tutuklanacak" gibi söylentiler ortada dolaşır duruyordu."¹⁷³

143

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Yayın yasakları da aslında CHP'ye yarıyordu:

"Yalan ve kıskırtıcı haberler fisıltı gazetesi tarafından son hızla halka ve garnizonlara aktarılırken DP İktidarının basiretsiz bir anlayışla koydurduğu yayın yasakları halkın merakını daha da arttırmakta idi.

DP'nin yasakladığı bildiri ve konuşmalar *CHP'lilerin Genel-kurmay'da oluşturdukları bir ekip tarafından* teksir makinelerinde çoğaltılıyor ve CHP örgütüne bütün yurda dağıtılıyordu."¹⁷⁴

27 Mayıs ihtilâlinin ve onun sonrasında mahkumiyet kararlarının gerekçelerinden biri olarak gösterilecek olan Meclis Soruşturma Komisyonu 27 Mayıs günü faaliyette değildi.

Birçok DP'li 1924 Anayasası'nın bu gibi tedbirleri mümkün kıldığını söyleyerek Meclis Soruşturma Komisyonu'nun anayasaya aykırı olmadığını iddia etmiştir. Hatırlamalıyız ki İnönü de Meclis'ten çıkan her kararın anayasaya uygun kabul edilmesi gerektiğini savunmuştu.

Ne var ki siyasî kararlara "Anayasaya uygun mu?" diye bakmadan önce "Akla uygun mu?" diye bakmak daha doğrudur.

DP'nin 1957-60 arasındaki yanlış karar ve öngörülerinde "aklının" işlemeze hale getirilmesinin etkisi büyüktür.

Aksi halde 27 Nisan'da İnönü'ye 12 oturum Meclis'ten çıkarma cezası verilmesi nasıl açıklanabilir? İnönü sert adımlarla vakur, kararlı ama haksızlığa uğramış bir adam olarak kapıya doğru yürürken meclis yıkılıyordu...

İstanbul-Ankara olayları

Meclis Soruşturma Komisyonu yetkilerinin olağanüstü genişletildiği 27 Nisan 1960 gününün gecesinde İstanbul'daki öğrenci yurtlarını dolaşan bir grup, yarın bir gösteri yapılacağını Tahkikat Komisyonunun protesto edileceğini bildirdi."¹⁷⁵

Toplanma yeri İstanbul Üniversitesi bahçesi, toplanma saati sabah 7 idi.

Beyazıt'a önce öğrenciler, sonra polis geldi. Öğrencilerin dağılmaması ve gösterilere başlaması üzerine polis kalabalığa copla müdahale etti. Çatışmaya dönüşen müdahale sırasında öğrencilerin polise taşlarla saldırması polis müdürlerini şaşırt-

ti. Öğrenciler direnişe kararlıydı. Gençlik ateşi başarıyla tutuşturulmuştu.

Polisin müdahalesi sırasında alınandan yaralanan Rektör Sıddık Sami Onar'ın Emniyet Müdürlüğü'ne götürülmesi öğrencileri daha da kızdırdı. Olayların gittikçe büyümesi ve polisin havaya ateş açmasına rağmen yatışmaması üzerine Beyazıt'a askerî birlikler sevk edildi. Askerler, öğrencilerle polis arasında girerek bazı öğrencileri gözaltına almak üzere cemselere doldurdu. Bu öğrencilerin bir kısmı yolda, bir kısmı Davutpaşa Kışlasında subaylar tarafından serbest bırakıldı.¹⁷⁶

Öğrencilerin sokak aralarında birikerek Eminönü'ne doğru yürüyüşe geçmesi olayların iyice büyüyebileceği endişesi uyandırdı.

Saat 15.00'da İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildi. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı görevini üstlenen Orgeneral Fahri Özdilek kısa bir süre sonra ihtilâl cuntasına dahil olacaktır. İstanbul'da 28 Nisan günü çıkan olaylarda Orman Fakültesi öğrencisi Turan Emeksiz seken bir kurşunla, İstanbul Erkek lisesi öğrencisi Nedim Özpolat ise bir tankın üzerine çıkmak isterken tankın altında kalarak hayatlarını kaybettiler.¹⁷⁷

29 Nisan'da sıra Ankara'da idi. Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinin öğrencileri İstanbul'daki olayları protesto etmek gerekçesi ile gösterilere başladı. Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Namık Argüç gösteriye müdahale edince İstanbul'daki olaylar tekrarlandı. Argüç'ün emriyle havaya ateş açıldı. Tevfik Çavdar, Siyasal Bilgiler Fakültesi duvarlarının delik deşik olduğunu, Öner Gürcan ateşi Binbaşı Fethi Gürcan'ın kestirdiğini yazarlar.

İstanbul'daki olaylardan sonra fısıltı gazetesi et-balık kurumunda kıyma yapılan öğrencileri haber verdi.

CHP, üç kişilik bir heyet kurup et-balık kurumunda inceleme yaptı. Heyet, raporunda kıyma yapılmış öğrenciye rastlamadığını bildiriyor, rapora kızan İnönü "Olmaz! Yoktur demeyeceksiniz, vardır intibah vereceksiniz..." diyordu.¹⁷⁸

29 Nisan gecesi İstanbul Üniversitesi bahçesinde öğrenciler şu marşı söylüyordu:

Olur mu böyle olur mu? Kardeş kardeşi vurur mu? Kahrolası diktatörler Bu dünya size kalır mı ?

Üsteğmen Turgut Saltoğlu ise başka bir şey söylemekte idi: "Sivil giyinip DP'ye karşı gösterilere katılırdık."¹⁷⁹ Semi Ergin'in istifasından sonra Milli Savunma Bakanlığı'na Ethem Menderes getirilmişti. Bakanlık yaveri, ihtilâlcı Adnan Çelikoğlu görevine devam etmekte idi.

İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edildikten sonra ihtilâlcı subaylar Çelikoğlu'nun yardımıyla Sıkıyönetim Komutanlıklarının kilit görevlerine yerleştiler. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığına da yine ihtilâlcı Osman Köksal'ı daha önceden tayin ettirmişlerdi.¹⁸⁰

Hücreler birbirleri ile teması sağlamışlar, hazırlıklarını bir hayli ilerletmişler, yakın işbirliği yapabilecek subaylar birbirlerini tanımışlardı Darbe kadrosu hemen hemen ortaya çıkmış gibiydi.

29 Nisan'da Meclis 10 gün tatil edildi. Mayıs olaylarına geçmeden önce Menderes'in halk ve orduya ilişkin tutumuna bir bakalım.

Menderes, Halk ve Ordu

Aydemir "Tarihimizde Menderes kadar çekici ve sürükleyici başka bir icra adamı yoktur" derken bu tespiti ile haksız, amaçladığı anlam yönünden ise haklıydı. Fakat ilgi çekici olan halkın Menderes'e gösterdiği ilgi değil, Menderes'in halka ve onun iradesine duyduğu güven ve saygıdır. Menderes, halka dayandığı müddetçe iktidarının yıkılmayacağı düşüncesinde idi. İhtilâlden birkaç gün önce bile "Kimse yerinden kıpırdayamaz" diyordu. Bu söz, "Millet arkamda" anlamına geliyordu.

Başgil "*Halk hâkimiyeti devrini açtığını zannetti. İhtilâle karşı tek çare istifa etmesiydi. O, hayallerinde ısrar etti*" der.

Samet Ağaoğlu'nun "Asker isyan ederse kimle karşı koyarız?" uyarısına verdiği "Bütün millet arkamda" cevabı bu hayalin içinden çıkmıştı. Prof. Başgil "*Halka güvenmek karınca yuvasına sığınmaktır*" diye yazdığı Adnan Menderes çoktan idam edilmişti.

İhtilâlden az önce İzmir'e giderken Çanakkale'de kayıklarla yolunu kesip sevgi gösterilerinde bulunan, İzmir'de kendisine "Böylesini görmedim" dedirten bir coşkuyla sel gibi akan halkın kendisine gösterdiği sevgi, Menderes'in gözünü en açık işaretleri göremeyecek kadar görmez etmişti. Hava Harp

Okulu'ndaki yemekte ihtilâlden sonra Hava Kuvvetleri Komutanı olacak İrfan Tansel'in kendisine nasıl küçümseyerek baktığını herkes görmüş o görmemişti.

İzmir'den dönerken Bergama'da halka şöyle sesleniyordu:

"Türkiye'nin kaderi Ankara'nın iki kilometrelik bulvarı ile İstanbul'un dört kilometrelik caddeleri arasında halledilemez. Türkiye'nin kaderi Türk Milletinin elindedir."

Manisa'dan Gediz Barajı'na geldiklerinde meydandan kürsüye fırlamış biri gibiydi:

"... Kara cübbeliler! Kara ruhlular! Vicdanları kara, gözleri kara, yüzleri kara!"

Atatürk, Milli Mücadele'den sonra ilk defa İstanbul'a girerken yapılan emsalsiz karşılama sırasında kendisine "... Kalbiniz kuş gibi çarpıyordu" diyen Hamdullah Suphi'nin elini kalbinin üzerine götürür ve der ki: "Bak bakalım, kuş orada mı? Vahdettin de gelse böyle karşılayacaklardı..."

147

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Hâlbuki Menderes'in kalbi kalabalıklar karşısında hep kuş gibi çarpıyordu.

CHP'nin ihtilâl tahrikçisi olduğuna inanan Menderes, ordunun ihtilâl tahriklerine kapılmayacağı düşüncesinde idi. Halkın sevgisine güvendiği kadar ordunun sevgisine ve bağlılığına da güveniyordu. Belki "Türkiye, dostluğu aranan bir memleket olduysa bunu kahraman ordusuna borçludur" gibi sözlerinin orduda yayıldığını düşünüyordu. Hâlbuki orduda yayılan onun "Ben orduyu yedeksubaylarla da idare ederim" dediği söylentisiydi. İddiaya göre Menderes, Fevzi Çakmak DP'den ayrıldığında böyle bir cümle sarfetmişti.

Adnan Menderes, 9 subayın ihtilâl örgütü kurmak suçuyla yargılanıp beraat etmesinden sonra, kendisine "Beyefendi, bu işi kapatmak yanlış oldu" diyen Dr. Mükerrer Sarol'a şöyle demişti: "Onlar da insan, hata yapabilirler. Herhalde gaflete düştüler diyeceğim. Bizim görevimiz subayları bu sakat düşünceye sürükleyen sebepleri bulmak, olayı devlet yönetimi açısından değerlendirmektir." Menderes, "Sıtkı Ulay, Harbiye'de gerçek mermi dağıtmış, özel toplantılarda beyin yıkıyormuş" haberi karşısında da diyecektir ki:

"Görmüyorlar mı Başbakan kendisini ülkeye adanmış, 18 saat çalışıyor. Onu ben Albay yaptım, ben General yaptım, ülke dışına ben yolladım. Onu tanıyıp bilerek Harp Okulu'na komutan yaptık.

Söylenen iftiradır. Sıtkı Ulay sivil hizmet istiyordu, biz okula komutan yaptık."

Menderes'in düşüncesi bundan ibaret değildi: "Sıtkı Ulay bizim için hayatını bile verir."¹⁸¹

Harp Okulu öğrencilerinin Kızılay'daki yürüyüşü sonrasında soruşturma açılması gündeme geldiğinde buna karşı çıkan yine Menderes'ti. Ordunun olayların içinde gösterilmesini, tartışma konusu yapılmasını istemiyordu.

Harbiyeliler'in yürüyüşünden sonraki günlerden birinde Adnan Menderes, Altemur Kılıç'la görüşürken Milli Emniyet Teşkilâtı Başkanı (Şimdiki MİT) Celâl Tevfik Karasapan odaya girdi. Önemli bir haberi vardı. "Söyleyin" dedi Menderes, "Altemur Bey yabancımız değil." Karasapan'ın haberi şuydu: "Bir-

148

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

kaç gün sonra darbe yapılacak." Menderes'in tepkisi sert oldu: "Bana böyle ordu aleyhine haberler getirmeyin Celâl Bey. Benimle ordunun arasına girmeyin."

Altemur Kılıç'ın bu *hazîn* hatırası şöyle biter: "Celâl Bey çıkarken Menderes 'şeamet tellâlı' dedi."¹⁸²

Nisan ayı başında bir doçent, DP içindeki avukatlardan Hüsamet Cindoruk ile Talât Asal'a "İhtilâl geliyor" bilgisini getirdi. İki avukatın bu bilgiyi aktardığı Medenî Berk "Böyle düşünmenize şaştım" diyordu:

"Şimdi Başbakanımızın emriyle kuracağımız kooperatifle subaylarımızı ev sahibi yapmakla ilgili toplantıdan geliyorum. Genelkurmay'da saygı ve sevgi ile karşılandım. Başbakanımızın ellerinden öptüler."¹⁸³

Menderes'in ordunun bir ihtilâle kalkışmayacağı şeklindeki düşüncesinde Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un da etkisi vardı. Genelkurmay Başkanı Menderes'i "ordunun sadık olduğuna" inandırmıştı.¹⁸⁴

Medenî Berk örneğinde olduğu gibi anlaşılıyor ki bazı hükümet üyeleri de bu inancı paylaşıyordu.

"9 Subay" olayından sonra Bayar'a gelen bir ihbar mektubunda şöyle deniyordu: "İsyan olacak...

Muhafız Alayı Komutanı Osman Koksal ile MSB Yaveri Adnan Çelikoğlu ve birçok subay bu teşebbüsün içinde. Henüz darbeyi yapmamışlarsa ellerinizden öperim."¹⁸⁵

Cemal Gürsel

Devlet Bakanı Mükerrer Sarol DP'nin icraatlarını anlattıkça o gönülden başını sallıyor, bu icraatları onaylıyor, takdir ediyordu.

1957 seçimlerinden önceydi. DP o zamana kadar CHP'nin mallarının hazineye devri, Halkevlerinin CHP'den alınması gibi icraatlarını bitirmişti.

İzmir Yurtiçi Bölge Komutanı Cemal Gürsel DP'nin başarılarına verdiği bu onaydan sonra Devlet Bakanı'na sıkıntısını anlattı:

"Pasif görevdeyim. Bana güveniniz mi yok? Öyleyse istifa edip DP milletvekili olayım. Beni aranızda alırsanız iktidarınıza hizmet etmekten şeref duyarım."

149

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Anlaşılıyordu ki Gürsel ya aktif bir görev ya milletvekilliği istiyordu.

Konu Menderes'e açıldı. Gürsel Erzurum Ordu Komutanlığına atandı. Oradan da Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirildi.

Hükümetin 9 Subay olayı sırasında yayınladığı "Ordumuz bu gibi girişimleri nefretle karşılar" bildirisine asker cenahından tek olumlu cevap 2. Ordu Müfettişi Org. Rüştü Erdel-hun'dan gelmişti. Erdelhun bildiriye onaylıyor, 2. Ordunun bağlılığını, sevgisini bildiriyordu.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun dış ilişkilerde güçlü bir destek arayışında olmasının da etkisiyle 7 dil bilen, üst seviyede bir kişilik olan Rüştü Erdelhun, Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevi yaptırılmadan, doğrudan Genelkurmay Başkanı olarak atandı. Ordunun bu uygulamadan hoşlandığı söylenemez. Yerinde bir tasarruf değildi.

9 Subay olayından sonra Hükümet, tartışılan bir kanuna daha öncülük etti. DP içindeki üst rütbeli komutanlıklardan emekli milletvekillerinin canlı muhalefetine rağmen kabul edilen bu kanunla, Hükümet komutanların görev sürelerini uzatma yetkisi aldı.

Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel bu yetkiye sert tepki gösterdi. Erdelhun'un görev süresi uzatılırsa kendisi yaş sınırından dolayı Genelkurmay Başkanı olamayacak emekli olmak zorunda kalacaktı. Gürsel, kanunun kabulünden sonra Menderes'in milletvekilliği teklifini de reddetti.¹⁸⁶

Olaylar Gürsel'in tahmin ettiği gibi gelişti. Emekliye ayrılması kesinleşen Gürsel, emekli olacağı tarihe kadar zorunlu izne çıkarıldı. Gürsel, emekliliğini İzmir'de bekleyecekti.

Görevinden ayrılmadan önce Başbakan Adnan Menderes'e verilmek üzere Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e bir mektup yazdı.

Gürsel'in Mektubu

24 gün sonra ihtilâlin lideri yapılacak, sonra da Cumhurbaşkanı olacak olan Cemal Gürsel'in bu mektubu, ihtilâlden sonra ihtilâlciler tarafından ne kadar haklı olduklarını göstermek için kullanıldı. Hatta 12 Temmuz 1960 tarihli Resmî Gazetede de yayımlandı. Radyoda okundu.

150

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

Bu mektup Yassıada'daki dosyaların içine de girdi ve orada da DP'ye karşı kullanıldı. Mektup 27 Mayıs'la ilgili her tartışmanın baş köşesinde yer aldı ve DP'nin, Kara Kuvvetleri Komutanı tarafından nasıl uyarıldığı anlatıldı...

Halbuki bu mektupta *küçük* bir değişiklik yapılmıştı. Mektubun aslı Yassıada'da yargıçların önünde idi ama onlar kendilerini ve mahkemeyi "anlamsız" yapacak bu değişiklikten bahsedemezlerdi. Gürsel de bunu açıklayamazdı... Diğerleri de... Bunu yapabilmek için "tarihte yer alan kişilerden" olmak yetmezdi... "Tarihî kişilik" olmak gerekirdi.

Darbeye karşı olan, Darbeden mağdur olan siyaset adamları, yazarlar, gazeteciler, Cemal Gürsel'in mektubunun nasıl değiştirildiğini yıllarca yazdılar, söylediler. Bunları hiç aktarmadan, değişikliği mektubun *aslı* üzerinden anlatalım.

Gazeteci Erdal Şen, resmî arşivlere girerek, arşive dayanan ilk "27 Mayıs" kitabını yazdı:

"Yassıada'nın Karakutusu"

Erdal Şen arşivlerde 27 Mayıs'ı yeniden yaşarken yıllarca tartışılan mektubun aslı ile karşılaştı.¹⁸⁷

3 Mayıs 1960 tarihli mektup "Aziz vekilim" hitabıyla başlıyor, mevcut durumun halen yapıldığı gibi cebir ve şiddetle düzeltilemeyeceğini söylüyor ve alınması gereken tedbirleri sıralıyordu.

Mektubun değiştirilen kısmı, tedbirler bahsinin ilk kısmıydı. Bu kısım, *mektubun aslında* şöyledir:

"... bu tedbirler şunlar olmalıdır: 1. Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Cumhurbaşkanlığına Sayın Adnan MENDERES getirilmelidir. Bu muhterem zatı her şeye rağmen milletin çoğunluğunun sevmekte olduğuna kaniim, bu sevgiden istifade edilerek kırılanların gönülleri alınmalı ve millete yeniden güven telkin edilmelidir."

Mektubun bu kısmı şöyle değiştirilmiştir:

"... bu tedbirler şunlar olmalıdır: 1. Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Çünkü bütün fenalıkların bu zattan geldiği hakkında memlekette umumî bir kanaat vardır."

Manzara bir müddet sonra şu hale gelecektir:

Menderes'in cumhurbaşkanı olmasını isteyen Cemal Gürsel, onu deviren ihtilâlin başına geçirilmiştir. Cemal Gürsel'in lide-

151

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Asil Vekili» »

OHBJ«C»ıl l(ünüş»l»r1»ızıi»E cesaret w ilham »larak zatlaltlarına, MalsketİB huzur ve istikrarı için tlutusu îasin f»l«» te«kir T« kararlar h*kk«a«a «Uşij\$»le:pljıl arı et«eyl »illi mı vatani kir va*«« kll«i».

jaylH Başvekili* *çklı*w»larl)sx elAl/>«ii« v< okuiui" j tar.luris, İranla «Mştccelerlyin kak\ıU* a alistit kir seaiKt»

aevcut elmadl'ı aşıkâr olarak kelli isa ile, gen«4a iaia sislere ilfigını zarı»r«ti»o ls«tayoru«.

Mahteı-K» Vekili»; şu hakikıtı k«kul et»«k laaartr kt İUyfsfri h*«iis«l8riyl8 başlayıp SOK karar v« f»ai olaylar* kaiair *»T*« «ie» vahalar

vataaaaı f#>jB«a <<!#!» tesirlaj v« a!kü»etc Varjn talâfisi gUç hoşRütsuslukl*r y*r*t»iştir. Si» Qr«uHu» T»leK«l»re ksrşı akilsaac*

kullMilsası i-şi» * TabamtlJil arttır*ı;Orau «««suplarımla * insaursuulak v« fÜveBSİBİlk hislari kolir»iş>korkulaB şy»y ol«uş,Or«u poli« ^

Ukaya karıştırılmıştır.

Mektubun orijinali. (Yassıada'nın Karakutusu)

152

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

HKVKAUUJ-IIMI.nl OO..AVIS.M-K KMSMI ÜA/ ..

CinilVKN Y A YFN t A R

K2SİE STMS.İ.'A*^A_""* **

^{WHIB-4}
Darbeyi meşru göstermek isteyen cuntacılar, Cemal Gürsel in mektubunu sansüriyerek Resmî SSazete'de yayımla¹- 2 Temmuz 1940 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanan mektubun t. maddesi ile yan sayfadaki gerçek metnin ilk maddesi taban tabana zıt.

Mektubun Resmî Gazete'de yayımlanan hali. 1 numaralı tedbirdeki değişiklik göze çarpmaktadır. (Yassıada'nın Karakutusu).

ri olduğu ihtilâl, Menderes'i idamla yargılamaktadır. Mektubun aslı mahkeme başkanı Salim Başol'un önündedir. Ama Salim Başol'un Menderes'e bahsettiği mektup başka bir mektuptur!

Başol, Menderes'e "Cemal Gürsel sizi bu mektupla uyarmış, niçin gereğini yerine getirmediğiniz?" diye sormaktadır... Mektubu okumaktadır... Ve Menderes "Aslını oku!" diye haykıramamaktadır.

Çünkü mektubun aslı kendisinde yoktur... Gerçeği ispat edemez... Cemal Gürsel'i yalancı durumuna düşürmek istemez... Celâl Bayar'ı rencide etmek istemez... Belki bu konuda suskun kalmasının birkaç arkadaşını kurtarmaya yarayacağını düşünür... Belki hücrelerine döndüğünde dövülmek istemez...

Menderes zaten mektubu incelememiştir. Ethem Menderes'e "Ne yazıyor?" diye sormuş o da önemli olduğu için tedbirlerin 1. Maddesi ile bir iki maddeyi Menderes'e okumuş ve konu böylece kapanmıştır...¹⁸⁸

153

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Menderes, işte bunların hepsidir. Vefalı, nazik, hassas, tedbirsiz...

Cemal Gürsel 1957'de istediği gibi DP milletvekili olarak Meclis'e girseydi Yassıada'da yargılanan "Düşük"lerden biri olabilecekti...

Mayıs 1960

Ankara ve İstanbul'da gösteriler devam ediyordu. Bu gösterilerin en meşhuru, "555-K" şifresi ile fıslıtı gazetesi yöneticileri tarafından Ankara'da yapıldı. Şifre, "5. ayın 5. günü saat 5'te Kızılay'da" anlamına geliyordu. Bu gösteri sırasında Bayar, Menderes ve Koraltan trafik yüzünden yürümek zorunda kalınca kalabalık tarafından taciz edilmişlerdi. Göstericiler arasında sivil giyinmiş genç subaylar da vardı. Mayısın ortalarında Menderes İzmir'de "Seçimlerin çok yakın" olduğunu söyledi. Dışişleri Bakanı Zorlu da İngiltere Büyükelçisi'ne seçimlerin Eylül'de yapılacağını açıkladı.

21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencileri yürüyüş yaptı. Okul Komutanı Sıtkı Ulay da Welker'ın deyimiyle öğrencilerin önünde değilse de yanlarında idi.

Semih Günver, yürüyüşü Dışişleri Bakanlığının arka pencerelerinden seyrettiklerini, MSB Ethem Menderes'in göstericilerin başında olduğunu, buna bir anlam veremediklerini yazar.

Hindistan Başbakanı Nehru 24 Mayıs'a kadar sürecek resmî ziyareti için 20 Mayıs'ta Ankara'ya gelmişti.

Dışişleri Köşkünde onun onuruna verilen yemekte Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'un kızı önüne gelene yüksek sesle bir iki gün içinde bir ihtilâl olacağını anlatıyordu.

Dışişleri Bakanı Zorlu o gece Semih Günver'e "Menderes, hükümetin istifasına, sonbaharda yeni seçimleri yapmaya karar verdiğini, Tahkikat Komisyonunun kaldırılmasına da razı olduğunu söyledi. Cumhurbaşkanı'nın onayını almak için de bizi görevlendirdi" dedi. Günver'in duyduğuna göre, Zorlu ve Selim Sarper Bayar'ın yanına gitmişler ama Menderes'in istediği onayı alamamışlardı.¹⁸⁹

23 Mayıs'ta 97 imzalı bir önerge ile DP Grubunun toplanması istendi. Balıkesir Milletvekili Sıtkı Yırcalı "İhtilâl geliyor" diyordu.

154

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

O gece Çankaya'da yapılan toplantıda Menderes, Yırcalı'nın "Başbakan da" değişmeli görüşünü aşırı umutsuzluk olarak değerlendirdi. Anlaşıyor ki Menderes Hükümetin istifasına hazırdır ama Başbakan'ın değişmesini faydalı bulmamaktadır. Zaten Bayar, bütün değişikliklere karşıdır. Bunların zaaf işareti kabul edileceğini, daha kötü sonuçlara yol açacağını düşünmektedir.

Meclis son oturumunu 25 Mayıs'ta yaptı. Son kavgalar da bitti... Meclis'in 20 Haziran'a kadar tatile girmesine karar verildi.

Menderes o akşam bazı açılışları yapmak üzere Eskişehir'e gitti. Saat 19.00 civarında geldiği şehirde yine coşkuyla karşılandı. Fakat kendisini selamlamak üzere dizilmiş bekleyen subayların, selamlarını almak üzere arabasını yavaşlattığında birden arkalarını dönmeleri Menderes'i yaralamıştı.¹⁹⁰

Menderes 25 Mayıs'ta Eskişehir'de halka hitabetti ve "Siyasî mücadele yerine komitecilik yapıyorlar. Hadiseler, zorlama ile iktidara gelip gelemeyeceklerini yoklamak isteyenlerin hareketlerinden ibarettir. Millî iradenin sokak hareketleriyle iptal edilebileceği kanaati gelecek için tehlikelidir. Geri memleketlerde görülebilen bu tür gelişmelerin bizde tarihte kalmış olması gerekir. Yolumuz seçim yoludur. Serbest seçim yoludur. Fakat önce düzenin korunması kati bir zarurettir"¹⁹¹ dedi.

Menderes'in bu seçim ilanı pek duyulmadı çünkü ses cihazının kablosu koparılmıştı.

Menderes'in 25 Mayıs'ta Anadolu Ajansına yaptığı açıklama da 26 Mayıs'ta Zafer Gazetesinde yer aldı. Menderes bir ay önce kurulan Meclis Soruşturma Komisyonunun üç aylık bir süre öngörüldüğü halde çalışmasına bir ayda bitirdiğini, bunun da komisyonun kanunsuz baskı için kurulduğu iftirasını boşa çıkardığını söylüyordu.¹⁹²

26 Mayıs gecesi şeker şirketinin yemeğinde Menderes'in sağında oturan Hava Üssü Komutanı Bedii Kireçtepe sıkıntılı görünüyordu. Menderes'in Eskişehir'e gittiğini haber alan ihtilâl cuntası Mucip Ataklı'yı Eskişehir'e göndererek Kireçtepe'yi de acele cuntaya dahil etmişti. Mucip Ataklı, Menderes'in güven duyduğu bir isimdi.

Saat 23.00'e doğru telefona çağırılan Menderes'e Refik Koraltan "İstanbul Üniversitesi Profesörlerinin bir beyanname hazırlığında olduğunu" haber veriyordu.

155

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Menderes öfke ile döndüğü sofrada "Karacübbeliler"i ağır şekilde eleştirdi.

Daha 19 Mayıs'ta Turgutlu'da onlar için "Üniversitelileri kin setleriyle çevrilmiş papalık zannediyorlar. Hayır, sırası gelince onların kürsülerinin diplerine kadar gelerek, ne yapıyorsunuz diye sorarlar. Bunlar cübbeleri bir zırh gibi sırtlarına geçirip devlet işlerine karışıyorlar."¹⁹³ demişti.

26 Mayıs günü İstanbul Üniversitesi'nde bir araya gelen profesörler ne konuşulduğu açıklanmayan bir toplantı yapmışlardı. Koraltan'ın haber verdiği beyanname bu toplantıda ele alınmış olsa gerek.

Menderes yemekte yaptığı son "Karacübbeliler" konuşmasının yayımlanmasını istemedi. Eskişehir Emniyet Müdürü'nün Sıkıyönetim Komutanını aradığı telefonuna ihtilâl cuntasından Ahmet Yıldız çıktı. Yıldız "Komutan bölgeleri geziyor. Ben iletirim" dedi. Emniyet Müdürü talimatı bildirdi:

"Başbakan bu geceki konuşmasının yarın İstanbul basınında çıkmasını istemiyor." Ahmet Yıldız şu cevabı verdi: "Merak etmeyin, çıkmayacak."

Yarın darbe günüdür.

Cunta General Arıyor

Ordu içinde birçok ihtilâlcü hücre olmakla birlikte esas örgütlenme Ankara ve İstanbul'da yapılmıştı. Bu örgüt mensuplarının birbirleri ile teması, tanışmaları, aralarında oluşan hiyerarşi, görev dağılımı, son derece karışık, büyük boşluklarla dolu bir öyküdür. Sonradan yayınlanan hatıralardaki çelişkiler bu boşlukları daha da koyulaştırıyor. Hemen ihtilâl öncesinde biraz da "Göç yolda düzülür" anlayışı içinde olduğu dahi söylenebilir. Zaten Menderes'in seçim açıklamalarının yoğunlaşmasıyla darbenin acele başlatıldığı da iddia edilir.

Cunta'nın en önemli sorunlarından biri ihtilâle bir "baş" bulmaktı. Bu başın general olması hiç olmazsa görünürde emir-komuta zincirindeki parçalanmayı örtecek, cunta ihtilâlinin ordu tarafından yapılan bir ihtilâl olduğu hissini verecekti. Ayrıca Generallerin desteği tabii ki onların birikimleri sebebi ile de

156

1957-1960 ARASINDAKİ OLAYLAR

önemli idi. Fakat ihtilâl CHP ve üniversite desteğinde başladığından daha ilk saatlerde kitleleşecek, cunta kendiliğinden "ordu" görünümüne bürünecektir.

Orhan Erkanlı, ihtilâl için kesin kararın Alparslan Türkeş'in evinde verildiğini yazar. Erkanlı, 3. Zırhlı Tugayda Tank Tabur Komutanıdır. Tugay, örgütün en sağlam dayanağıdır.

Türkeş'in cunta üyelerinin etkinleştirilmesinde önemli rol oynadığı görülüyor. Numan Esin'in "Bunlar beyin sayılır" dediği Türkeş, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Numan Esin zincirini Türkeş kurmuştur. Numan Esin 1. Ordu Harekât Başkanı idi ve Genelkurmaya gidip geldikçe Suphi Karaman ve Sami Küçükle tanıştı. Esin, "İhtilâl planımızı Cemal Gürsel'e açtık ama örgütü tanınmasına izin vermedik" der.

Sonradan "İstanbul'dan da bir general olsun" denilerek, 28 Nisan akşamı İstanbul'daki olaylara Sıkıyönetim Komutanı olarak müdahale etmiş olan Fahri Özdilek de ihtilâlciler arasına alınacaktır. Halbuki Özdilek 27 Mayıs'tan 15 gün önce yapılan teklifi reddetmişti: "Hükümet çare bulacaktır. Vazgeçin bu işlerden... İttihatçılar gibi vurulursunuz... Ethem Menderes yeni hükümet vaadetti... Vazgeçin."

Özdilek ihtilâle katıldığında vurulma tehlikesi kalmamıştı. Cunta üyeleri arasındaki irtibatın sağlanmasında etkin isim Sami Küçük'tü.

24 Mayıs'ta Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay kesin olarak cuntaya kazanıldı. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanlığına Osman Koksal çok önceden ---- atanmıştı.

Cemal Madanoğlu cuntanın kazandığı generallerden biri olacaktır. İzmir'de emekli olacağı günü bekleyen, fiilen görevini bırakmış olan Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel de Ankara'ya getirilecek, ihtilâlin başına geçirilecektir. Numan Esin "Gürsel'den başka Orgeneral bulamadık. Hiç kimse kabul etmedi" der.

Cemal Madanoğlu.

157

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

İhtilâlin günü, saati en son Harp Okulunda yapılan bir toplantıda kesinleştirildi.

27 Mayıs gecesi CHP milletvekilleri rahat edecektir. Çünkü artık evlerinde subaylarla toplantı yapmalarına gerek kalmamaktadır.

158

8. BÖLÜM ADNAN MENDERES

Beni Tanıdınız mı?

1899'da Aydın'da doğdu. Önce annesi Tefrika Hanım'ı, sonra babası İbrahim Ethem Bey'i kaybetti. Ablası Melike de 10-11 yaşlarında anne ve babası gibi veremden öldü.

Diyecektir ki:

"Ana nedir bilmiyorum ama sezerdim. Baba nedir bilmiyorum ama sezerdim. Ablamın hatırası küçük ve beyaz bir duman parçası gibi içimde titrer. Mektep duvarları içinde bile yalnız yaşadım. Tatillerde evlatlarını almaya gelenleri gördüğüm zaman için yanar, kendimi zaptedemezdim. Zaaflarım görünür endişesiyle de yatakhaneye, mektebin gizli ve görünmez köşelerine kaçar, saklanır, hıçkırığa hıçkırığa ağlardım."

Menderes önce İttihat ve Terakki İdadisinde sonra İzmir Kızılçullu Amerikan Kolejinde okudu. Milli Mücadelenin Galip Hocası, Atatürk'ün Başbakanı, Menderes devrinin Cumhurbaşkanı Celâl Bayar yıllarca kader birliği yapacağı Menderes'i işte bu kolejin öğrencisi iken gördüğünü yıllar sonra hatırlayacaktır:

"Bir gün Amerikan Koleji'nden üç gencin benimle görüşmek istediklerini haber verdiler. O zaman İttihat ve Terakki'nin İzmir sorumlusuydum. Gençleri kabul ettim. Hemen hemen aynı yaşlarda üç gençti. 15-16 yaşlarında görünüyorlardı. İçlerinden biri konuşmaya başladı. Okudukları kolejde misyoner rahip öğ-

159

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

retmenler varmış. Bunlar Müslüman öğrencileri Hıristiyan yapmaya çalışıyorlarmış. Gençlerin şikayeti buydu.

Çok heyecanlıydılar. Yürekten konuşuyorlardı. Gördüklerini vatansever bir duygu ile dile getiriyorlardı. Bana misyonerlerin yakınlık sağladığı iki öğrencinin isimlerini de yazdırdılar. Okulları ile devlet olarak ilgilenilmesini istediler. Tahkikat açtırdım. Konu gazetelere de intikal etti.

Bir gün kendisiyle görüşürken 'Hatırlar mısınız?' dedi: 'Sizin İzmir Kâtib-i Mesullüğünüz sırasında Kızılçullu Amerikan Koleji'nden üç öğrenci sizi ziyarete gelmiş ve okullarında bazı misyoner

hocaların Müslüman gençleri Hıristiyan yapmaya çalıştığından şikayet etmişlerdi. İşte o üç öğrenciden biri benim.'

O zaman hafızamı toplayıp o üç gençten zayıf, narin, uçuk benizli, gözleri kıvılcımlı gencin sonradan dostum olan Adnan Menderes olduğunu hatırladım.

Genç Menderes'in bu davranışında millî duyguları ve dine saygısı apaçıktı. Eğer iyi yetişmekte olan bir genç olmasaydı hiç şüphesiz misyoner öğretmenlerin giriştikleri bu çalışmalarını doğru olarak değerlendirmesine imkân yoktu. Böylece Menderes'in okul hayatında başlayan cevherli yanını tespit etmiş oluyorum. Onun milliyetçilik anlayışı, dinine karşı duyduğu saygı, ömrünün sonuna kadar değişmeden devam etmiştir."

Suriye Cephesine Giderken

Adnan Menderes, 18 yaşında silah altına çağrıldı. Yıl 1916'dır ve 1. Dünya Savaşı devam etmektedir. Maltepe'de Yedek Subay Talimhanesi'nden sonra Suriye Cephesi'ne sevk edildi. Pozantı'da zehirli sıtmaya yakalanarak yola devam edemedi. Kırk kiloya düştü. Dağlar arasındaki bir çadırli barakalı hastanede günlerce şursuz bir şekilde yattı. İzmir'de 17. Kolordu emrine verildiği söylenerek "Gidiyorsun..." denildiğinde bile kendinde değildi.

15 Mayıs 1919'da İzmir Yunanlılar tarafından işgal edildiğinde Menderes Aydın'da Çakırbeyli çiftliğindedir. Bu çiftlik ona annesinden babasından kalmıştır. 40 bin dönümlük bir toprak parçasıdır burası. Menderes zaman içinde bu toprakların büyük kısmını ya karşılıksız ya da çok küçük paralar karşılığında üstelik uzun vadeli taksitlerle üzerinde yaşayan köylülere terk edecek, ailesine 3500 dönümlük bir toprak kalacaktır.

160

ADNAN MENDERES

Ege'nin işgali sürerken ilk şaşkınlığını üzerinden atan Menderes Ay-Yıldız çetesinin üç kurucusundan biri oldu. Ankara duruma hâkim olmaya başladığında bir süvari bölüğüne subay olarak Dalama'ya verildi. Büyük taarruz öncesinde Söke'deki piyade alayı yaverliğine tayin edildi. Zaferden sonra İzmir Kordon'da Sansür Şubesi tercümanı iken terhis edildi. İstiklâl madalyası vardır.

Menderes 1918-1922 yılları arasında sonu ölümle bitebilecek dört ağır hastalık geçirdi. Birinde bir İtalyan doktor binbaşı "Bu genç ölecektir" dedi. Fakat Menderes bu defa da sağ kaldı, ardından ağır karaciğer iltihabına yakalandı. Bu hastalıktan da kurtuldu. Yine 40-45 kiloluk yorgun, bitkin bir gençtir. Boynu, kopacak kadar ince görünmektedir.

CHP Milletvekili

Menderes, 1922-30 arasında Çakırbeyli Çiftliğinde toprakla meşgul oldu. Onun toprak sevgisine ve bilgisine hayatı boyunca dostu düşmanı herkes hayranlık duydu.

1928'de İzmir'in tanınmış ailelerinden Evliyazadeler'in kızı Berrin Hanım'la evlendi.

Siyasî hayatı 9 Ağustos 1930'da Serbest Fırka'da başladı. Bu parti kapatılınca CHP'ye girdi. Siyasette olmak isteyenler için başka bir seçenek yoktu.

Adnan Menderes 1931 Seçimleri'nde Aydın Milletvekili olarak Meclis'e girdi. Başka hiçbir şeyle ilgilenmeden kendini memleket işlerine verdi. Son derece dikkatle hareket ederek kendisini zor durumda bırakabilecek bir hata yapmamaya çalıştı. "Yirmi sene içinde herkesin peşinde koştuğu Avrupa Seyahatlerini bir defa bile düşünmedim. Hem vazifemi gördüm hem kendimi yetiştirdim. Hâlbuki lisan biliyordum. Param vardı. Faydalı olabilirdim. Bilâkis meclis encümenlerinde çalıştım. Parti müfettişi olarak kaza, nahiye, belediye odalarında sabahlayarak vazife gördüm. Sefahate heves etmedim. Milletvekilliği avantajlarından istifade etmek istemedim. Halkevleri odalarında kaldığım geceleri geç saatlere kadar kitap okumakla geçirdim. Bu zahmetli ve çoğu rahatsız geçen gecelerden pişman değilim" diyecektir.

161

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Adnan Menderes yüksek tahsilini de milletvekili olarak geldiği Ankara'da yaptı ve Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Milletvekili öğrenci, Hukuk hocaları için çok ilgi çekici bir şahsiyetti.

1931-1945 arasındaki bu dönem onun iyice sivriliği, siyasî kabiliyetinin ortaya çıktığı, dikkat çektiği dönemdir. Kibarlığı, bilgisi, heyecanı, memleketine hizmet aşkı ile gittikçe öne çıktı. Bu duygulu toprak adamının siyasî infilâkı meclis'te patlayan toprak davası ile oldu.

Menderes "Köylüyü Topraklandırma Kanunu Tasarısı "na karşı çıkarak gerek komisyonda gerek meclis görüşmeleri sırasında fikirlerini son derece etkili bir dille açıkladı "Davasını ortaya koyuşta, savunuşta, ele aldığı delilleri, argümanları kolay reddedilmeyecek kadar iyi kullandı."¹⁹⁴

Muhalefet ve Menderes

Menderes 10 yıl boyunca çok acımasız bir muhalefete karşılaştı. Bu muhalefete karşı koyma biçimi başarılı sayılmaz. Seçim sandığına ciddiye alması, o sandığı haklılık gerekçesi sayması onu birçok siyasî imkanı kullanmaktan, siyasî jestlerden alıyordu. Menderes'in tutumu kendisine yönelik muhalefetin daha da sertleşmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. İsmet Paşa'nın seçim sandığı ile mukayese edilmesi doğru olmamıştır.

1951'de İstanbul'da yapılacak Milletvekili ara seçimleri için güçlü aday arayan Menderes, Rauf Orbay'a adaylık teklifinde bulunulmasını istedi. DP İstanbul yöneticileri Orbay'ın kapısını çaldı: "-Artık bir seçim hilesi mümkün değil. Balkan ve Dünya Savaşlarının Hamidiye Kahramanı, Millî Mücadele'nin unutulmaz ismi zâtîâlinizi bağımsız olarak meclise götürmek istiyoruz. Size ihtiyacımız var. Bizden bu yardımı esirgemeyiniz."

Orbay'ın gözleri nemlenir. Ama cevabı olumsuzdur:

"... teklifiniz benim için şereftir... İyi bir imtihan verdiniz. Mücadelenizde kırıntı halinde bile bir emeğim yok. İnönü'nün sağlığında demokrasinin kurulabileceğinden umudum yoktu. Beni heyecanlı arkadaşlarınızın arasına götürmeyin. Bırakın rüyalarım bile girmeyen bu mesut neticenin tadını çıkara-

162

ADNAN MENDERES

Menderes çalışma odasında.

yım... Kalbim sizinle beraberdir. Müsaade ederseniz bazı tavsiyelerde bulunacağım.

... Yüzlerce seneden beri bu memlekette bu devletin başına ne geldi ise hep kıskançlıktan, dedikodudan, iftira ve yalanlardan gelmiştir...

Ben Atatürk'ün dehasına inanmış bir insandım... Hep yanında ve emrinde oldum. Bu arkadaşlıkta benim tarafıma yalnız külfet, zahmet ve tehlike vardı. Tek düşüncemiz vatani kurtarmaktı. Sonu ne oldu? Göğsünü sevgili arkadaşı Mustafa Kemal'e seve seve siper eden Rauf, canı kadar sevdiği Atasının hayatına kastedenlerle birlikte mahkemeye sürüklendi... Karabekir, Ali Fuat, Refet, Dr. Adnan, daha niceleri İsmet Paşa'nın bilinen oyunları ile birer birer aziz Atalarından uzaklaşmaya mecbur kaldılar. Allah hepinizi ondan korusun.

163

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bu işlerde çok ustadır, çok güçlüdür. Hepinizi acımadan birbirinizle, milletinizle, ordunuzla karşı karşıya bırakabilir. Vatana hizmet etmeye fırsat bırakmaz, uyanık olun. Her lafa inanmayın. Size son sözüm, birbirinize acıyın. Birbirinize kıymayın."

Orbay'ın Atatürk'ten uzaklaştırılmasında İsmet Paşa'nın rolü tartışılabilirse de *onun muhalefet gücü* elbette tartışılmaz. Orbay'ın dedikleri çıkacaktır...

Menderes hemen hemen her sözünde muhalefetin, üzerindeki ağırlığını hissettiriyordu. Bir Eyüp Sultan ziyaretinden sonra der ki:

"... ecdadının bıraktığı paha biçilmez eserlere hayrı olmayan bir toplumun kendisine de hayrı olmaz. Yüzyıllardır bu toplumda, sanatta, edebiyatta, mimarîde, idarede... korkunç bir gerileme görülüyor. Çok şükür milletimizin mayası kısa zamanda kendisini toparlayacak ruh asaletine sahiptir. Yeter ki Allah bize sabır ve ömür versin. Maalesef münafıklar bir türlü yakamızı bırakmıyor."

1954 sonundaki kısa bahar havasını Menderes şöyle değerlendirir:

"Uzun sürdürmezler. İsmet Paşa her gün oyun içinde olmaktan vazgeçse neler olmaz? Otuz yıldır kaideleri yalnız kendisince malum bir satrancı politika hayatımızda sürdürüp duruyor. Savaş içinde Almanya'ya yaranmak için Turancılara dokunmadığını, Almanlar yenilmeye yüz tutunca bu sefer Rusların gözüne girmek sevdası ile Turancıları, tabutluklara, komünistleri Köy Enstitülerine doldurduğunu daha kimse unutmadı."

Menderes'in *son nutkunda* da bir başka muhalefetten duyduğu bezginlik vardı:

"Memlekette hürriyet olmadığından bahsediyorlar... Halbuki sokaklarda kabadayılar en açık tahribatı yapmakta kendileri için en küçük bir tehlike görmüyorlar.

Bu kahraman profesörler 1950'den önce neredeydiler?

Bir zümre tarafından kiralanmış bir takım kara cübbe giymiş kuklaların, aldatılmış masum vatandaşların, milletin iradesine rağmen harekete geçmelerinin akıbeti Türk milleti tarafından tayin edilecektir."¹⁹⁵

164

ADNAN MENDERES

Menderes Devri: Anadolu'nun Uyanışı

İhtilâl sonrasında cezaevinde en uzun kalan DP milletvekili Sezai Akdağ 1950 öncesini kısaca şöyle özetler:

"Gazete manşetlerini, makalelerini, Hükümet; puntolarına varıncaya kadar diktelettirirdi.

Şekersizlikten uyuz olmayan kalmamıştı. Orta tabaka diye bir sınıf yoktu.

Altı lira yol vergisini veremeyen yüzde seksen işçi ve köylü hapse atılır, yollarda taş kırardı. Oylar çalınırdı.

Çengelli iğne, at nalı, nal mıhı dışardan ithal edilirdi." Toplumbilimci Mübeccel Kıray, 1950 seçimleri ile başlayan 10 yıllık DP dönemi hakkında şu tespiti yapar ve bunu nakleden Tefvik Çavdar da kendisine katılır:

*"1950-60 dönemi Anadolu'nun bin yıllık durağan yaşamından uyandıdığı, devinmeğe başladığı zaman aralığıdır. Gerçekten Anadolu bin yıllık durağanlığı yaşıyordu."*¹⁹⁶

Menderes döneminde Sarıyar, Seyhan, Hirfanlı, Kemer, Demirköprü, Keban gibi 20'yi aşkın baraj ve birçok hidrolik ve termik santral kuruldu. 1950'de (1000 kwh olarak) 789.624 olan elektrik enerjisi üretimi 1960'ta 2.815.071 idi.

Samsun, Trabzon, Mersin limanları önemli eserler arasındadır. Köylere elektrik ve su götürüldü.

Sıtma, verem, trahom, frengi gibi yaygın hastalıklarla etkili bir şekilde mücadele edildi. Bataklıklar kurutuldu.

25 bin kilometre asfalt yol yapıldı. Demiryolu Doğu'ya ilerledi. Yolların artması ile vasıta sayısı da arttı ve yavaş yavaş bunlara ilişkin teknik kurumlar ortaya çıktı.

Tarımda sağlanan ilerleme büyüktü. Pamuk, çay, fındık alanları genişledi. Sulama imkanları artırıldı.

1950'de 4-5 bin civarında olan traktör sayısı 45 bin civarına yükseldi. Hayvan ve ürün vergisi kaldırıldı. Köylü suni gübre ile tanıştı. Topraksız köylüye toprak dağıtıldı. Ulaşımın kolaylaşmasıyla ziraat ürün nakli gelişti ve bu ürünler değer kazandı. Öküzlü karasaban devrinden makine devrine geçilirken pamuk, tütün gibi ürünlerin ihracat imkanı doğdu.

165

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Çok sayıda çimento ve şeker fabrikası açıldı. Birçok makarna ve konserve fabrikası da o zaman için çok önemliydi.

Aynı şekilde hem devlet hem özel teşebbüs yatırımı olarak çok sayıda büyük dokuma fabrikaları kuruldu. Tekstil sanayi önemli bir hamle yaptı. Ereğli Demir Çelik Fabrikalarının inşaatı başlatıldı. Sanayi Yatırım Bankası kanalıyla Dünya Bankası kredilerinden sanayicinin faydalanması sağlandı. Akbank, Pamukbank, Garanti Bankası açıldı.

İzmir'de Ege, Erzurum'da Atatürk, Ankara'da ODTÜ kuruldu. Üniversite sayısı 5'e çıktı. İstanbul'da Yüksek İslâm Enstitüsü açıldı.

Camiler onarıldı, çok sayıda yeni cami yapıldı, bazı cami inşaatları örtülü ödenekten desteklendi.

CHP, camilerle ilgisi sebebiyle DP'ye "Gericilik" suçlamasında bulundu.

Yabancı sermaye teşvik kanunu çıkarılmıştı ama yabancı sermaye Ünilever'in Sana-Vita yağ üretimi, General Electric'in ampul fabrikası, Squip'in ilaç üretimi dışında büyük yatırım yapmadı.

Mobil-Shell birkaç kuyu açtı. Mersin'de ATAŞ Rafinerisi kuruldu.

Halk-memur münasebeti önemli ölçüde değişti.

Ankara'da kağınıyla dolaşmak, İstanbul-Ankara arasında fotoğraf makinesi taşımak yasaktı. Şehirlere girişte kimlik kontrolü yapılırdı. DP döneminde halk-memur münasebeti eskisine göre iyileşti.

Özellikle 1950'yi takib eden birkaç yılda bu yatırımlar için ABD'den sağlanan dış yardımlardan faydalanıldı.

Ayrıca CHP yönetiminin savaş yıllarında biriktirdiği altın-döviz stoku da yatırımlara aktarıldı.

Türkiye bir an önce refah özlemi duyuyor ve daima icraat istiyordu ama yapılan yatırımlar için *hazine* tabii ki yeterli değildi ve bu da dış borçlanma mecburiyeti getirdi.

Makineleşmenin, ulaşımdaki iyileşmenin, şehirlerde istihdam alanları doğmasının olumsuz sonucu göçtü. 2 milyon köylü şehirlere göç etti. Bunların 800 bini İstanbul'a diğerleri 5 büyük ilin çevresine geldi. Gecekondu yayılmaya başladı. Her traktör 9 tarım işçisini açıkta bırakıyordu.

166

ADNAN MENDERES

Semih Günver, 1954'ten sonra Dünya Bankası'nın "hasis" davranmaya başladığını yazar.

1957'ye doğru Dünya Bankası Başbakanı Black, Türkiye'de tarımın sulamaya değil yağmura bağlı olduğunu, havaya bağlı bir ülkeye iktisadi yardım yapılamayacağını açıkladı. Ve yardım kesildi. Prof.

Sabahattin Zaim'e göre bunun sebebi o yıllarda Türkiye ve Mısır'ın İsrail'den önce gelişmesinin istenmemesidir.

1957 sonrası Batı'nın gizli ambargosunun zararlarını hafifletebilmek, dış ödeme ve ekonomideki daralma sorununa çözüm bulabilmek için Menderes Sovyetler Birliği ile bir ilişki başlatmaya karar verdi. İhtilâl olmasa idi Moskova'ya gidecekti.

Menderes'in gerek iç kaynakları gerekse dışardan temin ettiği kaynakları sürekli yeni yatırımlara yöneltmesi *dışarıda* hoş karşılanmadı. Batı Almanya'nın kalkınma hızı %7.5-7 iken Türkiye %7.88 kalkınma hızına ulaşmıştı. Kaynak ve eleman darlığına, 4 yıllık kuraklığa, çeşitli baltalama ve iftiralara rağmen.¹⁹⁷

Amerikan yardımı yalnızca Türkiye için söz konusu değildi. II. Dünya Harbi bittiğinde Avrupa yıkılmış ve sefil bir durumda idi. ABD dışında bütün dünyada ekonomiler felakete uğramıştı. Karın doyurmak için bile ABD'den ithalat yapmak gerekiyordu ama bunun için de döviz ve altın stoku lazımdı, o da yoktu. Amerika hem kendi ekonomisini canlandırmak hem Avrupa'nın komünistleşerek Rusya'nın eline geçmesini önlemek için dış yardıma başladı. Rusya'nın (SSCB) Türkiye ve Yunanistan'ı doğrudan tehdit etmesi ile Amerikan yardımı 1947'den itibaren Türkiye'ye de yöneldi. Amerika 1945-1974 arasında bütün dünyaya 165 milyar dolar yardımda bulundu. Bunun 45 milyar doları Avrupa'ya yapılan yardımdır.

II. Dünya Harbinden sonra yukarıdaki 45 milyar dolar yardımdan başka Amerika Avrupa'da 18 milyar dolarlık da yatırım yaptı. Türkiye'ye verilen paralar bunlarla kıyaslanamaz dahi.¹⁹⁸ Türkiye'nin 1958'de Amerika'dan zar-zor temin edebildiği para, Amerika'nın istediği istikrar tedbirlerinin alınması şartı ile 359 milyon dolardır. Bunun da 44 milyon doları borç ertelemesidir.¹⁹⁹ Ayrıca Amerika 100 milyon doları iktisadi işbirliğince sağlanan bu paranın 92 milyon dolarını kendi alacakları için alıkoymuştur.

167

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERINE MENDERES

Burhan Ulutan'ın "*Büyük heyecanla ve her türlü koruma tedbirlerini alarak hazırladığım* ve Meclis'ten geçmesi için üstün gayret sarfettiğim Yabancı Sermaye Teşvik Kanununun uygulamamasını üzüntüyle karşılamamak mümkün değildir" notu önemlidir.

İhtilâlden sonra Ulutan da Yassıada'da yargılanmış, mahkum edilmiş, diğer arkadaşları ile birlikte bir uçağa bindirilip Adana Cezaevine gönderilmiştir.

Şimdi o uçaktayız. Bir Yüzbaşı "mahkumlara" konuşma yapıyor:

"Yaptığınız barajlar yedi senede çamurla dolacak, köstebekler tarafından delinerek taşkınlarla sebep olacak. Memleketin kullanabileceğinden pek çok fazla çimento, şeker fabrikaları ve elektrik santralleri kurdunuz. Bunlar için de devletimizin döviz kaynaklarını yabancılara peşkeş çektiniz."

Ulutan bu sözlere diğer arkadaşlarından daha çok üzülür: "Üzerinden geçtiğimiz Seyhan Barajı ve Çukurova Çimento Fabrikasına büyük emeğim geçmişti. Dünya Bankasından Seyhan Barajının kredisini alabilmek için 3 gün 38.5 derece ateşle çalışmış, sonunda ağır bir grip geçirmiştım.

Ötekilerinin hepsinde de az çok bir payım vardı. Bütün bunları yaparken Aziz Milletime gücümün yettiğince hizmet ettiğim inancı içinde, şevkle; evimi, çocuklarımı, sağlığımı ihmal ederek çalışmıştım. Şimdi de suçlusuyum."²⁰⁰

DP'lilerin icraatla görevli bütün Bakanları ve bu Bakanlıkların üst düzey memurları yargılama ve hapis müddetlerince buna benzer sözleri işitip durmuşlardı.

Bu düşünceleri genç subayların kulaklarına kimler fısıldamıştı?

168

9. BÖLÜM İHTİLÂL

27 Mayıs 1960

İhtilâl karargâhı İstanbul'da Sıkıyönetim Komutanlığı, Ankara'da Harp Okulu idi.

Ankara'da komuta General Cemal Madanoğlu'na verilmişti. Kurmay Albay Ekrem Acuner, Kurmay Yarbay Sezai Okan, Kurmay Yarbay Suphi Karaman, Kurmay Binbaşı Kadri Kaplan, Madanoğlu'nun yanındaydı Harp Okulu'ndaki kıta komutanları da ihtilâlde görevliydi. Burada ilk adım Harp Okulu Alay Komutanı Albay Mucteba Özden'in Alay'a yani Harp Okulu talebelerine silah ve cephaneye dağıtması ile atılmıştı. Gece saat 2'de Madanoğlu Alay'a bir konuşma yaptı. Artık vazgeçilemeyecek kadar geçtir... Müdahale mecburen yapılmaktadır. Kalanlar ölenlerin çocuklarına bakacaklardır...

Albay Suphi Karaman, Kurmay Albay Sami Küçük, Kara Kuvvetleri Karargahında, General Mucip Ataklı, Haydar Tunç-kanat, Alparslan Türkeş de Harp Okulunda idiler. İstanbul'daki önemli isimler Kurmay Albay Orhan Erkanlı, Ahmet Yıldız, Numan Esin, "Başa geçin" teklifini ihtilâlin başlamasından dört saat sonra kabul eden 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek'di.

Ankara'da hareket 03.30'da başladı. Kurmay Albay Muzaffer Yurdakuler Ankara Merkez Komutanı Tuğgeneral Muzaffer Ül-gen'i ihtilâle katılmaya ikna etti. Suphi Karaman da yanına aldığı bir kıta ile Sıkıyönetim Karargâhını ele geçirdi. Bu "ikna"

169

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

ve "ele geçirmede" Süvari Yüzbaşı Fethi Gürcan'ın süvarileri önemli rol oynadı.

Saat 04.00 civarında Harp Okulu tam teçhizat iki koldan şehre indi ve başta PTT olmak üzere kilit mevkileri işgal etti. Önceden belirlenmiş yerler de görevli birlikler tarafından tutuldu.

5.25'te de Ankara Radyosundan Alparslan Türkeş'in ihtilâli açıklayan sesi duyuldu.

İstanbul daha çabuk davranmış, Orhan Erkanlı'nın kontrolündeki 3. Zırhlı Tugay şehri denetim altına almıştı. İhtilâl bildirisinde Ankara'dan önce okunmuş, hatta Ankara'nın gecikmesi sebebiyle kısa süren bir telaş yaşanmıştı.

Radyo anonslarından sonra Türkiye'nin her yerindeki garnizonlardan telgraflar gelmeye başladı.

Ayrıntıları soruyorlar, daha çok henüz tanımadıkları ihtilâlcilerle kendi aralarında kurulacak ilişkinin mahiyetini merak ediyorlardı.

Saat 08.00'e doğru ihtilâlin hiçbir yerde direnme ile karşılaşmadığı, tam başarılı olduğu anlaşıldı.

Halbuki planı programı olmayan bu ihtilâlin, harekete geçildiği günde bile sağlam bir örgütü, haberleşmesi, belirli önderleri yoktu.

Fakat direnişle karşılaşılmaması bu eksikliklerin darbeciler için tehlikeli sonuçlar yaratmasını önledi. Tabii darbeye maruz kalanlar için aynı şey söylenemez.

Hayatının güvende olduğunu gören hemen hemen bütün DP muhalifleri ve arpalık tüccarları ilk saatlerden itibaren gönüllü ihtilâlciler olarak ortalığa dolmuştu. Halk da *kavganın* bitmiş olmasından duyduğu memnuniyetle askerlere sevgi gösterilerinde bulunuyordu.

Tutuklamaların ölçüsü yoktu. Belirlenmiş isimler yoktu. Kime nasıl davranılacağı belli değildi.

"İhtilâlciler" olan herkes elindeki güce, kalbindeki kine göre ihtilâle kendi ölçüsünü katıyordu.

"Meclis'te birkaç gün evvel verilen tokatlı yumruklu meydan savaşının kahraman gazisi" bir CHP milletvekili başında sargılar, sivil elbisesinin üstüne bir yaver ceketi geçirip ihtilâl karargahına koşmuştu.²⁰¹

Madanoğlu'nun ifadesine göre onların kararı yalnız Hükümet üyeleri ile Meclis Soruşturma Komisyonu teklifine imza atan dört milletvekilini tutuklamak, başka tutuklama yapmamaktı.

170

İHTİLÂL

Fakat "penceresini açan, eline telefon rehberini alan, şu evde falanca var, onu da götürün, şu adam da onlardandır diye hemen bütün milletvekillerini ve yakınlarını toplatmışlardı."

27 Mayıs günü Cemal Gürsel İzmir'den getirilerek ihtilâlin başına geçirildi. Gürsel, öğleden sonra radyoda yaptığı konuşmada ihtilâlin amacının kardeş kavgasını önlemek olduğunu açıkladı.

İhtilâlin ilk gününde Milletvekilleri, Bakanlar, başta Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun olmak üzere üst rütbeli komutanlar, üst seviyede bürokratlar ve DP yöneticileri tutuklanarak Harp Okulu'na götürüldüler.

İhtilâlcilerin yüzlerce insanı elleri ile koymuş gibi çabucak bulabilmeleri sadece

"penceresini açıp" ihbarda bulunan vatandaşlar sayesinde mi oldu, bilinmez. Celâl Bayar,

Cumhurbaşkanlığı Köşkünde uzun tartışmalar ve Bayar'ın ciddi direnişinden sonra tutuklanıp

Harbiye'ye getirildi. Onu teslim alan General Burhanettin Uluç'tu ama bu ona küçük rütbeli subayların bir jestiydi. Orada Bayar'ı teslim almak için birçok subay toplanmıştı ve anlattıklarına göre hepsinin de

Bayar'ın tutuklanmasında bir rolü olmuştu. Bayar'ı kim tutukladı tartışması hâlâ da sona ermemiştir...

Nilüfer Gürsoy, Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay'ın da o gün orada olduğunu yazar.

Menderes'in tutuklanmasına ilişkin olarak da çeşitli bilgiler vardır. Bunlardan biri 13.5.1988 tarihli Tercüman'da yayınlanmıştır:

"Şoförü Alparslan Altınmelük Eskişehir'de Menderes'e Konya'ya gidelim, orada hem arabayı hem bizi kaybederler, dedi. Menderes, Ankara'ya dönmek istedi. O sırada arabaya yaklaşan bir Binbaşı Menderes'i çekip yere yuvarladı."

Menderes ihtilâl sabahı Eskişehir'den Kütahya'ya gelmiş, yanındaki Maliye Bakanı Hasan Polatkan'la birlikte Kütahya'daki Hava Er Eğitim Tugayı tarafından tutuklanmıştır. Başbakan Adnan Menderes de diğer tutuklular gibi Harp Okulu'na getirilmiştir. 27 Mayıs günü tutuklamalar Türkiye'nin her yerinde hızla sürüp gitti. İstanbul'da ihtilâlcı subaylar tarafından yanlışlıkla tutuklanan ihtilâlcı subaylar vardı.

171

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

İstanbul ve Ankara ihtilâl karargahlarının, farklı bölgelerdeki komutanlıklara verdikleri emirlerle Ankara ve İstanbul'dan sonra Türkiye'nin her yerindeki DP örgütlerinin bütün önemli isimleri tutuklandı. DP, bütün örgütüyle yerle bir oldu. İhtilâlcı Orhan Erkanlı'nın ifadesiyle sifıra müncecer oldu.

Erkanlı, tutuklamaları şöyle anlatır:

"Türkiye'nin bütün şehir ve kasabalarında bir insan avı başlamıştı. Önüne gelen önüne geleni tevkif ederek rastgele yerlere hapsedmekteydi. Tabii bu arada şahsî kin ve hesaplar birinci rolü oynamış eski iktidara mensup olan yüzlerce kişi sivil halkın ihbarları veya görevli subayların şahsî takdirleri üzerine nezarethanelere sevk edilmiştir."

İhtilâlcı Erkanlı'nın "yüzlerce" dediği insanlar kin mağduruydu... Halbuki yalnız Sivas'ta diğer illerden toplanmış, kendi deyimiyle topçu uçakları desteğinde toplanmış 70 bin kişi vardı.

Türkeş şunları söyler:

"... Kocası Uşak Belediye Reisi imiş. Demokrat Partiliymiş. İki gün önce gece yarısından sonra evlerinin kapısını kırarak jandarma, Halk Partisi İl Başkanı vb. yatak odalarına girmişler. Belediye Reisini don gömlek alıp götürmüşler. 4-5 gündür hiç ses seda çıkmamış. Hanım kocasının nerede olduğunu haber alamamış..."²⁰²

İhtilâl sırasında Adana Valisi olan ve Yassıada'da ağır muamelelere uğrayan Turhan Kapanlı'nın "27 Mayıs" tarifi şöyledir: "27 Mayıs çirkin bir rekabetin husumetin ve ihtirasın ihtilâl suretiyle şekillendirilmiş halidir. Halk partisinin ihdas ettiği fiili bir darbedir."

Uruguay Anayasası Nerede?

İhtilâlciler birbirlerine ve ihtilâle karşı hangi kayıtlar içinde olduklarını belirlememişlerdi. Olaylar geliştikçe herkes kendi insiyatifini kullanıyordu. Hiç biri ortak bir metne, bir şemaya bağlı değildi. Cemal Madanoğlu rütbesine uygun bir insiyatif kullanıyor, "ihtilâli hazırlayan şef gibi davranıyordu. Zaten kimsenin de ona müdahale edebilecek bir yönergesi yoktu.

27 Mayıs günü Harp Okulu'nun tutuklularla dolup taşığını gören "Cemal Ağa" Bakanlar dışında 150 kadar tutukluyu serbest bıraktı.

172

İHTİLÂL

İÜRK ORDUSU

VAZİFE BAŞ I

Silâhlı kuvvetlerimiz btil Yurtta idareyi fiilen ele a 'mf¥l Hfkrrinet

an di

Türk Silâhlı

I ■~S«*3ŞİS.~^TİrîLr

Rus notasına *r.: cevap yen idi_____..

27 Mayıs tarihli Hürriyet gazetesi.

Ardından daha önce tanıdığı ihtiyar bir profesörü getirip "Baba bana birkaç profesör adı yazıver" dedi Yazılan isimler İstanbul Üniversitesi Profesörleridir. Generalin niyeti bunları çağırıp bir Anayasa yaptırmak ve hemen seçime gitmektir...

O sırada gelen Cemal Gürsel'in ilk mesajı için alınan karar da 3 ay içinde seçime gitmektir ki Gürsel bunu radyo konuşmasında açıklamıştır.

173

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Madanoğlu "önüne gelenin içeri girdiği" odanın yanındaki odada çalışan "ilim heyetinin" yaptığı komite listesi üzerinde durmadı bile... "İlim Heyeti" bir de hükümet kurulsun deyince sorunu Gürsel'e havale etti. Onun onayı ile hükümet de kuruldu.

Bu arada Türkeş, Başbakanlık müsteşarlığını ele geçirmiş. Başbakanlık Müsteşarı olarak idarî yetkileri kullanmaya başlamıştır. "Doğrusu" der Madanoğlu: "Ben o zaman müsteşarlığı basit bir memuriyet sanıyordum."

"İlim Heyeti" 28 Mayıs sabahı İstanbul'dan gelen "seçkin" hocalardır.

Madanoğlu Genelkurmay'a geldiğinde hocalar kendisini beklemekteydi. "Sinema seyredecek gibi bir salonda yan yana dizilmişlerdi." Madanoğlu "Sayın Hocalar, biz bir iştir yaptık" dedi. . Hocalar bir ağızdan bağırды: "Hayır, siz vatan kurtardınız."

Madanoğlu "Şimdi edebiyatın sırası değil, o sonra..." dedi ve düşüncesini açıkladı. Bu seçkin profesörler, Yargıtay, Danıştay, Askerî Şûra, Millet Meclisinde Kurucu Meclis olarak toplanacak, hemen yarın Hükümetlerini ilan edecek, Madanoğlu da askeri çekecektir.

Hocalar şunlardı: Medenî Hukuk Hocası Hıfzı Veldet Veli-dedeoğlu, Anayasa Hocası Hüseyin Naili Kübalı, İdare Hukuku Hocası Ragıp Sanca, Anayasa Hukuku Hocası Tarık Zafer Tunaya, İdare Hukuku Hocası İsmet Giritli. Heyetin başkanı da Rektör Sıddık Sami Onar'dı.

Prof. Onar, Madanoğlu'na "Efendim, biz düşündük taşındık, bu iş sizin dediğiniz gibi değil" dedi.

"Siz, yasama yetkisiyle donatılmış bir ihtilâl komitesi kuracaksınız. Devlet Reisi de Hükümet Reisi de sizden olacak."

Sıddık Sami Onar şöyle devam etti: "Bu *Demokrat Parti Milletvekillerinin hepsi idam kaçağı*. Gürsel Paşa bunları salıvermiş, nasıl olur?"

Madanoğlu "Ben tahliye ettim, çünkü böyle konuşmuştuk. Gerekirse konuyu komiteye getiririm, karar verir, tekrar içeri alırız" dedi.

Öyle de oldu ve "DP'li milletvekili avı" yeniden başladı. Evinde bulunmayan milletvekillerinden bazılarının yakınları tutuklandı. Bu insanlar Yassıada'da uzun süre hapis kalacaktır.

174

İHTİLÂL

ismet önü ve Cemal Gürsel.

"Seçkin" Rektör S. S. Onar DP'lilerin hepsinin idamını istiyordu! Darbeci Komutan onları serbest bırakmak isterken!

Onlar DP'liler serbest bırakılırsa ihtilâlin havada kalacağını, ihtilâlcilerin sonunun ne olacağını kestirilemeyeceğini düşünüyor, söylüyordu.

Profesörler yalnız değildi. Basında da büyük kampanya başlatılmış ihtilâl sevgiye, DP nefrete boğulmuştu. DP'lilerin adı artık "Düşük" veya "Kuyruk"tu.

28 Mayıs'ta Cemal Gürsel İsmet İnönü'yü arayıp "Emirleriniz bizim için peygamber buyruğudur" dedi. Aynı gün Bülent Ecevit, Ulus'taki köşesinin "Güne Bakış" olan başlığını "Günaydın" olarak değiştirdi. Ve "Demokrasinin sağlam temellere kavuştuğunu" müjdeledi. "İlim Heyeti"nin teklifleri kabul edildi ve Mithat Perin'in deyişiyle, DP'lilere karşı büyük "SİYASAL SOYKIRIM" başladı.

İhtilâlciler Subaylardan Dündar Seyhan yıllar sonra 28 Mayıs'ın bir köşesini hâlâ öfke ile anlatıyordu:

"... Hareketin ertesi günü İstanbul'dan bir profesörler heyetini davet ettik. Gelir gelmez aç olduklarını söylediler. Yemek getirttik. Yemeklerini yedikten sonra 'Bize bir anayasa yapın'

175

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

teklifinde bulunduk. Onlar 'Nasıl bir anayasa istiyorsunuz?' diye sordular. İşte bu soru beni intibaha getirici cümle oldu. Sonra 'Efendim Guatemala Anayasası yok, efendim Kostarika Anayasası yok, efendim Uruguay Anayasası yok' dediler.

Olsa ne olacak olmasa ne olacak? Bunlarla ne alâkamız var? sorularına zihnimde bir de 'Şimdiye kadar ne ile meşguldünüz, ne için neye göre anayasa tadili ve tebdili istediniz? Niye ümitleri bu noktaya bağladınız?' istifhamları eklendi.²⁰³

Fetva

Profesörler Heyeti'nin ihtilâlcilere verdiği fetvanın özü şuydu: "Meşruiyetinizi bir mahkeme kararıyla tescil etmezseniz, iktidarı seçimle kazanana teslim ederseniz, büyük ihtimalle DP kazanır ve sizi yargılar."

Bu özü ifade ettikten sonra "Onların da işine geldi" der Hüsamettin Cindoruk: "Cemal Gürsel'e Cumhurbaşkanlığını vaat ettiler."²⁰⁴

Heyet'in hukukî görüşü de bir cümle ile şudur: "DP iktidarı meşruiyetini kaybettiği için sizin yaptığınız ihtilâl meşrudur."

Heyet tabii ki DP iktidarının meşruiyetini kaybettiğini gösterebilmek için birçok yanlış ve kasıtlı görüşü peşpeşe sıralamak, savunmak zorundaydı. Heyete göre DP iktidarı "zümre menfaatini temsil eden maddî bir kuvvet haline gelmiştir." "*Siyasî kudret, asıl devlet kuvveti ile her türlü manevî bağlantısını kaybetmiştir.*" "Neydi bu asıl devlet kuvveti?" Onu da söylüyorlar: "Ordu, adliye, barolar, vazifesine bağlı memurlar, üniversiteler, basın..."

Halbuki "Siyasî kudret" diye işaret edilen belirsizlik aslında burada millî irade değil midir? Halkın karşısına çıkan iktidar adayları onlara zaten "asıl devlet kuvveti"(!) ile kuracağı ilişkideki farklılığı anlatmıyor mu? Siyasî kudret bunun için değil mi?

Heyet devam ediyor: "Türkiye'nin medeni bir devlet olarak layık olduğu yeri muhafaza etmesi bakımından olağanüstü değer ve önemde olan Atatürk İnkılâplarına karşı yapılan tazyikle, Üniversite gençliğine ve hocalarına karşı harekete geçilmiştir."

176

İHTİLÂL

Bundan sonrası daha da ilginçtir: "Bir hükümetin meşruiyeti sadece iktidara gelişinde değildir. İktidar Anayasaya uymalıdır. Hâlbuki Hükümet Anayasayı ihlal etmiştir..."²⁰⁵

Peki şimdi bu Anayasaya uyulacak mıdır? Hayır! Heyete göre yeni bir Anayasa yapılmalıdır. Neden? Çünkü bu Anayasa "... işleyemez bir hale gelmiştir."

Nasıl bir Anayasa yapılmalıdır? "Hukuk devletinin gerçekleşmesini sağlayacak, sosyal kurumların demokrasi esaslarına dayanmasını temin edecek..." Demek ihlal edildiği söylenen anayasa "Hukuk Devleti" için yeterli değildir...

Samet Ağaoğlu der ki "bu satırlar, ortada bir kusur varsa bunu 1924 Anayasasına yüklemiyor mu?" Ve bir çelişkiye dikkat çeker Ağaoğlu: "İktidar Anayasayı ihlal etmişse yapılacak iş onu kaldırmak yerine uygulamasını sağlamak değil midir?"²⁰⁶

1924 Anayasası millet iradesinin üstünlüğüne dayanan, dolayısıyla Meclis'e geniş yetkiler veren bir Anayasa idi. Ağaoğlu'na göre 1924 Anayasası değil soruşturma komisyonu kurmak, Meclis içinden kararları kesin istiklal mahkemeleri çıkarmaya bile uygundu.

Yeni Anayasa ile millet iradesinin denetlenmesini sağlayacak kurumlar getirilmek isteniyordu ki sorunun esası da budur. DP'nin hatası şudur ki, 1924 Anayasasının çok partili düzen içinde uygulanabilmesi için gerekli siyasî ustalığı gösterememiştir. DP, icraatları ile Anayasaya ters düşmemiş, Anayasaya sadık kalmıştır ki işte esas hatası budur. Yani DP'yi zor durumda bırakan, Anayasayı ihlal etmek değil tam tersine bu Anayasanın ruhuna da hukukuna da tam olarak uymasıdır. Bu da *siyasî* hatadır.

Gerçek hata da 1950 seçimlerine yani yeni düzene 1924 Anayasası ile girmek olmuştur. Bunda DP'nin değil CHP'nin suçu vardır. CHP, iktidarını sürdüreceği düşüncesi ile Anayasa değişikliğini aklından bile geçirmemiştir.

Kısacası, 1924 Anayasasına CHP döneminde kimse müdahale etmemiştir. Ama millî irade ortaya çıkınca bu Anayasa tehlikeli görülmüştür.

DP; CHP dönemi için sakıncalı görünmeyen Anayasayı CHP gibi uygulayamayacağını görmeli değil miydi?

177

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Nihayet Profesörler Heyeti bir hukuk mucizesine de(!) imzayı attı:

"DP, meşruiyet dışı kabul edilip sorumlu tutulduğuna göre bu iktidarı oluşturan bütün kişiler aleyhinde bir suç belirtisi (karine) vardır. Tersî ispatlanıncaya kadar hukuken hepsi suçludur!"²⁰⁷

Suçlanan kişinin "iktidarı oluşturan" kişilerden olup olmadığına kim karar verecektir? Cevabı basit: Kin, nefret... Muhbirler ne güne duruyor? Herhalde toplama kamplarında çadıra hapsedilen binlerce kişi iktidarı nasıl oluşturduklarını uzun uzun düşünmüşlerdir!

İhtilâlcilerin büyük "gafı" kendilerini bu heyete teslim etmeleri olmuştur. Bu ihtilâlciler kelleyi koltuğa alıp can pahasına doğru olduklarına inandıkları bu işe kalkıştıkları halde Tarihin kendilerine hiç *merhamet* duymamasının sebebi budur.

28 Mayıs tarihli "fetva"dan sonra, atılan her adım yanlış olmuştur.

4 Ocak 1960'da CHP Milletvekili Suphi Baykam Kadırlı'de 10 yıllık bir kinle "İktidarı aldığımız takdirde sokaklarda leşi sürünmeyen siyaset adamı kalmayacaktır" demişti.²⁰⁸

Profesörler Heyeti "leş sürüme"nin hukukunu yaptı. Bu tespiti, ihtilâlin, DP önderlerini sürgüne yollamakla yetineceği varsayımına dayandırıyoruz.

İhtilâlciler Numan Esin, "1924 Anayasası demokrasiye göre olmuş bir Anayasa değil. 1924 Anayasası bir ihtilâli Anayasasıdır." diyerek bu Anayasanın ihtilâlinin hukuken *çok zor* olduğunun farkında bulunduğunu göstermiştir.²⁰⁹

Kurtuluş Kayalı şöyle der: "Aslında 1924 Anayasasının Meclis hakimiyetine sınır tanımama ilkesi Atatürk'e rağmen oluşturulmuştur.

1924'te istenip de alınamayan tedbirlerin 1961'de alındığı görüldü. Bununla da ordunun ve CHP'nin belli bir çizgiyi izlediği saptanabilir."²¹⁰

1924'te Atatürk, kendi öyküsünün zirvesinde idi. Kendi şahsî iktidarı için atacağı hiçbir adım yoktu.

Hangi tür devlet kurarsa kursun o devletin başı olacak bir iktidara sahipti. İsteseydi Halife de olabilirdi ve tek düşüncesi şahsî ikbalı olsaydı

178

İHTİLÂL

bu daha da uygundu. Yani Atatürk'ün tek maksadı Türk Devleti'ni koruma altına almaktı.

Ondan sonraki "Devleti, millete karşı koruma" politikalarına çok başka iç-dış hesaplar karışmıştır.

Atatürk'ün kendi şahsî tarihinden aldığı tabii iktidarı bir başkasının daha kendi üzerinde oluşturabilmesi mümkün değildi.

Öyleyse tarihten sağlanamayacak iktidarı Atatürk'ten sağlamak daha kolay-tehlikesiz olmaz mıydı?

Geriye dönüp, Atatürk'ten sağlanan iktidarın ne için kullanıldığına bakalım, dikkatle bakalım, her zaman bakalım.

Neler Oluyor? Örnekler...

Herhalde "İktidarı oluşturan kişilerden" olduğu anlaşıldı ki Bayar'ın eşi Raşide Bayar, kızı Nilüfer Gürsoy, torunları ve bazı aile yakınları duruşmaların başladığı 14 Ekim 1960'a kadar Çeşme'deki yazlık evlerinde gözaltında tutuldu. Alışverişlerini bir görevli yapıp eve getiriyordu.²¹¹

Bayar'ın kasası açıldı. İçinde son aldığı maaş vardı. Halbuki onlar 103 milyon lira arıyordu bulamadılar. Sonra yine gelip ses bantlarını toplayıp götürdüler. Şimdi de "Harbiye'nin imhası planları" nı arıyorlardı.²¹²

Yüzlerce ev gibi Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın da evi basıldı. Komşu evde bulunan eşi Mutaharra Polatkan'ı sırtına tabanca dayayıp eve getirdiler. "Ne varsa" istiyorlardı. O sırada etrafta toplanan CHP'liler baskını alkışlamakta idi. "Silah, para, mücevher" getir dediler. Mutaharra Hanım "çakısı bile yoktur" dedi. Mücevherleri teslim etti.

Sonra, Hasan Polatkan'ın zengin kayınpederinin bütün mal varlığı ona aitmiş gibi gösterilecektir. Bu adamların ne kadar hırsızlık yapıp ne kadar zengin olduklarını anlatabilmeliydiler. 300 bin liralık yazlık eve 2 milyon lira değer biçtiler! Bu *değer biçme* işi bütün DP'liler için aynı şekilde yapıldı. Mutaharra Polatkan diyordu ki "Babamın çeyiz diye verdiği halıların faturalarını istediler."²¹³

"Değer Biçme" yalnız tutuklananlar için değildi. İl ve İlçe Başkanları, tüccar, sanayici, vali, genel müdür, müsteşar... DP'ye yakın bilinen ve önemli saydıkları herkesten mal beyanı

179

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

istediler. Evlere giren heyetler halıları ölçüyor, gümüşleri tartıyor, antika ve ziynet eşyalarına değer biçiyordu. Sonra bu değerler her akşam radyoda "*Hırsızlar Kervanı*" programında yayınlanacaktır! DP'li ailelere yönelik baskılar toplumdan tecrid etmeye kadar uzandı.

DP'li Bakanlardan Tevfik İleri'nin çocukları, babalarının hapiste yediği yemeğin parasını ödeyebilmek için çalışmaya başlamışlardı. 19 yaşındaki Cahide İngiliz Dili ve Edebiyatı öğrencisiydi. Önce daktilo öğrendi, sonra kapı kapı dolaşıp iş aradı, sonra da zahmetle bulduğu işten "Soyadınızdan dolayı..." de-

nilerek çıkarıldı. 15 Yaşındaki Cahit bir tanıdık vasıtasıyla işe başladığı yazıhaneden aldığı ilk maaşı babasına yolladı.²¹⁴

Tevfik İleri henüz Harbiye'de tutuklu iken gönderdiği mektupta "... Adnan (Menderes) Bey'le görüştüm. Kur'an-ı Kerim ve Osmanlı Tarihi okuyor" diyordu.

Kur'an-ı Kerim'in zamanı yok ama Osmanlı Tarihi için geç kalmış gibidir Menderes.

"İhtilâl karışıklığı" ise sürüyordu. İhtilâlciler Orhan Erkanlı, Milli Birlik amblemi bastırmak için Darphane'ye gitti. Bir havacı Kurmay Binbaşı kendisini "Darphane Müdürü" olarak tanıttı Erkanlı şaşırıp sordu: "Buraya nasıl geldin?" Binbaşı anlattı: "Birliğim Merzifon Hava Üssü'dür. 27 Mayıs'ta İstanbul'da izinli idim. Her subay gibi Harbiye'ye ordu karargahına gittim. Subaylar kuyruk olmuştu. Bunlara görev veriliyordu. Ben de sıram gelince, Darphane dedim, bir akrabam burada çalıştığından Darphane'yi biliyordum."

Erkanlı "Esas Müdür nerede?" dedi. Binbaşı yanındaki masada büzülmüş oturan bir zatı gösterdi: "Bana yardım ediyor."²¹⁵

Erkanlı gibi ihtilâlciler, ihtilâli çoktan ellerinden kaçırmışlardı. Görüldüğü gibi bunlar ihtilâlciler gibi değil ihtilâlin memurları gibi davranıyordu. Darphaneye amblem bastırmaya giden adam değil ihtilâli, kendisini bile elde tutamazdı. Öyle de olacaktır.

Prof. Sıddık Sami Onar, daha 28 Mayıs'ta "Çok şehidimiz var. Bunları kıyma makinesinde doğradılar. Mezarlarını bulamıyoruz. Bulabildiklerimizi mezara, bulamadıklarımızı kalbimize gömeceğiz" demişti.

180

İHTİLÂL

Yassıada Mahkemeleri.

Menderes'in idamından daha acı olan, bunu söyleyebilen bir zihniyet tarafından idam edilmesiydi. Sıddık Sami profesörler heyetindeki arkadaşlarının haklı şöhretlerini de gölgelemiş oldu maalesef. Şöyle diyecektir Bedii Faik: "Açık söyleyeyim, hepimiz kendimizi kaybetmişizdir. Adama hırsız, uğursuz, namussuz de... Çaldı, çalmadı, eroin kaçakçısı de... Ne kadar mahvederseniz o kadar kârlısınız gibi."²¹⁶

İhtilâller Tarihinin En Enteresan Komitesi

27 Mayıs'ta ihtilâl olmuş, iktidar devrilmiştir. Peki iktidarı ele geçirenler kimlerdi? Herkes bunu merak ediyordu. İhtilâlin en önemli isimlerinden Orhan Erkanlı "*Gerçek durumu biz de bilmiyorduk*" derken hem kadrolarının hem ihtilâlin zaafını açıklar.

Erkanlı 29 Mayıs gecesi İstanbul'dan Ankara'ya geldi: "Komite ismini almış olan topluluk Başbakanlık'ta çalışıyordu. Nöbetçiler beni içeri almadı. O günlerde ortada dolaşan yüzlerce binbaşidan ne farkım vardı? Tam bir kargaşa içindeydik. Silah zoruyla Başbakanlığa girebildim.

181

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bakanlar Kurulu'nun toplantı salonuna girince şaşkınlığım bir kat daha arttı; 50-60 kişilik bir kalabalık kabine toplantısı yapılan masanın etrafında kısmen oturmuş, kısmen ayakta, her kafadan bir ses çıkıyor... Bunlar kimdi, çoğunu tanıımıyordum. M.B.K. denen bu topluluk muydu? Bizim Atatürkçüler Cemiyeti'ne ne olmuştu? Eski arkadaşlarımız nerede idiler? Kafam bir sürü soruyla doldu. Tanıdık arkadaşlarla görüştük, bir kenara iliştim, konuşulanları dinlemeye başladım... Sabaha karşı Başbakanlık'tan çıktım, şiddetli bir yağmur yağıyordu, taksi bulamadım ve annemin Cebeci'deki evine kadar yaya yürüdüm. Üç gündür Türkiye'yi idare ediyorduk, fakat binecek bir araba bulamıyorduk. Bu yürüyüş bana iyi geldi; daldığım rüyalarından ayıldım, yıktığımız devletin altında kaldığımızı, çok kısa zamanda duruma hakim olamaz ve kendisine Komite ismini veren bu grubu düzene sokamazsak, devleti de kendimizi de batıracağımızı idrak ettim.

Bunu takip eden birkaç gün içinde, geçici bir iş bölümü yaptık. Ben Komite'nin genel sekreteri oldum. İlk günlerde İstanbul grubu ve cemiyetin eski üyelerinden birkaç kişi birleşerek otorite ve düzeni sağladık, geçici de olsa işler yoluna girdi. Bizimle ilgisi olmayan her işle meşgul oluyor, aralıksız 24 saat çalışıyorduk, arkadaşlar sıra ile birkaç saat uyumaya gidiyorlardı. Sandviç yemekten ve ayran içmekten midelerimiz, uykusuzluk ve yorgunluktan sinirlerimiz bozulmuştu. Bu hal böyle devam edemezdi, süratle gerekli düzeni kurmalı idik. Biz bu hususları arkadaşlarla konuşup, çareler ararken, (Gürsel bahsinde anlattığım) Gürsel'in "Kıtalarınıza gidin" emri geldi. Artık bardak taşmış ve kesin icraata girişmek zamanı gelmişti.

Yakın arkadaşlarla özel birkaç toplantı yaptık, komiteyi resmen kurmayı ve isimleri açıklamayı kararlaştırdık. O güne kadar isimlerimiz bilinmiyordu, yalnız Gürsel'in adı belli idi. 20 kişilik bir komite teşkil etmek, en kısa zamanda eski meclise yerleşmek ve muntazam bir çalışma düzenine girmek lüzumunda birleştik. Adedi bazen altmışa çıkan bu toplulukla ve bu perişanlık içinde, özellikle Gürsel'in tutumunun belli olmasından sonra, başarılı ve faydalı bir çalışma yapmak imkanı kalmamıştı. Birbirini tanımayan, hiçbir fikir ve usulde beraberliği olmayan bu heyet tesadüflerle bir araya gelmişti. Daha sonraları söylendiği gibi; erken gelen, "ben komite üyesiyim" diye oturmuş, kalkmıyordu...

182

İHTİLÂL

Konuyu komite toplantısına getirdik ve ben durumu şöylece açıkladım: "Komite bu haliyle çalışamaz ve memlekete hizmet göremez. Komite üyelerinin sayısını ve isimlerini tesbit etmek ve halka açıklamak mecburiyetindeyiz. Millet kendisini kimlerin idare ettiğini bilmelidir. Dışarıda birçok kişi kendisine komite üyesi sıfatını vererek çeşitli yolsuzluklar yapmaya başlamıştır. Takip edeceğimiz usul şu biçimde olabilir. 1) Önce 6-8 kişilik bir heyet seçeceğiz. Bu heyet kendilerine vereceğimiz kıstaslara göre; Komiteyi adet ve isim olarak tayin edecek. 2) Dikkate alınacak kıstaslar; ihtilâlin icra safhasındaki hizmet, rütbe, jandarma dahil dört kuvvetin temsili, liyakat ve kabiliyet, ordu içindeki itibar ve güç, geçmişteki durum ve tutum, gelecekte kendisinden beklenen hizmetler. 3) Şimdi salonu boşaltacağız, seçtiğimiz heyet çalışmalarını bitirdikten sonra, komiteye dahil edilenlerin isim listesini kapiya asacak. Listede ismi olan komite üyesidir, içeri girecek, olmayan dışarıda kalıp, kendisine verilecek görevi bekleyecek. Bu arkadaşlara münasip vazifeler verilecek. 4) Bu listeye hiçbir şekilde itiraz edilmeyecek ve bu mesele gizli kalacak."

Önce şiddetli itirazlar oldu. Özellikle durumunu zayıf görenler, buraya haksız ve yalnız geldiğini bilenler, aynı şekilde devam etmek istediler. Fakat biz kesin kararlı idik, gerektiği anda zor kullanmayı göze almış ve buna göre hazırlanmıştık, boş laflarla kaybedecek vaktimiz yoktu. Tartışma kısa sürdü, teklif kabul edildi ve sekiz kişilik bir heyet seçildi. Bu heyete ben de dahildim. Salon boşaltıldı ve biz çalışmaya başladık. Bütün bu işler olurken Sayın Gürsel, sessiz sedasız bakıyor, olumlu olumsuz bir şey söylemiyordu. Bakışları donuk ve manasızdı, belki kendisini seçip seçmeyeceğimizi düşünüyor, belki de bizlerden toptan kurtulmanın çarelerini arıyordu. Bizi ilk günlerde dağıtıp, iktidarı tek başına ele almamakla o mu hata etti? Yoksa, Gürsel'e Devlet Başkanlığı, Komite Başkanlığı, Başbakanlık, Silahlı Kuvvetler Başkumandanlığı gibi tarihte Atatürk dahil kimseye verilmeyen görev ve yetkileri vermekle biz mi hata ettik? Şu anda kestiremiyorum, fakat muhakkak ki taraflardan birisi büyük hata yaptı, o günlerde, isteseydi Gürsel bizi, biz arzu etseydik Gürsel'i tasfiye edebilirdik, hiçbir şey değişmezdi. Ismarlama lider, başsız Cunta olamayacağını daha sonraları anladık, acısını çektik, belki de memleket hâlâ bu hatanın neticeleri yüzünden bunalımlar içinde sallanıyor...

183

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bizim toplantımız 6-7 saat devam etti. Seviyeli ve ciddî tartışmalar yapıldı, altmış kişilik liste birkaç defa elden geçti. İlk kararı uygulamak imkânı bulunamadı, yani komiteyi yirmi kişide donduramadık. Üyeler, arkadaşlarını, şahsî hesaplarını ve hislerini unutamadılar, neticede; bir tavan rakamı tesbit etmekten vazgeçtik, önce isimleri tesbit etmeyi ve adet üzerinde durmamayı uygun bulduk. Hepimiz bunun son şans olduğunu lüzumsuz inadlar nedeniyle işi uzatır ve o gün netice alamazsak, çok büyük problemlerin çıkabileceğini anlıyorduk. Sekiz kişinin oy birliğiyle otuz sekiz kişilik liste meydana geldi ve kapiya asıldı... Komiteye alınmayanların büyük çoğunluğu kararı sükûnet ve itaatle kabul ettiler, birkaç kişi tehdit, şantaj yollarını denedi ve iş bitti. Türkiye'nin kaderi belirsiz bir süre için 38 kişinin ellerine terk edilmişti. Gürsel hiçbir itirazda bulunmadı. İşte ihtilâller tarihinin en enteresan komitesi böylece doğdu."²¹⁷

Kanun Düzeni...

Milli Birlik Komitesi'nin teşkil edilmesiyle Profesörler Heyeti'nin ilk istediği gerçekleşmiş oldu. Şimdi sıra yine onların gösterdiği yolda Komite'ye hukukî bir statü vermeye gelmişti.

14 Haziran 1960'da 1 numaralı kanun yayınlanarak kanunu çıkaran 38 kişinin ismi açıklandı. "Herkes bir sürü General beklerken yüzbaşılar, binbaşılar, yarbaylarla karşılaşınca şaşırıldı" der Erkanlı.

1 numaralı Kanunun genel yargı ve 1. Md. bölümleri özetle şöyledir:

"DP, Anayasayı çiğnemiş, tek parti diktası kurmuş, meşruiyetini kaybetmiştir... Ordu, Türk Milleti adına harekete geçmiş, mevcut iktidarı dağıtmış, iktidarı geçici olarak Milli Birlik Komitesine emanet etmiştir.

Hâkimiyet hakkını millet adına seçim yapılınca kadar MBK kullanacaktır. TBMM'nin hak ve yetkileri bu süre içinde MBK'ye aittir."

Orhan Erkanlı'nın yazdığı gibi bu kanunu çıkarmakla ihtilâlciler kendi elleriyle yetkilerini sınırlamıştı. "Kendimizi kendi elimizle meclis yapmış, askerî cunta yerine acaip bir parlamenter yönetim kurmuştuk. Hata ettiğimizi anladık ama iş iş-

184

Ankara Radyosunda meşhur konuşmasını yapan Alparslan Türkeş.

İHTİLÂL

ten geçmişti. Bu kanun, danışman profesörlerimizin bize ilk hediyesi oldu."

İhtilâlciler doğrudan mem-

leketi yönetecekleri yerde şimdi kendi görevlendirecekleri

hükümetler memleketi yönetmeye çalışacak, hükümet üyeleri ciddi icraattan kaçınacak, ^{^^^} ^{^^} ^{__} ^{__} sorumluluğu MBK ile paylaşmak isteyecek, bir sürü dış etki, çok rahat, işlere sızacaktır. Erkanlı bir hususu daha fark etmiştir ama yine artık geçtir: "Eski iktidar mensuplarının akıbetleri peşinen tayin edilmişti."

O sıralarda Türkeş de Dışişleri Bakanı yaptıkları Selim Sarper'e "İleri gelen DP'lilerle Başbakan ve Cumhurbaşkanı'm" İsviçre'ye göndereceklerini bildiriyor, İsviçre'deki Büyükelçimizle görüşmesi talimatını veriyordu.

DP'liler İsviçre'ye gönderilemeyeceği gibi Türkeş kendini Hindistan'da bulacaktır.

Erkanlı'nın dediği gibi *ihtilâl satılmıştır ama ihtilâlciler henüz bunu fark etmemişlerdir.*

MBK'nin icraat yapması hiç kolay olmuyordu. Mesela memurlar, MBK icraatını felç edecektir.²¹⁸

Harbiye'den Yassıada'ya

Profesörlerin "Siz ne yapıyorsunuz?" ikazından sonra DP milletvekilleri yeniden tutuklandı. Harp Okulu dolmuştu...

14 Haziran'da kabul edilen 1 numaralı kanunun 6. maddesi DP'lilerin yargılanmasına ilişkindi. Bir Yüksek Soruşturma Kurulu ile yargılamaları yapacak Yüksek Adalet Divanı kurulacaktı 16 Haziran tarihli 3 numaralı kanunla da "muhakeme usulü" düzenlendi. Bu kanunlara göre DP ileri gelenlerin işlediği suçlara *iştirak* edenler de yargılanacaktı Yani herkes...

185

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bu kanunları hazırlayıp kabul ettiren profesörlerden bazılarının görüşmelerde dile getirdikleri düşüncelere bakmak lazımdır:

Prof. Hüseyin Nail Kübalı: "Normal idarenin kuruluşundan önce yargılamalar yapılmalı. Süratli olunmazsa unutulur, acıma hisleri galebe çalar. *Basın, gayelerimize yardımcı olmalıdır.*"

Muammer Aksoy: "İhtilâlin meşru müdafaa hakkı olarak *çetenin* diğer unsurları tevkif edilmelidir. Suçlular cezalandırılmalı, idare tasfiye edilmelidir. Adliye tesislenmeli, profesörler temizlenmelidir. Suçlular mal beyanına tâbi tutulmalı, eski iktidar mensuplarının ve yakınlarının malları müsadere edilmelidir."²¹⁹

Bunlar ve benzeri görüşler ışığında usulleri ve cezaları tespit edecek iki ayrı komisyon kuruldu ve söz konusu kanunlar çıkarıldı.

Yüksek Adalet Divanı üyelerini MBK seçti. Bunların "Yüksek" davranıp davranmadığını az sonra göreceğiz.

Harp Okulu'nda tutuklu bulunan bütün DP'liler yargılanmak üzere Yassıada'ya nakledildiler.

Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Bakanlar, Kuvvet Komutanları, Milletvekilleri...

İstanbul Balmumcu Jandarma Garnizonu da ayrı bir tutuklu merkeziydi. "Burada, partililer, valiler, bankacılar, polis şefleri, tüccarlar, her sınıf ve meslekten insan vardı."

Buranın komutanı bir müddet sonra MBK'dan bir ricada bulundu: "Sanayici ve tüccarları bırakalım. İş sahaları gayrimüslimlerin eline geçti."²²⁰

Yassıada sanıklarının hangi cezalara çarptırılacağı daha baştan belli gibidir. Yapılan "kanuni" düzenleme ile Türk Ceza Kanununun 146. maddesine bir fıkra eklenmiş, anayasayı ihlal suçuna iştirak eden ferî şerikler (ayrıca katılanlar) hakkında 5—15 yıl arası ağır hapis cezası konulmuştur. Ayrıca TCK'nın 56. maddesi kaldırılmıştır. Yani yaş, idama engel olmayacaktır. Bu, Celal Bayar için özel maddedir. Kanun yürürlük tarihinden önce işlenmiş vatana ihanet suçları hakkında da uygulanacaktır.²²¹

186

İHTİLÂL

Yassıada'dan genel görünüm.

Baskın Basanıdır

İhtilâl sonrası basındaki haber ve yorumlar yüz kızartıcı bir zekâ seviyesini, nefreti, dalkavukluğu simgeliyordu. Bazı örnekler:

29 Mayıs, *Cumhuriyet*: Öldürülen öğrencilerin mezarları tespit ediliyor.

30 Mayıs, *Ulus*: Sabık iktidarın tertibi yanda kaldı. İstanbul Taşlıtarla'da parayla tutulan adamlara dağıtılmış 7 bin silah ve asker elbisesi ele geçti. Tahrip teşkilatı yakalandı. Yüzlerce kişi yok edilecekti.

30 Mayıs, *Yeni Sabah*: .. Gizli planlar ele geçti. Meclis Soruşturma Komisyonu İnönü'yü sınır dışı etmeye hazırlanıyordu.

31 Mayıs, *Dünya*: DP düşmeseydi dün geniş bir katliama girişecekti.

İkinci Baskı: Katliam planı! DP'nin 40 milyon lira sarfıyla üniversiteyi ve Harbiye'yi imha için teşkilat kurduğu anlaşıldı.

1 Haziran, *Yeni Sabah*: Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdel-hun, hürriyetçi subayları bir sığınağa alıp çapulculara imha ettirecekti.

187

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

2 Haziran, *Cumhuriyet*: Buzhane ve çukurlarda cesetler bulundu.

9 Haziran, *Vatan*: Harbiyeliler bir meydana toplanacak, makineli tüfek ve bombalarla imha edilecekti.

11 Haziran, *Ulus*: İstanbul'da 9 ceset bulundu.

23 Eylül 1960, *Ege*: Millî Birlik Komitesi üyesi İrfan Solmazer, "Ben 11 gencin öldürüldüğünü gördüm" dedi. Yüzbaşı Solmazer: "İkisinin cesedini bulduk. Diğerlerini çeşitli yerlere gömüp üzerlerinden yol geçirmişlerdir."²²²

Basına, Baskın Desteği

Rektör Sıddık Sami Onar, 3 Haziran tarihli gazetelerde yayınlanan demecinde diyor ki:

"Öldürülen öğrenci sayısı az değil. Kamyonlarla taşınan cesetler çeşitli mezarlıklara gömülmüş."²²³

Gazetelerde "Celal Bayar'ın 103 milyonu bulundu" haberi çıkınca Bedii Faik, Cemal Gürsel'i aradı: "Doğru mu?"

Cevap şöyleydi: "Doğru. Bu yalnız İş Bankasında bulunan. Diğer hesapları araştırıyoruz." Gürsel, Devlet, Hükümet ve MBK Başkanındır.

Gazeteci Esen Yalçın anlatıyor: "Celal Bayar'ın devletten ne kadar para götürdüğüne dair resmî bir açıklama yapıldı. Türkiye bütçesine yakın bir rakamdı. Yayınlamadık. İhtilâl yönetimi telefon edip haberi niçin yayınlamadığımızın hesabını sordu"²²⁴

İki CHP milletvekili Samet Ağaoğlu'nun "yolsuzluklarını" açıkladı. Çok parası vardı. Ağaoğlu'nun oturduğu apartmanın bütün parkeleri sökülerek arama yapıldı Para bulamadılar ama emniyet istihbaratı gazetelere haber verdi: "Çeşitli silahlar ve mermiler bulduk."

4 Haziran'da radyoda yayınlanan Millî Birlik Komitesi bildirisini duyanların dudaklarını uçuklatıyordu. Üstelik bu gazete haberi değil, ihtilâl yapmış kimselerin resmî bildirisiydi: "Millî Birlik Komitesi Başkanlığından Tebliğ Edilmiştir, ... 28 Nisan-27 Mayıs arasında fedakâr üniversiteli gençlerimizin masum gösterilerinde bunlara cop ve kılıçlarla hücum ettirildiği, savunmasız gençlerimiz üzerine ateş açıldığı ve birçok gencin öldürüldüğü artık muhterem halkımızın malumu olmuştur. \

İHTİLÂL

... Cinayetleri yapanların cesetleri yok etmek için canavarca tedbirlere başvurdukları anlaşılmaktadır." Neydi bu tedbirler? MBK, "alınan haberlere göre" bildiride bunu da açıklıyor:

"Şehitler gizli yerlere gömüldü. Kuyulara atıldı... Buzdolaplarına konuldu. Bir kısmı hayvan yemi yapılan makinelerde toz haline getirildi..."

Bildirinin sonlarına doğru şöyle deniyordu: "Korkunç bir vahşetle işlenen bu cinayetler er geç ortaya çıkarılacaktır." (Kısaltıldı.)

Yassıada'da tutuklu DP'liler, bildiriye öğle yemeği için toplandıkları yemekhanede dinlediler.

Mithat Perin o anı şu sözlerle anlatıyor:

"... Hiç kimse önündeki yemeğe el sürmüyordu. Kiminin yüzü sapsarı, kiminin yüzü kıpkırmızı olmuştu. Bir anda bazılarımızın gözleri içeri çökmüş, bazılarımızın gözleri yerlerinden fırlamıştı. Boşa bakıyordu herkes... Dillerimiz tutulmuştu.

Çoğumuzun aklından acaba olmuş da bizden saklanmış mıydı diye geçiyor, tüylerimiz diken diken oluyordu."

Yassıada'da 4 Haziran'dan itibaren radyo ve gazete yasağı da başladı.

Gazete yayınları bu örneklerde görüldüğü şekliyle seçimlere kadar sürdü. DP'li vatandaşlar da aylarca iftira yağmuru altında sınırlı yaşamı yaşadı. Yargılamalar sırasında, kararlar açıklandığında ve infazlar sonrasında verilen haberler, yapılan yorumlar büyük kısmıyla iğrençti.

Sözüm ona ihtilâlle birlikte "Atatürk'e dönüş" gerçekleşmişti.

Sadun Tanju "Atatürk"ü bekliyorduk, geldi" diyordu.

Yukarıdaki bildiriye hazırlayanlar, yayınlayanlar, buna engel olamayanlar, bildiri-radyo zincirini bile denetleyemeyenler Atatürk'le yan yana düşünülebilir mi?

Atatürk'ün yanında bu insanların ne gibi bir mevki olabilirdi? 103 lira ile 103 milyon lira arasındaki farkı bilmeyenler Atatürk'le birlikte anılabilir mi? Ya otelle etol (şal) arasındaki farkı bilmeyenler?

188

189

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Mal listesindeki etolü otel zannedip, Beyoğlu'nda bir otelin resmini çekmek ve altına "Menderes'in oteli" yazmak²²⁵ yalnız ahlaksızlık değil aynı zamanda ahmaklıktı.

İnönü'nün damadı Metin Toker'e ait Akis dergisinde Fatin Rüştü Zorlu'ya ait olarak gösterilen Cadillac marka arabaların biri film yıldızı Rita Hayvard'a, diğerleri meşhur zengin Ali Han'a aitti. "Zorlu'nun Paris'teki evi" diye gösterilen yer devletimizin resmî konutuydu. Bazı gazetelere göre de Zorlu'nun altı gemisi vardı! Hiçbir zaman bulunamayan hayalet gemiler...²²⁶ Düşününüz ki Zorlu idamla yargılanmakta idi.

Milli Birlik Komitesinin bir basın toplantısında gazetecilerden biri başka bir iftirayı gündeme getiriyordu:

"- Sabık Başbakan Adnan Menderes'in evrakı arasında Rusya'dan büyük ölçüde yardım almak için Ardahan'ı vermeyi teklif ettiğine dair bir vesika bulunmuş mudur?"

Sözcünün cevabı ise ilgi çekici idi:

"- Bu sorunuzu cevaplandıramayacağız."²²⁷

Bu cevabın "evet" anlamına geldiği ne kadar açıktır. Lakin bu da kupkuru bir iftira, mantıksız bir suçlamadır.

Fakat bu soruda ve cevapta, ihtilâlî oluşturan şartlara sızılmış olabileceği akla gelmez mi?

Bu kısmı Cemal Gürsel'in hemen ihtilâl sonrasında yayınlanan Cumhuriyet'deki demeci ile bitirelim: "Harp Okulu'nun imhası hakkındaki planlar söylenti değildir. Elimizde kesin deliller bulunuyor."²²⁸

İhtilâl ve CHP: Bunlar Süngüyle Gider

İhtilâl'in CHP ile ilişkisi konusunda Bedii Faik'in tespiti önemlidir: "CHP demokrasiyi getirdiğini söyleyip durdu ama demokrasinin yerleşmesi için gerekli iklimi anlamamak hatası içinde oldu."

Demek ki "demokrasiyi getirmek" başka idi ona uymak veya uyabilmek başka.

CHP demokrasiye, halk iradesine uymama hakkının olduğuna inanıyordu. "Kasketlilerin" iktidarını hiç affetmedi. DP'nin ummadığı bir gelişme göstermesi, iktidarda kalıcı olması ve ba-

190

İHTİLÂL

şarılı icraatla Türkiye'ye birçok eser kazandırması CHP'yi hem kızdırdı galiba hem de kıskandırdı.

1950'de iktidar olsaydı dünyadaki yeni dönemin fırsatlarıyla şüphesiz CHP de başarılı icraatta bulunacaktı. Ama CHP'nin alışkanlıkları sebebiyle DP kadar başarılı olamayacağı söylenebilir.

Bu hatıralardan biri CHP'den DP'ye geçen unutulmaz isim Dr. Lütfü Kırdar'a aittir.

Bu hatırayı Kırdar 1957 seçimlerinden sonra sağlık sebepleriyle Avrupa'ya giderken veda ziyaretlerinde Celal Bayar'a anlatmıştır:

"1954 yılında İsmet Paşa'nın evinde Faik Ahmet Barutçu, Sadi Konuk, Cevat Dursunoğlu ve ben oturuyorduk. Dursunoğlu DP'yi seçimle yenmenin hayal olduğunu ancak ihtilâl yoluyla yıkılabileceğini anlattıktan sonra 'Paşam, bunları süngüden başka hiçbir şey koltuktan indiremez' dedi. İsmet Paşa yüzünü Faik Ahmet Barutçu'ya çevirdi. Barutçu da DP'nin ihtilâl veya hükümet darbesi dışında bir yolla devrilmesinin mümkün görünmediğini söyledi. Ben merakla İsmet Paşa'nın ne diyeceğini bekliyordum. Paşa 'Önümüzde seçim var. Saldıracağız ve boş yerlerini kollayacağız, yine deviremezsek -Barutçu ve Dursunoğlu'na baktı- sizin dediğiniz yolu deneyeceğiz' dedi.

Sadi Konuk'la bu konuyu hiç konuşmadığımız halde ikimiz de Halk Partisinden istifa ettik. Parti içinde konuşulmuş özel bir konuydu. Şimdiye kadar kimseye anlatmadım. Ancak bugün memleketi ve iktidarı CHP karşısında tehlikede görüyorum ve bu konuşmayı size tevdi ediyorum."²²⁹

İkinci hatıra *ihtilâl ihtilâlcisi*, MBK üyesi Dündar Taşer'e (Seyhan) aittir.

Taşer, 2 Şubat 1968 Cuma günü DP milletvekillerinden Necmettin Önder'e Bulvar Palas'ta şunları anlatmıştı:

"İhtilâlden sonra İçişleri Bakanı Namık Gedik'in makam odasındaki kasayı oksijen kaynağı ile açtık. Kasada 28 Nisan'da Beyazıt Meydanında atlı polislerle öğrencilerin çatışmalarını gösteren fotoğraflarla bir teyp bandı ve bandın çözümü vardı. Buna göre 1957 seçimlerinden sonra Avni Doğan, Turhan Feyzioğlu, Faik Ahmet Barutçu İnönü'nün evinde buluşmuşlardı. Aldıkları kararlar şöyleydi: Üniversite öğrencileri ile yapılacak konuşmalarda söz bir ihtilâl mecburiyetine getirilecek. Feyzi-

191

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

oğlu bu amaçla bir propaganda broşürü hazırlayacak. Polisle çatışacak kitle mücadeleye alıştırılacak. Hükümet aleyhinde mitingler tertiplenecek."²³⁰

27 Mayıs öncesi dağıtılan bildirimler ihtilâlden hemen sonra "Gizli Beyannameler Serisi" adıyla neşredildi. Böyle bir kitabın başında yazar bir selamlama yapıyordu:

"İhtilâl meşalesini yakan irade timsali İnönü'yü ve basını, gençliği, orduyu benliğinde meczeden Sayın Gürsel'i selamlıyor..."

Gizli beyannameden bir şiir şöyleydi:

"O ne hamleydi ki

Çökertip yıkıverdi

Bildik yine İsmet,

İsmetimiz, İsmet İnönü!"²³¹

Metin Toker der ki:

"İnönü, Menderes'in nasıl devrileceğini biliyordu. CHP o günlerde yeraltı faaliyetinin bütün hazırlıklarını tamamlamakta idi. Menderes'e karşı doğmuş mukavemeti CHP organize etmiş, kanalize etmiş, bir beyin rolü oynamıştır. İhtilâle yeşil ışığı İsmet Paşa'nın yaktığı bir gerçektir."²³²

Zaten *ihtilâlciler de* bunu saklamaz:

"İsmet İnönü'nün 'Şartlar tamam olursa ihtilâl meşru olur' şeklindeki sözleri bizim için büyük destek olmuştur. Her zaman söylerim ihtilâl bir bakıma Halk Partisinin yaptığı muhalefet neticesinde meydana geldi.

Akis, orduda çok okunurdu. Rahmetli Polatkan'la Fatin Rüştü Zorlu'nun asılma sebebi Akis'in bu neşriyatıdır. O kadar bunların aleyhine yazmıştır ki biz daha işe başlarken kafamızda bunları zaten mahkûm etmiştik. Halk Partisi ve Halk Partisi'nin organları bu ortamı meydana getirmişti." (Orhan Erkanlı) (Bu sözler mahkemenin bağımsız davrandığı iddiasını zayıflatmıyor mu? R. Ş. A.)

"İnönü kendi zamanında kurulan ihtilâl örgütünü bir ağ gibi tecrübesiz ve basiretsiz politikacıların boyunlarına dolamış, güçlü ekibi ile asıla asıla onları 26 Mayıs akşamına getirmişti. 27 Mayıs'ın mimarları arasında İsmet Paşa ve kudretli ekibini

192

İHTİLÂL

ihmal etmek, tarihi tahrif etmek olur., Esasen onun için değil midir ki 27 Mayıs sabahında devlet teşkilatı CHP zımmatları tarafından adeta yağma derecesinde işgal edilmek istenmiştir." (Emin Aytekin)

CHP'nin, ihtilâlin neresinde olduğunu daha sonrasını da göz önüne alarak işaretleyelim. Bu işaretleme için sayısız olaydan bir kaç yeter.

Demirperde gerisi radyoları, CHP'ndn hazırladığı ihtilâl bültenlerini yayımlamakta, CHP bu komünist radyoların (Rusya denetiminde) dalga uzunluklarını, yayın saatlerini teşkilatına bildirmekteydi.

Marksist profesörler öğrencileri kışkırtıyor, CHP Beyazıt Meydanında ölen(!) öğrenciler için Meclis'te saygı duruşu yapıyor, İnönü yabancı basına "Soruşturma Komisyonuna ifade vermek üzere giden birçok vatandaşın akıbetinden haber alınmadığını" açıklıyordu. İhtilâl sürecinde CHP'li militanlar DP'liler için 350 bin asılsız ihbarda bulundu. Onbin-lerce DP'li Sivas, Bursa, İzmir gibi yerlerde toplama kamplarında tutuldu. Binalar yetmediği için baraka ve çadırlar kuruldu. İstanbul Valisi Ethem Yetkiner Yassıada'da diğerleri gibi sorgulanıyordu. Yetkiner, mezar gibi odada hakaret ve küfürlerle sorgulanırken bir an şaşkınlıktan canını kurtarmayı bile unuttu.

Ada Kumandanı Tarık Güray, Başsavcı Egesel oradaydı. Önde oturan hakim Albay 2. Ordu'dan atılmış biriydi. Şimdi darbecilere sorgucu olmuştu. Ama Yetkiner'i şaşırtan bunlar değil, orada bulunan CHP'li Orhan Birgit'ti! CHP'nin meşhur siması! Zavallı Yetkiner bu şaşkınlık içinde öldürülen

öğrencileri gömdükleri yerleri bir türlü hatırlayamadı ve üç gün zindan cezası aldı! Bu zindanda oturacak, yatacak hiçbir eşya yoktu ve rutubetin üstünde de yatılamazdı.

Bütün bunları anlatan Necmettin Önder bir an geriye dönüp bir olayı hatırlatıyordu:

"1960 yılı İçişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken muhalefetin ağır saldırılarını eleştirerek gerçekleri belirtmeye çalışmışım. Aradan birkaç gün geçmişti ki CHP Maraş Milletvekili Kemali Beyazıt ile CHP Ankara Milletvekili İlyas Seçkin önlerinden geçerken beni kolumdan tutup durdurdular. İlyas Seçkin dostane bir eda ile 'Neden sorumlu bir hükümeti ve onun İçiş-

193

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

leri Bakanını savunacağım diye çırpınıp duruyorsun. Kendine yazık edeceksin, kara listeye gireceksin' dedi."²³³

Necmettin Önder kara listeye girmekten kurtulamamış olmalı ki Yassıada'da ömür boyu hapse mahkum edildi.

"Kara liste" DP Milletvekili Sezai Akdağ'ın açıklamasında daha net anlaşılmaktadır:

"İdama mahkûm edileceğimi biliyordum. Zira 27 Mayıs'tan çok önce CHP İzmir Teşkilatı'nın yaptığı listede Rauf Onursal, Kemal Serdaroğlu ve ben en başa yazılmıştık. Manisa CHP Teşkilatının yaptığı listede de ben, Samet Ağaoğlu, Muzaffer Kurbanoglu en başta idik. CHP'li gazetecilerin ve CHP grubunun yaptığı listelerde de bulunduğum sağdan soldan kulağıma fısıldanıyordu. Cezaevinden en son çıkan, cezaevinde en çok yatırılan DP milletvekiliyim."²³⁴

Biraz daha sonrasına bakalım:

İhtilâl süreci en azından *resmî* olarak bitmiştir... Yıl 1961 ve seçimler yapılıyor... Gece saat 2.30'da artık General olmuş bulunan ihtilâlcı Faruk Güventürk'ün kapısı çalındı. CHP'liler gelmişti. Orhan Birgit, Orhan Eyüboğlu, Ekrem Özden... Dediler ki: "Paşam biz seçimi kaybediyoruz, bir şeyler yapalım..."

Hâlbuki daha üç ay önce Güventürk Paşa onlara "Tarafsız kalacağız, bize güvenmeyin" dememiş midir? Demiştir. Paşa bunları yollar."²³⁵

CHP'nin ihtilâl sürecindeki katkısı DP Milletvekili Nusret Kirişçioğlu adeta inleyerek anlatır:

"10 senelik iktidar dönemimizde hiçbir eserimizi Halk Partisi propagandasının dedikodu ve saldırılarından kurtarmamız mümkün olmadı. 1957-60 arası CHP muhalefeti o güne kadar dünyada görülmemiş bir şiddetle cereyan etmiştir... Dünyada yoktur... Olamaz..."²³⁶

Bu muhalefetin DP üzerindeki etkisi için Bedii Faik: "DP'yi sınırlendirmiştir... Hatta deli etmiştir" der."²³⁷

Mesela İnönü 23 Nisan 1954 günü Samsunlulara şöyle sesleniyordu:

"İnsaf! Bir günde 500 milyon liralık taahhütlere giren, ihaleler yapan bir iktidarın ciddiyetine mercimek kadar akli olanların inanmasına imkân var mıdır? Bunlar seçmenleri atlatmak^

194

İHTİLÂL

için başvuru olan manevralardır."

İnönü, Sakarya nehri üzerinde kurulmakta olan bir hidroelektrik santrali için de, "Yapamazlar!

Yapsalar da bu elektriği nerede kullanacaklar, toprağa mı verecekler acaba?" demiştir.

500 milyonluk ihale Samsun limanı için yapılmıştı. Bayar: "Hem liman hem santral tamamlandı. DP iktidarında İnönü gibi bir devlet adamının bile inanmadığı eserler yapılmıştır" der.

CHP'nin 27 Mayıs'la ilişkisini ilk açıklayan sivil kişi Ankara CHP milletvekili Avni Doğan olmuştu.

Doğan, 1961 yılındaki Yenimahalle Kongresinde: "İhtilâli biz hazırladık" demişti."²³⁸

Bunun anlamı şudur: İhtilâli CHP'nin tutumu mümkün kılmıştır.

İhtilâl sonrasında Nilüfer Gürsoy'un gözüne Paris Match dergisindeki bir haber-yorum ilişti. Derginin Türkiye muhabiri şöyle yazmıştı: "... muhalif hanım gazetecinin evindeydim. Milletvekilleri, profesörler davet edilmiş, ihtilâl tasarlanıyordu. Öğrenciler yine harekete geçecek deniliyordu. Ne zaman diye sordum. Ayrılırken kulağıma fısıldadı."²³⁹

İhtilâl ve ABD: Menderes'i Niçin İstemediler?

DP Milletvekillerinden Mithat Perin, Çetin Yetkin'e bir hatırasını anlatıyordu:

"Menderes ekonomik yardım istemek için Almanya'ya gitmişti. Refakatine aldığı gazeteciler arasında ben de vardım. Almanlar o zaman tamamen Amerika'nın etkisinde, Eisenhower ABD Başkanı Kruppa'a ve başka yerlere gittik. Türkiye bir an evvel sanayileşmeyi ileri götürmek çabasındaydı. Ama Almanya buna yanaşmıyordu. Aslında Batı, Türkiye'de ağır sanayiye müsaade etmiyordu.

Müzakereler sırasında Zorlu (Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu) masaya vurup çıkmıştı. Almanya, demir-çelik fabrikası, rafineri gibi tesislere yanaşmıyordu. Zaten Türkiye zaman zaman uyanık davranarak Batının sultasından kurtulup bu gibi tesisleri hep Sovyetler'e yaptırmıştır. O sıralarda Almanların bir geleneği vardı. Misafirleri Ren Nehri üzerindeki gemiyle gezdirirlerdi. Biz de böyle bir geziye davet edildik. Gemide ev sahipliğini Ludwig Erhard yapıyordu. Mende-

195

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

res ve bizler gemide güvertede oturduğumuz bir sırada Erhard purosunu tütüre tütüre geldi. Gelir gelmez birdenbire sordu:

- Siz, dedi, ağır sanayide niçin bu kadar ısrar ediyorsunuz ekselans?

Ben gitmek istedim. Menderes, "kal, kal" diyerek kalmamı istedi. Anlaşılan konuşmaya şahit olmamı istiyordu. Menderes, Erhard'a:

- Sizin pişmiş toprağınızı çimento olarak almamızı mı istiyorsunuz hâla? Türkiye bunu aşmıştır... dedi. Erhard dedi ki:

- Size biz kredi açmayalım. Size avans para verelim: Türkiye'de tarımı geliştirin, entansif tarım yapın, Avrupa'nın hububat, meyve, sebze ambarı olun. Eksperlerimizi gönderelim, makinelerimizi gönderelim. Üretecekleriniz için kredi değil, peşin para ödeyelim.

Adnan Bey birdenbire:

- Biz sizin hiçbir şeyinizi istemiyoruz, dedi.

Kolumdan tuttu, geminin önünde bir amerikanbar vardı, beni oraya götürdü. Ben,

- Beyefendi, çok sinirlendiniz deyince,

- Bırak bu pis adamları, dedi. Hep kafalarında bizi geri bıraktırmak var. Bunun için ellerinden geleni yapıyorlar.

Hemen o sırada gülererek Erhard geldi:

- Ekselans, bana bir bira ısmarlar mısınız, dedikten sonra,

- Niçin kızılıyorsunuz? Politika bu. Tartışacağız, sonunda bir noktaya geleceğiz, dedi ve arkasından ilginç bir ses tonuyla konuştu:

- Avrupa'daki harplerin kaynağında daima demir-çelik sanayii bulunur. Bunu aklınızdan çıkarmayın. Bu hâlâ geçerlidir.¹²⁴⁰

Çetin Yetkin'in, 1-19 Şubat 1989'da Nur Batur imzası ile yayınlanan "İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a doğru" başlıklı yazı dizisinden aktardığı bazı bilgiler Perin'in hatırası etrafında toplanıyor.

Mesela İngiliz Büyükelçisi James Bowker 8 Haziran İğâîHarikli raporunda Fatin Rüştü Zorlu'nun görevinden alınmasını istiyor:

196

İHTİLÂL

"Zorlu'nun görevden alınıp Amerikalılarla anlaşabilecek birinin ekonomik işlerin başına getirilmesi herkes için iyi olacak." Zorlu döneminde Dışişlerinde Ticaret İşleri Genel Müdürü olan eski Milli Savunma Bakanlarından Hasan Esat Işık da şu bilgiyi veriyor:

"Menderes ve Fatin Beyi deviren Amerikalılardır. 27 Mayıs'ı yapan olaylar ve kişiler mevcut değildir demiyorum. Ama böyle bir hareketin yapılmasını, Menderes ve Zorlu'nun işbaşından uzaklaştırılmasını Amerikalılar herkesten çok istiyorlardı."

Yine Zorlu'nun döneminde Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak çalışan Melih Esenbel de bu bilgileri pekiştiriyor:

"Amerika Menderes ve Zorlu'ya baskı yapıyordu. Amerika Menderes'ten kalkınma hızını düşürmesini istiyordu. O zaman kalkınma hızı yüzde 8-9 dolayında çıkmıştı ve bizden 4'e düşürmemizi istiyorlardı. Menderes ise başlattığı yatırımları tamamlayabilmek için sonuna kadar direndi. Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Leon Dayton yardımı çok dar seviyede tutmak istiyordu. Hatta o kadar ki inşâ etmek istediğimiz yeni barajlara bile karşı çıkıyordu."

Zorlu'nun Bakanlıktaki yakın çalışma arkadaşlarından Semih Günver de bu "ambargo"nun tanıklarından biri idi:

"Menderes ve Zorlu'nun en büyük sorunları ülkenin sanayileşmesinin gecikmesiydi. Benim o yıllardaki intibam Amerikalıların Türkiye'yi kuvvetli bir sanayi ülkesi haline getirmek niyetinde olmadıkları ve ülkemizi genel stratejilerinde icabında kendilerinin kullanacakları bir askerî üs olarak korumak ve ekonomimizi dışa bağımlı tutmayı tercih etmekte oldukları idi."

1949 yılında Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan Türkiye için kalkınma modeli belirleyecek bir rapor istenmişti. Bu rapor James Barker başkanlığındaki Amerikalı uzmanlar tarafından hazırlandı. Geçen sürede iktidar değişmiş, yönetime DP gelmişti. Rapor, DP iktidarına verildi. *Barker Raporu* olarak anılan bu rapor Türkiye için nasıl bir kalkınma veya kalkınmama modeli sunuyordu? Çetin Yetkin sayfaları çevirirken biz de okuyalım: Öncelik tarımın olacaktır. Tarım sanayi, soba, pompa, pulluk, çekiç ve testere gibi şeylerin üretilmesi ve sınırlı tutulma-

197

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

lıdır. Diğer sanayi yatırım alanları tuğlacılık, camcılık, dericilik, mobilyacılık, aşı ve serum yapıcılığı, sabunculuk, çanak çömlekçilik... Olabilir. Buna karşılık ağır makine ve metal işleme sanayi, ağır kimya sanayii, selüloz ve kâğıt sanayi alanlarında yatırım yapılmamalıdır. "Bu kalkınma modeli ile Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak kalması, ABD'nin ham madde deposu ve sanayi mallarını satacağı bir Pazar olması öngörülmektedir."²⁴¹

Yetkin, Barker Raporunun yalnızca bir örnek olduğunu söyler. Aynı nitelikte daha birçok rapor vardır. Mesela Amerikalı Max Westor Thonburg, raporunda şöyle der:

"Bir kısım saban, taşıma arabaları, el aletleri gibi basit mallar Türkiye'de imal edilebilir."

ABD ve Batının Türkiye'nin sanayileşmemesi için istediklerine karşı çıkan DP'den esirgenen dış yardım ve krediler 27 Mayıs 1960'tan yani ihtilâlın ilk gününden itibaren Türkiye'ye akmaya başladı. Bu yardım ve kredilerin basındaki haber örneklerini Çetin Yetkin sıralamış. Bir ikisini nakledelim: 5 Temmuz 1960: "Amerika dün 1 milyar lira hibede bulundu."

12 Ocak 1961: "Amerika 4 milyon dolar verdi. Bu yardım *ithalat* için kullanılacak. 27 Mayıs'tan beri yapılan yardım tutarı 279 milyon doları buluyor."

19 Nisan 1961: "Amerika 1 milyar liralık yeni bir yardımda bulundu."

Anlaşıyor ki ABD, ihtilâl yönetimine 7 ayda 279 milyon dolar vermiştir. Hâlbuki 1959 sonunda Amerika'ya giden Dışişleri Bakanı Zorlu'nun almaya çalıştığı ek yardım yalnızca 20 milyon dolardır. Zorlu, Washington'da gazeteci Kemal Balum'a şöyle der:

"Bizim en büyük hatamız kayıtsız şartsız Amerika'ya tâbi olmamız. Türkiye NATO ve Amerika'nın yanı sıra Üçüncü Dünya Ülkeleri ve Sovyetler ile Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda yeni bir politika izlemek zorundadır... 1960 ortalarına doğru Adnan Menderes Moskova'ya gidecek."²⁴²

Fakat 1960 ortaları ihtilâl zamanıdır.

Semih Günver der ki: "Amerikalılar Menderes'in Moskova ziyaretini görünüşte normal karşıladılar.

Fakat CIA'nın derhal ha-

198

İHTİLÂL

rekete geçtiği, ziyareti önlemeye çalıştığı intibayı aldı... Aslında Washington Moskova ziyaretinden hiç mi hiç hoşlanmamıştı."

İhtilâlden sonra fıslıltı gazetesindeki haberler "esas" gazetelere terfi etti. Konumuzla ilgili olanı "İktidar Ardahan'ı Rusya'ya satmak istemiş" haberidir. Bu haberin ayrıntısı çok ilginçtir. Cemal Gürsel şöyle demektedir: "Kanaatimize göre yalnız Türkiye'yi değil, aynı zamanda NATO müttefiklerimizin sağ kanadını da kurtardık."²⁴³

Ercüment Yavuzalp, "Menderes'le Anılar" kitabında bir yabancı yazarın eleştirileri karşısında Menderes'in gösterdiği tepkiden bahseder. Menderes şunları söylemektedir: "Bu yabancı Türkiye'de fabrikanın fonksiyonunu bilmez. O bunu kendi tuzu kuru ülkesindeki şartlara göre değerlendirir. Biz fabrikadan üretimin yanında başka faydalar da bekleriz;. Türkiye'de bir yere fabrikanın kurulması demek oraya revir, okul, doktor, fötr şapkalı adam gitmesi demektir."

Yavuzalp'in naklettiğine göre Menderes'in, çok tekstil fabrikası açtığı eleştirilerine karşı cevabı şudur: "Yani fabrika yapmayalım da ürünü hep pamuk olarak mı satalım? Ne için pamuğumu işleyip satmayayım? Niye ihracat yapmayayım? Farz edin ki ihraç edemedik. O zaman bez yapar satarım. O da olmadı iplik yapar satarım. Hammadde satıcısı olmaktan daha iyi değil mi?"²⁴⁴

MBK, 3 Ağustos 1960 tarih ve 235 sayılı kanunla 235 general ve 5000 subayı emekli etti. Bunun gerekçelerinden biri ABD'nin orduda NATO standartlarına uygun düzenleme yapılmasını istemesidir. Komuta kademeleri kalabalıktır. Emekli edilecek subaylar için gerekli parayı ABD sağlamış, emekli edilecek olanlara dair bazı listeler de ABD'den gelmiştir.

Korgeneral Cemal Madanoğlu "CIA, 27 Mayıs'tan sonra bize sicil verir hale geldi. Amerikan raporlarına göre geri hizmete gidirsiniz" demektedir.²⁴⁵

Albay Hidayet Uğur, inceleme yapmak üzere ABD'ye gönderilmiş, dönüşte: "ABD yalnız kendi çıkarları ile ilgili. Türk Ordusu kendine yetebilmek için acilen tedbir almalıdır." şeklinde bir rapor vermiş ve ilk 30 Ağustos'ta emekli edilmişti.²⁴⁶

Aslında Albay ucuz kurtulmuştu.

199

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Başbakan Çiller'in Amerika Seyahati sırasında Grand Hyatt Otelindeki bir yemekte "Önemli bir isim" gazeteci Sabahattin Önkibar'a birisini gösterir: "Şu adamı görüyor musun? Menderes'in idamını ABD'ye onaylatan adam" der.

Bu adam o dönemde Türkiye'de ABD'nin askerî ataşesi olarak bulunan Fred Haynes'dır.²⁴⁷

Menderes'in hamleleri Türkiye'ye çizilen sınırı aşmıştı.

SSCB ve Menderes

Bugünün Rusya'sı o zaman uyduları ile beraber "Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği" idi.

Rusya ile asırlar boyu savaştık. En son 2. Dünya Harbi'nden sonra Kars'a, Ardahan'a göz diktiler, açıkça Türkiye'den toprak istediler. Hâlâ son yüzyılın bitkinliği içindeki Türkiye Amerika ile yakınlaşmak mecburiyetinde kaldı.

Amerikan politikalarından bunalan Menderes'in yeni denge arayışları içinde Amerika'ya karşı teraziye attığı bu ağırlık, Menderes'ten en az ABD kadar rahatsızdı. Çünkü Menderes'in kalkınma çabaları ve antikomünist uygulamaları Rusya'nın Türkiye üzerindeki ideolojik operasyonlarına set çekiyordu. İhtilâlden sonra yalnız ABD değil, Rusya da yardım teklifinde bulunmuştu. Adalet Bakanını ziyaret eden Rus Büyükelçisi Rijov'un bir teklifi vardır:

"Mali güçlüklerinizi çözmek için size kredi açmaya hazı-

11Z.

"248

İhtilâlden önce Rusya, Türkiye'ye yayın yapan demirperde radyoları ile Türkiye'deki kargaşaya destek vermiştir.

1959'da Menderes'in uçağının Londra'da düşmesinden sonra çıkarılan "Düşen uçağın yükü arasında iki bavul dolusu altın bulundu. Menderes Londra bankalarına yatırmak üzere Türkiye'den altın kaçıyordu" söylentisinin kaynağı Rus kontrolündeki "Bizim Radyo" idi. Bu iftirayı oradan alıp kimler kimlere fısıldıyordu?

DP Milletvekili Nusret Kirişçioglu şöyle yazar:

"CHP'nin korkunç iftiraları demirperde radyoları ile ağız birliği içinde yayılıyordu. CHP ve Bizim Radyo birbirlerinin söylediklerini tekrarlıyordu. CHP'nin bütün toplantılarında

200-

İHTİLÂL

'Komünist Ajanlar' vardı. Bu durum toplantılarda konuşulanların birkaç saat içinde Bizim Radyo'da yayınlanmasıyla artık göz çıkaracak hale gelmişti. Türk basınına da sızan komünist ajanlar halkı ayaklandırmak için ellerinden geleni yapıyordu."²⁴⁹

1965 yılında Sovyetler Birliği Akademisi Asya Ulusları Enstitüsü tarafından yayınlanan "Modern Türkiye" adlı kitap, Rusya'nın Menderes'e ve Menderes dönemine resmî bakışını yansıtmaktadır. Buna göre Menderes icraatına komünizm düşmanlığı, aşırı milliyetçilik ve dini taassubun tahriki ile başlamıştı. Menderes dış politikada Sovyetler'e tamamen karşıydı. 1959'da İzmir'de 120 cami yapılmıştı. Said Nursi adlı şeyh kendisine peygamber süsü vererek vaazlara başlamıştı.²⁵⁰

Anlaşıyor ki Asya Enstitüsü de Rus istihbaratı da yerlerde sürünmektedir. Çünkü bunların hiçbiri doğru değildir.

Kısacası DP'nin kalkınma hamlelerinin komünist ideoloji için bir engel teşkil edebileceğini düşünen Rusya da Menderes'ten şikâyetçi idi.

Rusya o tarihlerde "Sovyetler Birliği" aldatmacası ile Komünist ideolojiyi emperyalist yayılma vasıtası olarak kullanıyordu. Komünizm veya Marksizm şekil ve mesajını savunan birçok insan farkında olmadan veya bilerek Rus emperyalizmine aracılık yapıyordu.

Fatin Rüştü Zorlu ve Yunan İstihbaratı

Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak amacıyla kurulmuş bulunan EOKA, 2 Nisan 1958'de Ada'da savaş ilan etti ve kanlı olaylar başladı. Türkiye'de halk sokaklara döküldü. "Ya Taksim ya ölüm" sloganı ile yapılan mitinglerle memleket sarsılıyordu.

10 Haziran'da Kıbrıs'ta Rumlarla Türkler çarpışırken İngiltere'den bir nota geldi: "Basınınızı kontrol edin, tahrik edici beyanda bulunmayın" Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun tepesi attı. Menderes

öfkelenildi ve İngiltere şiddetle protesto edildi. Kıbrıs diplomasisi yine başlamıştır ve soluk soluğa sürecektir. Yunan Dışişleri Bakanı "Savaşın eşiğindedir" demektir. Birleşmiş Milletler'de görüşmeler başladı. Ya da kavgalar. Ave-

201

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

rof bir ara İngiliz Lawrence Durrell'in "Acı Limonlar" adlı eserinden parçalar okuyarak Yunanistan'a bağlanacak Kıbrıs'ta da Türklerin güven içinde olacağını belirtmek istedi. Zorlu hazırlıklıydı. "Bozuk şivemle Sheakespeare'in ruhunu tazip etmeyeyim" diyerek Orhan Eralp'ten Othello'nun 1. perde 3. sahnesini okumasını istedi. Sheakespeare "Kıbrıs'ın Türkler için ne kadar önemli olduğunu düşünecek olursak... Türkün kendisi için birinci derecede önemli olanı arkaya atacak kadar beceriksiz olduğuna inanamayız" diyordu. Bu diplomatik karşılama, havayı "etkiledi. Averof "Davayı kaybettik" dedi. Zorlu da "Enosis öldü" "Bağımsız Kıbrıs" için anlaşılıyordu.

Müzakereler o kadar hareketli, tepkiler o kadar sert müdahaleler o kadar sürprizli olmuştur ki delegeler Zorlu'nun mücadele yeteneğine şaşmışlardır. Büyükelçi Haluk Kura diyor ki "Bizi günde 22 saat çalıştırıyor sonra perişan halimizi görüp takılıyor, bazen bağırıp çağırıyordu."

Zorlu, Dışişleri Bakanlığı'nın içinden gelmişti. Orası meslek hayatına başladığı ve kariyerini yaptığı yerd. Herkese en iyi yapacağı işi vererek mükemmel bir ekip kurmuş, mükemmel diplomatlar yetiştirmişti. İç politika ile ilgisi yoktu. Birçok Bakanın işini devralması için yalvardığı bir enerjidi. Daha yaşarken efsane olmuştu. DP Grubu içinde yadırganan, desteğini Menderes'ten alan bir politikacı idi.

Zorlu'nun binbir emekle meydana getirdiği eser 10 Şubat 1959'de Zürih'te Türk ve Yunan Başbakanları tarafından imzalandı. Sonra müzakerelerin Londra safhası başladı. İngilizlerin "üs" isteğine her iki taraf da onay verdi. Menderes bu anlaşmayı sağ kurtulduğu uçak kazasından sonra 19 Şubat'ta hastanede imzaladı. Belgeleri İngiliz ve Yunan Başbakanları, McMillan ve Karamanlis getirmişti.

Londra Anlaşmasıyla Kıbrıs'ın müstakil olduğu, Yunanistan'a bağlanamayacağı, iki cemaatin eşit şekilde Adayı yöneteceği karara bağlandı. Daha önemlisi taraflar müdahale hakkı kazanıyordu. 1974 yılında, Kıbrıs'ta yine hortlayan Enosis hayaline bu anlaşmaya dayanarak müdahale ettik, Adayaasker çıkardık.

"~"^^

Lozan'da Kıbrıs'ı İngiliz idaresine terketmiştik. O noktadan buraya gelmek okurken bile insanı yoran insanüstü bir çabanın sonucudur. Eserin mimarı da Zorlu ve diplomatlarıdır.

202

İHTİLÂL

Zorlu, Paris'e gidecekti ama Esenboğa'da göz gözü görmüyordu. Kalın, kirli bir sis vardı. Pistteki uçaklar bile zor seçiliyordu. Pilot kalkmak istemedi. Averof Paris'te bekliyordu. Zorlu diplomasisini gösterdi. THY Genel Müdürlüğüne "Yazık ki burada bir askerî uçak yok. Asker pilot korkmaz, bizi İstanbul'da bekleyen uçağa yetiştirirdi." Az sonra uçakta idiler ve pilotla genel müdür sarılmışlar, helalleşiyorlardı!

Kıbrıs Anlaşmasına CHP ret oyu verdi. Büyükelçi Semih Günver "Bunun için ölesiye mücadele etmiştik. Anladım ki Kıbrıs da iç politika sorunu haline getirilmişti" der.²⁵¹

1974'te Kıbrıs'a bu anlaşma ile müdahale eden Hükümetin başı Bülent Ecevit'ti. CHP milletvekili Bülent Ecevit 1959'da bu anlaşmaya ret oyu vermişti. İnönü de sonraki yıllarda iki defa, bunalmı anlarında Kıbrıs Garanti Anlaşmasına dayanarak Kıbrıs'a müdahale girişiminde bulunmuştur.

Zorlu, 2 Kasım 1957'de Dışişleri Bakanı oldu ve sonuna kadar bıkip usanmadan çalıştı. 25 Nisan 1960'da Tahran'a hareket etmiş, yolda pilot "Tahran üzerinde cumulus bulutları var, oraya inemem" deyince "Cumulus mumulus dinlemem" deyip uçağı Tahran'a indirmişti. Şah, bekliyordu.

Bu görev kahramanı, abide şahsiyet, nasıl olmuş da CHP tarafından "Yüzde oncu Fatin" diye tanıtılır olmuştu?

F. R. Zorlu Dışişleri Bakanı iken ve öncesinde de 10 yıl onunla çalışmış, o sıralarda Bakanlıkta Milletlerarası Ekonomik İşler Genel Müdürü olan, Büyükelçi Semih Günver, geniş bir şekilde faydalandığımız eserinde sorunun cevabını veriyor:

"Yunanlılar, NATO içinde yakından tanıdıkları Zorlu'nun siyasete atılışını ve Kıbrıs konusuna el atmasını endişe ile karşıladılar. Yunan gizli servisi, New York'ta yayımlanan Time dergisinde "Yüzde oncu Fatin Zorlu" iddiasıyla bir yazı çıkarttı. Böyle bir suçlamanın Türkiye'de nasıl istismar edileceğini çok iyi hesaplamışlardı Nitekim attıkları bu kartopu Kasım Gülek'in de (CHP Gn. Sekr.) özel katkısı ile Türkiye'de Zorlu'nun üzerine bir çığ gibi düşürüldü.

Zorlu, dış ekonomik konular ve Kıbrıs davası ile o kadar yüklü idi ki uzun zaman bu iftira kampanyasının farkına bile varmadı. DP'liler bile bunu ona karşı kullandılar.

203

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Daha ilk günden DP Grubu Zorlu'dan hoşlanmamıştı. Zorlu da kendini sevdirecek bir gayret sarfetmiyordu. Sarfetmeye vakti yoktu. Vakti olsa bile bunu beceremezdi. Hali, tavrı, giyinişi, konuşması, R'yi telaffuz edemeyişi, kimseyi takmayışı ile uzaydan gelmiş bir yaratık gibiydi. Hiçbir zaman partili bir siyaset adamı olmadı, olmak istemedi. Uzun yıllar yanında çalıştım, ağzından parti lafını duymadım. Mert insandı, mücadeleci idi."

O tarihte Bakanlıkta İktisadi İşler Genel Sekreteri olan, sonraki yılların abidevî siyaset adamı CHP Kabinelerinin Milli Savunma ve Dışişleri Bakanlarından Hasan Esat Işık, Zorlu ile ilgili bir hatırayı şöyle anlatıyor:

"... (Özetle) Yunan Hükümeti Kıbrıslı Rumlara silah gönderiyor, İngilizler göz yumuyordu. Zorlu da Türklere silah sevketmeye başladı. Fakat İngilizler şüphe üzerine bizim bir motorumuzu batırıp mürettebatı tutukladı. Zorlu mürettebat için uğraşmaya başladı ama İngilizler 'Kraliçenin yargıçları bağımsızdır' diyordu. Zorlu, bir gece İngiliz Büyükelçisini makamına çağırdı; ona, 'Yunanlılara göz yumuyorsunuz, bize mani oluyorsunuz. Türk hükümetine durumu açıklayıp Kıbrıs'a resmen silah sevketmekten başka çarem yok' dedi. Kısa bir süre sonra Kraliçenin yargıçları mürettebatı serbest bıraktı, geminin yükünün araştırılmasına gerek olmadığına karar verdi."²⁵²

27 Mayıs sabahı Zorlu'yu da Harp Okuluna götürdüler. Oradan Yassıada'ya nakledildiğinde Semih Günver'e serbest bırakılmış olan Altemur Kılıç'la bir haber yolladı. Aralarında geçen ihtilâl olacak olmayacak tartışmasını ima ederek "Semih haklıydı" diyordu:

"... Ben de biliyordum. Fakat gemiye binmiş, görev almıştım. Gemi batıyor diye fare değilim ki kendimi denize atayım. Sonuna kadar güvertede kalmak zorundaydım."²⁵³

Yassıada'daki tutuklulardan Adnan Selekler bir gün Zorlu ile karşılaştı. Zorlu'nun yüzü gözü morarmış, bir gözü kapanmıştı. "Mahzun, kederli bir görünüşü vardı. Manzara bütün acılığı ile hâlâ gözümün önündedir."

"Fatın Rüştü Zorlu, Yassıada'da mertliğin, cesaretin, en acı ve yalnız dakikalarında bile memleket sevgisi ve ^Allah'a inancın bir sembolü haline geldi."

İdam kararı okunurken bu durumunun da gözden geçirilmediği ve idamının gerekçelerinden biri sayıldığı anlaşıldı.

204

İHTİLÂL

"... Kaldı ki duruşmaların başından sonuna kadar Celal Bayar ve Adnan Menderes'le birlikte olduğu intibahını vermiştir. Her ikisi de asli iştirak halindedir."

Zorlu, Anayasayı ihlal suçuyla idam edildi. 1960 yılında, eski İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd, Büyükelçi Zeki Kunalp'e sordu: "Cesur adamdı. Memleketi için çok çalışırdı. Zorlu'yu niye öldürdünüz?"

Arapça Ezan

Menderes, bir yandan maddî kalkınma imkânlarını zorlarken bir yandan da inançlar dünyasını rahatlatmaya çalışmıştı. Kendisi de inançlı, dinî ve millî şuuru yüksek bir insandı.

Menderes Hükümetleri camilere yardım etmek, şeyhlerin-hocaların rahat rahat dolaşıp konuşmasına göz yummak, imam-hatip okulları açmak, Kur'an Kurslarına izin vermek gibi uygulamaları sebebiyle, din istismarı yapmak ve gericiliği güçlendirmekle, hatta gerici olmakla suçlandı. Hâlbuki gerçek anlamıyla *ilticanın* tehlike olmaktan çıktığı dönem 1950'de başlayan Menderes dönemidir... Menderes iktidarının gericilikle suçlanması, bu suçlamayı yapanların laiklik kavramına verdikleri anlamdan kaynaklanmaktadır. Bu anlam, sert, karışık, bölücü, ruhsuz ve aynı zamanda yetersizdir.

Bu laiklik anlayışı; laikliğin gereği, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmakta fakat devlet işlerinden ayrılmış dini de rahat bırakmamaktadır. Bu genellikle dinin geri dönüp devlet işlerini de üstleneceği korkusuna dayanmakta da, tam bu noktada da hatalar zinciri başlamaktadır.

Her şeyden önce Arapça ezandaki Arapça, *Arapça* değildir. "Türkiye'de Arapça öğrenip dualarımızı Arapça yapalım, daha makbul olur" diye düşünen insanlara rastlanmaz. Herkes duasını kendi ana dilinde yapar. Ezanın *Arapça* okunmasına gösterilen hassasiyetin *dil* ile ilgili olmadığını kavrayabilecek kadar laiklik anlayışı Türkiye için çok faydalı olacak, herkesi lüzumsuz kavgalardan kurtaracaktır. Ezanın Arapçası dinin temsil ettiği bütün değerleri ve mukaddesleri üzerinde toplayan

bir *sembol* değere sahiptir. Bu yönüyle ezan, halk için dinin *ismidir*. .. Kimse ismini değiştirmek istemez.

205

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

İhtilâlcı subaylardan Faruk Güventürk "DP geldi, hemen Atatürk ilkelerine el attı, ezanı Arapça yaptı. Hepimizin kafasına bir yumruk inmiş gibi oldu" der.²⁵⁴

Bir Bakan, rahmetli Ayhan Songar'a şöyle demiştir: "Menderes asıldığı gün kutlamak için Abant'a gittik. Menderes, ezanı Arapça okutması ile dahi asılmayı hak etmişti."²⁵⁵

Yine ihtilâlcı subaylardan biri kendi ihtilâl gerekçelerini anlatırken "Sivas lisesinde kız-erkek havalandırma yerleri ayrılmıştı" diye de yazar.²⁵⁶

Menderes'in avukatı Burhan Apaydın, Arapça ezan ve ihtilâl ilişkisi konusunda şu açıklamayı yapmıştı:

"Yassıada kararlarının gerekçesi yayınlanmamıştır. Çünkü kararların yayınlanması halinde millet vicdanını rencide edecek ağır bölümler olduğu görülecektir. Kararların başında yer alan bir husus şudur ki Menderes'in Arapça ezana izin vermesi idam gerekçesi olarak yazılmıştır."²⁵⁷

Eğer böyle ise mahkeme heyeti kendini de asmış demektir. Arapça ezana CHP'liler de onay vermişti.

İhtilâlden sonra, "Dil Kurumu Ezanına" dönülmediği de gözden kaçmamalıdır.

Prof. Sabahattin Zaim, Davut Dursun'un eserindeki röportajda "1950'de bir polisin camiye girmesi hayretle karşılanırdı" demektedir.

DP ile gelen özgürlük havasında oluşan doğal gelişmeler, biraz da önceki dönemin katı kural ve politikalarının etkisiyle abartılmıştır. DP'nin, ruh ve medeniyet dünyamızı büyütecek, güçlendirecek önemde bir icraatı da olmamıştır. Yapılan iş esas itibari ile inanç ve onun kurumları, davranışları üzerindeki gereksiz baskının kaldırılması, bunların doğal seyrine bırakılması olmuştur ki bunun *büyük önemi* yine önceki dönemden ileri gelir.

Fatih Rıfki Atay yazmakta gösterdiği dehanın yarısını yazdıklarında gösterseydi şüphesiz büyük değerlerden biri olurdu.

10 Kasım 1960'da Dünya gazetesinde şöyle diyordu: "- 1950'den beri her 10 Kasım dövünüyorduk."

Bu cümle anlattığı düşüncelerle yanlış, ulaştığı sonuç itibariyle doğrudur. Dövünme 1950'de başladığına göre ihtilâl için öne sürülen gerekçelerin hepsi havada kalmıştır. DP hata yap-

206

İHTİLÂL

tığı için, kusurlu, suçlu olduğu için değil iktidara geldiği için mahkûm edilmiştir.

İyi niyetinden şüphe edilmeyecek bir aydınımız birkaç ciltlik laiklik tartışmasını bir cümleye sığdırarak pek çok konuyu aydınlatmıştır:

"Başbakan hiç çekinmeden Türkiye Müslüman'dır diyebiliyordu."²⁵⁸

İhtilâlciler

Ahmet Yıldız Sivas lisesinde kız-erkek havalandırma yerlerinin ayrılmış olmasını eleştirerek kendi görüşlerini laiklik etrafında vurgular.

Alparslan Türkeş "Birkaç yıldır kendi aramızda komünizme av olmamak için sosyal sorunların ele alınıp çözülmesi gerektiğini konuşuyorduk. Halkın %70'i okur-yazar değil, bu cehaletten kurtulmalıyız diyorduk" vurgusunu yapar.²⁵⁹

1957—1960 arası ekonomik sıkıntılar memurları ve ordu mensuplarını fazlasıyla etkilemişti. CHP döneminde daima korunmaya çalışılmış memurlar maddî bakımdan özel bir ilgi görmüyordu. Yolu bir gazinoya düşen subay içmek için yalnızca gazoz isteyebildiğinden o çevrelerde subaylara gazozcu denildiği söylenir. Memur-asker kitesindeki ekonomik zayıflamanın bu kitleyi *içten* etkilemesinin sebebi ise etraflarında değişik yollardan daha bol ve kolay para kazanan insanların artmış olmasıdır. Yüzbaşı Nusret Kocabay de kendi vurgusunu bu sorun üzerinde yapar: "Subayın değersiz gibi görülmesi bizi ihtilâle it-ti."²⁶⁰

Değişik sebeplerle orduda birçok "cunta" kurulmuştu. 1958'de Erzurum'da kurulan "Teğmenler Cuntası"nın vurgusu ise ordunun elindeki silahların yetersiz olmasıydı. Amerikalılar "hibe" adıyla değersiz silah veriyordu...

Bu örnekleri düşünülenler sadece bunlar olduğu için değil kafalarda hangi düşüncelerin biriktiğini göstermek için ele aldık.

Tek parti döneminden sonra başlatılan hızlı kalkınma, dünyada oluşan iki kutuplu güç dengesi arasında Türkiye'nin yalnızca bir Amerikan ön karakolu gibi düzenlenmek istenmesi,

207

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

dini özgürlüklerin irtica salgını intibasını vermesi, demokrasi ile gelen yeni siyasî ilişkiler ve tavırların yadınrganması gibi iç içe geçmiş birçok sebep ve bu sebeplerin günlük hayatı etkileyen sonuçları ihtilâl ortamını besledi.

Bir bakıma *aydınlarımız* yeni düzene uyum sağlayamadı ve hemen her yenilik bir tehlike olarak algılandı.

Bu tabloyu CHP'nin iktidar hırsının, kaybolmuş mevki-ma-kamlara duyulan özlemin ve bu sebeple girişilen tahriklerin çevrelendiğini de unutmamak gerekir.

Orduda biriken *enerjinin* fark edilebilmesi, yeni düzenin kurumları nasıl etkilediğinin anlaşılabilmesi için gerekli entelektüel birikim DP'de yoktu. DP, icraatlarıyla herkesi mutlu ettiğini, her şeyin daha da iyi olacağını, sabır ve insafı olunması gerektiğini düşünüyordu.

Fakat kalkınma çabaları sürerken yapılması gereken işler de vardı. Olayların iyice kızıştırıldığı bir ortamda Menderes'in "Nerede hata yaptık?" sorusuna onun Hukuk Fakültesinde hocası olan Prof. Dr. Ali Fuat Başgil "Halk çoğunluğuna dayanıp profesör, yazar, subay gibi faal kuvvetleri idare etmeyi, Türkiye'nin cevherini işlemeyi ihmal ettiniz" cevabını verdi.

Dr. Sarol, "Eleştiriler Menderes üzerinde etkisiz kalıyordu. Halkla kurduğu aracısız sevgi ilişkisi onu yanıltıyordu" der. Yani Menderes'in demokrasiyi ciddiye alması, bundan böyle oyunun kurallarını halkın belirleyeceğine inanması, onun en zayıf tarafını oluşturdu.

İhtilâl için gösterilen gerekçeler daha çok 1957-1960 arasını kapsar. Meclis kavgaları, öğrenci olayları, Menderes'in diktaya gittiği suçlamaları... Hâlbuki bu ortamı meydana getiren, özenle inşa eden sonra ihtilâli tahrik ve teşvik için kullananlar DP'nin iç ve dış muhalifleriydi.

Son dönemin, sonucu kolaylaştırmaktan, sonucu sağlamaktan öte özelliği yoktur. Cuntaların ilk kuruluş tarihleri 1955'e kadar iner.

İlk cuntanın 6—7 Eylül olaylarından sonra kurulduğu yazılmıştır.²⁶¹ Bir başka kaynak ilk cuntanın 1956'da kurulan Talat Aydemir cuntası olduğunu yazar.²⁶²

İsmet Paşa'nın *başarısı* bu cuntaları CHP iktidarına giden

208

İHTİLÂL

yolu açmak için iş makinesi gibi kullanabümesidir. Tarihî kişiliği bunu kolaylaştırdı.

Kimdi bu ihtilâlciler? Bir kısmı Türkiye'nin hâlâ can yakan asırlık sorunlarının böyle her taraftan müdahaleye açık demokrasi denemeleriyle çözülemeyeceğini, bu sorunların çok çabuk ve etkili çözülebilmesi için disiplinli bir idare kurulması gerektiğini, böylece ülkeye uzanacak her tehlike tartışmasız uzaklaştırılırken reformların rahatça yapılabileceğini, sonra da sivil idareye devredileceğini düşünen subaylardı.

Diğerleri ise DP'nin yıkılmasının ve iktidarın CHP'ye teslim edilmesinin yeterli olacağını düşünüyordu. Bundan dolayı ilk gruba *ihtilâl ihtilâlcileri* dedik. İkinci grup *CHP ihtilâlcileriydi*.

Her iki grup da birbirlerinin düşüncelerinden tam olarak haberdar değildi. İhtilâlden hemen sonra bu gruplar ayrıştı ve birbirlerine cephe aldı.

İlk grup DP yönetiminin yurt dışına sürülmesini, hiçbir yargılama yapılmamasını istiyordu. Ama daha ilk gün bütün ihtilâlciler "Profesörler Heyeti"nin etkisine girdi. İlk grubun bunu önemsememesi haklarında iyi olmadı.

"İsmet Paşa'nın Kiralık Askerleri"

MBK toplantı halindeydi ve sırası geldiği için Muzaffer Öz-dağ toplantıya başkanlık ediyordu.

Orhan Erkanlı o toplantıyı Muzaffer Özdağ'ın ismini vermeden anlatır. İsmi verilmeyen paşa da Cemal Madanoğlu'dur.

"Bir gün komite toplantısında beklenen bomba patladı" der Orhan Erkanlı:

"Komite'ye sırası gelen genç bir yüzbaşı başkanlık ediyor, diğer bir yüzbaşı da konuşuyordu; devrimlerden, Atatürkçü-lük'e dönüşten, milletin kaderini değiştirmekten bahseden yüzbaşıya Paşa daha fazla dayanamadı, oturduğu yerden müdahale etti: 'Biz bu uzun işleri bırakalım, bizim bunlara aklımız ermez. Vazifemiz DP iktidarını yıkmaktı, yiktik bitti. Çağırılım İsmet Paşa'yı iktidarı devredelim; biz kenara çekilelim...' dedi. Öteden beri Paşa'nın fikri buydu: 'İsmet Paşa'ya iktidarı devretmek' Her fırsatta bunu söylüyordu.

209

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Kenara çekilmek sözü bizi avlamak için bir tuzaktı. Paşa'ya sivil döneme geçildiği zaman ordunun en yüksek kademesi va-ad edilmiş ve bu duyulmuştu. İktidarın sorumluluğunu çekemeyen ve bu yük

altında ezildiğini hisseden ve bunu rahatlıkla açıklayan Paşa bir an önce kendini emniyete almak istiyordu.

Yüzbaşının cevabı çok sert ve kırıcı oldu; aylardır birikmiş, dolmuş kırgınlıklar boşalıyordu: 'Paşam siz istediğiniz yere gidebilirsiniz, kimse sizi zorla tutmuyor. Zaten yanlışlıkla geldiğiniz ve bir türlü vazifenizi, fonksiyonunuzu idrak edemediğiniz bu topluluk bir İhtilâl Meclisi'dir. Burada herkesin rütbesi ve sıfatı eşittir ve birdir; İhtilâl Meclisi üyeliği... Burası kışla değil, siz de general değilsiniz; oturduğunuz yerden müdahale etmeyin, fikriniz varsa, söz alın ve kürsüden söyleyin. Şunu da bilin ki, biz İsmet Paşa'nın kiralık askerleri değiliz ve olmayacağız. İhtilâl İsmet Paşa'yı iktidara getirmek için yapılmamıştır. Her defa İsmet Paşa'ya iktidarı devretmekten bahsediyorsunuz, kimin malını kime veriyorsunuz; M.B. İktidarının gerçek sahibi Türk ordusudur, biz onun temsilcileriyiz. İktidarı zamanı gelince yapılacak seçimleri kazanana devrederiz; önce devrimler yapılacak sonra da seçimler...' Oldukça uzun süren ve zaman zaman tartışmalara sebep olan bu konuşma, aslında Komite'nin devrimci kanadının, diğerlerine ilk açık taarruzu idi. Paşa münasip bir hedefti. Bu konuşmadan sonra Paşa Komite'ye iki ay gelmedi. Bazı arkadaşlar bu devamsızlığı istifa sayıp, Paşa'nın Komite'den istifa ettiğini resmen açıklamak istedilerse de buna mâni olduk. Paşa bu günü hiç unutmadı ve ondan sonraki bütün çalışmalarını, imkânlarını yüzbaşılardan kurtulmak gayesine yöneltti.²⁶³

Arkadaşları Türkeş'in "Bizi tasfiye edecekler. Biz onları tasfiye edelim" teklifine destek vermedi. MBK'nin CHP'li veya reform sürecine karşı olup "İktidarı İsmet Paşa'ya verip çekilelim" diyen kanadı gerekli bütün tedbirleri alıp 14'ler diye anılacak "radikal" grubu tasfiye etti. Orhan Erkanlı aslında tasfiye listesinin 7—8 kişi olduğunu sonradan "Bunlar da bunların arkadaşı..." gibi endişelerle 14'e yükseltmiş olduğunu yazar.

MBK bu tasfiye için CHP'nin desteğini almakla yetinmedi, yardımını da aldı. CHP, tasfiye edilecek isimleri biliyordu.

210

İHTİLÂL

Çünkü liste ceplerinde idi. Haydar Zengin şöyle der: "Bize verilen listede Ahmet Yıldız da vardı. Münir Köseoğlu eklenmiş, Ahmet Yıldız kalmıştı"²⁶⁴ Neyse ki tek değişiklik buydu.

Bu değişiklik de CHP üst kademelerinde yapılmış olabilir. Haydar Zengin İstanbul'da görevliydi. Muzaffer Özdağ sonradan şunları söyleyecektir: "Tasfiye edilmemiz siyasî komplodur. Millete o gün kalıcı diktayı önledik diye anlattılar.

Gerçek değildir. 13 Kasım'da seçimden önce iktidar değişti. CHP'ye teslim edildi. Amaç İnönü'yü Başbakan yapmaktı. Bizim dışımızdakilerin esas görevi CHP'yi getirmektir."²⁶⁵

MBK'dan 14 subay müşavir adı altında 13 Kasım 1960'da çeşitli ülkelere sürüldü.

Türkeş Hindistan'a, Muzaffer Özdağ Japonya'ya, Dünder Taşer Suudi Arabistan'a, Orhan Erkanlı Meksika'ya gönderildi.

14'ler buldukları ülkelere birbirleriyle haberleştiler, idamları önlemeye çalıştılar ama başarılı olamadılar. Ellerinde tutamayacakları bir ihtilâlin beyni olmakla büyük hata yapmışlardı.

Numan Esin, Davut Dursun'a "27 Mayıs kendi kadrosunu iktidar yapamadı" diyecektir.

Aydemir ihtilâl sonrası üniversitelerin ve diğer "zinde kuvvetlerle" CHP'li kitlelerin desteğini olumlu karşılar, "Hükümet darbesi ihtilâle dönüştü" der. Bize göre ihtilâl hükümet darbesine dönüşmüştür.

Bayar'a göre hükümet darbesi bile değildir, fiili durumdur.²⁶⁶

211

10. BOLUM YASSIADA FACİASI

Karanlıklar Adası

DP kadrosu yargılanmak üzere getirildiği Yassıada'da insanlık dışı davranışlara muhatap oldu. Binbir iftiranın etkisi altındaki görevlilerin tutuklulara reva gördükleri muamele 47 yıl sonra bile vicdanları kanatıyor.

Bayar, Menderes ve arkadaşlarının Ada'ya ayak bastıkları an başlayan kötülükler idamların yapıldığı ana kadar sürdü.

Yassıada'da toplanan kadro o zamana kadar sağlayabildiğimiz en üst seviyede insanları da içinde barındırıyordu. Her biri kin ve nefretin, güdük görüşlerin, cehaletin hışmına uğradı. Yassıada ilkçağ zulmü ile tam bir irtica sahnesiydi.

Koşuş-hücre hayatı ayrı bir karanlık, sorgulamalar ayrı bir karanlık, duruşmalar ayrı bir karanlıktı. CHP'den DP'ye geçmiş olan Dr. Lütfü Kırdar, mahkeme başkanı Salim Başol'a kalp rahatsızlığını ima ederek "Belki son defa huzurunuzdayım" diyor, hastalığını anlatıyor, savunmasının ertelenmesini rica ediyordu.

Başol buna razı olmadığı gibi köpürüyordu da:

"Niye CHP'den DP'ye geçtin!" Kırdar'ın Bayar'a anlattıklarını bilenler sebebin açıklanmasını bekliyordu.

O sırada Kırdar balmumu gibi sararmış, sallanmaya başlamıştı. Düşmemek için mikrofona tutunmaya çalışırken boylu boyunca yere uzandı.

213

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Yassıada'ya geliş...

Ölmüştü.

Cenazesine katılanlar tutuklandı.

Basın, mahkeme, komite, muhalefet güçleri, beyni yıkanmış insanlar iç içe geçmiş görünür-görünmez ilişkiler, doğal veya yapay bağlarla birbirlerine bağlanmıştı /

Menderes Eskişehir'de tutuklandığında DP ileri gelenlerinin 12 uçak dolusu para ve mücevheratla Avrupa'ya kaçmak üzere iken yakalandıkları hoparlörlerle ilan edilmişti. Samet Ağaoğlu çoban kılığında Edirne'de sınırı geçerken yakalanmıştı! Harp Okulu imha planı bulunmuş, öğrencilerin üzerine asfalt döküldüğü anlaşılmıştı!

Bunlara inanan insanların denetimindeki bir Ada'da nasıl yaşanabilirdi? İnanmış gibi görünenlerin zulmü ise dayanılabilir bir şey olabilir miydi?

Mahkeme üyelerinden biri daha 1952'de "Menderes'i elimle asarım" sözüyle tanınmıştı. Biri daha DP'liler Harp Okulunda iken gelip hakaretler yağdırmıştı. Divan Başkanı Salim Başol Yargıtay 1. Başkanlığına getirilmediği için Menderes'e küskündü.

Savcı Ömer Altay Egesel'in husumeti, 1954'te DP'den aday yoklamasını bile kazanamamış olmasından ileri geliyordu.

214

YASSIADA FACİASI

Yassıada'da darbe mağdurlarını zor günler bekliyordu.

Yassıada'da mektuplar 50 kelime ile sınıflandırılmıştı, sansür uygulanıyordu. Ada Kumandanı Tarık Güryay istediği zaman sorgulamalara giriyor, hakaret ve dayaklara katkıda bulunuyordu.

Sorgular bittiğinde anlaşıldı ki ortada suç yoktur, delil yoktur. DP'lilerin neredeyse tamamı

"Anayasayı ihlal etmekten" hüküm giyer. DP iktidarı, meclis grubuyla birlikte maddî-ma-nevî cebir kullanarak anayasayı ihlal etmiştir!

Suçlamalarda emri veren-emri uygulayan fail (aslî veya fer'i) ayrımında CHP'yi kızdırma derecesi rol oynamıştı. Suç sebebi sayılan kararlar 1957 sonrasına aitti. Bu tarihten önce milletvekili olanlar sonradan CHP'ye geçmişlerse tamamen suçsuzdurlar! Yıllarca CHP milletvekili olanlar 27 Mayıs'tan iki ay önce DP'ye geçmişlerse suçluydular...

Yassıada'da bir de CHP'li Bağımsız milletvekili yargılandı. Hikmet Bayur'du bu. Suçu Atatürk'ün İsmet Paşa'yı kardeşinin ticarî işleri yüzünden ağır şekilde azarladığını söylemesiydi. 5 yıl hapis cezası aldı.

Yassıada'da savunma yoktu. Bir mahkeme düşünün ki orada bir gece önce dayak yemiş bakanlar, valiler, milletvekilleri, hakareti uğramış komutanlar olsun... Oraya özel olarak getiril-

215

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

miş "dinleyiciler" onları yuhalsın. Savcı devamlı hakaret etsin, mahkeme başkanı devamlı azarlasın. Her tutuklu aleyhinde gazetelere haberler yazdırılsın. Bu mahkemede savunmaya imkân verilmiş olabilir mi?

Berbere, yemeğe gruplar halinde götürülenlerin selamlaşması yasaktır. Cezası ağırdır. Sanık avukatları dövülmekte, hapsedilmekte, savunmalar yırtılmaktadır.

Cezalar mahkemeden önce CHP'de tespit edilmiştir. İdam edilen Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın tek bir kelime bile savunması alınmamıştır.

Milletvekillerinin yasama görevleri gereği yaptıkları konuşmalar suç sayılmıştır. Ama milletvekilleri bu konuda da kendilerini savunmamışlardır.

Sanıklar kendi lehlerine hiçbir delili incelememiş, hatıra defterlerindeki hissi yargılar aleyhte yazılı delil kabul edilmiştir.

CHP militanlarının Savcı Egesel'e çektikleri yalan dolu telgraflar hem mahkemede delil olarak kullanılmış hem radyoda "Yassıada Saati" programında yayımlanmıştır. CHP'li profesörler bilirkişi adı altında mahkemede hukukun başını gözünü yarmış, sıra Prof. Ali Fuat Başgil'e geldiğinde Savcı Egesel "Bunun yeri şu parmaklıkların arkasıdır" diye bağırırmaktan çekinmemiştir.

"Lastikli laflar"

Perihan Anburun sorgulanırken Ada Kumandanı Yarbay Tarık Güray "lastikli laflar ettin" dedi. "Bize işkence yapılıyor" diyen Arıburun, Güray tarafından feci şekilde dövüldü.

Güray'ın komutası korku filmi gibidir. Zarfların üzerindeki "sayın" ibaresi silinip yerine "eşek" yazılabiliyordu. Mektup, sahibine böyle veriliyordu. Gönderilen çamaşırlara ayakkabı silmek, fırsat buldukça Bakan, Milletvekili dövmek günlük basit taşkınlıklardı.

Gündüz mahkemede kendini savunmaya kalkan gece Ada Kumandanının hakaret ve baskısı ile karşılaşılıyordu. Menderes'in kendisinden beklenen savunmaları yapmayışının sebeplerinden biri kişiliğini koruyabildiği kadar koruyabilmektir.

216

YASSIADA FACIASI

Menderes'in Yassıada Kumandanlığına yazdığı mektuplardan biri. (Yassıada'nın Karakteri.)

Mahkeme "DP'yi kötüle, kurtul" yöntemi uyguluyordu. Prof. Osman Turan'ın partisini eleştiren bir konuşması ele alındı. Ama aynı konuşmada CHP eleştirisi de vardı. Salim Başol ona "düzeltme" imkânı verdi. "Bak CHP için ne demişsin?" Turan, "Doğru" dedi: "Ne vardı sabahtan akşama kadar memleketi dolaşıp kargaşa çıkaracak."

217

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Sonuç: Tutukluluk halinin devamına...

Prof. Osman Turan, ameliyattan yeni çıktığı halde karşısında ayağa kalkmadı diye Güray tarafından sopa ile dövülerek zindana atılmıştı. Görgü şahitlerine göre bu dayak bir saat sürmüştür.

Adnan Menderes'in hatırasını kirletecek ifadeler alınabilmesi için uğraşılıyor, tutuklulara işkence yapılıyordu.

Mahkemede savunmadan başka amacı olmayan sözler bile "cezalandırılmıştır".

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, mahkemede şöyle diyordu:

"- Dedemin servetinin hesabını benden soruyorsunuz. Dosyamı okuyayım diyorum izin vermiyorsunuz. Buna mahkeme demezler. Buna ortaçağ usulü ile teşhir derler."

Zorlu'nun cezası süngülü nöbetçi nezaretinde bir teğmen tarafından kıyasıya dövülmektir.

27 Mayıs-Yassıada sarmalı böyle dehşetlidir ki gazeteci Mithat Perin Yassıada'da canını kurtarmaya çalışırken sahibi bulunduğu İstanbul Ekspres gazetesi yalan haberlerle çıkmaktadır! Yassıada dehşettir, orada Vali Cemil Keleşoğlu bir borç listesi bırakıp intihar etmiştir. Orada Münif İslamoğlu Tarık Güray'a hıçkırıklar içinde "Yeter bu işkence, bizi kurşuna dizin" diye bağırmıştır.

Görülüyor ki Yassıada 14 Mayıs 1950'nin intikamının alındığı "siyasî hesaplaşma" kurumudur.²⁶⁷

DP milletvekili Murat Ali Ülgen'i önce idama sonra müebbet hapse mahkûm eden karada denir ki: "... Sanık, meclis görüşmeleri sırasında sataşmaları ile Menderes zihniyetine mensup olduğunu göstermiştir."

Kararda Ülgen'in sataşma cümleleri de yer almıştır. 10 yıllık zabıtlar taranmış 22 cümle bulunmuştur! Toplam 100 kelimedir! En ağırı şudur: "Kürsüden ihtilâl beyannamesi okudun paşam!"²⁶⁸

Ülgen'in mahkûmiyet kararının bir gerekçesi de Anayasayı ihlal eden bir kanuna -diğer kanunlarla birlikte- oy vermesidir. Aynı kanuna Fethi Çelikbaş da oy vermiştir ama Çelikbaş orada değildir bile.

O CHP'ye geçmiştir.

218

YASSIADA FACIASI

Cemal Tüzün, İnönü için "Mürekkap balığına benzer" demiştir. Cezası idamdır. Rauf Onursal "Onu sürmeli" demiştir. Cezası idamdır. Dr. Necati Celim, İnönü'ye çatmıştır. Cezası idamdır. Neyse ki mahkeme adalet sahibidir. Bu idam cezalarını müebbet hapse çevirir...

Selim Yatağan, Yassıada'da savunması sırasında Türkiye'nin hayvancılık politikasını anlatmış, Başol'un sözünü kesmemesi hayret ve gülüşmelerle karşılanmıştı. Ona "Başol'u bile uyuttun, beraat edersin" dediler. Zaten 2 yıllık milletvekili idi. Cezası müebbet hapis oldu! Menderes'in çocukluk arkadaşı olduğunu kim söylemişse söylemişti...

Menderes

Menderes adı Yassıada'da en ağır argo kelimelerle birlikte söylenir. "En katı rejim" ona uygulanmaktadır. Duruşma aralarında bir kapı geçidinin girintisine oturtulur. Yüzü önündeki duvara dönük olacaktır. Kendisine her gün yapılan uyuşukluk verici iğnelere şikâyetçidir ama "iyi gelir" denilerek bu iğnelere devam edilir.²⁶⁹

14 Ekim 1960 günü duruşmalar başladığında ısrarlı girişimiyle mikrofon önüne gelen Menderes, sevenlerini ağlatır:

"... Bendeniz beş aydan beri tamamen tecrid edilmiş bir vaziyette bulunuyorum. Bir tek odanın içinde ve hiçbir kimse ile konuşmadan yaşamaktayım. Konuşma takatim, aklî melekelerim zaafa uğramış bulunuyor. Arzım şudur: Bana imkân verecek, asabımı düzelterek bir uygulamanın yapılması..." Menderes, Ada Kumandanına "Bu müthiş yalnızlık, korkarım beni çıldırtacak" demektedir. Bir ricası vardır:

"Tuvalete giderken odalardan arkadaşların seslerini duyuyorum. Acaba o kapıları açık bırakmanızda bir mahzur var mı? Kendileriyle konuşmadığım arkadaşlarımı hiç değilse uzaktan görebilirim..."

Ne mümkündür böyle bir şey?

"Bir gün avukatım Gültekin Bey geldi" diye anlatır Bayar.

"Halinde tuhaflık hissettim. Hem konuşuyor hem de ciddi bir konu üzerinde duramıyordu. O gelmeden önce de Adnan Bey'in kapısı önünde bir gürültü olduğunu hissetmiştim. Yas-

219

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Menderes ateşli savunmalarından birini yaparken...

sıada'nın baskılı havası içinde avukattan o gün bir şey öğrenmem mümkün olmadı."

Ne olduğunu Gültekin Bey sonradan Kayseri Cezaevinde Bayar'a anlatmıştır:

"Size doğru ilerliyordum. Rahmetli Menderes'in kapısı önüne ulaşmıştım. O esnada rahmetli aralık kapıyı daha da açarak çok nazik 'Gültekin Bey benim avukatlarıma ne oldu? Onlar gelmediğine göre ben ne yapabilirim?' şeklinde sordu. İşte bu anda bir subay rahmetliye ağır küfürlerle tekme tokat hücum ederek onu odaya kapattı. Şiddet hareketlerinden dolayı gürültüler içerde devam ediyordu. Çökmüştüm..."²⁷⁰

Adana Valisi Turhan Kapanlı sorguya giderken Menderes dönüyordu: "Karşılaştık... Orada bulunmamın suçlusuyumuş gibi boynunu yarım bükerek 'Nasılsınız Vali Beyefendi?' diye hatırımlı sordu. 'İyiyim, Allah'a şükür Başvekilim ellerinizden öperim' dedim. Hemen ikimize de tarifi mümkün olmayan hakaretlerde bulundular. Bir benim bir rahmetlinin kafasına yumrukla vurdular."²⁷¹

Menderes'in mahkemesi "Bebek Davası" ile Bayar'ın mahkemesi "Köpek Davası" ile başlamıştı. Bunun iki amacı vardı. İlki ikisini de savunmaya mecbur edip mahkemeyi reddetme-

220

YASSIADA FACİASI

Yassıada'da Menderes'i türlü türlü zorluklar bekliyordu.

melerini sağlamaktı. İkincisi de maneviyatlarını bozup ruhen onları dağıtmaktı. Bebek davası Menderes'in bir sanatkâr hanım ile olan ilişkisinin ayrıntısı idi. Bebek ne olmuştu? Köpek davası da Bayar'ın kendisine hediye edilen köpekleri bir resmî kuruma satıp "menfaat elde etmesine" ilişkindi. Cumhurbaşkanı köpeğini satarak menfaat elde etmeye muhtaçtı... Bayar o parayla bir çeşme yaptırmıştı.

Yassıada Mahkemesi bir anda bebek-köpek davaları mahkemesine dönüştü. İhtilâl Mahkemesi bu davalara muhtaç kalmakla acziyetini ve niyetini göstermişti ama Menderes bu plandan gerçekten çok etkilendi. Galiba hayatının en büyük değeri olan, kendisine duyulan millet sevgisinin yara alacağını düşünmüştü. Bu olayın etkisi, arkadaşları için duyduğu sorumluluk, maruz kaldığı davranışlar onu çok üzmüş, bunlar onun enerjisine bir darbe olmuştu.

Duruşmaların birinde verilen bir arada nasılsa geride kalmış olan Hamdi Başak, Menderes'in yanından geçmiş, bu kısacık zamanda "Dayan Başbakanım, seninle beraberiz" demiştir.

Menderes'in fısıltısı, onun kendisine nasıl bir sorumluluk yüklediğini çok açık göstermektedir:

"- Hele siz bir kurtulun da..."²⁷²

221

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

"Mahkemedeki Menderes'i" Samet Ağaoğlu şöyle anlatır ve anlamamızı sağlar:

"Adnan Bey daha çocukluğundan beri ruhunda bağlanmış düğümlere göre idi Yassıada'da.

Esen sam yeli, taşan suyla mahsulü mahvolmuş bir toprak adamı.

Bunun yanında salonda dönüp baktığı zaman yıllar boyu beraber yürüdükleri siyaset ve idare arkadaşları, Türk ordusunun dünkü başkumandanları, generaller, memleketin büyük şairleri, hukukçuları, âlimleri, Anadolu ve Trakya'nın her köşesinden sevilmiş sayılmış insanlar.

Aralarında sadece kendisini sevdikleri için kadınlar da pek çok. Hepsinin vebalini omuzlarında hisseden adam. Nihayet sayıları, az da olsa bir kısım yakınlarından gelen hıyanetin ruhunda meydana getirdiği hüsrarla ezilen adam.

Menderes, kendisine güvenen arkadaşlarını Yassıada'nın o mahşer gününden bir köşe mahkeme salonunda gördüğü zaman büyük bir kederle sarsılmıştır. Menderes kendisini nasıl savundu? Dili, şartların ruhunda açtığı hüznün ve kederlerle daha da yumuşamış ama gerçekleri açıklamaktan asla çekinmemiştir.²⁷³

Menderes'in son 24 saatini dünyada idam mahkûmu hiç kimse yaşamamıştır. Yapılanlara koyulabilecek bir isim yoktur.

Neydi bütün bunların sebebi? Bu cezalar hangi suçların cezası idi? Ve gerçekten sadece bu insanlara verilen cezalar mıydı?

Yassıada'da sanıkların kendilerinden habersiz çekilen fotoğrafları açık arttırma ile satılıyordu!

Resmen, idam fotoğrafları da açık arttırma ile satılmıştır.

Yassıada'ya çıkarılarken tutuklular tekme tokat dövüldüğünden bir senaryo ile yeniden adaya çıkıyorlarmış gibi filmleri çekilmiş, bundan fevkalade üzüntü duyan Bayar, intihara teşebbüs etmişti. Menderes de idamından bir gün önce intihara teşebbüs etmiş, kurtarılmış, henüz iyileşmeden de asılmıştır.

Karar ve İnfazlar ve Son Sözler

14 Ekim 1960 günü başlayan duruşmalar 15 Eylül 1961 günü bitti.

Sanık sayısı, 592 idi. 15 kişi ölüm cezasına çarptırıldı. 31 kişinin ölüm cezası müebbet hapse çevrildi. 92 kişiye 6-20 yıl

²²²

YASSIADA FACİASI

Menderes elleri bağlı idama giderken...

arası, 94 kişiye 5 yıl hapis cezası verildi. 43 DP milletvekili beraat etti. Kalanlar da 5 yılın altında çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı.²⁷⁴

Milli Birlik Komitesi ölüm cezasına çarptırılan 15 kişiden 12'sinin cezasını müebbet hapse çevirdi.

Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın cezaları onaylandı. Dış basında çıkan yazılarda bu üç ismin "sahipsiz" olduğu yazıldı.

14 Ölüm mahkûmu İmralı Adasına getirilerek elleri arkalarından bağlı bir şekilde tuvaletten bozma hücrelere konuldu. 12 saat bu şekilde tutuldular. Daha sonra Zorlu ve Polatkan dışındakilere cezalarının müebbede çevrildiği haber verildi. Menderes *hasta* olduğu için henüz getirilmemişti. Onu iyileştirmeye çalışıyorlardı Menderes *resmen* iyileşecektir.

Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961 şafağında idam edildiler. Ölümüne metanetle gitmişlerdi.

16 Eylül 1961 günü saat 04.40'ta Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edildi. Saat 05.12'de de Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu sehpaya çıkarıldı.

²²³

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Hasan Polatkan'ın zabıt varakasına yazılan son sözleri şöyle oldu:

"Karıma ve çocuklarıma söylensin. Suçsuzum. Allah'a ve vicdanıma güveniyorum. Bu sözler anneme ve kardeşlerime de söylensin."

Yalnız ailesinin bile onun suçsuzluğunu bilmesi ona yetecekti.

Zorlu da kısacık bir mektup bıraktı. Ölümüne bir kaç dakika kala son sözleri olarak yazdığı mektupta yazısı mükemmeldi.

Mektup şöyleydi:

"Sevgili anneciğim, Emelciğim, Sevinççiğim ve Ağabeyciğim,

Şimdi Cenab-ı Hakkın huzuruna çıkıyorum. Sakinim, huzur içindeyim. Benim için üzülmeyin. Sizlerin sakın ve huzur içinde yaşaması beni daima müsterih edecektir. Bir ve beraber olun. Allah'n takdiratı böyleymiş. Hizmet ettim ve şerefimi daima muhafaza ettim. Anne, siz sevdiklerimi muhafaza edin ve Allah'ın inayetiyle onların huzurunu temin edin.

Hepinizi Allah'a emanet eder; tekrar üzülmemenizi ve hayatta berdevam olarak beni huzur içinde bırakmanızı rica ederim.

Allah memleketi korusun."

Menderes henüz iyileşmemişti. Buna rağmen resmî rapor tanzim edilerek İmralı'ya getirildi. 17 Eylül 1961 günü, ertesi gün şafağı beklenmeden, her türlü kural çiğnenerek, saat 13.25'te idam edildi.

İdam zabıt varakası şöyle başlar:

"TC Anayasasını ihlalden sanık idam hükümlüsü Adnan Menderes'in vasiyeti olup olmadığı soruldu."

Ve Menderes'in sözleri kayda geçti:

"Hayata veda ettiğim şu anda devlete ve millete saadetler diler, karımı ve çocuklarımı şefkatle andığımı bildiririm."

Beyaz önlük giydirildiğinde son arzusu soruldu. "Şerefle yaşadığının ve suçsuz olduğumun bilinmesidir" dedi.²⁷⁵

Sehpada önce "Vatan sağ olsun" diyen Menderes altındaki iskemle itildiğinde "Allah" diye haykırdı ve Allahına kavuştu. Bir bulut geldi... Tam sehpanın üzerine gözyaşlarını boşaltıp gitti. Hayret ettiler. Başka hiç bir yere yağmur düşmemişti.

224

YASSIADA FACIASI
İdam öncesi son anlar...

Ve Sonrası

MBK'nın 13 Aralık 1960 tarihli 157 Sayılı Kanunu ile Kurucu Meclis kabul edildi. Aynı anda Temsilciler Meclisi Kanunu da çıkarıldı Kurucu Meclis, MBK ve Temsilciler Meclisi'nin 256 üyesinden oluşacaktı. Bu üyelerin çoğu CHP'li idi. Bir ara DP'ye kaydoldukları anlaşılan iki kişi üyelikten çıkarıldı.

Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de açıldı.

1 Şubat 1961'de DP tabanına hitap eden Adalet Partisi kuruldu. Kurucu Genel Başkanı Org. Ragıp Gümüşpala idi.

13 Şubat 1961'de çabuk silinecek olan Yeni Türkiye Partisi kuruldu.

25 Mayıs 1961'de Seçim Kanunu çıkarıldı.

9 Temmuz 1961'de yapılan Anayasa referandumunda bütün baskılara rağmen % 39.6 HAYIR oyu çıktı. Anayasa % 60.14 oy oranı ile kabul edildi.

15 Ekim 1961'de genel seçimler yapıldı. 25 Ekim 1961'de meclis açıldı.

İhtilâl, resmi¹ yönü ile sona ermişti.

15 Ekim 1961 seçimlerinde koltuk dağılımı şöyle çıkmıştı:

225

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

	Meclis	Senato
CHP	173	36
AP	158	70
YTP	65	28
CKMP	54	16
TOPLAM	450	150

Meclis yine bütünüyle DP tabanının ve ona yakın tabanın eline geçmişti.

450 milletvekilinden yalnızca 173'ü CHP'de idi.

Fakat Meclis'in açılabilmesi için önceden bir protokol imzalanmıştı.

AP ve YTP hükümet kurabileceği halde İsmet İnönü Başbakan, Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı oldu.

Ali Fuat Başgil silah zoruyla İstanbul'a götürüldü. Başgil oradan İsviçre'ye gitti...

Bu süreçte "din istismarı"(!) devam etmişti. Anayasa referandumu öncesi MBK, Diyanet İşleri

Başkanlığı'na "Anayasamız, dine uygundur" broşürü bastırıp bütün yurtda dağıtmıştı.

Yine de Aydın, Bursa, Çorum, Kütahya, Manisa, İzmir, Denizli, Zonguldak, Sakarya, Samsun, Bolu Anayasaya hayır demişti.

Referandumda askerler ilk defa oy kullanmıştı.

1961 seçimlerinden sonraki süreçte çeşitli aflar ve kanunlarla DP'liler önce hapishanelerden kurtuldu, sonra da siyasî haklarını elde ettiler.

1965'te AP tek başına iktidara geldi.

Menderes'in Devlet Su İşleri Genel Müdürü Süleyman Demirel Başbakan'dı. Menderes "Oraya çalışkan bir çocuk koyduk, oradan rahatız" demişti yıllar önce.

11. BÖLÜM

DP MİLLETVEKİLİ GIYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

226

"Bu hatıralar yazarın Sayın Emre ile 1993'te yaptığı özel röportajda dile getirilmiştir."

Bir Yanlılık vardı...

Biz ailece Maverâünnehir'in Merv şehrinin Mohan kasabasından gelip Bağdat'a yerleşmişiz. Bize Ömerî derler. Hz. Ömer'in soyundanız. Hicrî 50 senesinde Buhara fethedildikten sonra Hz. Ömer'in torunu oraya vali olarak tayin ediliyor. Bir gün annesi kendisine:

- "Dedenizin bir vasiyeti vardı." diyor. "Dedeniz Hz. Ömer demişti ki: 'Hattapoğulları'ndan birisi ümmetin mesuliyetini üzerine aldı. Allah'a hesap verebilirse, bu ümmete kâfidir.'

Allah'tan o kadar korkmuştur Hz. Ömer. Büyük bir adaletin sahibi olmasına rağmen hesap verememek endişesi ile titremiştir."

Bunun üzerine torunu valilikten istifa ediyor. Buhara'da büyük bir medrese kuruyor: Medrese-î Mîri Arabî. Bu medresenin enkazı Buhara'da hâlâ duruyor.

Cengiz istilâsı sırasında aileden birçok âlim öldürülüyor. Kaçabilenler Merv'in Mohan kasabasına gelip yerleşiyorlar. Sonra Osmanoğulları ile birlikte Bağdat'a geliyorlar. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferi sırasında şöhretini bildiği aileyi yanına çağırıyor. O zaman mezhep ihtilâfları had safhada. Şialar Safevîler'e, Sünnîler Osmanlılar'a bağlı. Yavuz'a katliam isnadı olunca başta İdris-i Bitlisî olmak üzere ileri gelenler, "Bu

227

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

şiddetten vazgeçin, Sünnîleştirme seferberliği başlatın." diyorlar, insanlar Sünnî oldu mu hemen Osmanlı'ya bağlanıyor. Yavuz bu sebeple ailemizin Doğu Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleşmelerini istiyor. Aile de kalkıp Diyarbakır'a, Bitlis'e, Siirt'e, Mardin'e yerleşiyor. Sonunda ailemiz Muş'a gelip yerleşiyor. Ailemiz esas itibarî ile siyasetle meşgul olmamıştır, ilimle meşgul olmuştur. En büyük dedemiz Sultan Şehmuz diye anılır ve mezarı Diyarbakır-Mardin yolu üzerinde hâlâ ziyaret edilmektedir. Mardin'e daha yakındır.

O zaman valiler hem hâkim, hem vali, hem parti başkanıydı. Tevkif selâhiyetleri (yetkileri) vardı. Yâni vali birkaç kişiyi toplayıp "Şu adamı seçeceksiniz." diye kendilerine isim veriyor, isimler de valiye Ankara'dan bildiriliyor. Yani o müntehâ-bi sâniler seçtikleri mebusun yüzünü bile görmemişlerdir aslında. 1924 Anayasası "Mebusu halk seçer." diyor, ama uygulama böyle yapılmıyor. Bu uygulamalar daha önce uygulayıcılarının kafalarında hazır. Birdenbire ortaya çıkmazlar. Önceden düşünülmüş şeylerdir.

Böylece Osmanlı'dan kalan ulemâ, ya tasfiye edilmiştir ya da etkisiz hale getirilmiştir.

1925 Şeyh Said hadiselerinde Başvekil olan Fethi Okyar "Bu bir zabıta vakasıdır. Mesele sükûnet ve suhuletle halledilmelidir." diyor. Bunun üzerine İsmet Paşa çağrılıyor. Kendisi ile görüşülüyor. Fethi Bey'in yapmak istemediğini kabul ediyor.

Neticede insanlar öyle bir hale geliyor ki, evlerinde yüksek sesle Kur'ân okumaktan çekiniyorlar. İslâm dini dört esas üzerine bina edilmiştir: Birisi ibâdet, ikincisi imandır. Üçüncüsü ahlâktır. Dördüncüsü muamelâtıdır. Bu dört esasın ikisini meriyetten (yürürlükten) kaldırmışlardır. Ahlâk, maneviyât ve muamelâtı yok etmişlerdir. Diğer iki esasa da müsaadeleri nispetinde hayat hakkı tanımışlardır.

Lâiklik dinsiz devlet olarak tecellî edince, dindarlar dinsizlere uymaya mecbur kalmışlardır. Dini olmayan, üstelik dini ortadan kaldırmaya çalışan devletin, dindarları koruması muhaldir.

Muş'ta çok muhterem, âlim bir zat vardı: Velikanlı Hoca Mehmed Efendi. Komşusu ile arasında arazi ihtilâfı bulunmaktaydı. Bu ihtilâfı kendi lehine nihayete erdirmek isteyen komşusu "Bu hoca çocuğuna Kur'ân öğretiyor." diyip onu şikâyet

228

DP MİLLETVEKİLİ GIYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

etmiş. Muş çarşısı o zaman küçük bir çarşıydı. Hoca camiden eve, evden camiye giderken bütün çarşı ayağa kalkar kendisine hürmet ederdi. Vali, çocuğuna Kur'ân öğretiyor diye Velikanlı Hoca Mehmed Efendi'yi iki ay hapse mahkûm etti. Bununla da yetinmeyip sırtına bir jandarma bindirdi. Bir jandarma da onu uzun beyaz sakalından çekerek çarşının içinde gezdirdi.

Bu insanların ne hale getirildiğini siz düşünün -ki hoca geçerken ayağa kalkan çarşı ahali, hoca sakalından çekiştirilerek, sırtına jandarma bindirilmiş olarak dolaştırılırken sesini çıkaramıyor, herkes için için ağlıyor- Korkutulmak, sindirilmek kötü şey. İnsanlığımızı kaybediyorsunuz.

O mübarek ve aziz insanın maruz kaldığı bu muamelenin memleketimize ne büyük bir kötülük olduğunu, nasıl fitne fesat tohumları saçtığını, ne kapanmaz yaralara mâl olduğunu düşünebiliyor musunuz?

Ambargo Kelimesini İlk Defa Adnan Bey'den Duymuştum

Avrupa'nın, küfür âleminin diyeyim; Türkiye üzerinde büyük bir hassasiyeti vardır. Çünkü Türkiye uzun zaman koskoca husûmet âlemine karşı İslâm dininin bayraktarlığını yapmış, din-i mübini korumuştur. Halifeliği almıştır. Şimdi Türkiye'de İslâmî bir canlanma olduğunda aynı durumun oluşması ihtimali sebebiyle hâlen aynı endişeyi taşımaktadır. Türkiye'yi, Türkiye'deki İslâmî faaliyet ve şuurlanmayı yakından takip ediyorlar. Biraz kıpırdanma olduğunda nasıl hareket edeceklerine ilişkin Amerika'nın Avrupa'nın bütün tedbirleri hazır. Bu kadar İslâm ülkesi var. Hepsi de Amerika ve Avrupa ile siyâsî, ticarî münâsebetler içinde. Yapılmış anlaşmaları var. İttifakları var. Hiçbirisine "lâik olacaksınız" dememişlerdir. Niye Türkiye'ye "İlle de lâik olacaksın, lâik kalacaksın." diyorlar? Türkiye'deki İslâmî hareketler serbest bırakıldığında bütün İslâm dünyasına yayılabilir. Batının menfaatleri ortadan kalkabilir. İşte sebep bu.

1958 yılında bir gün Başbakanlığa gittim. O zaman Bağdat Paktı kurulmuştu. Nasır da Arap Âleminin lideri durumundaydı. Bağdat Paktı'na karşıydı. Meclis'te İslâm Devletleri Dostluk Grubu vardı. Ben de o grubun âzasıydım (üyeyiydim). İslâm ülkelerine gidip geliyorduk. Adnan Menderes o gün bana dedi ki:

229

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

- Siz hiç Mısır'a gitmeyecek misiniz?

- Beyefendi, davet etmediler ki., dedim. Kendiliğimizden gidersek devlet adamları ile konuşma imkânı bulamayız.

Bu konuşmalardan sonra Mısır sefaretine gittim. Sefir'e yarı şaka yarı ciddî:

- Bizi niye davet etmiyorsunuz? dedim.

Bir müddet sonra davet edildik. Yola çıkmadan önce Adnan Bey'e gittim;

- 'Mısır'a niye gitmiyorsunuz?' diye sormuştunuz. Şimdi Mısır'a gideceğiz, ama niye gideceğiz anlayamadım? dedim.

- 'Cemal Abdülnasır'a benim bir mesajımı götüreceksiniz' dedi. 'Diyeceksiniz ki: İslâm ülkeleri birbirlerinin içişlerine müdahale etmesinler. İslâm ülkelerinin biraraya gelmesi için bir adım atılmıştır. Bu Bağdat Paktı'dır. Gerçi biz İngilizleri, Amerikalıları müşahid olarak burada tuttuk, fakat gayemiz ilerde biraraya gelmek bu gayenin önündeki engellerden de ustaca sıyrılmaktır. Bağdat Paktı'nı bir adım olarak, görüyoruz. Türkiye, Irak, İran, Pakistan biraraya gelmişlerdir. İlerde diğerleri de buna iştirak edeceklerdir. Müslüman ülkeler ellerindeki imkânları birleştirebilirlerse ABD ve Rusya gibi iki süper gücün karşısında bir muvazene (denge) unsuru olabileceklerdir. Muvazene unsuru olmanın ötesinde haklıya haklısın, haksıza haksızsın diyebileceklerdir. Böyle bir konuma gelmiş olacaktırlar. Kendilerine ambargo konmuş olsa bile böyle bir birlik Batı ile başedebilir; ambargoyu dize getirebilir. Diyeceksiniz ki: Cemal Abdülnasır beni ikna ederse ben O'nun fikrine tâbi olurum. Ben O'nu ikna edersem O benim fikrime tâbi olsun. Arzu ederlerse bizi Mısır'a davet etsinler; orada bu meseleyi konuşalım.

"Ambargo" kelimesini ilk defa Adnan Bey'den duymuştum. Zaten birçok kavramı ilk defa ondan duymuştuk.

Neticede Mısır'a gittik. Anlattık. İsteklerimiz tahakkuk etmedi. Bağdat Paktı da dağıldı. Cemal Abdülnasır'ın başına ne geldiğini de 1967'de hepimiz gördük. Menderes ileriye görüyordu, fakat tek başınaydı.

Diyeceksiniz ki; DP grubu çok kalabalıktı, Menderes nasıl yalnız oluyor? Gerçekten de DP grubu çok kalabalıktı. 1954'te CHP 33 mebusa düşmüştü. Kalan mebusların hepsi DP'nindi. Ama, Menderes misyonunda yalnızdı. Menderes devamlı su-

230

DP MİLLETVEKİLİ GİYASEDDİN EMRENİN HATIRALARI

rette bu gerçeği ifade etmek için derdi ki: "Ben bir Sahr-ı Muallak'ım." Yâni havada kalan taş. "Benim ne altım var ne üstüm" Üstten kastı Cumhurbaşkanlığı makamıydı. Bayar... Alttan kastı kimi bakanlar, mebusların çoğu, bürokrasi...

DP grubunda her türlü adam var. Müfrit lâikler de var. Bu insanlar nasıl Adnan Bey'in etrafında toplanmışlar? Adnan Bey gibi kibar, içli, hisli ve mü'min bir kişilik hangi zaruretle o grubun bahse konu ekolden insanları ile de buluşmuş? Niye o insanlar CHP'de değil de DP'de? Mesele şudur: O

günün siyasî ortamında CHP'ye yer kalmamıştır. CHP halkın vicdanında bitip tükenmiştir. Atmosfer budur. Siyâsete atılmak isteyenlerin girebilecekleri başka bir parti yoktur. DP'den başka bir partiden seçilebilmeleri mümkün değildir. DP'nin alternatifi yoktur. DP grubunda her türlü adam vardı, dedim. Zaten her türlü adamdan başka türlü adam yoktu. Kur'ân Kursu yok. İmam-Hatip Okulları yok. Yüksek İslâm Okulları yok. Dinî terbiye yok. Ezan bile aslı dili ile okunamamış yıllarca. Kadro yok yâni. Eldeki malzeme bu. İstedığımız mânâda adam yetişmemiş ki... Menderes'in yalnızlığının temelinde bu var.

Adnan Bey, meseleleri izah için Abdülhamid Han'ın 'hal'ini başlangıç tarihi olarak alırdı. "Memleket 42 senede bu hale getirilmiş," derdi. Bu 42 seneden kastı 1908-1950 arasıydı. 20 sene müsaade edilirse memleketi eski gücüne kavuşturacağını söylerdi. 20 sene müsaade etmediler. İktidar olduğu 1950'den 1960'a kadar on yıl en acımasız, entrika dolu, iftira, tezvirat dolu bir muhalefete boğup 1960'da da astılar.

Düşünebiliyor musunuz Adnan Menderes'in asılmaması için küfür devletlerinden hiçbir ciddî tepki gelmemiştir. İsteselerdi pekâlâ mâni olabilirlerdi. Tam tersine tezgâhın arkasında onlar vardı. Kendi hâtıralarında var; "Sıtkı Ulay:

- "Amerikan elçisi ile karşılaştık; (daha ne bekliyorsunuz?) diye sordu" diyor.

İhtilâl öncesi ABD desteğini, kışkırtmasını, tezgâhını iyice ortaya çıkaran bir hâtradır bu.

Adnan Menderes'in iktidarı küfür âlemini müthiş bir şekilde endişelendiriyordu. O'nu daima ortadan kaldırmak istediler. İktidardan düşürerek falan değil, fizikî olarak ortadan kaldırmak istediler.

231

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Celal Bey Ankara'ya Git Dedi

Kayseri Cezaevi'nden çıktıktan sonra Muş'tan Kayseri'ye Rahmetli Celâl Bayar'ı, ziyarete gelmiştim. Ben Bayar'ı severdim. O da beni severdi. Her zaman ziyarete gelir bir—iki gün kalırdım. Son gün döneceğim zaman Allahaismarladık demek için yine uğradım. Bana sordu:

- "Ankara'ya gitmeyecek misiniz?"

- "Efendim sizi ziyarete geldim. Ankara'da işim yok," cevabını verince;

- "Gitseniz iyi olur" dedi.

- "Niçin gideceğim?" dedim. Cevabı şöyle oldu:

- "1950-60 arası gazetelerin iftiraları ve muhalefetin baskısı ile birçok insan DP'yi terk etmiştir.

Yassıada Mahkemeleri sırasında anladılar ki suçlamaların hepsi asılsızdır, birer iftiradan ibarettir.

Hepsi yalandır. Fakat yine de bir dağınıklık var. Şimdi Ankara'da AP Genel Başkanlığı için seçim

yapılacak. Saadettin Bilgiç yakınımızdır, arkadaşımızdır. Ancak o seçilirse parti eski kadrosu ile

kalabilir. Tekrar dönmek isteyenlerin yanında yeni kadrolar da kazanılmalı. Ancak şu ana kadar bi-

zimle irtibatı olmayan birisi seçilirse dağınıklığı toplar. Birçok insan partiye döner, yeni insanlar

katılır. Yeni bir isim onlar için kolaylık olur."

Bayar böyle dedi ama.biz de o zamana kadar bütün delegelere "Saadettin Bilgiç'e oy verin" demişiz.

Şimdi ne yapacağız?

Geldim; Kayseri Cezaevi'nden çıkmış Demokrat Partililer'in toplandığı eski Maliye'nin arkasındaki

Turan Oteli'nde cemaate karıştım. Benim Bayar ile çok iyi münâsebetim olduğunu da arkadaşlar

biliyorlar. Kendilerine Bayar'ın selâmını söyledim.

- "Böyle bir arzusu var" dedim.

- "Peki bunu nasıl yapacağız?" dediler.

Süleyman Demirel'in kazandırılması mümkün değil. Bilgiç karşısında şansı yok. Saat 13.00'de aklıma bir şey geldi.

- "Arkadaşlar, Hirfanlı Barajı'nın açılış töreninde kimler vardı? diye sordum.

O dedi "ben vardım," bu dedi "ben vardım," öteki dedi "ben de" vardım.

232

DP MİLLETVEKİLİ GIYASEDDİN EMRENİN HATIRALARI

- "Şimdi," dedim, "biz şunu yapacağız; hatırlayacak mısınız orada Süleyman Bey bir konuşma yaptı?"

- "Evet..." dediler.

- "Buna bir şey ekleyelim. Ne ekleyelim? Diyelim ki, merhum Adnan Menderes demiş ki: "Süleyman Bey... İlerde Başvekil olabilirsiniz."

Bayar, Süleyman Bey'in kazanmasını istiyor ya. Biz bunu uydurduk. Bayar, "parti dışından bir isim tabanı derler toplar, yeni reyler getirir" fikrinde samimiydi. Biz böyle söyleyip çıktık. Akşama kadar

bu söz öylesine hızla yayıldı ki, akşam nerdeyse ben de Adnan Bey'in böyle bir söz söylediğine inanacaktım.

Süleyman Bey bu şekilde kazandı; AP Genel Başkanı oldu. DP'liler Demirel'e çok şey verdi. DP'liler siyâsî kısıtlamadan yine Bayar-İnönü görüşmesinin ardından kurtuldular. DP'liler 13 yıl siyâsî hakları verilmediği halde kimseye hasım olmadılar.

Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın naaşlarını kaldırmak, itibarlarını iade etmek Özal'a nasip oldu.

Siz Hangi Müslümanlardan Bahsediyorsunuz?

Yüksek İslâm Enstitüleri ile ilgili kanunun çıkma merhalesindeki engeller Menderes'in şikayetçi olduğu ekolün Menderes'in yanbaşıda nasıl nefes aldığı gösterir.

Bir İlahiyat Fakültesi var ama Şarkiyat Enstitüsü gibi bir yer. Bir Alman erkek ve bir Alman kadın orada ders okutuyor. Böyle bir ilahiyat okulu. Yüksek İslâm Enstitüleri için kanun teklifi hazırladık.

Hazırladığımız metni bir de Adnan Bey görsün diye kendisine götürdük.

- "Ben iyice tetkik edeyim. İki gün sonra gelin alın" dedi. İki gün sonra gittik.

- "Buraya geçici bir madde daha ilave edin" diye talimat verdi

- "Emredersiniz" dedim. İlâvesini istediği geçici madde şu: "Bu müessese iyi din âlimi yetiştirinceye kadar medrese mezunları da burada ders verebilirler." Bu şekilde bir madde ilave ettik. Bunu 1960 İhtilâlinden sonra kaldırdılar.

Bu kanun, üyesi olduğum Maarif Encümenine geldiğinde Yüksek İslâm Enstitüsü teklifimizin Yüksek İlahiyat Enstitüsü

233

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

olarak değiştirildiğini gördüm. Maarif Nezareti, Yüksek İslâm Enstitüsü'ne karşı çıkararak "İlahiyat olsun" demiş ve metin üzerinde değişiklik yapmış. Söz aldım.

- "İlahiyat Fakültesi zaten var," dedim. "Kanunun gayesi İslâm âlimi, ileri derecede bilgili din adamları yetiştirmektir. Hep din adamlarımızın cahil olduğunu öne sürmüyor musunuz? İşte bu kanunla bilgili din adamı yetiştirilecek."

Bir baktık ki bazı DP'lilerle CHP'lilerin tamamı bize karşı birleştiler. Ahmet Morgül vardı. Rize milletvekili. İnançlı bir insandı. Komisyon Başkanıydı. Konuyu kendisine götürdüm.

- "Yahu ne oluyor?" dedi. "Bu böyle çıkarsa Meclis'te bunu değiştirmek bir hayli zor olur."

1957 seçimlerinden sonraydı. Epey CHP'li mebus gelmişti.

- "Komisyon çalışmasını tehir edin de konuyu Adnan Bey'e götürelim" dedim.

- "Başka mebusları da getirin, söz alsınlar vakit geçsin. Başka türlü durup dururken nasıl tehir edeyim?" dedi.

Kalktık mebus arkadaşları getirdik. Allah rahmet eylesin Erzurum Mebusu Osman Bey (TURAN),

Konya Mebusu Hamdi Bey epey konuşup vakti geciktirdiler. Komisyon çalışması ertesi güne tehir edildi. İkinci gün, o kıyıdan köşeden gelmiş dindar mebuslarla toplanıp Adnan Bey'in yanına gittik.

Rıza Topçu ile Mustafa Ronyun bana dediler ki: "Bu işin kompedanı sensin. Sen konuş" "Peki dedim.

Ben konuşayım." Meseleyi anlattım. "Komisyona hükümet mümessili olarak kim gelmişti?" diye sor-

du. -O zaman Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Kemal Bey'di. Kör Kemal diyorlardı.- O'nun geldiğini

söyledim. Hemen telefonu aldı. Milli Eğitim Bakanı Celâl Yardımcı idi. "Celâl'i bağlayın bana" dedi.

Bağladılar. Celâl Bey'in dediklerini duymuyoruz ama, Adnan Bey'in konuşmalarını takip ediyoruz.

- "Celâl," dedi, "Sen Kemal Bey'in mason olduğunu bilmiyor musun? Böyle mühim bir konu

görüşülürken niye kendiniz gitmiyorsunuz da Kemal Bey'i gönderiyorsunuz?"

Öteki taraf ne diyor bilemiyoruz. Menderes;

- "Anlamam Celâl" diyor, "Bundan sonraki oturuma sen gideceksin. Demokrat Parti mebuslarından teklife muhalefet edenleri de bizzat bana bildireceksin."

234

DP MİLLETVEKİLİ GİYASEDDİN EMRENİN HATIRALARI

Telefonu kapattı. Kendisine teşekkür ettim.

- "Beyefendi" dedim. "Siz İslâm Dinine büyük hizmetler yapıyorsunuz. Allahü Teâlâ inşallah

mükâfatınızı verecektir. Fakat bu şekilde Müslümanları da memnun ediyorsunuz."

Böyle deyince o kibar insan birden feveran etti.

- "Bırak Allahaşkına Gıyaseddin!.." dedi, "Bir iş yapıyoruz ama, bizi nereye götüreceği belli değildir.

Sen hangi Müslümanlardan bahsediyorsun? Nerededir onlar?"

Adnan Bey böyle söyleyince son derece kırıldım. O zaman gencim de. Çok üzüldüm. Omuzlarım çöktü.

- "Beyefendi" dedim. "İnsanlarımızın yüzde doksan dokuzu Müslüman'dır. Siz kabul etmişsiniz etmemişsiniz, netice değişmez.

Bunun üzerine, aynen tabirlerini ifade ediyorum;

- "Be nur—u aynım.." dedi. —Yani gözümün nuru— "Be şeker kardeşim Gıyaseddin Beyciğim" dedi. "Siz hangi Müslümanlardan bahsediyorsunuz? Eğer Türkiye'de camiye gidip namaz kılanların yüzde onu Müslüman olsaydı Türkiye'nin hali bu mu olurdu?" dedi.

Ne demek istediğini o zaman anladım. Teşekkür ederek kalktık.

Adnan Bey'in hizmeti şu anda da çok büyüktür. Şu anda kazandığımız, ileride kazanacağımız her başarıda O'nun payı büyüktür. Gittikçe büyüyecektir. Türkiye'nin önünü o açmıştır. Bir çemberi kırmıştır. İyi nesiller yetişmiştir. Temeli o atmıştır. Tek parti diktası on yıl daha devam etseydi akıbetimiz feci olurdu. Kur'an'dan ahlâk ve ahkâm ile ilgili âyetleri çıkarıp yeni bir Kur'an oluşturma isteklerini mutlaka gerçekleştirirlerdi. Adnan Bey hepsini önledi.

Artık ben dindarım, muhafazakârım, vatanseverim diyenler için bile dünya menfaati birinci sırada geliyor. Makam vererek, maddi imkân vererek insanları susturabiliyorlar.

Kur'an'ını Elinden Alamadılar

Yavuz Selim Mısır'ı fethettikten sonra diyor ki: - "Emanet-i mukaddeselerin burada olması lazımdır. Nerede muhafaza ediliyor?"

235

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Diyorlar ki: "Burada Hz. Ali'nin bir kızı medfûndur. Camii-nin bir bölümünde muhafaza ediliyor." Emrediyor Yavuz Sultan Selim:

— "40 hafız beyaz elbiseler giyecek. Kır atlara binecek. Dört kır ata da bu mukaddes emanetlerin sandıkları yüklenecek!"

Yavuz gidip orada namaz kılıyor. Sonra sandıkları sırtına alıyor bizzat teker teker taşıyor. Önde emanet-i mübareke, arkada Yavuz ve Kur'an okuyan kır hafız yürüyorlar. Mukaddes emanetler Yavuz'un Topkapı Sarayı'nda yaptırdığı Hırka-i Şerif dairesine taşınıyor. Ondan sonra nice sadrazam nice padişah gelip geçiyor. Fakat Abdülhamid Han'ın 'hal'ine kadar hırka—i şerif dairesinden Kur'an sesleri eksik olmuyor. Abdülhamid'in 'hal'inden sonra da Cuma geceleri Kur'an okunuyor.

1926'da devlet büyükleri emanet—i mübarekeyi görmek istiyorlar. Emanet—i mübarekeyi Topkapı Sarayı'nın ahır kısmına naklediyorlar. 1950'de DP iktidara gelince, Eylül ayında Menderes Topkapı Sarayı'na gidiyor. Emanetlerin yerini soruyor. "Ahır kısmında" diyorlar. İki rekât namaz kılıyor Adnan Bey. Yavuz'un yaptığı gibi emanetleri sırtında yerlerine taşıyor.

En son 1980 Ramazanı'nda Süleyman Bey'e gittim;

- "Siz kendinizi Adnan Menderes'in varisi olarak takdim ediyorsunuz. Adnan Bey," dedim "1960'da, ihtilâl öncesi, İslâm Aleminin büyük kurralarına, hafızlarına mektup yazmıştı. Onları İstanbul'da toplayacaktı. 15 Haziran'da büyük bir merasimle mukaddes emanetler Eyüb Sultan'a nakledilecekti. O büyük hafızlar da orada hatim indireceklerdi. Hatim teybe de alınacaktı. O eski ve güzel âdet yeniden ihya edilecekti. Eskiden olduğu gibi yine 24 saat Kur'an okunacaktı. Bu iş 1960 ihtilâli ile yarıda kaldı. Kaldığı yerden siz devam ettirin beyefendi" dedim.

Ve Süleyman Bey'in talimatı ile 1980 Ramazanı'nda Hırka-i Şerif de Kur'an okundu. Sonra yine ihtilâl oldu. Yine yarım kaldı. Özal geldi; devam ettirdi.

Yakın tarihimizde bilinmeyen o kadar olay var ki, insan bunları söylerken bile hüznü doluyor. Diğer bir hususu ifade edeyim: Osmanoğulları sınır dışına çıkarıldığında Türkiye semalarından geçemeyecekleri de hükme bağlanmış. Türkiye'ye değil girmek, uçakla üzerinden dahi geçemeyecekler yani.

236

DP MİLLETVEKİLİ GİYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

Son Halife Abdülmecid vefat ettiğinde bir avuç toprak verememiştir. Bu toprakları bırakan insanlardan bu topraklar esirgenmiştir. Şam'da gömülmüştür. Halbuki Mısır Kralı Faruk, Nasır'ın inkılâbından sonra Mısır'dan ayrıldı ama vefat ettiğinde yine Mısır'a getirip defnettiler. Bize bakın, onlara bakın. Yani şunu ifade etmek istiyorum: Hukukta bir kaide var, redd-i miras diye. Baba büyük borç altındadır. Çocukları bakarlar ki adam öldüğünde bu borcun altından kalkamayacaklar, mahkemeye gidip redd—i miras yaparlar. Babalarından ne kalacaksa hepsini reddederler. Fakat düşünün ki

bir baba da ölmüş ve geride hanlar, hamamlar, saraylar, servetler bırakmış. Çocuklar da gitmiş redd-i miras yapmışlar. Görülmüş şey mi? Biz bunu yaptık.

Adnan Bey'i herkes kendi zaviyesinden değerlendirmiştir. O'nun muhalifleri emanet—i mübarekeye gösterdiği hürmeti de unutmamışlardır. Bunun için de ayrıca dış bilemişlerdir.

Adnan Bey'in iktisatta başardıkları, siyasette başardıkları, dış politikada başardıkları ayrı ayrı kişilerce ayrı ayrı ön plana çıkarılmıştır. Bizim değerlendirmemiz de O'nun maneviyatı zaviyesinden oluyor. Bu yanı bilinenen daha güçlü çünkü.

Hayatı boyunca sabah namazını kılmış, Kur'ân okumadan evinden çıkmamıştır. Yassıada'da Kur'ân'ını elinden alamadılar. O'ndan ayrıldı.

Telgrafı Alıp Çöpe Attım

Özel bir sohbetimizde şunu ifade etmişti Adnan Bey: - "Evimizde babam tarafından hazırlanmış çerçeve içinde bir yazı vardı: Ey Rabbim! Öğret. Ta ki dine meyledelim. Bize hakikati göster. Biz karanlıklar içindeyiz. Yolunu telkin edecek rehberleri bize nasip eyle. Ta ki biz bu fani dünyanın geçici nimetlerine aldanıp sana ibadet ve taatimizi kaybetmeyelim. Ey Rabbim; hidayeti nasip eden Sensin. Birisine hidayeti nasip etmezsen dünyadaki bütün varlıklar kendisine telkinatta bulunsalar yine fayda etmeyecektir. Hidayeti bize nasip et. Bizi nefis ve nevanın şerrinden muhafaza et."

Adnan Menderes bu terbiye ile büyümüş birisi. Böyle telkinlerle büyüyen biri elbette ki farklı olacaktır.

237

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Şöyle diyordu:

- "Allah insanları İslâmiyet'e hazır bir şekilde yaratmıştır. Ya ailesi ya muhiti insanı İslamiyet'ten uzaklaştırıyor. Her ağacın kök, gövde ve yapraklardan meydana gelmesi gibi demokrasi ağacı da inançtan ve bu inancın gerektirdiği nizamın teessüsünden sonra her türlü feragat ve fedakârlığı göze alacak insanların mevcudiyeti ile meydana gelir. Biz doğru yoldayız. Doğru yolu bulanlar deve güdücülüğünden, keçi ticaretinden, kısra ve kayserlerin tahtına oturmuşlardır. Doğru yolda önde gidenler belki sarhoş bir şoförün yapacağı kazaya kurban gidebilirler. Fakat bizi bu yoldan hiçbir kuvvet caydıramaz.

Şimdi tabii eğer bir Reisicumhur ya da Başvekil kendi sarayında bir köylünün kulübesinde olduğu kadar emniyet içinde değilse bu, Reisicumhur ya da Başvekil'in hatası değil. Bu, onları korumakla görevli olanların ihanetinden, iki yüzlülüklerinden ileri geliyor. "Adnan Bey tedbir almadı" diyorlar. Kendi muhafızlarına güvenebileceği bir ortam bile yok. Ne tedbir alacak, nasıl olacak?

Meselâ 1959'da Bahattin Bey vardı; Muhafız Alayı Kumandanı. Uzaktan akrabam olurdu. 1959 Ağustos 15'te bunu alıyorlar köşkten. Yerine Osman Köksal'ı veriyorlar. Kasım'da Meclis toplanıyordu. Bana gelip;

- "Beni köşkten aldılar," dedi "niyetleri kötü... Bunu ilgili makamlara intikal ettirin. Osman Köksal'ı oraya boşu boşuna getirmedi." "

O zaman Ethem Menderes Milli Savunma Bakanı. Bir ara gidip kendisine söyledim:

- "Siz Muhafız Alayı Komutanı'nı değiştirmişsiniz. Yerine getirdiğiniz nasıl bir insan?"

Ethem Menderes Osman Köksal'ı göklere çıkardı. Kendi kendime "Demek ki Bahattin Bey görevinden alındığı için muğber olmuş," dedim. Fakat O'ndan da böyle bir şey beklemiyorum. Sustum. Ethem Bey;

- "Osman Köksal için bir şey mi söylemişler?" dedi.

- "Öylesine sordum" dedim.

Bahattin Bey bir müddet sonra yine geldi.

- "İntikal ettirmediniz mi?" dedi. "Bakın sonra iş işten geçer.

238

DP MİLLETVEKİLİ GYASEDDİN EMRENİN HATIRALARI

Bunun üzerine Genel Sekreter Munis Faik Ozansoy'a gittim. O da Osman Köksal'dan memnun. Şubat 15'te Bahattin Bey (Ertürk) yine geldi

- "Ne yaptın?"

- "Ne yapayım beğeniyorlar bu adamı."

- "Peki," dedi "sen bu partiden istifa et."

Heyecanlandım. Meclis Postanesi'nden telgraf çekerek DP'den istifa ettim.

İkinci gün Adnan Bey beni çağırttı. Telgrafım masasının üzerinde duruyor. Her zaman kapıda karşıladı. Bu defa kıpırdamadı.

- "Gel bakayım," dedi "bu telgraf senin mi?"

- "Evet."

- "Bu size yakışır, ama ailenize yakışmaz." dedi. "Var mı zor günde arkadaşını bırakıp kaçmak?" Tarih 1960'ın Şubat'ı. İhtilâl çok yaklaşmış. Ne bileceğiz. Adnan Bey beni öyle bir yerimden vurdu ki, telgrafi alıp yırttım, çöpe attım. Hiç konuşmadan odadan çıktım.

Sonradan Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'in Yassıada duruşmaları sırasında DP'yi ve Adnan Menderes'i nasıl zor durumda bıraktığını biliyorsunuz.

Adnan Bey'den naklettiğim notları daima üzerimde taşıyım. Özellikle bulup getirmiş değilim. Yavuz Sultan Selim'in bazı şiirleri de var üstümde. Arapça "Mülk Allah'ındır." diyor. "Kim O'nun yolunu takip ederse bir miktar sahip olur. Muayyen bir zaman için... Eğer bir küçük kuşun kanadı kadar dünya malı insanlara ebedî olmuş olsaydı, Allah'a ortak olurdu. Demek mülk O'nundur" diyor Yavuz. Ne büyük padişahı.

Yukarda bahsettiğim Osman Koksal, sonradan Menderes'in Harp Okulunu imha etmek istediğini kulakları ile duyduğunu söyleyecek, bu imha meselesi Yassıada'da dâva konusu olacaktır. Hatta Cemal Gürsel, Osman Köksal'ın bu iddiasına dayanarak ihtilâlden sonra bu konuda çok ağır bir açıklama yapacaktır. Artık bütün iddiaların birer komplo ürünü olduğu, yalan olduğu, iftira olduğu anlaşılmıştır ama, neye yarar? Yine Osman Koksal ihtilâlden sonra, Bayar'ın nasıl tevkif edildiği sorulduğunda "Tereyağından kıl çeker gibi" diyecektir...

239

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Gelsin Seni Kurtarsın

Yassıada'da mahkeme salonu... Arka tarafta azap olsun diye sanıkların yakınları. Ve gereklikçe yuh çeksinler ya da alkışlasınlar diye Halk Partililerin toplandığı 250 kişilik bir yer. Bir gün gittik.

Subaylardan başka kimse yok. Hepsı Binbaşı ve daha üst rütbede subaylar. Meğer o günkü mizansen öyle hazırlanmış. "Türk Ordusu da bunları yuhaladı" diyecekler. Yani o kadar subayı yuh çeksinler diye oraya toplamışlar. Mahkeme Başkanı Salim Başol her defasında, "Adnan Bey" falan diye değil, "Menderes gel beri" diye kendisini çağırıyor. Çağırıyor yine: "Menderes gel beri..."

- "Menderes" dedi. "Siz on sene içinde 97 milyar yatırım yaptınız. Köylüsü çiftçisi, bakkalı-çakkalı kim elini cebine atarsa para demetleri çıkarıyordu. Omuzlarında şeref yıldızı taşıyan bu şerefli insanları ise ya bodrum katlarında ya çatı katlarında yaşamak mecburiyetinde bırakmıştınız. Eğer siz o halk dediğiniz gürüha yapmış olduğunuz hizmetin yüzde birini bu insanlara yapmış olsaydınız bugün burada olmazdınız. O grup gelsin seni kurtarsın bakalım nasıl kurtaracak?"

Adnan Bey her zaman olduğu gibi yine makama hitab ederek:

- "Muhterem Reis Bey Hazretleri" dedi. "Omuzlarında şeref yıldızı taşıdıklarımı söylediğiniz bu insanlar kendi milletlerinin saadet ve refahını kıskanmazlar. Şimdi de aynı kanaati muhafaza etmekteyim."

Tabii hiçbir subay Menderes'i yuhalamadı. Salim Başol, Adnan Bey'i yuhalatamadığı için son derece asabileşti.

- "Yalnız o mu?" dedi. "Siz 10 sene içinde o çöl bedevinin uydurduğu Atatürk'ün uzaklaştırdığı kanunları ihya için 10 milyar sarfettiniz. O gelsin seni kurtarsın bakalım nasıl kurtaracak?"

Başol'un bahsettiği, camilere yapılan yardımları.

Dünyada hiçbir imparatorlukta Osmanlı İmparatorluğu'nda-ki kadar unvan yok. Haşmetli, sahabetli, azametli... Valiye nasıl hitap edilir? Hademeye nasıl hitap edilir? Yüzlerce unvan ve hitap şekli var. Bu terbiyeyi tam almış Adnan Bey, Mahkeme boyunca Salim Başol'a, onca tahriklerine, hakaretlerine karşı, küçültücü bir şey söylemedi.

240

DP MİLLETVEKİLİ GİYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

Mahkemeler esnasında hep beraber gelip gidiyoruz. Kızdığını Başol'un bu son sözlerinden sonra gördük:

- "İnanmıyor musunuz Reis Bey!" dedi. "İnanmıyor musunuz! İnşallah söylediğiniz gibi yardımcı olmuşuzdur. Eğer din-i mübine ve Peygamberimizin yoluna hizmetlerim olmuşsa beni sizin zulmünüzden kurtarsın diye hizmet etmedim. Beni ve sizi dehşette bırakacak bir günde elbette ki yardımcım olacaktır."

Bediüzzaman Said Nursi Ocak ayı içinde gelip Doğu'ya geçmek istiyor. İstanbul'da gezerken Cumhuriyet Gazetesi taksi içinde bir fotoğrafını çekiyor. Bediüzzaman'ın üzerinde libadesi, başında

hamamesi var. Fotoğrafi o şekilde çekiliyor. Doğu'ya gidecek. Beyrut Oteli'nde kalıyor. O gün İsmet Paşa çıktı kürsüye:

- "Siz Said-i Kürdi'yi gezdiriyorsunuz! Şeriatı hortlatıyorsunuz. Siz Atatürkçüleri hiddete getiriyorsunuz. Sizi ben bile kurtaramam." dedi.

Cumhuriyet Gazetesi de elinde.

Bu defa Adnan Bey çıktı kürsüye. Son derece kırgındı:

- "Paşamızın İslâm dini ile olan kan husumetinin nereden ileri geldiğini bir türlü anlayamadım." dedi. "Bir pîr-i fâni. Bütün hayatını dine vakfetmiş bir insan. Bu fâni dünyadan göç ettiği zaman arkasında bırakacağı terekeyi, Paşamız gibi zayıf nahif bir insan bile sırtına alıp İstanbul'a götürecektir bir durumda olan bu insandan ne istiyorsunuz?" dedi.

DP'lilerle CHP'liler birbirine girdi. İsmet Paşa'ya 12 celse Meclise katılmama cezası verildi. Bu ceza ihtilâlin ve idamın gerekçelerinden gösterilmiştir daha sonraları. "Siz kim oluyorsunuz da İsmet Paşa'ya ceza veriyorsunuz?" Malum çevreler bu hâdiseye çok kızdı.

Bahçelievler'de Tahsin Tola vardı. Bediüzzaman'ı otelden alıp Tahsin Tola'nın evine getirdik. Saat 12'de Adnan Bey beni aradı:

- "Söyleyin Doğu'ya gitmesinler" dedi. "Çünkü çok rahatsız edecekler. Hava kötü. Sükûnet bulunca haber vereceğim gelsinler gitsinler."

Tahsin Tola'nın evine gittim. Bediüzzaman, dedemin yanında okuduğu için bize muhabbeti vardı. Kucakladı. Adnan Bey'in mesajını ilettim.

241

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

- "Ne olursa olsun gitmeye kararlıyım." dedi. "Fakat madem o din kahramanı böyle söyledi. Gitmeyeceğim."

İsmet Paşa, Müslüman birisinin gezmesine dahi tahammül göstermiyor. Böyle bir Parti Genel Başkanı ve bu memleketin başında uzun seneler kalmış bir insan.

Zamanın Gaziantep Cumhuriyet Halk Partisi İl Başkanı anlattı bana:

- "DP İl Başkanı içki içiyor. Ben CHP İl Başkanıyım. Namaz kılıyorum. Bir gün camideyim. Seçim de yakındı. Vaiz dedi ki: Halk Partisi'ne oy vermeyin. Halk Partisi din düşmanıdır. Cemaat dağılınca vaizin yanına gittim. "Hocam söyle Allah aşkına ben mi din düşmanıyım? Ben namaz kılıyorum. DP İl Başkanı içki içiyor." Vaiz dedi ki: "Partide sizin sözünüz mü geçer, Genel Başkanın mı? Siz bir şey söyleyince Partiyi bağlar mı? Hayır. Genel Başkan söylese? Evet. Üç gün sonra sizin Genel Başkanınız buraya geliyor. Eğer ağzından Allah kelimesi çıkarsa kürsüden; 'Cemaat, söylediklerimde yanıltılmışım' diyeceğim. Özur dileyeceğim. Fakat bir defacık Allah demezse siz ne diyeceksiniz?" Ben de vaize dedim ki: "O zaman istifa etmezsem namussuzum!" Paşa geldi. "Hiç olmazsa Allahı şükrettin deyin" dedik. Halk istiyor, bekliyor. Kürsüye çıktı. Bir saat konuştu. Ağzından bir defa Allah ismi çıkmadı. Kürsüden inince kendisine istifa dilekçemi takdim ettim. Dedi ki: "Zaten senin gibi bir dincinin partide kalmasına ben hayret ediyordum..."

Böyle, İsmet Paşa ağzından Allah kelimesinin çıkmamasına dikkat ederdi. Laiklik anlayışı bu. Tahmin edersiniz ki böyle bir anlayışın hüküm sürdüğü bir devirde Başvekillik yapan Adnan Bey nasıl bir muhalefete, nasıl bir taarruza muhatap olmuştur.

Ya CHP'ye Oy Verirsiniz, Ya da Asılırsınız

1946 seçimlerine gelelim. Açık oy gizli tasnif getirmişlerdi. Oyunu açık vereceksin, ama tasnif gizli yapılacaktı. Evet bunun dünyada bir benzeri yoktur ama Türkiye'de, dünyada benzeri olmayan nice işler yapılmıştır.

O zaman köyümdeydim. Millet baskıdan, dini ile iman ile alay edilmesinden, hor görülmeğe, itilip kakılmaktan, farkedilmemekten bıkmış usanmıştı. 125 seçmenimiz vardı. 125 kişi geldi açık açık oyunu Demokrat Parti'ye verdi gitti. Akşam

242

DP MİLLETVEKİLİ GIYASEDDİN EMRENİN HATIRALARI

üzeri Bulanık'tan bir yüzbaşı geldi. Oyları tasnif etmeye başladı. 125 oy da Cumhuriyet Halk Partisi'ne çıktı! Yüzbaşı'ya dedim ki: "125 kişi açık açık DP'ye oy verdi. Nasıl oldu da bu oylar CHP'ye çıktı?" Ben öyle der demez karga tulumba tuttular. "Ne yaptım dedim. Nereye gidiyoruz?" Vazifesi başında Yüzbaşı'ya hakaret etmişim... Bir ay hapis cezası verip Bulanık Hapis-hanesi'ne koydular.

1950'de gizli oy açık tasnif geldi. O zaman Muş'ta bir Vali vardı: Bekir Suphi Aktan... Vilayetin bütün ileri gelenlerini çağırıp tehdit etti:

- "Demokrat Parti'ye oy verenler, ya asılacaktır ya sürülecektir. Hepinizin kendi mıntıkanızda nüfuzu var. Herkes bölgesine sahip olacak. DP'ye bir tek oy çıkmayacak. Aksi halde siz mesulsünüz!"

Tabîi ben yine itiraz ettim. Dedim ki:

- "Daha evvel açık oy gizli tasnifiniz vardı. Şimdi gizli oy açık tasnif var. Ama netice değişmiyor. Bana tayin ettiğiniz mıntıkanın ahalisini biliyorum. Hepsi DP'ye oy verecek. Öyleyse şimdiden cezamı verin."

Yine bir ay tutuklu kaldım.

Siyasete atılmama bu iki hadise sebep oldu. Biri 1946 mahkûmiyeti, biri bu 1950 seçimleri öncesindeki bir aylık hapsim...

O esnada o kadar tiksiniştim ki... Demokrasiye gidiyoruz derlerken bile diktatörlükten geri kalmıyorlardı.

İlk defa hapse girdiğimde oldukça gençtim. Çok heyecanlanmıştım. O zaman böyle çeşit çeşit televizyonlar gazeteler yoktu. Bir radyo vardı. O da pek sağlam değildi. Yeni bir partinin bekleyişi ve ümidi içinde avunuyorduk. İnsanlar serbest olacaktı. Fikirler serbest olacaktı. O zaman Genel Başkan Celâl Bayar olmasına rağmen Menderes'in ismi geçtiğinde halkın yüzü gülerdi. Menderes'i görmedikleri halde O'nu bir masal kahramanı gibi gönüllerinde yaşatırlardı. Halka heyecan veren, halka ümit veren Menderes'in ismiydi. Hapse girdiğimde atmosfer buydu. Beklentilerimizin tahakkuku için hapse girmek bize basit, piknik yapmak gibi bir şey geliyordu. Gözümüz tehlike görmüyordu. Hâkimlerle aramız iyiydi. Köklü aileyiz. Beni hiç tanımadığımız bir hâkim tutukladı. Halk hediye vermek ve ziyaret et-

243

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

mek için kuyruğa girmişti. Hapiste bizi hiç yalnız bırakmadılar. Fakirdi halk. Çarık giyerdi. Bulanık Hapishanesi'ndeki mahkûmlar "Sayende bir ay rahat ettik, yedik içtik, buradan çıkma" diye bana yalvarıyorlardı. Türkiye'yi cehalet ve fukaralık bulutları kaplamıştı.

İkinci mahkûmiyetimde yukarda dediğim gibi, "halkın DP'ye oy vereceği belli, benim cezamı peşin kesin" dedim. Bu çıkışım vilayetin diğer ileri gelenlerini etkilemesin diye beni hemen ayrı bir odaya aldılar. Diğerleri evet deyip gitmişler. Babam hayattaydı. Çağırılmışlar, gelmek istememişti.

- "Babanın hatırı var, seni affediyoruz." dediler. "Devlete karşı çıkılmaz." diye tembihte bulundular.

- "Devlete karşı gelmiş olunuyorsa niye beni serbest bırakıyorsunuz?" dedim.

Eve gittim. Antalya Halk Partisi müfettişi vardı. Niyazi Aksoy. Yol yok, çamur çok. Bir jip kapının önünde durdu. Vali, Alay Komutanı, Emniyet Müdürü ve Niyazi Aksoy hep birlikte gelmişler.

- "Buyrun..." dedim.

- "Muş'a gideceğiz." dediler.

Elbise değiştirmeme bile müsaade etmediler. Vali Konağı'na geldik. Yemek yedik. Çay da ikram ettiler. Vali bir ara yanımdan ayrılıp tekrar döndü.

- "Telsizle İsmet Paşa ile konuştum. Muş'ta bir rey DP'ye çıkarsa Masum Efendi ile Şeyh Nasar Efendi'yi idam edecekler" dedi.

Saadettin Efendi vardı. Amcam. Vefat etmişti. Yerine oğlu Şeyh Nasar Efendi kaim olmuştu. Doğu vilayetlerinin büyüklerindendi. Norşin'de de Şeyh Masum Efendi vardı. İki de akrabamız.

- "Şimdi onların yanına gideceğiz, siz bunları kendilerine aynen söyleyeceksiniz." dediler.

Kalktık gittik. "Vali Bey böyle böyle söylüyor ne diyorsunuz?" dedim.

- "Sen ne diyorsun?" dediler.

- "Ben söyleyeceğimi söyledim." dedim.

244

DP MİLLETVEKİLİ GİYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

Diğerleri başladılar tehdit etmeye. "DP Komünisttir... Bunlara bir rey bile çıkmayacak. Bunu da siz temin edeceksiniz..." falan. Onlar da "Kardeşim siz serbest bırakmışsınız, biz halka nasıl mani olalım?" diye itiraz ettiler.

Oradan dönerken bana:

- "Bu işi yine sen yaptın, kimbilir onlara neler söyledin?" dediler.

Beni Emniyet'in nezaretinde tam bir ay tuttular. Seçim bittikten sonra serbest bıraktılar.

DP iktidar oldu. DP'den mebus (milletvekili) olanlar geldiler. Vali'yi şikayet ettiler. Böyle böyle yaptı diye. Vali'yi açığa aldılar. O evini taşımaya hazırlanırken müfettişler geldi, beni çağırdılar.

- "Vali köyüne geldi mi?"

- "Evet."

- "Seni Muş'a götürdüler mi?"

- "Evet."

- "Ne konuştunuz?"

- "Dedelerimiz Murat Suyu üzerine kendi imkânları ile bir köprü yapmışlar. Rus o köprüyü yıkmış. Büyük amcam köprünün tamir edilmesi için teşebbüse geçmişti. Vali bizden köprünün durumunu sordu" dedim.

Vali'nin aleyhine konuşmak istemedim. Mağdur duruma düşmüş. Mağdurun aleyhine konuşmak bizim ailenin durumuna yakışmıyor. Vali'yi müdafaa ettim.

- "Vasıtam olmadığı için beni Muş'a götürdüler." dedim. Müfettiş;

- "Yahu sen çok iyi yalan söylüyorsun" dedi. Sustum.

Vali Konağı'nın önünden geçiyordum. Evini yüklemiş gidiyor. Yanıma geldi.

- "Ver elini öpeyim." dedi. "Bu kadar yüksek insanlar olduğunuzu bilmiyordum."

1954'de mebus olunca ilk işim o adamı yine Vali yapmak oldu. Menderes'ten ilk ricamdı. Bekir Suphi Akdan böylece Mar-

245

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

din Valisi oldu. Şuna inanmıştım: Devlet terörü vardı. Memurlar korkuyorlardı. Birer maşaydılar.

Valilikten de bizim yüzümüzden uzaklaştırılmıştı.

Teşekkür Ederim Vali Bey

Yıl 1950. 14 Mayıs'ta seçimler yapıldı. DP'nin sloganı "Yeter Söz Milletini!" di. DP seçimlerden büyük zaferle çıktı. Halk heyecan içindeydi. İlk icraatlardan biri Ezan-ı Muhammedi'nin aslî dili ile okunmasına müsaade etmek oldu. Minarelerden uzun süre aslî şekli ile ezan işitilmemişti. O günü siz yaşasaydınız, o günkü şükür secdelerini görseydiniz ne muazzam bir tablo derdiniz. Tasavvur edilemeyecek bir bayramdı. 14 Mayıs 1950 bu milletin gizli bayramlarından biridir. Neden?

Bizim Muş'un Bulanık kazasında bir köyde imam Türkçe ezanı bilmiyor. Köy de çukurda. İmam ezanı hep aslî şekli ile okuyor. Bir gün tam ezanın ortasında, minareden, karşı tepeden iki jandarmanın geldiğini görüyor. Kalp sektesinden anında ölüyor. Korkuya bakın. Müslümanlar üzerindeki baskının şiddetine dikkat edin. Korkudan öldürebilecek bir baskı.

Ezanın aslî şekli ile okunduğu gün bayram oldu. Memleket coştı. Ondan sonra bütün insanlar DP'nin etrafında toplanmaya başladı. Bu durum, şimdi medya diyorlar, basını çileden çıkardı, şok etti. Artık televizyon var. O zamanki medya gazetelerden dergilerden mürekkep. İngilizler, Amerikalılar büyük telaşa düştü. Adnan Bey'in bu konuda önemli konuşmaları vardı. Biri şudur:

— "Uzun seneler bu memlekete sahip oldukları zannında olanlar, hayatlarının ileri devrelerinde ruhlarına girmiş bu kanaati değiştirme imkânı bulamazlar.

Kendilerine muarız olanları haklarının gasıpları olarak telakki ederler. Ve onları her cezaya müstahak kabul ederler. Adeta ilâhî bir fermanla bu vazife kendilerine verilmiş gibi davranırlar."

Diğer bir konuşmasında şunları söylüyor Adnan Bey:

- "Ruhlar birbirine yabancı olunca aralarında ummanlar ve kanlı şahikalar gibi geçilmez hudutlar teşekkül eder. Yarım asırdan fazla bir zamandır muasır medeni devletlerin seviyesi-

246

DP MİLLETVEKİLİ GİYASEDDİN EMRENİN HATIRALARI

ne çıkmak için gösterilen faaliyetler o kadar renkten renge girmiştir ki hayret etmemek mümkün değildir.

Kimi bu milleti sinsice ve münafıkça Hıristiyanlığa, kimi zerdüştlüğe sevk etmek için her türlü faaliyeti göstererek, neticeyi elde etme gayreti içine girmiş ve her türlü hileyi, desiseyi kullanmış, birçok insanları zindanlara, sehpalara götürmüş olmalarına rağmen; bin yıldır Müslüman olarak yaşamış, bu dini bütün varlığı ile benimsemiş, O'nu asırlarca koskoca husumet dünyasına karşı korumuş, İslâm'ın bayraktarlığını yapmış ve bütün insanları en yüksek ahlâka sahip kılmayı hedef edinen bir ilahi kuvvet olduğuna inanmış bu milletin dinini terk ettirip yerine başka bir şey ikame etmeye muvaffak olamamışlardır."

Bu sözler grup konuşmalarındandır. Şimdi... O kadar enteresan ki, konuşuyor, meseleleri vadediyor, fakat grup öyle bir durumda -ki çoğu Menderes'in şikayetçi olduğu ekolden geliyor— O'nu tam manasıyla anla.

Bir defasında konuşuyor yine. Birkaç Bakan'ın istifasının istendiği bir önerge var. 1956... 1957...

Grubu yatıştırmak için, TBMM'nin her şeye muktedir olduğunu anlatıyor. Çok inandığı bu fikrini tekrarlıyor.

- "Siz," diyor, "İsterseniz şeriatı da getirebilirsiniz. Böyle bir kuvvete sahipsiniz."
Bunun üzerine grup homurdanıyor. Az önce alkışlayanlar yerlerine oturuyorlar. Sus pus oluyorlar. Bürokraside de Adnan Bey'in şikayetçi olduğu tepeden inmece, halkı küçük gören, milli iradeyi tanımayan bu ekol var. Hatta Bakanlıklarda var bu ekol..

Böyle yalnız bir adam Adnan Bey... Yapayalnız...

Adnan Bey'in bu milleti ne kadar sevdiğini, bu millet için nasıl yanıp tutuştuğunu bir misalle anlatayım. Samed Bey'den (Ağaoğlu) dinlemişim. Diyor ki;

- "Bir gün Bakanlar Kurulu toplantısı var. İlk önce ben gittim. Adnan Bey ne ayağa kalktı, ne tokalaştı. O nazik, o yumuşak insan bir tuhaf. Düşünüyorum, "Acaba bir hata mı yaptım? Acaba benden bir şikayeti mi var?" Derken diğer arkadaşlar da birer ikişer gelmeye başladılar. Hepsine bana davrandığı gibi davranıyor. Canı son derece sıkkın. Konuşmuyor. Kimseye tek laf etmiyor. O sırada bir telefon geldi.

247

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Bir Vali ile görüşüyor. "Beni bahtiyar ettiniz. Mutlu ettiniz. Teşekkür ederim... Teşekkür ederim Vali Bey!" diyor. Telefonu kapattı. Bir kahkaha attı. Neşelendi. "Beyler ne içersiniz?" diye sordu.

Beyefendi ne konuştunuz dedim.

- "Sormayın," dedi. "On beş gündür Güneydoğu'daki yağmur durumunu takip ediyorum.

Uyuyamıyorum. Eğer üç gün daha yağmur yağmayacak olsaydı Güneydoğu ziraat bakımından mahvolacaktı. Şimdi Diyarbakır Valisi ile görüştüm. Yağmur yağdığını bildirdi. Ona sevindim. Üzüntüm geçti."

Adnan Bey milletini böyle düşünen bir insandı. Millet O'nu sevmez mi? Elbette sever. Ama küfür âleminin, Batı kültürünün dili olan medya O'nu hiçbir zaman rahat bırakmadı.

Kredi Destekleri Onların Elinde

Dindar zümrenin hükümetten korkusu olmasa PKK'nın işini bir ayda bitirir. Fakat bu sefer Hükümet üzerimize gelir diye korkuyorlar. Bunca tecrübe, bunca beyan var ortada.

Bediüzzaman misali çok canlıdır.

Bediüzzaman Hz.'nin ağabeyi Hoca Abdullah Efendi, dedemin yanında okumuştur. O'ndan icazet almıştır. Şeyh Nasrullah Efendi... Bediüzzaman bir müddet ağabeyinin yanında okumuş. Ağabeyi demiş ki: "Bir de benim hocamın yanına git." Gelmiş. Bir talebenin bir senede bitirebileceği kitabı bir haftada bitirip, "Öbür kitaba geçelim" diyormuş. Yanında büyük âlimler var ama, kendisi derhal farkediliyor. Giysisi de külahlı, hançerli, çizmeli. Diyorlar ki "Babam bu ne iştir? Bir kitabı bir haftada bitirip öbürüne geçiyorsunuz?" Dedem diyor ki: "siz bunu bilemezsiniz. Zamanının bedii olacaktır." Şam'da, Hutbe-i Şâmiye'yi okuyunca "bu kimdir?" diye merak ediyorlar. Bilenler, "Yanında okuduğu âlim bunun için: Zamanının bedii olacaktır demiş." şeklinde cevap veriyorlar. Bediüzzaman ismi Hutbe-i Şâmiye'den sonra yayılıyor.

Doğu'nun ve Batı'nın, bütün Türkiye'nin birlik ve beraberliği için ömrünü tüketmiş Bediüzzaman'ın ta ölümüne kadar zindanlarda, sürgünlerde tutulduğunu hepimiz biliyoruz. Olacak iş midir bu?

Şöyle diyor Bediüzzaman Said Nursi "O Türkçülük perdesi altına giren ve hakikaten Türk düşmanı olan hamiyetfuruş mül-

248

DP MİLLETVEKİLİ GIYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

hidlere derim ki: Din-i İslâmiyet milletiyle ebedi ve hakiki bir uhuvvet ile, Türk denilen bu vatan ehli- imaniyle şiddetli ve pek hakiki alâkadarım. Ve bin seneye yakın, Kur'ân'ın bayrağını cihanın cihat-ı sittesinin etrafında galibane gezdiren bu vatan evlâdlarına, İslâmiyet hesabına, müftehirane ve tarafdarane muhabbetdarım. Sen ise ey hamiyetfuruş sahtekâr! Türk'ün mefâhir—i hakikiye—i milliyesini unutturacak bir surette mecazi ve unsuri ve muvakkat ve garazkârâne bir uhuvvetin var.

İlhada giren ve Türk'ün hakiki bütün mefâhir-i milliyesini taşıyan İslâmiyet milliyetinden çıkmak isteyen adamları Türk bilmiyoruz. Türk perdesi altına girmiş frenk telâkki ediyoruz."

Şu sözlerde ne kadar güçlü bir uhuvvet ve ittihad fikri ve telkini vardır. Kıymetini kim bilmiştir?

Doğu halkının kafasında kesinlikle bir ayrı devlet yoktur. Böyle bir devlet kurulursa Hakkari'yi yazlık Ankara'yı kışlık kullanamayacağını her akli başında adam bilir. Ayrı devlet düşünselerdi çoğu Ankara'dan bu yana geçip iskân ederler miydi? Ayrı devlet Batı'nın senaryosu. Batı'nın düşündüğü

karar veremediği bir mesele. Kışkırtma var ortada. Bunca hatanın, ihmalin üstüne Batı'nın senaryoları binince hadise bu noktaya gelmiş.

Avrupa'ya Amerika'ya tam uyum sağlayamayan onların direktiflerine tam olarak boyun eğmeyen yöneticiler ayakta kalamıyor. Medya, kredi destekleri onların elinde.

Anne Bu Türkiye Sadrazamı

1952'de Adnan Bey NATO'ya girme meselesi için Paris'e gidiyor. O yoğun işleri arasında Sefir'e;

- "Burada Osmanlı'nın olması gerekir. Bunlar ne yiyorlar içiyorlar, nerede yaşıyorlar, ne yapıyorlar, nasıl geçiniyorlar?" diye soruyor.

Böyle bir soruya ilk defa şahit oluyor Sefir. O zamana kadar böyle bir şeyi aklına bile getirmemiş. Şaşırıyor, korkuyor. "Bilmiyorum." diyor.

Adnan Bey:

- "24 saat içinde ya Osmanlı hakkında bilgi getirin, ya da istifanızı..." diyor.

Sefir, Başvekil'in Osmanlı ile ilgilenmesinden hem kendi adına, hem Adnan Bey adına ürküyor.

"Aman efendim topa tu-

249

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

tuluruz... Laiklik falan..." diyor, ama emir kesin. O zaman Sefirlik padişahlık gibi. Rahat iş. Yerinden mi olacak? Araştırmaya başlıyor. İstenilen bilgileri bulup getiriyor.

Bu bilgilere göre Osmanlı Hanedanına mensup bazı insanlar Fransız askerlerinin bulaşıklarını yıkayarak maişetlerini temin ediyorlar.

Fevkalâde hüznleniyor Adnan Bey. Fransız Kralı Fransuva'nın, "Beni kurtar." diye mektup yazdığı Kanuni Sultan Süleyman'ın ailesinin kimi mensupları, şimdi Fransız askerlerinin bulaşıklarını yıkamaktadır. Çok hüznleniyor. Çok üzülüyor.

Paris'ten döner dönmez ne Meclis'e, ne evine, ne Başbakanlığa uğrayarak doğru Çankaya'ya çıkıyor.

Celâl Bayar'a diyor ki

- "Osmanlı'nın erkekleri de dönse bir şey olmaz. Seçime girseler bile bir şey olmaz. Hiç olmazsa kadınları getirtelim. Bu toprakları ve şanlı tarihi bize bırakanların kadınları, Fransız erkeklerinin bulaşıklarını yıkıyor. Öyle olacağına gelsinler kendi milletlerinin erkeklerinin bulaşıklarını yıkasınlar." Celâl Bayar şaşırıyor. Hiç aklına gelmeyen bir teklif bu.

- "Olmaz..." diyor. "Zinde kuvvetler..." diyor, başka bir şey demiyor.

Menderes çok kararlı bir şekilde direniyor.

- "İstifa ederim!" diyor. "Bu iş bana çok dokundu. Ya Osmanlı'nın kadınlarının yurda dönebilmeleri için kanunu çıkaracağız, ya istifa edeceğim."

Bu konuşmaları bizzat Adnan Bey'den dinledim.

Bayar'ı ikna edince Antalya Mebusu Burhaneddin Onat ile Bursa mebusu Haluk Şaman'ı çağırıyor Adnan Bey. İki de yaşlı muhterem insanlardı. Konuyu anlatıyor;

- "Hemen, 'Osmanlı'nın kadınları isterlerse yurda dönebilirler' şeklinde bir kanun teklifi hazırlayın" diyor.

Teklif hazırlanıyor. Komisyondan meclisten geçerek kanunlaşıyor.

Abdülhamid Han'ın Bahriye Nazırlarından birinin kızı var. Zengin. Şişli'de oturuyor. O'nunla temas kuruluyor. İlgilenmesi sağlanıyor. Abdülhamid'in hanımı Müşfika Hanım ile kızı Ayşe Sultan Türkiye'ye böyle getiriliyor. Havaalanında karşılanıyor Müşfika Hanım. Ev tutuluyor. O eve yerleştiriliyor. (Tak-

250

DP MİLLETVEKİLİ GYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

sim'de, Serencam sokağında). Ev dayanıp döşeniyor. Yanlarına bir hizmetçi veriliyor.

İyice yerleştikten sonra Müşfika Hanım'ı daima ziyaret ettim. Son derece yaşlıydı. Devamlı tesbih çekerdi. Somyasının yanında bir koltuk vardı. Hep orada otururdum. Bir gün yine ziyaret için gitmiştim. Ayşe Osmanoğlu Hanımefendi:

- "Dün burada olsaydınız çok enteresan bir şeye şahit olacaktınız." dedi.

- "Hayrola Hanımefendi?" dedim. Olanları anlattı:

- "Dün daha güneş doğmadan zil çaldı. Telaşlandık. Hizmetçiye, "Bakın bakalım," dedim. "Bu saatte kim gelmiş acaba?" Gitti geldi.

"Kapıda çok beyefendi bir adam var." dedi. Gittim, "Buyurun" dedim.

"Hanım Sultan Efendi Hazretlerinin elini öpmeye geldim. Acaba müsaade ederler mi?" diye sordu.

Düşündüm taşındım "bu kimdir?" diye. "Herhalde babası, dedesi Osmanlı zamanında vazife almış bir meraklı." dedim. İçeriye buyur ettik. Geldi, annemin elini öptü. Sizin oturduğunuz koltukta oturdu. Dikkatle baktım. Bu beyefendiyi bir yerde gördüm ama nerde? Yatak odasına gittim. Önceki günün gazeteleri vardı. Evet, gelen Adnan Menderes'ti. Gazetede resimlerinden tanıdım. Hemen giyinip geldim:

"Beyefendi, siz Adnan Menderes değil misiniz, niçin bu şekilde geldiniz? Bizi incittiniz..." dedim. "Mazur görün," dedi. "maksadım sizi incitmek değil. 33 yıl, 3 ay, 8 gün büyük bir imparatorluğu muhafaza etmiş bir Hân'ın refikası buraya gelir de, ben gelip ziyaret edemezsem vicdanım kanar. Kendimi daima yaralı hissederim. Açık bir şekilde gelirsem, bana hücum edeceklerinden sizi de rahatsız ederler. Onun için sırf sizin rahatlığınızı sağlamak gayesi ile bu şekilde geldim."

Bunun üzerine annemin kulağına eğildim;

"Anne, bu beyefendi Türkiye Başvekilidir." dedim.

Bir şey anlamadı. Başvekil nedir bilmiyordu.

"Anne, Türkiye Sadrazamıdır." dedim.

251

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Annem o zaman, "Allah bağışlasın..." dedi. Menderes bana dedi ki:

"Hanımefendi birçok masraflarınıza katılıyor. Kiranız bundan sonra başka bir dostunuz tarafından verilecektir."

Giderken de bir zarf bıraktı. Açtım içinden 10 bin lira çıktı."

Ayşe Sultan'ın bana anlattıkları bunlar. Adnan Bey her yıl onbin lira göndermiştir. Kirayı da Berrin Hanım (Berrin Menderes) verirdi. Etibank'ta çalışan bir memur parayı alır, götürür teslim ederdi. Ayşe Sultan ile Müşfika Hanım 15 Haziran 1960'da birer gün ara ile vefat ettiler. Bu 15 Haziran, Adnan Bey'in emanet-i mübarekeleri taşıma sebebiyle dünya kurralarına hafızlarına hatim indirteceği gündü. İhtilâl sebebiyle nasip olmadı.

Müşfika Hanım'ın Kirasını Düşündüm

Adnan Menderes Zürih-Londra havzasındaki uçak kazasından sağ kurtulup memlekete döndüğünde kıyamet koptu. İsmet Paşa bile kendisini karşılamak üzere Havaalanına gitti. Orada bir insan seli vardı. Berrin Hanım diyor ki: "Biz eve gelecek diye bekledik. Gelmedi. Halkın içinde kaldı."

Adnan Bey için, 'hanımını ihmal ediyor' denirdi. O kendi anlayışı, terbiyesi, hayat görüşü sebebiyle hanımını sağa sola götürmezdi. Yoksa hiçbir lider, eşine, Adnan Bey'in Berrin Hanım'a gösterdiği hürmeti göstermemiştir. Ailece kibar, nazik insanlardı. Hepsisi hisli ve içtendi. Doğuştan bir asaletleri vardı Saat birde evine geliyor Adnan Bey. Kucaklaşıyorlar. Berrin Hanım'ın aklına bir şey geliyor.

Soruyor:

- "Uçak düşerken neleri hatırlayabildiniz, ya da neler düşündünüz?"

Şu cevabı veriyor Adnan Bey:

- "Acaba ben öldükten sonra, Berrin'ciğim, Müşfika Hanım ile Ayşe Sultan'ın kiralalarını, her yıl onbin liralalarını verebilecek mi? Yoksa bu insanlar yine ortada mı kalacak diye düşündüm."

27 Mayıs olunca Berrin Hanım'ı köşkten alıyorlar, mantosunu incilerini çıkarıp sokağa atıyorlar.

Demokrat Partili olmayan bir Ankaralı geliyor. Onları düğün yapacağı oğlu için hazırladığı daireye yerleştiriyor.

252

DP MİLLETVEKİLİ GİYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

Meşruke Hanım'ın oturduğu evin kirasını almak üzere 5 Haziran'da adam geliyor. Berrin Hanım diyor ki: "Her zaman elimize ayağımıza kapanan bir insan. Adresimizi tesbit etmiş. Mutlu (Menderes) vardı yanımda. İçeriye pürhiddet girdi. 'Verin benim paramı!' diye bağıyor. Hakaret ediyor. "Oturun Beyefendi.." dedim. "Durumumuzu biliyorsunuz..." Mutlu da bizi seyrediyor. Adam, "anlamam" diyor, "paramı şimdi istiyorum." Mutlu'nun yanına gittim. Gaziantep Mebusu Ali Ocak'ın evi bize yakındı. "Git Ali Ocak'ın evine. Belki onlarda para vardır dedim." Mutlu birden boşaldı. "Anne bu halimizle bize kim para verir?" Bunun üzerine alyansımı çıkardım. İçinde isimlerimiz yazılı. 10 lira da param var. "Götür Kızılay'a. Hangi kuyumcuya satarsan sat, parasını getir." 1800 liraya satmış. Adamın parasını verdik. 1500 lira. O an aklıma geldi. "Kardeşim ben senin evinde oturmuyorum ki... Kim evinde oturuyorsa git ondan iste." diyeyim. Fakat Adnan Bey'in uçak kazasından kurtulduktan sonra "Uçak düşerken, Berrinciğim Meşruke Hanım'ın kirasını ödeyebilecek mi diye düşündüm," şeklindeki sözlerini hatırlayınca söyleyemedim. 1500 lirayı adama verdik. 300 lira da bize kaldı."

Berrin Hanım'ın yüzüğü birkaç el değiştirep, sonunda Ada-pazarı'nda bir kuyumcuya satılmış. Yüzüğün sahibini öğrenen kuyumcu, gelip yüzüğü Berrin Hanım'a takdim ediyor. "Hediyem olarak lütfen kabul ediniz." diyor. Berrin Hanım "Nasıl olur, ben onu sattım..." diye itiraz ediyorsa da adam ısrar ediyor. Böyle adamlar da var bu memlekette. Öyle adamlar da.

Bu şekilde tarihini seven, tarihine değer veren başka bir lider olmamıştır. O zamanın şartlarını da daima göz önünde tutunuz.

Milletten Korkmayınız, Onlar Koyun Sürüsüdür Diyecekler

Bakınız Adnan Bey'in bir grup toplantısındaki konuşmasından pasajlar okuyacağım:

- "Çok muhterem arkadaşlarım. Sözüme geçmeden önce bir hususu kesinlikle tebarüz ettirmek istiyorum. Gücünü milletten alan, milli iradenin tecelligâhı olan parlamentonun üstünde hiçbir kuvvet tanımayan bir parti ve o partinin genel başka-

253

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

nı için elbette ki tezvirat makinesinin kasırğa gibi ortaya savurduğu birçok tezvirat yapılacaktır. Beni güya kendime sabık başvekil dedirtmem gibi pişmemiş bir hayalin içinde göstermeye çalışmaktadırlar. Koltuğa ihtirasım yoktur. Ancak her demokrasinin esas unsurlarından biri olan halkın memleket idaresine katılmalarını temin için her türlü faaliyeti göstermek mecburiyetindeyim. Ve bu esas ihtilâfa yüz tuttuğu takdirde rahatlıkla koltuğu bırakabilirim. Bunu bu şekilde belirttikten sonra şimdi bu hususta berabersek sizlerle birlikte çalışmaktan iftihar ederim. Değilsek siz istediğinizi getirirsiniz. Ben çekilirim.

Muhterem Arkadaşlarım. Heyet-i Celilenizle birlikte Türk Milleti'nin tarihine bir atfı nazar edelim.

Türk Milleti kimler tarafından idare edilmiş? İdare edilenlerin mesuliyet ve salâhiyetleri neymiş?

Kimi zaman devlet kudretinin kendini bağlı saydığı hiçbir yüksek hukuk prensibi yoktur. Kimi zaman kanun, iktidarı ellerinde bulunduranların keyfi idaresinden ibarettir.

Yüksek malumlarıdır ki halk, iktidarı elinde tutan küçük bir zümrenin elinde oyuncak haline gelmiştir. Haşmetlilerin işareti ile mütefekkirlerin, kalem sahiplerinin, devlet adamlarının ya başları gitmiş ya zindanlarda çürütülmüşlerdir. Bu terör havasının halkta meydana getirdiği eziklik duygusundan cesaret alınarak halka başıbozuk denmiştir. Bu başıbozuk lafı, organize edilmemiş cemiyet mânâsında değil, akli ermez, cahil, nadan mânâsında kullanılmıştır.

Şimdi size soruyorum: Bu derece hakir gördükleri ve başıbozuk telakki ettikleri halka idareyi devretmek ve bunu hazmetmek bunlar için kolay mı oldu zannediyorsunuz? Kıymetli Arkadaşlarım uzun zaman sonra sivil bir idare kurulmuş, insan haysiyet ve şerefine yakışır bir şekilde iktisadî, içtimaî, mânevi sahada bu milletin yüzünü güldürecek bir hükümet işbaşına gelmiştir. Bu memlekette daha yakın zamana kadar totaliter bir idarenin hüküm sürmüş olduğunu ve devlet memurlarının büyük çoğunluğunun böyle bir idarenin gereklerine, isteklerine göre yetiştirilmeye çalışılmış bulunduğunu hatırlayabilirsiniz. Dün olduğu gibi bugün de halktan uzak, kılıç himayesinde çalışmayı tercih eden kalem sahiplerinin, sözümona ilim adamlarının ve idarecilerin olduğu izahtan varestedir kanaatindeyim.

254

DP MİLLETVEKİLİ GIYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

Bunun yanıbaşında, müttefik olarak kabul ettiğimiz devletlerin, iktidarı aldığımızdan beri hükümette vazife almış arkadaşlarımızın malûmleri olduğu üzere iktisadi kalkınmamız için yaptıkları tavsiye ve telkinler göz önüne alınırsa bizim büyük devlet olmamızı istemedikleri ortaya çıkar. Siz konserve fabrikası kurun, siz ziraatle kalkının demişlerdir.

Muhterem arkadaşlarım. Bütün bu maruzatımdan çıkan netice şudur: Asırlardır mahrumiyet içinde kıvranan, halen toprak altında yaşamakta olan muhterem ve aziz milletimizin sefaletten bir an önce kurtarılabilmesi için hiçbir fırsatı ihmal ve kaçırma gibi bir cinayetin suçunu üzerimize almadığımızdan bahsettiğimiz zümre düşmanlarımızla sözbirliği içinde cennet haline gelmeye müsait olan Türkiyemiz'in çehresini değiştirmeye uğraşanları imha ve bertaraf etmeyi kendilerine gaye edinmişlerdir.

Çünkü Türkiye'de artık başıbozukluk yoktur. Türkiye artık medenî memleket olanların seviyesine çıkmaya namzeddir. Bu hal dünün diktatörlerini çileden çıkarmaktadır. Kurdu koyun postuna bürünmesi gibi kendilerini demokrasi havarisi gösterip karşımıza çıkıyorlar ve halkımızı bu nimetlerden mahrum etmek için her türlü hileyi desiseyi mubah görüyorlar. Cenab-ı Hak Türk Milletini bunların ihtiras ve şerrinden korusun!

Her iktidar değişikliği sırasında iktidara gelmek isteyenler ya siyasi rakiplerini daha evvel imha-bertaraf etmiş ondan sonra gelmiş oturmuş yahut da gelip oturur oturmaz ilk işi siyasi rakiplerini tasfiye etmek olmuştur. Kimi âlimlerden katledilecek olanlar için İslâm kanunlarına yüzde yüz aykırı olarak fetva alındığı bile olmuştur. Bu sebeptendir ki bugünkü cübbeli profesörlerimiz anayasamızın sahih hükümlerine karşı verdikleri fetvaları o geleneksel zincirin halkaları sayıyorlar. Bu tarihî hadiselerin bende meydana getirdiğı dehşettendir ki, Allah'a vaadim vardı; eğer günün birinde Türk Milleti'nin mukadderatında Salâhiyet sahibi olursam millî anelerimizle kabili telif olmayan bu şenaat ve denaatleri bir daha tekerrür etmeyecek şekilde ortadan kaldıracam demiştim. DP bu zihniyete sahip insanlardan teşekkül ettiği içindir ki devr—i sabık meydana getirmeyeceğiz parolası ile iktidara gelmişizdir. En yakın tarihimizde de meydan muharebelerinde omuz omuza çarpışan insanların yine aynı gayeye (iktidara) vasıl olmak için o vefakâr,

255

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

o cefakâr arkadaşlarını nasıl feda ettikleri hepimizin malûmudur, iktidara geldiğimizde bizden evvelkilerin yolunda yürümediğimiz için nedamet hissine (pişmanlığa) kapılmadık. Şimdi biz yapacağız diyorlar. Siz yapmadınız biz yapacağız. İmha bizim felsefemiz diyorlar. Neyle yapacaklar? İş şuraya götürmek istiyorlar. Hükümetle grub arasına zıtlık sokabilirler-se dava kendiliğinden halledilmiş olacaktır. O zaman çıkacaklar bakın kendi grubları da bu hükümete karşı bayrak açmıştır diyecekler. Üniversiteye gidecekler, profesörlere, fetvalarınızı hazırlayın diyecekler. Kumandanlara gidecekler, eskiden beri himayenizde çalışmayı büyük bir şevkle arzu eden biz benderinizin hulul—u kalp ile arz etmek istediğimiz husus şudur ki bu memleketi ancak sizler idare edebilirsiniz diyecekler. Müdahale zamanınız gelmiştir diyecekler. Milletten korkmayınız onlar koyun sürüsüdür, diyecekler. Arkanızdan gelecektir diyecekler. Ve Kızılay Sıhhiye'de öylesine bir toz duman koparabileceklerdir ki memleket o toz duman içinde kaybolabilecek-tir. Vicdanları sızlamadan bu aziz milletin saadet ve refah yolunda katettiğı mesafeyi yarıda bıraktıracak milletin önüne İskender setti gibi bir set çekebileceklerdir. Milletin vâsıl olmak istediğı hedefi millete unutturabilecekler o cehennemi çukurların içine bu aziz milleti tekrar sokmak için tomson ve süngüleri kullanabileceklerdir.

Çok muhterem arkadaşlarım benim iddia ve tahlillerimin delilleri ortadadır kanaatindeyim. Netice olarak önümüzde iki yol vardır. Daha önce denenmiş o meşum ve menhus gelenekleri bırakarak herhangi bir müessesenin imtiyazlı zümrenin himayesine girmeyerek milleti refaha götürmek. Bu yolda yürümek istiyorsanız sizinle beraberim. Diğer bir yol ise zinde kuvvet dedikleri şeyin desteğini alıp milleti cehennemi bir havada yaşatmaktır. Bu yolu tercih ederseniz sizinle beraber değilim."

Konservecilik Yapın, Yardım Edelim

Konuşmanın yapıldığı tarih 1958'dir. İki yıl sonra 1960'ta, Menderes'in yukarıda saydığı her şey gerçekleşmiştir. Adnan Bey olacakları seziyor sanki. Milletin elinden iktidar alınmış ve Başbakan idam edilmiştir. Büyük zulüm yapılmıştır. Mahkemeler ayrı zulümdür. Yassıada ayrı zulümdür.

256

DP MİLLETVEKİLİ GIYASEDDİN EMRENİN HATIRALARI

Bir anayasa profesörüne 10 bin dolara şahitlik yaptırıldılar. Şahit midir savcı mıdır hakim midir anlamak mümkün değildir. Devamlı suçluyor DP'lileri ve tek müdafaa hakkı verilmiyor. Samet Ağaoğlu çıkıyor müdafaasını yapmaya çalışıyor, haksızlıktan şikayet ediyor. Salim Başol, "sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor" diyor. Demek kuvvetin emrindeler, adaletin değil. İnsan İslâm olmayabilir, ama insan olur. Ne İslâmiyet vardır ortada, ne insaniyet.

Meşhur bir söz var. Deniyor ki: "hükümün tefhiminden evvel kendi hareketleri ile karşısındakileri mahkûm edecek tavırlara giren hâkimler, şahsiyetsiz idareciler ve ilim kisvesine bürünmüş intikamcı insanlar meydan muharebesinde harbi terkedip kaçanlardan daha az zararlı değillerdir."

Bu adamlar hükümün tefhiminden önce kendi hareketleri ile hükümü izhar ediyorlardı. Zulm yapıyorlardı.

İhtilâlcilerle bugüne kadar hiç karşılaşmadım. Şükürler olsun. Yassıada'da beraber kaldığımız arkadaşlarla zaman zaman toplanır o günleri hatırlar, yıllar sonra yine olan biteni tartışırız. Zülfikâr Ali Butto'nun asılmaması için dünyada ne büyük kampanyalar açıldığını hatırlıyoruz. Pakistan'a büyük baskılar yaptılar. Dünya ayağa kalktı. Mani olamadılar ama Butto'yu asan Ziya Ülhak'ı daha sonra öldürdüler. Menderes'in idamı için ise değil mani olacak teşebbüsler idam vizesi verdiler.

1951'de Ankara'ya İngiliz Heyeti gelmişti. Adnan Bey'e bazı tavsiye ve telkinlerde bulunmuşlar. "Siz tarım ülkesisiniz. Konservecilik yapın, biz de yardım edelim.." gibi laflar etmişler. Adnan bey demiş ki: "Ananemizde misafir kovmak yok. Onun için sizi kovamıyorum." Toplantıdan çıkmış gitmiş. Adnan Bey Batı'nın telkinlerine değer vermiyordu. Ne yapmak istediklerini anlıyor, üstelik anladığını bildirip tepki gösteriyordu. Hiç boyun eğmedi Batı'ya. Milletten başka dayanak aramadı. Başına gelenler bunun neticesidir. "Ben sözünüzden çıkmam. Ne dersenez olur. Siz nasıl isterseniz Türkiye o yolu takip eder.." deseydi kılına bile dokunmazlardı.

Haydi Cehennem Ol Git

Kayseri Hapishanesi'nde siyasi mahkûmduk. İhtilâlden sonra Celâl Bayar ile ilk defa orada karşılaştım. Kendisine ayrı bir

257

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

oda tahsis edilmişti. Biz de rahattık. Hakaret zulüm yoktu. Zaten bildikleri bütün zulmü Yassıada'da yapmışlardı. Yapacakları başka bir şey kalmamıştı. Celâl Bey Atatürk'ü çok severdi. Ben de Celâl Bey'i çok sevdim. Kalbi kırılmasın diye O'nun yanında Atatürk ile ilgili konuları tartışmazdık. Ben DP'de birçok kanuna muhalefet etmiştim. Buna rağmen Yassıada'da en kötü DP'lilerden biri ben oldum. DP'yi çok müdafaa ettim.

Bir gün Tarık Güryay (Yassıada'nın Komutanı) beni odasına çağırttı. Gittim. Baktım sorgu hakimi orada. Savcı Egesel ile hakim Salim Başol da gelmişler. Odanın girişinde tomsonlu askerler var. Bizi bir sandalyeye oturtular. Kumandan, "ne içersiniz?" diye sordu. Tereddüt ettim.

Koşuğlara geliyorlar, "ne ihtiyacınız var?" diye soruyorlar. Birisi mesela, "sabun.." derse ona, "siz Avrupa sabununa alışkınsınızdır, size Avrupa'dan getirtelim," diyorlar. Bunun için kimse "ihtiyacım budur," demiyor.

Kumandanın ne içersiniz sorusuna teşekkür ederek karşılık verdim. Canım çok çay istiyor, uzun zamandır çay içmemişim, çok da seviyorum, ama şimdi, "çay istiyorum.." desem, "Avrupa'dan getirtelim," diyecek.

İsrar edince "çay.." dedim. Komutan beş çay söyledi. O zaman bana da çay ikram edileceğine emin oldum.

Çayları beklerken komutan konuşmaya başladı:

- "Siz, son Adnan Menderes kabinesine kırmızı oy vermişsiniz?"
- "Evet.." dedim. (Maalesef son kabineye kırmızı oy vermiştim)
- "Biraz çok kanun teklifinin de aleyhinde olmuşsunuz." Yine "evet" dedim. Komutan devam etti:
- "Şunu söyleyeyim, gemisini kurtaran kaptandır. Şarklı halet-i ruhiyesine girmeyin. Boşuna erkeklik, yiğitlik taslamayın. Siz bu kadar muhalefeti boşu boşuna yapmadınız. Sebebini açıklayınız?"
- "Söylemem istenen nedir?" diye sordum.
- "Menderes'in, Harp Okulu'nu imha için harekete geçtiğini, fakat buna mani olduğunuzu, Cumhuriyet Halk Partisi'nin kapatılmak istendiğini, fakat buna da mani olduğunuzu, Men-

258

DP MİLLETVEKİLİ GİYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

deres'in diktaya gitmek istediğini, bunu engellemeye çalıştığınızı söyleyin," dediler.

Odada öyle bir hava var ki peynir, ekmek ister gibi konuşuyorlar. Şu anda olduğu gibi rahat değiliz orada. "Allah'ım, yardımını lutfeyle" dedim. Ben içimden dualar ederken, Egesel;

- "Bunları söyle, tahliyeni talep edeceğim!" dedi. Başol da söze karıştı:

- "Ne mutlu sana ki, kumandan yardımcısı oluyor. Sana yol gösteriyor."

Daha birçok dua ettikten sonra kumandana döndüm.

- "Muhterem Kumandan Bey Hazretleri.." dedim, (korkumdan başka türlü hitap edemiyorum) Gerek zât-ı âlinizin gerek mahkeme hâkiminin gerekse mahkeme başsavcısının hakkımdaki teveccühlerinin devamını çok isterdim. Fakat şunu hemen söyleyeyim ki kimseye iftira etmeyi aklımdan hiç geçirmediğim. Şartlar ne olursa olsun iftira etmeyeceğim. Saydığınız hususların hepsi gerçek dışı Ben bakan bile değilim. Sıradan bir milletvekiliyim. Muhalefet yapmışsam ve o iktidarda kalmışsam demek ki bunlar kendi gruplarına bile sahip olamamışlar. Nasıl diktatör olurlar? Nasıl bu iftirayı atarım?

Çayımın yarısını içmiştim ki kumandan: "Alın bu hergele herifi!" dedi. Beni yaka paça mahzene götürdüler. O zamana kadar mahzene inmemiştim. Korkunç bir yer. Atacaklar oraya demirkapıyı üstüne kapatacaklar. İsyan ettim. Ruslar bile esirlerine bunu yapmaz dedim. O arada saatimi aldılar. O da gitti. Girmek istemedim. Zor kullandılar. Başımdan kanlar akıyor (Bakın bu iz o günün hâtırasıdır).

Oraya girdiğim zaman burada bir saat kalsam ölürüm dedim. Mahzende bir sürü hücre var. Bir baktım Celâl Yardımcı'nın sesi geliyor. Nusret Kirişcioğ-lu'nun sesi geliyor. Ahmet Hamdi Sancar'ın sesi geliyor. Bir ara hiç unutamıyorum, Adnan Menderes'in sesini duydum. Bir 'asker sigarası' getirmeleri için ricalarda bulunuyor. O'na "yok yok sen Avrupa sigarasına alışkınsın" diyorlar. Orada bir saat kaldım. Çıkarıp başımı sardılar. Sonra da "Haydi cehennem ol git!.." dediler. "Ne şekilde ifade verirsen ver!"
Yassıada buydu.

259

27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Ankara'ya Mabedsiz Şehir Denirdi

Kocatepe Câmii'nin temelini atılacağı günlerdi. Allah Rahmet eylesin Diyanet İşleri Başkanı Hayri Eyüboğlu'nun yanına gittim. Dedi ki, "Gıyaseddin Bey, Menderes beni çağırmış. Benimle birlikte gelir misin?" "hocam" dedim "Seni çağırmış ben niye geleyim?" "Ne soracak bilmiyorum; sen de yanımda ol" dedi. "O halde ben önceden gideyim siz sonra gelin" dedim. Saat 16.00'da görüşeceklermiş. Ben belirlenen saatten önce Adnan Bey'in yanına gittim. Saat 16.00'da Diyanet İşleri Başka-nı'nın geldiğini haber verdiler. "Gelsin" dedi Menderes: "Gıyaseddin Bey yabancıımız değil" Az sonra konu açıldı. Adnan Bey Diyanet İşleri Başkanı'na hitaben şöyle dedi: "Kocatepe Camii'nin temelini atıyoruz. Babamın hayrı için temele bir şeyler koymak istiyorum. En helâlinden ne yapabiliriz? Ne yaparsak uygun olur?" Başkan sordu: Babanızdan intikal eden araziniz dışında başka neler var? "Atlar var" dedi Adnan Bey. Başkan, atları da satabilirsiniz cevabını verdi. Menderes safkan ingiliz atlarından bir kısmını satın 110 bin lirayı temele harcadı.

Temel atıldıktan iki gün sonra Menderes'i tebrik için gittik. Ahmet Emin Yalman'ın 1931'de yazdığı bir makaleyi saklamış. Çıkarıp bize okudu. Yalman diyor ki:

"Bütün başkentler büyük bir mabedin etrafında kurulmuştur. Bu hurafeden kendini kurtaran tek başkent Ankara'dır."

Menderes, "İşte!" dedi, "Kocatepe Câmii'ni vücuda getirebilirsek Ahmet Emin Yalman'ı fiilen tekzip etmiş oluruz!"

Şu anda Kocatepe Câmii'nin karşısındaki bir bürodayız. Ahmet Emin Yalman'ın tekzip edilmesini görüyoruz.

1925'ten 1950'ye kadar Ankara'ya tek cami yapılmamıştır.

Ankara'ya mabedsiz şehir denirdi.

Adnan Bey'in iç âlemi ne kadar derindir. Ne yazık ki o derin hislerini milleti ile doya doya paylaşmamıştır. Etrafında daima büyük bir baskı olmuştur. Tekrar tekrar hatırlatayım Menderes'i ve DP'yi değerlendirirken o günün şartlarını unutmayın. Menderes gibi birisinin o zeminde siyaset yapması çok zordu.

Yüksel ve Mutlu Menderes Öldürüldü mü?

Tarihî hâdiseler Türkiye'nin ne şekilde "süper" bir ülke olabileceğini göstermiştir. Bir 10 senelik DP dönemi vardır. O dö-

260

DP MİLLETVEKİLİ GYASEDDİN EMRE'NİN HATIRALARI

nem 20 sene sürseydi bugün durumumuz çok iyi olurdu. 1958'de Almanlar bizden işçi istediklerinde Adnan Bey'in cevabı: "bize 5 sene müsaade edin, biz işçi isteyelim" oldu. Müsaade ederler mi? Meseleleri bilen, başkalarına boyun eğmeyen, kendi örf, âdet ve anelerine hürmetkar insanlar, bizi süper ülke yapabilir.

Abdülhamid'i devirdik pişmanız, Menderes'i astık pişmanız. Bakın hep pişman oluyoruz.

Batı istemiyor süper ülke olmamızı, Batı büyümememiz için her şeyi yapar. Her komployu kurar. Aleyhimize her şeyi destekler.

* * *

Ben, gerek Yüksel, gerek Mutlu Menderes'in öldürüldüğüne inanıyorum. Yüksel Bey için "intihar etti", Mutlu Bey için "kaza" dediler. Ben buradaydım. Sabah erken saatlerde Saadettin Bilgiç aradı. - "Çok acı bir haber var, hemen Yüksel Bey'in evine gel.." dedi.

Gittim, hadiseyle karşılaştım:

Yüksel Bey, havagazını açmış intihar etmiş... Yerde sürüklenme izleri vardı. Âdil bir heyet, bugün de tetkik ederse ikisinin de öldürüldüğünü tespit eder. Aydın Bey de bu kanaatte: olsa bile söyleyemez.

Zor durumda kalır. Oradakilerin hepsi bahsettiğim izleri gördüler. Hepsi aynı kanaate vardılar. Aydın Bey'in yüzündeki hüznün bundandır. Kolay değil. Babasını ve iki kardeşini kaybetti.

Adnan Bey'in özel sohbetlerinde çok dile getirdiği bir düşüncesi vardı: "Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur." Bunu sık sık söylerdi. En büyük arzusu İslâm âlemi ile bütünleşmekti. Allah rahmet eylesin.

Adnan Menderes'in, İdamdan Önceki Son Sözleri

"Sizlere dargın değilim. Sizin ve diğer zevatın iplerinin hangi efendiler tarafından idare edildiğini biliyorum. Onlara da dargın değilim. Kellemi onlara götürdüğünüzde deyin ki, Adnan Menderes, hürriyet uğruna koyduğu başını 17 sene evvel almadığımız için sizlere müteşekkirdir. İdam edilmek için orta-

261

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

^/>w> .',!;.

•^>-W

Mektubun orijinali.

da hiçbir sebep yok. Ölümüne kararı metanetle gittiğimi, silahların gölgesinde yaşayan kahraman efendilerinize acaba söyleyebilecek misiniz?

Şunu da söyleyeyim ki, milletçe kazanılacak hürriyet mücadelesinde sizi ve efendilerinizi yine de 1950'de kurtarabilirdim. Dirimden korkmayacaktınız. Ama şimdi milletle el ele vererek, Adnan Menderes'in ölümü sizi ebediyete kadar takip edecek ve bir gün sizi silip süpürecektir. Ama buna rağmen merhametinizle beraberdir."

(Bu sözler, Adnan Menderes tarafından bir asker vasıtası ile Gıyaseddin Emre'ye ulaştırılmıştır.)

262

12. BÖLÜM:

Ek-1:

"... iğne yapılan kişi bayılmış gibi deliksiz uyur."

Mahkemeler ayrı bir zulüm, Menderes'in küçücük odasında geçirdiği günler ayrı bir zulümdü. Gururuyla oynanıyor, horlanıyor, hırpalanıyordu. Gecelerini son derece rahatsız geçiriyor, en ufak bir gürültüyle derhal uyanıyordu. Onun gecelerini yarı uyanık, yarı uykuda geçirdiğinin bilinmesi, komaya girdiğinin anlaşılmasına yardım etti.

Yassıada'da görevli bulunan Dr. Üsteğmen Mehmet Taşdelen, Demokrat Parti'nin ileri gelenlerinin gizlice resmini çekiyor ve zamanı gelince bu fotoğrafları değerlendirmeyi düşünüyordu. Taşdelen, uykusu çok hafif olduğu için o güne kadar Menderes'in fotoğrafını çekememişti. 14 Eylül 1961'i 15 Eylül'e bağlayan gece alt koridor nöbeti kendisine geldiğinde, görevli eri bir vesileyle oradan uzaklaştırıp odaya girdi. Menderes'in fotoğrafını çekti. Evvelce, birçok defa denemesine rağmen Menderes, gözlerini açıyor, Üsteğmen Taşdelen de vazgeçmek zorunda kalıyordu. O geceyarısı, resmini çekerken hiç kıpırdamaması, Taşdelen'i şaşırttı. Menderes'e yaklaşıp dikkatle baktığında, yüzünün bariz bir şekilde sararmış olduğunu ve ağız kenarlarında hafif köpükler belirdiğini gördü. Fotoğraf malzemesini sakladıktan sonra, hemen ilgililere haber verdi.

263

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Menderes'in komaya girdiği işte böyle bir tesadüf neticesi anlaşılıyordu.

intihar mı, suikast mı?

Menderes Eküanil haplarını içerek intihar mı etti, yoksa bir suikast ile karşı karşıya mı kaldı?

Menderes'in zehirlenerek öldürülmek istendiğine dair elde birçok belge var. Menderes'e 14 Eylül gecesi saat 21.00'de bir adet Luminalsodik ampul yapıldığı, koma halinde onu gören doktorların raporuyla sabittir.

Bu raporda "Verilen malûmata göre, her akşam aldığı Nem-butal yerine Luminalsodik iğne yapılmıştır" cümlesine rastlanıyor. Raporun altında Yassıada'da görevli dört doktorun da imzası bulunuyor. Demek Menderes'e iğne yapılması yolunda bir doktor tavsiyesi olmadığı gibi, Yassıada'daki doktorların hiçbiri iğneden haberdar değildir. Menderes komaya girdikten sonra durum araştırılmış ve iğne yapıldığı öğrenilmiştir. Aksi takdirde "verilen malumata göre" cümlesi raporda yer almaz, "Falanca doktorun talimatıyla iğne yapılmıştır" denirdi.

Aynı raporun üçüncü paragrafında ise "Menderes'in sabaha karşı 04.00'te uyanıp tuvalete gittiği, mutad olarak erken uyanan sanığın saat 06.00'da kalkmaması üzerine şüphe doğduğu ve nöbetçi subayın doktora haber verdiği" iddiası mevcuttur.

Halbuki, Luminalsodik iğne yapılan bir kişinin geceyarısı kalkamayacağı ve en az 10-12 saat uyuyacağı doktorlar tarafından ifade ediliyor.

Nitekim Menderes'in gece saat 04.00'te yatağından kalkıp tuvalete gitmediği, Ada kumandana Tarık Güryay'ın kitabında yazılanlardan da anlaşılıyor. Güryay kitabında olayı şöyle anlatıyor: "O gün uyandığımda ortalık aydınlanmıştı. Saate baktım 04.30 olduğunu gördüm. Yıkandım, giyindim, Menderes'in odasının önünden geçerken nöbetçi subay, "Komutanım, neredeyse size gelecektim. Menderes'in garip bir hali var. Saat 04.00'e doğru odasında bir gürültü duydum. Baktım karyolasından yere düşmüş, kucaklayıp yatağına yatırdım. Sanki bayılmış gibiydi" dedi."

Tarık Güryay'ın kitabında anlattıklarıyla, doktorların Luminalsodik iğnenin etkileri hakkında söyledikleri tıpatıp birbirine uyuyor: "İğne yapılan kişi, bayılmış gibi deliksiz uyur."

264

EKLER

Çelişkiler

Menderes'in geceyarısı kalkıp tuvalete gittiği iddiası, onun intihar ettiğini ispatlamak için ortaya atılmıştır. Çünkü aksi takdirde gece saat 21.00'de yapılan Luminalsodik iğnenin tesiriyle komaya girdiği ortaya çıkacaktır.

Nitekim Menderes'in koma hali sona erdikten sonra, Ada komutanı Tarık Güryay, birçok görevlinin cezalandırılacağını ileri sürerek ondan, Ekuanil haplarını yutmak suretiyle intihara teşebbüs ettiği "itirafını" almıştır. Menderes, gizlice teybe kaydolunan ve daha sonra zabıtları kamuoyuna açıklanan konuşmasında, Tarık Güryay'a Harbiye'den beri yanında taşıdığı 35-40 Ekuanil'den bahsetmiş ve geceyarısı tuvalete kalktığını, sonra odasına dönüp bir kriz anında bu Ekuaniller'i yuttuğunu söylemiştir.

Halbuki Tarık Güryay, henüz zabıtlar açıklanmadan kaleme aldığı kitabında, Menderes'in her gün kendisine verilen hapları yutmadan dilinin altında sakladığını ve bunları bir kibrit kutusuna gizlediğini anlatır.

Haplar Harbiye'den beri Menderes'in yanında mıdır? Yoksa daha sonra teker teker bir kibrit kutusunun içinde mi biriktirilmiştir? Her biri Aspirin büyüklüğündeki 35-40 Ekuanil'in kibrit kutusuna sığması mümkün müdür? Üstelik sık sık arama yapılan Yassıada'da Menderes bu hapları saklamayı nasıl başarmıştır?

Tarık Güryay, nöbetçi subaydan gece saat 04.30'da Menderes'in yatağından düştüğünü duyuyor. Demek o sırada Menderes tuvalete gitmemiştir. Nöbetçi subayın ifadesine bakarsak baygın gibi uyumaktadır.

Zaten kapıdaki ufak delikten sürekli gözlenen bir odada gece Aspirin büyüklüğündeki 35-40 Ekuanil'i peşpeşe kimseye farketirmeden içmek hayli zordur. Hatta imkânsızdır.

Adlî Tıp raporu

Bütün bu yazdıklarımız çelişkili beyanları ve akla ters düşen iddiaları ortaya koyuyor.

Ama elimizde bir delil var ki, Menderes'in zehirlenmek istendiği düşüncesini hayli kuvvetlendiriyor.

265

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Doktorlar, koma halindeki Menderes'in mide suyunu, kan ve idrarını Adlî Tıp'a göndermişlerdir.

Menderes'in mide suyu, kan ve idrarında sadece Acide Barbiturique bulunmuştur. Acide Barbiturique, Lüminal'in ana maddesidir. Kanda, idrarda ve mide suyunda Ekuanil'in ana maddesi olan Meprobomat'a rastlanmamıştır.

16 Eylül 1961 tarihli Adlî Tıp raporunu imzalayan ve o tarihte Adlî Tıp Müessesesi Reisi olan Profesör Doktor Cahit özen, "Menderes ve Ekuanil ile intihar etmiş olsaydı, bunun mide suyunda, kanında, veyahut idrarında mutlaka çıkacağını, Adlî Tıbbın böyle müracaatlarda koma hali doğurabilecek bütün zehirli maddeleri, sistematik olarak araştırdığını" söyledi.

Demek Adnan Menderes, Ekuanil'le intihar etmemiş, yüksek dozda yapılan Luminalsodik iğnesi ile öldürülmek istenmişti. Akla en yakın gelen ihtimal buydu.

Kana susayan ilahlar

1961 yılında, idamlar karşısında geniş bir lobi oluşturulmuştu. Hatta, içlerinde Cemal Gürsel'in de bulunduğu birçok Millî Birlik Komitesi üyesi idamlara muhalifti.

Ama Millî Birlik Komitesi'nin haricinde oluşan gözü dönmüş bir cunta "kan dökülmesi" taraftarıydı. Komiteye baskı yapıyor, yöneticileri tehdit ediyordu.

Nitekim "Türk Silâhlı Kuvvetleri" cuntasına bağlı bir grup subay, sadece üç kişinin idamı onaylanmışken, ölüm cezasına çarptırılan 15 kişinin asılması için İmralı Adası'nı bastılar. Tarık Güryay kitabında onları güçlkle önleyebildiğini yazar. Ortam böyle bir kargaşa ortamıdır. Ve "ilahlar" kan dökülmesini istemektedir. Bu durumda Menderes'in, yüksek dozda Luminalsodik iğne ile zehirlenmiş olması, akla hiç ters düşmeyen bir ihtimaldir.

Nazlı Ilıcak, Anılar Denizinde Menderes-4, Tercüman, 20.9.1990

266

EKLER

Ek-2

"DP iktidardı ama İnönü hâlâ millî şef di..."

DP iktidara geldikten sonra Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından başbakanlığa getirilen Menderes, hükümet programını Meclis'te okumuş ve 2 Haziran 1950'de güvenoyu almıştı.

İcraata susamış olan halk, her geçen günü bir ziyan kabul ediyor ve yeni hükümetin acilen bir şeyler bekliyordu. Gazetelere telefonlar ve şikâyetler yağıyor, her taraftan, "Rey verdik, Demokrat Parti'yi iktidara getirdik. Ortada bir şey göremiyoruz" deniyordu. Sedat Simavi, "Hürriyet" gazetesinde "Sabırsızlık" başlığı altında şunları yazıyordu:

"Bu vatandaşlar, yeni hükümetten derhal birçok şeylerin düzelmesini istiyorlar. Nihayet unutuyorlar ki, bizim Demokratlar her şeyin noksansız olduğu Amerikan hükümetinin iktidar sandalyesini işgal etmediler.

Demokrat Parti, 27seneden beri işlenen hatalarla dolu ağır bir mirasa kondu. Onlar şimdi düşünerek taşınarak hareket ediyorsa bunu tabii görmeliyiz. Teenni ile hareket etmekle siyaseten ne kadar olgun olduklarını bize isbat ediyorlar. Bundan dolayı Adnan Menderes ve arkadaşlarını tebrik etmeliyiz."

Türkçe Ezan Meselesi

Nüfusunun yüzde 99'u Müslüman olan Türkiye'de bir "ezan" meselesi vardı. Asırlardan beri minarelerden yükselen "Allahüekber" yerine "Tanrı uludur" diye ezan okunuyordu. Türkçe ezan okunması yadırganıyordu. Genellikle halk bundan şikâyetçiydi. An'anelerine düşkün olan halkımız muhalefet yıllarında DP'lilerden iktidara geldikleri takdirde ezan dilinin serbest bırakılacağına dair söz almışlardı.

Şikâyetlerini şöyle dile getiriyorlardı:

"İnsaf edilsin. Minarede "Allahüekber" dedi, diye insan tevkif edilir mi? Caminin içinde Arapça okumak yasak değil. Fa-

267

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

kat minareye çıkınca suç oluyor. Keza, minareden ezan yerine küfür edilse yine suç değil. Fakat "Allahüekber" denilince hapishane hazır... Bu, bizim 1400 yıllık an'anemiz! Madem ki lâi-kiz, neden ezan okunurken "Tanrı uludur" yerine "Allahüekber" dediğimiz için bizi hapse atıyorsunuz. Bir Hıristiyan, dinini istediği lisanla okuyunca ses çıkarmıyorsunuz da, bizim Allah'ın huzuruna çıkışımızda alıştığımız lisanla telaffuz etmemize neden müsaade etmiyorsunuz?"

Demokrat Parti Genel Başkanlığı'nı da üstlenen Başbakan Adnan Menderes ilk olarak icraata bu ezan meselesi ile başladı. "Güvenoyu" alışından 15 gün sonra Arapça ezan meselesini Millet Meclisi'ne getirmişti. O gün bu yasak kaldırılmış ve "Hangi lisanla minareden Tanrı'ya hitap ederse etsin, hiç kimsenin hapse mahkûm olmayacağı" kabul edilmişti. İsteyen hoca yine "Tanrı uludur" diye ezan okuyabilirdi. Ezan diline müdahale suç olmaktan çıkarılmıştı. Meclis'te CHP grubu adına konuşan Cemal Reşit Eyüboğlu da kürsüden şunları söylemişti:

"Arapça ezan meselesinin bir ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız. Böylece tasarı partilerin müşterek malı olarak kabul edilmelidir."

İki büyük partinin karşılıklı muvafakati olduğu için kanun çabucak kabul edilmişti. Fakat CHP bir taraftan Meclis'te kanuna müsbet oy verirken diğer taraftan "DP iktidara gelir gelmez dini irticaya alet ediyor" diye belli mihrakları tahrik etmeye başlamıştı. Bu tahrik on yıl boyunca devam etti. CHP'li yazarlar, gazeteciler her fırsatta bu kanunu bir "gericilik" olarak dile getirdiler. "Yobazları

sevindirmek için ilk iş olarak Arapça ezanın kabul edilmiş olduğu" yolunda Adnan Menderes devamlı hücumlara uğruyordu.

İmar gericilik mi?

Menderes bununla da kalmadı. Bazı yerlerde depo haline getirilmiş, bakımsız kalmış, yıllarca el değmemiş, cami ve mescitlerin tamirine, onların onarılmasına büyük önem verdi. Bu suretle halkın sevgi ve muhabbeti büsbütün arttı. Aslında bu onun başlıca göreviydi. Fakat, Türkiye'de lâiklik perdesi altında din düşmanlığı yapan, solcu geçinen "aydımlar" halkın dinine saygı gösterilmesini kabul edemiyorlardı. Camilerin imarına

268

EKLER

sarf edilen paraları israf sayıyorlardı. Menderes' in 10 yıl boyunca dine yaptığı bu hizmetler daha sonra Yassıada'da iken hakkında birtakım rivayetlerin çıkarılmasına sebep oluyordu. Bu ona gösterilen büyük sevginin işareti idi. Beyaz ata binerek Yassıada'dan Eyüp Camii'ne geldiğini görmek gibi rivayetler. Bu tür rivayetler onun düşmanlarını büsbütün tahrik ediyor, idamına gerekçe sayılıyordu. İdam edildiği zaman, onun din yolunda ebediyete gittiğini söyleyenler vardı. Bazıları bu yüzden onun ölümünü "şehadet" olarak kabul ediyorlardı .

İstanbul'un imarında geniş yollar açılırken cami ve mescitlere dokunulmaması için Menderes plânlar üzerinde bizzat meşgul oluyordu. Din adamları, haysiyetlerine yakışan muameleyi ancak Menderes döneminde ve ondan sonra görmüşlerdi. Menderes'in idamından bu yana otuz yıl geçmesine rağmen hâlâ ilk günkü gibi sevgi ve saygıyla anılmasında, hâlâ arkasından gözyaşı dökülmesinde dine yaptığı hizmetlerin unutulmaması vardır. Nasıl Hicret'in 61. yılında Hazreti Hüseyin'in Kerbelâ'da öldürülmesi 1350 seneden beri unutulmamışsa, Adnan Menderes'in haksız ve günahsız yere idamı da böyle hatırlanacak olaylardandır.

Adnan Menderes hükümeti iktidarının 38. gününde önemli bir kanun daha çıkardı. Bu, 15 Mayıs 1950'ye kadar işlenen bütün suçlar için "Genel Af" kanunu idi. Çok geniş kapsamlı bu Af Kanunu ile, idam mahkûmlarının cezaları bile 20 seneye indiriliyordu. Af Kanunu ilânı bir çok ailede bayram sevinci yaratmıştı. Bu kanunun arkasından "Basın Kanunu" kabul edildi. Yeni Basın Kanunu, basına şimdiye kadar görülmemiş geniş hürriyetler tanımıştı. Ne yazık ki, bu kanunun kadrini basın bilemedi. "Bir çete geldi, memleketin başına oturdu" gibi yazılar, daha sonraları Basın Kanunu'nda hakaret fiillerinin ağırlaştırılmasına yol açmıştı.

İnönü hücumu geçiyor

Menderes hükümeti 2 Haziran'da Meclis'ten "güvenoyu" aldıktan bir ay sonra CHP'nin Sekizinci Kurultay'ı toplanmıştı. Genel Başkan İnönü, kurultayda bir aylık iktidara şöyle çatıyordu:

"Şimdi size muhalif parti olarak çalışmamız karşısında bulunduğumuz güçlüklerden bahsedeceğim. Bu güçlükler esas iti-

269

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

bariyle memleketin serbest münakaşa hayatına alışmamış olmasında ve tahammülsüz bir iktidarın her vesile ile muhalefetten kurtulmak hevesinde ifadesini bulur. Henüz daha bir aylık bir iktidarın şikâyet edecek sebepler olması anlaşılmaz bir şey gibi görünür. Fakat bu bir aylık hadiseler iyi işaretler değildir."

Demokrat Parti iktidarı, bu ilk bir ay içinde iki kanun çıkarmıştı. Başka ciddî bir icraatı yoktu. Biri "Arapça Ezan" kanunu, diğeri "Af Kanunu" idi. Herhalde İnönü, bu iki kanunun kabulünden şikâyetçi idi.

CHP'nin resmî organı "Ulus" gazetesi İnönü'den "Başkan İnönü" diye bahsediyordu. Başyazar Nihat Erim ve Genel Sekreter Kasım Gülek de kongrede ve gazetede İnönü'ye başkan olarak hitap etmekteydiler.

Türk Hava Kurumu uçakları Ankara'da ve Erzurum'da uçuş yaparken halka beyanname atmışlardı. Bu beyanname:

"Bütün milletin Millî Şef İsmet İnönü'nün etrafında halka olması ve birlik göstermesi" tavsiye ediliyordu. THK Genel Başkanı Şükrü Sökmensüer bu sebeple hiçbir ihtara lüzum kalmadan istifa etmişti.

Ağustos ayında mahallî idare seçimleri vardı. Menderes hükümeti henüz ikinci ayında idi. Bu vesileyle radyoda seçim konuşması yapan İnönü millete şöyle diyordu:

"Demokrat Parti idaresinde memleket baştan başa huzursuzluk içerisinde. Sizin emniyetiniz, pervasız ve apaçık tehditler altındadır. Ordudan tapu memuruna kadar bütün devlet teşkilatında memurlar yataklarını toplamışlar, kimin ne iftirası ile ne muamele göreceklerini beklemektedirler. Yeni büyük seçimler oluncaya kadar, bu idarenin bütün mahzurlarını memleket çekecektir."

Menderes'in cevabı

Bu konuşmalar karşısında Başbakan Menderes arkadaşlarına şunları söylüyordu:

"Lütfen söyleyin, dört senelik muhalefetimizde biz hiçbir yerde böyle acı, iktidarı tahkir eden konuşmalar yaptık mı? Radyo konuşmalarımız ortadadır. Böyle konuştuk mu? Şimdi böyle başlarsa bu zat, ileride kimbilir daha neler söyleyecek?"

270

EKLER

Muhalefet liderleri seçim konuşmalarında, seçimleri kazandığı takdirde yapacağı işlerden bahsetmek suretiyle vatandaşın teveccühünü kazanmak ister. İnönü bize hakaret etmek suretiyle seçimleri kazanmak yolunu tutmuştur. İş, bu yola dökülürse bizim ona söyleyecek çok şeylerimiz vardır. Maamafih ben ona aynı şekilde cevap vermeyeceğim. Sadece müdafaamı yapacak, haksız ve yersiz konuştuğunu yüzüne vuracağım."

Menderes, İnönü'ye de şu cevabı vermektedir:

"Muhalefetin iddiaları efsaneden ibarettir. Vatandaş emniyetinin tehditler altında bulunduğu yolundaki sözler de iftiradan ibarettir. Aksine olarak ben Meclis kürsüsünde muhalefete vatandaş emniyeti için ne gibi teminat isteniyorsa hepsini vermeye amade olduğumuzu söylemişim."

İsmet İnönü'nün iktidarı suçlamak suretiyle seçimleri kazanmak isteği tam bir fiyasko ile neticelenmişti. Türkiye'deki 600 belediyenin 40'ını CHP ve 560'ını Demokrat Parti kazanmıştı. Bu gösteriyor ki, henüz birkaç aylık bir iktidara haksız yere çatılmasını halkımız iyi karşılamamıştı.

Tekin Erer. Menderesli Yıllar, Tercüman. 20.9.1990

271

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

Ek-3

"... Ama mahkeme sanığı üç ay hapse mahkûm etmişti..."

17 Eylül 1961 İstanbul'da Cağaloğlu'nda bütün gazetelerin yazışlarında, alışılmamış bir telâş ve sessizlik var. O sabah, rahmetli Başvekil Adnan Menderes'in idam edildiği haber verildi. Sonra bu idam sahnesi ile ilgili resimlerin, Ordu Fo-to-Film Merkezi tarafından çektiirildiği ve gazetelere dağıtılacağı bildirildi. Bekleyişin sebebi bu. Öğleye doğru Dolmabahçe Camii'ndeki irtibat bürosundan telefon edildi. Resimler hazırlanmaktaymış. Ne var ki, ücreti karşılığında verilecekmiş.

Bu usule, zaten alışıkındık. Sanki Yassıada faciasını maliyetine dengelemek için, bu satışlar yapıyordu.

Öğleden sonra bir telefon daha geldi. Adnan, Fatin Rüştü ve Hasan beyefendilerin idam resimlerinin ücretleri, diğerlerinin fotoğraflarından farklı olacaktı.

İki kez daha telefon edildikten sonra, kesin fiyat belirlendi. Adnan Beyefendinin idam resminin ücreti 50 bin lira olarak tesbit edilmişti. Bir iki büyük gazete, olayın üzerine düştüler. Resimler teslim edildiği vakit Başvekil'in darağacındaki resminin fiyatı için ödenen para, 200 bin lira idi. Yıl 1961 ve 200 bin lira.

İrtibat bürosu ne kadar insanlık yanlısı olduğunu göstermek için bir de gerekçe bulmuştu.

- Satılan resimlerin sağladığı gelir, o zamana kadar yersiz yurtsuz kalan üniversite öğrencilerinin yurt yapımı için kullanılacaktı.

Bu hayırlı girişimi alkışlamak mümkün değildi. Zaten halk alışmıştı bu uygulamalara. Daha önce de, millete parmaklarındaki altın veya gümüş nikâh yüzüklerini bağışlamaları telkin edilmiş ve neticede nice aile verdikleri altınların yerine tel halkaları parmaklarına geçirmişlerdi.

272

EKLER

Ama bu sefer, bir başka dram sahneleniyordu ve elhak o güne kadar dünyada eşi emsali görülmemişti. Bir yıl önce, bir iktidar, bir gece yarısı darbesi ile devrilmiş, bütün siyasi irade, Yassıada'ya tıkmış, yargılama tamamlanmıştı.

Evet ama, evet, tarihte ilk kez, idam edilen bir bahtsız şehidin ipite sallanan resmi satışa çıkarılıyordu.

Bu hareket hangi kafanın ürünü idi, belli değildi.

İdam edilen başbakanın resmi, açık arttırmaya çıkarılıyor, bu çirkinden de öte davranış, zafer olarak tescil ediliyor ve 27 Mayıs gece yarısı darbesinin başarısı ispatlanmak isteniyordu.

Dünya, elleri bağlanarak idam edilen bir başbakanın hafızalardan asırlar boyu silinmeyecek korkunç görünümlü idam sahnesi resimlerinin satışa çıkarıldığına ilk kez tanık oluyordu.

Korkunç olan, aslında sadece bu değildi. 27 Mayıs darbesinin perde arkasında, nice korkunç emeller filizlenmiş, yeşermiş ve çürük çınar misali milletin üzerine serilivermişti. İhtilâl hedefine varmıştı. Kinlendiği insanı asmak istemiş ve asmıştı. Görevini başarı ile tamamlamış, bir zevki, artık tadabilirdi.

Gazeteler ertesi günü sabahı, o korkunç resimlerle piyasaya çıktı. Ama sesimiz çıkmadı. Yılan, bir çoklarına dokunmamıştı.

İhtilâl gerçeği neydi?

15 Şubat 1961.

Mevki, Yıldız Yokuşu'ndaki Balmumcu Kışlası.

Asıl adı ile Abdülhamid'in ahırları. Yassıada'dan arta kalanlar oraya tıklımışlardı.

Buradaki 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde bir yargılama var. Hakim, genç bir yüzbaşı: Kaya Alpkartal. Aldığı emir gereğince açılan bu davada, sanığın suçsuz olduğunu biliyor ama yargılamayı yürütmek zorunda. Nitekim, mahkemenin son celsesinde, sağında ve solunda oturan kıt'a hakimlerinin kanaatlerinin tersine beraat kararı verilmesini isteyecek, ancak azınlıkta kaldığı için o gazeteci sanık mahkûm edilecekti.

Savcı Binbaşı Ahmet Bey soruyordu:

- Sanık, çıkardığı dergide bazı genç Harbiyeliler'in ve gençlerin kıyma makinelerinde kıyıldığı hakkındaki haberin yalan

273

27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

EKLER

olduğunu yazıyor. Böylece, ihtilâlin resmî sözcülerini küçük düşürmek istiyor. Kastı açıktır: Mahkûmiyetini isterim. Sanık bu arada bir sual sormak istedi:

— Sayın Savcı, kıyma makinelerinde genç Harbiyeliler'in doğrandığı isbat edilebilecek mi?

Savcı binbaşı sinirlendi:

— Yalan olduğunu kendisi ispatlasın. Var mı tanığı? Haberi nereden almış ki bu gerçeğin yalan olduğunu yazabilmiş.

Hakim Yüzbaşı Kaya Bey hafifçe gülerek sanığa bu soruyu cevaplamasını söyledi. Sanık konuştu:

— Genç Harbiyeliler'in kıyma makinelerinde çekildikleri haberi, Milli Birlik Komitesi tarafından yayınlandı. İnanılması şarttır. Ben de önce inanmıştım. Yazıyı yazmadan evvel, Yassıada Soruşturma Komisyonu Başkanı Şakir Beyefendi'ye sordum. Yalan olduğunu, böyle bir hadisenin akıl hastası muhbirler tarafından ihbar edildiğini, haberin safsatadan ibaret olduğunu kendisi söyledi. Yüksek mahkeme kendisinden lütfen sorsun. Yalan söyleyen kim, ortaya çıksın.

Sanığın bu isteği yerine getirildi mi, getirilmedi mi, hatırlamıyorum. Ama mahkeme, sanığı üç ay hapse mahkûm etmişti.

O sanık, bu satırların yazarı idi.

İlhan Murad. İdam Resimleri Ticareti Yapan Darbe. Zaman 18.9.1990

274

Ek-4:

"Menderes, Cezayir'e gizlice silâh yardımında bulunmuştu."

Libya'nın eski başbakanlarından Mustafa Bin Halim'in "Libya Siyasi Tarihinin Kapalı Sayfaları" adıyla hatıralarını yayınladığını bir gazetede okuduk. Onunla yapılan röportajda dikkat çekici hususlar da karşımıza çıkıyor. Adından anlaşılacağı üzere kitap genellikle Libya ile ilgili olmalıdır; gazetede yer alan konuşmasından yakın tarihimizin karanlık bazı noktalarını da aydınlığa kavuşturduğunu öğreniyoruz.

Rahmetli Adnan Menderes'in Fransızlar'a karşı bağımsızlık savaşı sürdüren Cezayirli'lerle Libya üzerinden silah yardımı yaptığına dair verdiği bilgi aslında yeni değildir, başka devlet adamları da yazdı. Değişik fikirdeki insanlar, hatta İslâmiyet'e sıcak bakmayanlar bile, Birleşmiş Milletler'de Cezayir'in aleyhine oy kullanılmasını bahane ederek, Menderes'e yıllarca hücum ettiler. Hiç kimse

düşünmüyordu ki Menderes Batı'nın adamı olsaydı, o dramlara sürüklenir miydi? Zayıf devletlerde büyük idealler besleyenlerin boyunlarına kemendin dolandığını tarih belgelemiyor mu? O bu hücumlara cevap vermedi. İşte haksız bühtana cevap teşkil etmesi bakımından üzerinde durulması gerekmektedir.

Devletler Hukuku'ndan biraz nasiplenmiş her insanın tahmin edebileceği gibi Birleşmiş Milletler'deki tutumumuz Fransa'ya karşı tavrımızı kamufle etmek içindi. Zaten ezici ekseriyetin Cezayir'i desteklediği belliydi. Türkiye'nin oy vermesi ezici çoğunluğa bir tane daha ilave etmek olacaktı; bize belki İslâm dünyasında prestij sağlardı. Cezayir oyların çoğunu almıştı da ne değişmişti? Tamamını alsa ne olacaktı? Herşey namlunun uçundaydı.

O dönemde İslâm dünyası çok zayıftı; yeterince petrol parası da akıyordu. Rus tehdidine karşı NATO bizim için yegane sığınaktı. NATO'nun diğer bir üyesi olan Fransa'ya karşı sürdü-

275

27 MAYIS'TAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES

rülen sıcak savaşı desteklemenin riski büyüktü. Ne çare ki Cezayir'in şehirlerinde Fransızca ana dil oluyor, dile beraber Hıristiyan kültürü de yerleşiyordu. Bir İslâm beldesi ebediyen kaybedilecekti. Bir tarafta risk, diğer tarafta hizmet vardı. Tercihini ancak inancı etkileyebilirdi.

NATO silahlarını, bir başka NATO ülkesine karşı kullanılmak üzere Cezayir'e göndermekle büyük bir riski göze aldığı belirten Halim, Menderes için "Hikmetli ve yararlı bir devlet adamıydı" ifadesini kullandıktan sonra şunları ilave ediyor: "Türkiye'nin Adnan Menderes'ten daha zeki, daha geniş ufuklu ve siyasi olarak Menderes'in sahip olduğu maharet ve parlaklığa sahip bir devlet adamı daha yetiştirdiğini sanmıyorum. Adnan Menderes tanıdığım devlet adamları arasında en hayırlısı ve faydalısı idi."

Batı, Menderes'i iyi tanıyordu. Büyük hamlelerle Ortadoğu'daki emperyalizmini sarsacağından endişe ediyordu. Zaten Bağdat Paketi'nin mimarı da başkası değildi. Maalesef o dönem aydınımızın ezici çoğunluğu, rahmetli Dündar Taşer'in ifadesiyle "Batı'nın yeniçerisi" idi. Batı'nın tehlikeli bulunduğu Menderes'e karşı bir yandan üniversite gençliği tahrik ediliyor, diğer yandan basın insaf ölçülerini aşarak saldırıyordu.

On yıl başbakanlık yapan Menderes'in maaşını dahi almadığı, 27 Mayıs darbesinden sonra ortaya çıktı. Devleti ve imkanlarını gözü gibi koruyan Menderes'i Yassıada'da örtülü ödeneği sorumsuzca kullanmakla suçladılar. Çünkü o kaynaktan Kıbrıs'taki ve Cezayir'deki kardeşlerimize yardım etmişti. Onu suçlayanlar da Menderes'in devlet malına el uzatmayacağını gayet iyi biliyorlardı. Fakat onu ikrar ettirmek istiyorlardı. İnsanlıkla bağdaşmayan zulümlere göğüs gerdikten sonra idam sehpasına giderken, "Bazı devlet sırlarını da beraberimde götürüyorum" demekle yetindi.

Milletin oylarıyla seçilen Başbakan idam sehpasına götürülürken demokratik Batı'nın kılı kıpırdamadı. Niçin kıpırdayacaktı? İktidara geldiğinden beri imkânları milleti ve ümmeti için seferber etmişti. Bir tek Pakistan onu kurtarmaya çalıştı. Batı devlerine rağmen bu dost ülke ne yapabiliirdi?

Adnan Menderes'ten milletimize Sayın Aydın Menderes yadigâr kaldı. "Yarım bıraktıklarımı Aydın tamamlayacaktır" de-

276

EKLER

diği de rivayet edilmektedir. Bugüne kadarki konuşmaları, tavırları da babasının hasletlerini andırıyor. Geçen gün televizyondaki röportajda da ona bağlanan umutların insanı olduğunu gösterdi. Yolu açık olsun.

Mehmet Niyazi Özdemir. 20.4.1993. Zaman

277

DİPNOTLAR

1 Dr. Engin Berber, Kendi Kaleminden Teğmen Cemil Zeki (Yoldaş). Sh. 39.

2 A.g.e. sh. 14.

3 A.g.e. sh. 103.

4 Cemil Zeki'nin mektubunun tam ve orijinal metni için A.g.e. sh. 81. Mektubu, dil ve ifadede değişikliklerle ve kısaltarak naklediyoruz.

5 A.g.e. sh. 91. Bu mektuplar da ifade ve dil değişiklikleriyle kısaltılarak nakledilmiştir. Dr. Engin Berber'in eseri Cemil Zeki'yi (Yoldaş), bütün hayatı ve hatıra-larıyla anlatan önemli bir eserdir.

6 Tevfik Çavdar. Millî Mücadeleye Başlarken Sayılarıyla Durum ve Genel Görünüm II. Sh. 19.

7 Tevfik Çavdar'ın adı geçen eserinin 1. Kitabından alınmıştır.

8 Rahmi Apak. İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu? Sh. 55.

- 9 A.g.e. Sh. 40.
- 10 A.g.e. sh. 52 (İfade ve dilde değişikliklerle kısaltılarak alınmış-tır.)
- 11 Kemal Zeki Gençosman. Devleti Kuran Meclis. Sh. 43.
- 12 A.g.e. sh. 51.
- 13 R. Ş. Apuhan. Son Kahramanlar. Sh. 135.
- 14 Devleti Kuran Meclis. Sh. 77.
- 15 Devleti Kuran Meclis. Sh. 61.
- 16 A.g.e. sh. 63.
- 17 A.g.e. sh. 77.
- 18 Suna Kili. Türk Devrim Tarihi. Sh. 276.
- 19 Devleti Kuran Meclis. Sh. 83.
- 20 A.g.e. sh. 85.
- 21 Suna Kili. Türk Devrim Tarihi. Sh. 276.
- 22 Devleti Kuran Meclis. Sh. 112.
- 23 Suna Kili. Türk Devrim Tarihi. Sh. 131.
- 24 Cemalettin Taşkıran. Ana Ben Ölmedim. Sh. 47.
- 25 Türk Devrim Tarihi. Sh. 131.
- 26 TCF ile ilgili bilgiler Tekin Erer'in Türkiye'de Parti Kavgaları adlı eserinden alınmıştır. Ticaret Postası Matbaası. İst. 1963.
- 27 Şevket Süreyya Aydemir. Tek Adam, 3. c. Sh. 215.
- 28 Celal Bayar Anlatıyor. 27 Mayıs Olup Bittisi. Tere. 12.6.1988.
- 29 Kurtuluş Kayalı. Ordu ve Siyaset. Sh. 46.
- 30 A.g.e. sh. 43.
- 31 A.g.e. sh. 48.
- 32 A.g.e. sh. 49.
- 33 A.g.e. sh.51.
- 34 Tek Adam. 3. cilt. Sh. 267.
- 35 Bernard Lewis. Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 275.
- 36 Kurtuluş Kayalı. Ordu ve Siyaset. Sh. 51.
- 279
- 27 MAYIŞTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES
- 37 A.g.e. sh. 53.
- 38 Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 275.
- 39 Tekin Erer. Türkiye'de Parti Kavgaları. Sh. 62.
- 40 Kurtuluş Kayalı. Ordu ve Siyaset. Sh. 54.
- 41 Ali Fethi Okyar. Üç Devirde Bir Adam. Haz. Osman Okyar. Sh. 500-591.
- 42 Bilgi: Sadık Albayrak. Yürüyenler ve Sürünenler. Timaş. 1991. İst. Vehbi Vakkasoęlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslâm Âlimleri. Cihan. 1987. ist.
- 43 Bernard Lewis. Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 303.
- 44 Ali Fuat Başgil, 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri. Sh. 174.
- 45 Taner Timur. Türk Devrimi ve Sonrası. Sh. 275.
- 46 Suna Kili. Türk Devrim Tarihi. Sh. 348.
- 47 İsmail Cem. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. Sh. 365.
- 48 Recep Şükrü Apuhan. İsyân. Sh. 94.
- 49 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 16.
- 50 Şevket Süreyya Aydemir. İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs. Sh. 140.
- 51 Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 280.
- 52 İhtilâlin Mantığı. Sh. 141.
- 53 Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 285.
- 54 Ş. S. Aydemir. İhtilâlin Mantığı. Sh. 130.
- 55 Taner Timur. Türk Devrimi ve Sonrası. Sh. 270.
- 56 Suna Kili. Türk Devrim Tarihi. Sh. 345.
- 57 Taner Timur. Türk Devrimi ve Sonrası. Sh. 270.
- 58 A.g.e. Sh. 271.
- 59 İ. Cem. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. Sh. 356.
- 60 Şevket Süreyya Aydemir. İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs. Sh. 145.
- 61 A.g.e. Sh. 148.
- 62 R. Ş. Apuhan. İsyân. Sh. 73.
- 63 A.g.e. Sh. 55.
- 64 B. Lewis. Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 411.
- 65 A. Dilipak, İnönü Dönemi. Sh. 198.
- 66 B. Lewis. Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 410.
- 67 Taner Timur. Türk Devrimi ve Sonrası. Sh. 276.
- 68 Tevfik İleri. Yassıada ve Kayseri Günlükleri. Sh. 28, 32, 33, 34.
- 69 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 13.
- 70 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 13.

- 71 Çetin Yetkin. Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika. Sh. 11.
72 Ç. Yetkin. A.g.e. Sh. 11.
73 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 14.
74 Suna Kili. Türk Devrim Tarihi. Sh. 346.
75 Çetin Yetkin. Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika. Sh. 17.
76 Bunların ve benzeri diğer açıklamaların tamamı için Çetin Yetkin. A.g.e. Sh. 21 vd.
77 A.g.e. Sh. 24
78 Öner Gürcan. Ben İhtilâlciyim. Sh. 121.
79 Samet Ağaoğlu. Bir soru. Sh. 102.
80 Ali Fuat Başgil. 27 Mayıs İhtilâli. Sh. 55.
81 Kurtuluş Kayalı. Ordu ve Siyaset. Sh. 56.
280

DİPNOTLAR

- 82 Ş. S. Aydemir. İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs. Sh. 154.
83 Özcan Çağlar'ın "Meclis'i Karıştıran Yasa" başlıklı yazısından faydalanıldı. Popüler Tarih. Eylül 2001.
84 Öner Gürcan. Ben İhtilâlciyim. Sh. 120.
85 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 14.
86 B. Lewis. Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 304.
87 R. Ş. Apuhan. İsyân. Sh. 97
88 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 131. (N. Esin röportajı)
89 Ali Fuat Başgil. 27 Mayıs İhtilâli. Sh. 52.
90 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 16.
91 R. Ş. Apuhan. İsyân. Sh. 97.
92 R. Ş. Apuhan. A.g.e. Sh. 102.
93 A.g.e. Sh. 97.
94 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 17.
95 Davut Dursun. A.g.e. Sh. 230. (özetle)
96 Dr. Mükerrer Sarol. Bilinmeyen Menderes. 1. cilt. Sh. 218-228.
97 Günvar Otmanbölük. 40. Yılında 1946 Seçim Faciası. Tercüman. 21.7.1986-1.8.1986.
98 Orhan Cemal Fersoy. Bir Devre Adını Veren Başbakan. Sh. 169, 183.
99 R. Ş. Apuhan. İsyân. Sh. 101.
100 Çetin Yetkin. Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika. Sh. 25.
101 Ş. S. Aydemir. İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs. Sh. 158.
102 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 19.
103 Orhan Cemal Fersoy, Bir Devre Adını Veren Başbakan. Sh. 198.
104 Ali Fuat Başgil. 27 Mayıs İhtilâli. Sh. 63.
105 B. Lewis. Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 308.
106 Ş. S. Aydemir. İhtilâlin Mantığı. Sh. 163.
107 Kronolojik izlemede Ayde-mir'den geniş ölçüde faydalanılmıştır.
108 R. Ş. Apuhan. İsyân. Sh. 101.
109 Kurtuluş Kayalı. Ordu ve Siyaset. Sh. 60.
110 Ali Fuat Başgil. 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri. Sh. 69.
111 İsmail Cem. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi. Sh. 360.
112 Mithat Perin. Menderes'i Kim Astırdı? Sh. 30.
113 İsmail Cem. A.g.e. sh. 369.
114 Orhan Erkanlı. Anılar, Sorunlar, Sorumlular. Sh. 5.
115 Kurtuluş Kayalı. Ordu ve Siyaset. Sh. 61.
116 Tevfik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. 1950-1995 Sh. 21.
117 Tevfik Çavdar. Aynı yer.
118 Dr. Mükerrer Sarol. Bilinmeyen Menderes. C. 1. sh. 95.
119 A.g.e. sh. 379.
120 Dr. Mükerrer Sarol. A.g.e. Sh. 116.
121 A.g.e. Sh. 403. (Özetlenerek)
122 R. Ş. Apuhan. Gıyaseddin Emre ile özel röportaj. 1993.
123 Nusret Kirişçioğlu. Yassıada Kumandanına Cevap. C. 2, sh. 168.
124 Dr. Mükerrer Sarol. Bilinmeyen Menderes. C. 1. Sh. 182.
125 Samet Ağaoğlu. Arkadaşım Menderes. Sh. 41.
126 Popüler Tarih. Eylül 2001. Sh. 69.
281
27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES
127 Samet Ağaoğlu. Bir soru. Sh. 193.
128 Walter F. VVelker. Amerikalı-Fransız-Rus Gözüyle 1960 Türk İhtilâli. Sh. 18.
129 Enver Durmuş. Yassıada'dan İmralı'ya. Sh. 160.
130 A. F. Başgil. 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri. Sh. 75.
131 R. Ş. Apuhan. İsyân. Sh. **104**.
132 Tevfik Çandar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Sh. **44**.

- 133 Ş. S. Aydemir. İhtilâlin Mantığı. Sh. 247.
134 Nokta. Yıl 3, Sayı 5, 10 Şubat 1985.
135 Dr. M. Sarol. Bilinmeyen Menderes. 2. C. Sh. 1055.
136 Tefik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. S. 45
137 Aynı yer.
138 Ali Fuat Başgil. 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri. Sh. 103.
139 B. Lewis. Modern Türkiye'nin Doğuşu. Sh. 379.
140 Tefik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Sh. 46.
141 Aynı yer.
142 Aynı yer.
143 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 26.
144 Dr. M. Sarol. Bilinmeyen Menderes. 1. C. Sh. 168.
145 A. F. Başgil. 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri. Sh. 98.
146 Tefik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Sh. 48.
147 A.g.e. Sh. 49.
148 A. F. Başgil. 27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri. Sh. **102**.
149 Dr. M. Sarol. Bilinmeyen Menderes. 1. C. Sh. 391.
150 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 194.
151 Davut Dursun. A.g.e. Sh. 27.
152 Dr. M. Sarol. Bilinmeyen Menderes. 2. C. Sh. 753.
153 Semih Günver. Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü. Sh. 65.
154 Ahmet Yıldız. İhtilâlin İçinden. Sh. 94.
155 Bknz. Semih Günver. A.g.e.
156 Mithat Perin. Menderes'i Kim Astırdı? Sh. 32.
157 Ş. S. Aydemir. İhtilâlin Mantığı. Sh. 256.
158 Tefik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Sh. 70.
159 Mithat Perin. Menderes'i Kim Astırdı? Sh. 33.
160 Dr. Mükerrrem Sarol. Bilinmeyen Menderes. 2. C. Sh. 812.
161 Öner Gürcan. Ben İhtilâlciyim. Sh. 21.
162 Mithat Perin. Menderes'i Kim Astırdı? Sh. 36.
163 Öner Gürcan. Ben İhtilâlciyim. Sh. 21.
164 Öner Gürcan. Ben İhtilâlciyim. Sh. 16.
165 Tefik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Sh. 75.
166 Walter VVelker... 1960 Türk İhtilâli. Sh. 23.
167 Tefik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Sh. 77.
168 Dr. Selahattin Tansel. 27 Mayıs İhtilâlini Hazırlayan Sebepler. Sh. 12.
169 Turhan Dilligil. İmrâlı'da Üç Mezar. Sh. 27.
170 Turhan Dilligil. A.g.e. Sh. 28. (özetle)
171 Tefik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Sh. 77.
- DIPNOTLAR
282
- 172 Mithat Perin. Menderes'i Kim Astırdı? Sh. 22.
173 VValter VVelker. 1960 Türk İhtilâli. Sh. 31.
174 Mithat Perin. Menderes'i Kim Astırdı? Sh. 22.
175 Enver Durmuş. Yassıada'dan İmrâh'ya Sh. **141**.
176 Öner Gürcan. Ben İhtilâlciyim. Sh. 26.
177 Enver Durmuş. Yassıada'dan İmrâh'ya. Sh. 141.
178 Öner Gürcan. Ben İhtilâlciyim. Sh. 33.
179 A.g.e. Sh. 135.
180 Necmettin Önder. Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkum Edildi? Sh. 19.
181 Ahmet Yıldız. İhtilâlin İçinden. Sh. 170.

- 182 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 187.
183 Davut Dursun. A.g.e. Sh. 181.
184 VValter VVelker. 1960 Türk İhtilâli. Sh. 22.
185 Dr. Mükerrerem Sarol. Bilinmeyen Menderes. 2. C. Sh. 1042.
186 Mithat Perin. Menderes'i Kim Astırdı? Sh. 43.
187 Erdal Şen. Yassıada'nın Kara-kutusu. Sh. 35.
188 A.g.e. Sh. 33 (Ethem Menderes'in ifadesi)
189 Semih Günver. Fatih Rüşti Zorlu'nun Öyküsü. Sh. 146.
190 Ahmet Yıldız. İhtilâlin İçinden. Sh. 135.
191 Turhan Dilligil. İmralı'da Üç Mezar. Sh. 34.
192 A.g.e. Sh. 35.
193 Enver Durmuş. Yassıada'dan İmralı'ya. Sh. 141.
194 Ş. S. Aydemir'in Menderes'in Dramı, Dr. M. Sarol'un Bilinmeyen Menderes adlı eserinden faydalanılmıştır.
195 Ş. S. Aydemir. Menderes'in Dramı. Sh. 417.
196 Tevfik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Sh. 55.
197 Burhan Ulutan. İktisadi Doktrinler Tarihi. Sh. 500.
198 A.g.e. Sh. 502.
199 Tevfik Çavdar. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. Sh. 72 (Bu bölümde Tevfik Çavdar'dan geniş ölçüde, kısmen de Başgil, Aydemir Dursun'un eserlerinden faydalanıldı.)
200 Burhan Ulutan. İktisadi Doktrinler Tarihi. ÖNSÖZ'den.
201 Emin Aytekin. 27 Mayıs Sonrası İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Kurmay Başkanı. Kaynak: Nazlı Ilıcak. 27 Mayıs Yargılanıyor. 2. cilt.
202 KAYNAK: Nazlı Ilıcak. A.g.e.
203 Nazlı Ilıcak. 27 Mayıs Yargılanıyor.
204 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 88.
205 Ş. S. Aydemir. İhtilâlin Mantığı. Sh. 361 (Tam metin, İkinci Adam. 3. Cilt. Sh. 468)
206 Samet Ağaoğlu. Bir Soru. Sh. 224.
207 Ahmet Yıldız. İhtilâlin İçinden. Sh. 235.
208 Nazlı Ilıcak. 27 Mayıs Yargılanıyor. C. 2. Sh. 444.
209 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 137.
210 Kurtuluş Kayalı. Ordu ve Siyaset. Sh. 57.
211 Nilüfer Gürsoy. 27 Mayıs ve Bizler. Sh. 3.
283
27 MAYISTAN YASSIADA MAHKEMELERİNE MENDERES
DIPNOTLAR
212 A.g.e. Sri. 29.
213 R. Ş. Apuhan. İsyân. Sh. 135.
214 Tevfik İleri. Yassıada ve Kayseri Günlükleri. Sh. 19.
215 Orhan Erkanlı. Anılar, Sorunlar, Sorumlular. Sh. 62.
216 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 162.
217 Orhan Erkanlı. Anılar, Sorunlar, Sorumlular.
218 A.g.e. Sh. 34.
219 A.g.e. Sh. 82.
220 A.g.e. Sh. 126.
221 Mithat Perin. Menderes'i Kim Astırdı? Sh. 17.
222 Gazete Haberleri, Yeni Nesil Yakın Tarih Ans. 7. Cildinden derlenmiştir.
223 Nazlı Ilıcak. 27 Mayıs Yargılanıyor. C. 2. Sh. 467.
224 Enver Durmuş. Yassıada'dan İmralı'ya. Sh. 271.
225 A. Dilipak. İhtilâller Dönemi. Sh. 97.
226 Orhan Cemal Fersoy. Devlet ve Hizmet Adamı Fatih Rüşti Zorlu. Sh. 143.

- 227 Enver Durmuş. Yassıadadan İmralı'ya sh.152
228 A.g.e. Sh. 144.
229 Dr. Mükerrer Sarol. Bilinmeyen Menderes. Sh. 218. (Kısaltılarak alındı.)
230 KAYNAK: Necmettin Önder. Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkûm Edildi? Dem Yay. İst. 1990.
231 Zeki Sermen. Gizli Beyannameler Serisi. Çelik Basımevi. İst. 1960.
232 Metin Toker. İsmet Paşa ile 10 Yıl. C. 2. Sh. 246.
233 Necmettin Önder. Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkûm Edildi? Sh. 201.
234 KAYNAK: Nazlı Ilıcak. 27 Mayıs Yargılanıyor.
235 KAYNAK: A.g.e.
236 A.g.e.
237 A.g.e.
238 Turhan Dilligil. İmralı'da Üç Mezar. Sh. 41.
239 Nilüfer Gürsoy. 27 Mayıs ve Bizler. Sh. 10.
240 Çetin Yetkin. Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika. Sh. 53.
241 A.g.e. Sh. 58.
242 A.g.e. Sh. 62 (Kemal Bağlum'un Anıpolitik 1945-1960 adlı eserinden. Ank. 1991. Bilgi)
243 A.g.e. Sh. 65.
244 A.g.e. Sh. 60. (Ercüment Yavuz-zalp. Menderes'le Anılar. Bilgi. Ank. 1991. Sh. 89.)
245 A.g.e. Sh. 39.
246 A.g.e. Sh. 38.
247 Türkiye. 18 Ekim. 1993.
248 İhtilâlin Adalet Bakanı Âmil Artus'un Anıları. Milliyet. 19 Mayıs 1987.
249 KAYNAK: Nazlı Ilıcak. 27 Mayıs Yargılanıyor.
250 Walter VVelker. 1060 Türk İhtilâli. Sh. 256-261.
251 Semih Günver. Fatih Rüştü Zorlu'nun Öyküsü. Sh. 98. (Özetle yazıldı.)
252 A.g.e. Sh. 100.
253 A.g.e. Sh. 146.
254 R. Ş. Apuhan. İsyân. Sh. 111.
255 Türkiye, 5.11. 199.
256 Ahmet Yıldız. İhtilâlin İçinden. Sh. 110.
257 Ş. G. Erker. Devrim ve Karşı Devrim. Sh. 214.
258 Ş. G. Erker. Devrim ve Karşı Devrim. Sh. 214.
259 Walter VVelker. 1960 Türk İhtilâli. Sh. 219.
260 Öner Gürcan. Ben İhtilâlciyim. Sh. 17.
261 Walter Welker. 1960 Türk İhtilâli. Sh. 216.
262 Öner Gürcan. Ben İhtilâlciyim. Sh. 19.
263 Orhan Erkanlı, Anılar, Sorunlar, Sorumlular.
264 Davut Dursun. 27 Mayıs Darbesi. Sh. 235.
265 Enver Durmuş. Yassıada'dan İmralı'ya. Sh. 117.
266 14'ler: Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Alparslan Köseoğlu, Ahmet Er, Dündar Taşer, Şefik Soyuyüce, Muzaffer Karan, İrfan Solmazer, Mustafa Kaplan, Fazıl Akkoyunlu, Rıfat Baykal.
267 Celal Bayar. Bir Darbenin Anatomisi. Sh. 11.
268 Nazlı Ilıcak. 27 Mayıs Yargılanıyor. C. 1. Sh. 274.
269 Necmettin Önder. Yassıada'da Milli İrade Nasıl Mahkum Edildi? Sh. 142.
270 Nurset Kirişçioğlu. Yassıada Kumandanına Cevap. 2. sh. 120.
271 Nazlı Ilıcak. 27 Mayıs Yargılanıyor. 1. C. Sh. 123.
272 Nusret Kirişçioğlu. A.158.

273 Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes. Sh. 178.
274 Rasih Nuri İleri, 27 Mayıs. Sh. 24.
275 Erdal Şen. Yassıada'nın Kara-kutusu. Sh. 173.

284
285

-t.....un.....a.....ş.....yja.....|t..i.....n J.....a.....r.....i
o im
İN»

ÇANAKKALE GEÇİLMEZ

I

recep şükrü apuhan

| Tarih denen büyük öğretmen, bu defa Çanakkale Savaşı'nı anlatmak için kürsüye çıkıyor...

| Bir milletin ayakta kalma mücadelesi dile geliyor. Çanakkale Geçilmez, Anadolu

I insanının cesaretini, fedakarlığını ve

I vatan sevgisini tüm canlılığı ile aktaran

i bir eser.

D4R, Dünya Aktüel, Ket Kitabeyi, Remzi, Dost, H -T ve tüm seçkin kitapçılarda

kitapçınızdan isteyiniz.

.....t.....LİDJ.....ş.....:..y_a.....y:.....i.....n.....l.....a.....r.....t...

©

p

SON KAHRAMANLAR

recep şükrü apuhan

1. Dünya Savaşı'nın ve Kurtuluş Savaşı'nın unutulmaz anları Recep Şükrü Apuhan'm kalemiyle bugünlere taşmıyor... Son 150 yılı bilmeyenlerin bugünkü anlamasını imkânsız olarak gören yazar, bu kitapta 1. Dünya Savaşı'nda; Çanakkale'den Yemen'e bütün cephelerde çekilen çileleri, yoklukları, gösterilen akıl almaz, yiğitlikleri ve Anadolu'daki son savaşı; Kurtuluş Savaşı'nı ele alıyor.

DİR, Dünya AİtOepet Kitabevi, "İm

■ O

I :;;

zi, bosı7H-f ve tüm sekin kitapçılarda